

ЄВРОПЕЙСЬКА ЕКОНОМІЧНА КОМІСІЯ
Комітет з екологічної політики

ОГЛЯД РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УКРАЇНА
Другий огляд

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ
Нью-Йорк і Женева, 2007

Серія Оглядів результативності природоохоронної діяльності № 24

ПРИМІТКА

Емблема документів Організації Об'єднаних Націй складається з напису великими літерами та відповідного знаку. Наявність такої емблеми свідчить про належність документу до ООН.

Використані обмеження та представлення матеріалів в цій публікації не мають на меті відобразити будь-яку точку зору Секретаріату Об'єднаних Націй стосовно законодавчого статусу будь-якої країни, території, міста або регіону або їхніх органів влади, а також делімітації їх кордонів.

ECE/CEP/133

Ця публікація є неофіційним перекладом документу “Environmental Performance Reviews. Ukraine. Second Review. ECE/CEP/133” на українську мову. Переклад і публікація виконані за фінансовою підтримкою Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

This publication is an unofficial translation of the document “Environmental Performance Reviews. Ukraine. Second Review. ECE/CEP/133” into Ukrainian. Translation and publication have been made possible thanks to the financial support of the OSCE Project Co-ordinator in Ukraine.

Вступне слово

Огляди результативності природоохоронної діяльності (ОРПД) для країн з перехідною економікою були ініційовані міністрами довілля на другій конференції «Довкілля для Європи» у 1993 році у Люцерні, Швейцарія. Внаслідок цього Комітет з екологічної політики ЄЕК ООН вирішив включити ОРПД в свою постійну програму.

Через 10 років, на П'ятій конференції міністрів «Довкілля для Європи» (Київ, 2003), міністри підтвердили, що завдяки програмі ОРПД ЄЕК ООН стала можливою оцінка ефективності зусиль країн з перехідною економікою щодо управління довіллям. У рамках програми були спеціально підготовлені рекомендації Урядам з питань покращення управління у сфері довілля з метою зниження тиску від забруднення, покращення інтеграції питань довілля в секторальну політику та посилення співпраці з міжнародною спільнотою. Міністри також підтвердили свою підтримку програмі ОРПД як важливого інструменту для країн з перехідною економікою, і було вирішено провести другий цикл оглядів в рамках програми. Крім підведення підсумків прогресу, досягнутого з часу першого огляду, на другому етапі приділяється особлива увага реалізації, інтеграції, фінансуванню та взаємодії соціально-економічної сфери з довіллям.

Через процес взаємного огляду, ОРПД також сприяє діалогу між країнами-членами ЄЕК ООН та гармонізації умов та політики у сфері довілля у регіоні в цілому. ОРПД проводиться на добровільній основі на підставі звернення відповідної країни.

Дослідження проводяться міжнародними групами експертів з регіону у тісній співпраці з національними експертами країни, в якій проводиться огляд. Корисною для груп також є тісна співпраця з іншими організаціями системи Організації Об'єднаних Націй, серед яких Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй і Програма ООН з навколишнього середовища, а також з Організацією економічного співробітництва та розвитку.

Це другий ОРПД в Україні, який публікується ЄЕК ООН. У звіті підведені підсумки прогресу, досягнутого Україною в управлінні довіллям з часу проведення першого огляду у 1999 році. Крім ретельного розгляду виконання рекомендацій першого огляду, звіт також охоплює 10 питань, важливих для України, що стосуються формування та реалізації політики, фінансування політики і проектів у сфері довілля та інтеграції питань довілля у сектори економіки і сприяння сталому розвитку. Питання, на які була звернута особлива увага під час огляду, включали механізми дотримання та нагляду; економічні інструменти та фонди охорони навколишнього природного середовища; управління охороною довілля в енергетиці, промисловості, транспорті і в управлінні земельними ресурсами.

Я сподіваюсь, що цей Огляд буде корисною підтримкою для тих, хто розробляє політику, і представників громадянського суспільства в їх зусиллях поліпшити менеджмент довілля і сприяти далі сталому розвитку в Україні, і що досвід процесу взаємного огляду буде корисним також для інших країн регіону ЄЕК ООН.

Марек Белька
Виконавчий Секретар
Європейська Економічна Комісія

Передмова

Другий огляд результативності природоохоронної діяльності (ОРПД) в Україні було розпочато підготовчою місією у травні 2005 року, в ході якої була обговорена та погоджена кінцева структура звіту. Після цього була сформована група міжнародних експертів. До неї входили експерти з Білорусі, Німеччини, Угорщини, Литви та Швеції, та секретаріатів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та Європейської економічної комісії Організації Об'єднаних Націй (ЄЕК ООН).

Місія з підготовки огляду проходила з 23 жовтня до 3 листопада 2005 року. У травні 2006 року проект звіту з ОРПД, перекладений національною мовою за підтримки Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), був представлений Україні для коментарів. Коментарі та пропозиції були обговорені в ході наступної місії секретаріату у червні 2006 року. У жовтні 2006 року проект звіту був винесений на розгляд Спеціальної експертної групи з оглядів результативності природоохоронної діяльності. Під час зустрічі експертна група провела детальне обговорення звіту із спеціалістами-представниками Уряду України, звертаючи увагу, зокрема, на висновки та рекомендації, підготовлені міжнародними експертами.

Після цього звіт ОРПД, разом з поправками, запропонованими експертною групою, був винесений на взаємний огляд тринадцятої сесії Комітету з екологічної політики ЄЕК ООН 9 жовтня 2006 року. У взаємному огляді приймала участь делегація України високого рангу. Комітет схвалив рекомендації, які включені у цей звіт.

Комітет з екологічної політики ЄЕК ООН та група огляду ЄЕК ООН висловлює вдячність Уряду України та його спеціалістам за їх співпрацю з міжнародними експертами та надані знання та допомогу. ЄЕК ООН бажає Уряду України подальших успіхів у виконанні завдань, пов'язаних з досягненням екологічних цілей, включаючи дотримання висновків та рекомендацій другого огляду.

ЄЕК ООН також бажав би висловити глибоку подяку Урядам Австрії, Естонії, Німеччини, Угорщини, Нідерландів та Швеції, а також ОБСЄ та Програмі розвитку Організації Об'єднаних Націй за надану підтримку Програмі оглядів результативності природоохоронної діяльності в цілому та даному огляду зокрема.

СПИСОК ЧЛЕНІВ ГРУПИ ЕКСПЕРТІВ

Пані Катрін МАССОН	Секретаріат ЄЕК	Керівник групи
Пан Олег ДЗЮБИНСЬКИЙ	Секретаріат ЄЕК	Координатор проекту
Пан Юркі ХІРВОНЕН	Секретаріат ЄЕК	Вступ
Пан Кшиштоф МІХАЛЯК	ОЕСР	Розділ 1
Пан Ханс-Роланд ЛІНДГРЕН	Швеція	Розділ 2
Пан Міхаїл КОКІН	Секретаріат ЄЕК	Розділ 3
Пані Наталія ГОЛОВКО	Білорусь	Розділ 4
Пан Хосе ПАЛАСІН	Секретаріат ЄЕК	Розділ 5
Пан Антуан НУНЕСШ	Секретаріат ЄЕК	Розділ 6
Пані Далія СТРЕЙМІКСНЕ	Литва	Розділ 7
Пані Карін БУРНО РЕКІА	Консультант	Розділ 8
Пан Ульріх ХОПФНЕР	Німеччина	Розділ 9
Пан Геннадій ВІНОГРАДОВ	Секретаріат ЄЕК	Розділ 10
Пан Бу ЛІБЕРТ	Секретаріат ЄЕК	
Пан Іштван ПОМАЗІ	Угорщина	

Місія з підготовки проекту проходила з 23 жовтня до 3 листопада 2005 року. Експертний огляд був проведений у Женеві 9 жовтня 2006 року. Комітет з екологічної політики ЄЕК схвалив рекомендації, які включені у цей документ.

Інформація станом на 9 жовтня 2006 року

UNECE Information Unit
Palais des Nations
CH-1211 Geneva 10
Switzerland

Phone: +41 (0)22 917 44 44
Fax: +41 (0)22 917 05 05
E-mail: info.ece@unece.org
Website: <http://www.unece.org>

СПИСОК НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКСПЕРТІВ

пан Василь Джарти, Міністр	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Євген Бережний	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Олександр Бонь	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Георгій Веремійчик	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Віктор Горбунов	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Євген Грішанков	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пані Ганна Гринько	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Анатолій Гриценко	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Ігор Губар	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Сергій Губар	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Ігор Загороднюк	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пані Наталія Загорчевна	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пані Ольга Зверєва	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Єфим Зіскін	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Ігор Іваненко	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Павло Ігнатенко	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Борис Ішков	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Сергій Калиновський	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Віталій Каранда	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пані Катерина Кірянова	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Юрій Колмаз	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Станіслав Колотуша	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Олег Кулик	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Святослав Куруленко	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пані Ольга Марушевська	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пані Інса Медведенко	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Ярослав Мовчан	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Віктор Мойсеєнко	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пані Олена Назарчук	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Григорій Парчук	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пані Олена Парфент'єва	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Микола Пилипчук	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Олександр Писаренко	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пані Марина Пономаренко	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Віктор Самчук	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Микола Сасюк	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Кирил Середа	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Тарас Стадник	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Микола Стеценко	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Володимир Тарасенко	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пані Ніна Тудель	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пані Наталія Трофименко	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Ярослав Хмарук	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Олександр Шевченко	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Анатолій Шмурак	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Євген Шмурак	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пан Леонід Яременко	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
пані Алла Волохова	Державна екологічна інспекція
пан Ігор Загороднюк	Державна екологічна інспекція
пані Надія Марчук	Державна екологічна інспекція
пан Олександр Семенець	Державна екологічна інспекція

пан Віктор Черевко	Державна екологічна інспекція
пан Борис Земський	Державне управління охорони навколишнього природного середовища у Донецькій області
пан Сергій Третьяков	Державне управління охорони навколишнього природного середовища у Донецькій області
пан Сергій Богун	Державне управління охорони навколишнього природного середовища у Запорізькій області
пан Федір Ліхасенко	Державне управління охорони навколишнього природного середовища у Запорізькій області
пан Микола Приходько	Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Івано-Франківській області
пані Ірина Артюхіна	Державне управління охорони навколишнього природного середовища у Харківській області
пан Ігор Капусник	Державне управління охорони навколишнього природного середовища у Харківській області
пан Юрій Андрійченко	Міністерство економіки
пан Олександр Бродський	Міністерство економіки
пані Людмила Лукас	Міністерство економіки
пан Сергій Волошин	Міністерство з питань надзвичайних ситуацій
пан Ігор Денисенко	Міністерство з питань надзвичайних ситуацій
пан Миколай Проскурін	Міністерство з питань надзвичайних ситуацій
пані Наталія Бескова	Міністерство освіти
пані Алла Середніцкая	Міністерство освіти
пан Михайло Сітенко	Міністерство охорони здоров'я
пан Олексій Бабяк	Міністерство палива та енергетики
пан Вадим Рижиков	Верховна Рада
пан В'ячеслав Олещенко	Секретаріат Президента України
пан Анатолій Павлюк	Державна адміністрація залізничного транспорту
пан Олександр Непапішин	Державна геологічна служба
пані Надія Клебанова	Державна гідрометеорологічна служба
пан В'ячеслав Липинський	Державна гідрометеорологічна служба
пан В'ячеслав Манукало	Державна гідрометеорологічна служба
пан Олександр Закревський	Державний комітет з енергозбереження
пан Андрій Щекін	Державний комітет з енергозбереження
пан Яків Стеценко	Державний комітет з питань житлово-комунального господарства
пан Ярослав Юзьків	Державний комітет з питань технічного регулювання та споживчої політики
пан Василь Матейчик	Державний комітет лісового господарства
пан Валерій Бабчук	Державний комітет по водному господарству
пан Станіслав Горбань	Державний комітет по водному господарству
пані Ольга Лисюк	Державний комітет по водному господарству
пан Юрій Яковенко	Державний комітет по водному господарству
пан Костянтин Радченко	Державний комітет по земельних ресурсах
пані Людмила Кващук	Державний комітет статистики
пан Віктор Токаренко	Київська міська державна адміністрація
пан Володимир Трокоз	Київська міська державна адміністрація
пан Семен Кауфман	АТ Авдієвський коксохімічний комбінат
пані Наталія Пишная	Державне дослідне підприємство Геоінформ
пані Ванда Барановська	Державний екологічний інститут
пан Віктор Устименко	Державний дослідний інститут автомобільного транспорту

пан Зиновій Бройде	Державний науково-технічний центр міжгалузевих та регіональних проблем екологічної безпеки та збереження ресурсів
пан Ігор Боровський	Державне підприємство “Одеський морський комерційний порт”
пан Валерій Головін	Запорізьке науково-виробниче підприємство “Еко-центр”
пан Ігор Волчин	Інститут вугільних енергетичних технологій
пан Ларс Гандріх	Інститут економічних досліджень та політичного консалтингу, Німецька група радників з питань економічних реформ в Україні
пан Іван Полтавець	Інститут економічних досліджень та політичного консалтингу
пан Костянтин Злобін	Інформаційно-аналітичний центр безпеки навігації
пан Олексій Гармаш	Концерн СТИРОЛ
пані Тетяна Шпак	Концерн СТИРОЛ
пан Геннадій Спотарж	Концерн СТИРОЛ
пан Юрій Матвеев	Науково-виробничий центр «Біомаса»
пан Володимир Міщенко	Національна академія наук
пан Сергій Степаненко	Одеський державний екологічний інститут
пані Тетяна Тимочко	Орхуський інформаційно-навчальний центр
пан Юрій Набиванець	Український дослідний гідрометеорологічний інститут
пан Ігор Букша	Український дослідний інститут лісівництва та покращення лісів
пані Валентина Мешкова	Український дослідний інститут лісівництва та покращення лісів
пан Віктор Белагуров	Український науково-дослідний інститут екологічних проблем
пан Євген Варламов	Український науково-дослідний інститут екологічних проблем
пан Валерій Вітько	Український науково-дослідний інститут екологічних проблем
пан Григорій Коваленко	Український науково-дослідний інститут екологічних проблем
пан Дмитро Беспалов	Українська спілка промисловців та підприємців
пані Тетяна Земськова	Українська спілка промисловців та підприємців
пан Сергій Прохоров	Українська спілка промисловців та підприємців
пан Василь Срібний	Українська спілка промисловців та підприємців
пан Ярослав Булич	Центр новітніх технологій
пан Олександр Сасс	Данфос Україна
пан Віктор Шевченко	Екологічний аграрний фонд України
пані Анна Голубовська-Онісімова	МАМА-86
пані Олена Пащенко	Національний молодіжний центр екологічних ініціатив
пані Світлана Берзіна	НУО «Жива планета»
пан Джеррі Тріплетт	Партнерство для енергетичних та екологічних реформ
пані Оксана Волоско-Демків	Центр екологічного консалтингу та аудиту
пан Олег Бондаренко	Центр моніторингу зони відчуження Еко-центр
пан Сергій Кіреев	Центр моніторингу зони відчуження Еко-центр

Міжнародні організації

пан Олександр Черкас	АМР США, Україна
пан Віктор Карамушка	Британська Рада
пан Антон Усов	ЄБРР
пан Тімо Хаммарен	Європейський Союз, Делегація ЄС
пан Олександр Клітко	Європейський Союз, Делегація ЄС
пані Оксана Попруга	Європейський Союз, Делегація ЄС
пан Браян Пост	Канадське агентство міжнародного розвитку
пан Леонід Калашник	ОБСЄ
пан Олександр Савельєв	ОБСЄ
пан Ярослав Юрцаба	ОБСЄ
пан Євген Есірєнов	Офіс Швейцарської співпраці в Україні

пан Джексон Холлман	Посольство Канади
пан Володимир Сенюк	Посольство Канади
пані Крістіна Соломонсон	Посольство Швеції, Представництво Шведського агентства міжнародного розвитку в Україні
пан Сергій Волков	ПРООН в Україні
пан Василь Толкачов	ПРООН в Україні
пан Олексій Слензак	Світовий Банк
пан Джон Фрезер Стюарт	Світовий Банк

ЗМІСТ

Перелік малюнків	xvi
Перелік карт	xvii
Перелік таблиць	xviii
Перелік вставок	xix
Акроніми та аббревіатури	xx
Позначення і міри	xxiii
Грошова одиниця	xxiv
РЕЗЮМЕ	1-3
ВСТУП	5-18
I.1 Фізико-географічні умови	5
I.2 Населення	6
I.3 Інституції	7
I.4 Економічна характеристика	9
I.5 Основні галузі економіки та їх вплив на якість довкілля.....	12
I.6 Довкілля	14
ЧАСТИНА I: ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ	
Розділ 1: Законодавчі засади, проведення політики та механізми галуз	
   свої інтеграції	21-34
1.1 Загальний контекст управління в галузі охорони довкілля.....	21
1.2 Політика, стратегії та законодавство.....	22
1.3 Інституційні засади охорони довкілля	25
1.4 Загальні механізми галузевої інтеграції	29
1.5 Висновки та рекомендації	30
Розділ 2: Механізми нагляду за дотриманням законодавства	33-42
2.1 Законодавча база	33
2.2 Спеціально уповноважені органи державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища	33
2.3 Механізми оцінки	34
2.4 Екологічні дозволи	35
2.5 Виробничий моніторинг та звітність про викиди та скиди	38
2.6 Екологічні стандарти та інструменти управління в галузі охорони довкілля	39
2.7 Допомога у дотриманні та інструменти стимулювання та нагляду за дотриманням	40
2.8 Висновки та рекомендації	40
Розділ 3: Інформація, участь громадськості та освіта	43-60
3.1 Вступ	43
3.2 Моніторинг довкілля	43
3.3 Управління інформацією та звітність	48
3.4 Участь громадськості	51
3.5 Екологічна освіта	53
3.6 Засади прийняття рішень і формування політики	54
3.7 Висновки та рекомендації	57

Розділ 4:	Виконання міжнародних угод та зобов'язань	61-76
4.1	Загальні засади міжнародної співпраці	61
4.2	Пріоритети та підходи	61
4.3	Міжнародна співпраця з екологічних питань загальнодержавного значення	63
4.4	Інтеграція з Європейським Союзом	72
4.5	Всесвітній самміт зі сталого розвитку та цілі розвитку тисячоліття	72
4.6	Висновки та рекомендації	74
ЧАСТИНА II:	МОБІЛІЗАЦІЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА	
Розділ 5:	Економічні інструменти та фонди охорони навколишнього природного середовища	79-91
5.1	Використання економічних інструментів для виконання природоохоронних завдань	79
5.2	Вплив цін та субсидій на довкілля	83
5.3	Фонди охорони навколишнього природного середовища	86
5.4	Висновки та рекомендації	89
Розділ 6:	Фінансування в галузі охорони довкілля.	93-103
6.1	Вступ	93
6.2	Внутрішні фінансові ресурси	93
6.3	Використання іноземних фінансових ресурсів на природоохоронні цілі	97
6.4	Засади прийняття рішень	98
6.5	Висновки та рекомендації	102
ЧАСТИНА III:	ІНТЕГРАЦІЯ ПИТАНЬ ДОВКІЛЛЯ В СЕКТОРИ ЕКОНОМІКИ ТА СПРИЯННЯ СТАЛОМУ РОЗВИТКУ	
Розділ 7:	Управління охороною довкілля в енергетиці	.107-122
7.1	Енергетика	107
7.2	Вплив виробництва енергії на довкілля	113
7.3	Реалізація політики скорочення впливу на довкілля та контроль за її дотриманням	116
7.4	Висновки та рекомендації	121
Розділ 8:	Управління охороною довкілля в промисловості	123-137
8.1	Напрямки розвитку промисловості	123
8.2	Тиск на довкілля від промислової діяльності	125
8.3	Інтеграція питань довкілля та сталого розвитку в промислову політику	130
8.4	Інструменти природоохоронного менеджменту в промисловості ..	132
8.5	Висновки та рекомендації	136
Розділ 9:	Управління охороною довкілля на транспорті	139-148

9.1	Транспортна інфраструктура	139
9.2	Результативність роботи транспорту	140
9.3	Вплив транспорту на довкілля	141
9.4	Політичні, законодавчі та інституційні засади охорони довкілля ..	144
9.5	Висновки та рекомендації	146
Розділ 10:	Управління земельними ресурсами та їх охорона	149-162
10.1	Класифікація земель та землекористування	149
10.2	Деградація земель та ландшафтів	153
10.3	Землеустрій та земельна реформа	157
10.4	Висновки та рекомендації	159
ДОДАТКИ		
Додаток I	Виконання рекомендацій першого Огляду результативності природоохоронної діяльності	165
Додаток II	Вибрані угоди регіонального та глобального характеру у сфері довкілля.....	191
Додаток III	Вибрані індикатори в сфері економіки та довкілля.....	195
Додаток IV	Перелік головних законодавчих актів, які стосуються сфери охорони навколишнього природного середовища в Україні	205
Література		215

ПЕРЕЛІК МАЛЮНКІВ**Вступ**

- Малюнок I.1 Використання земель, станом на 1 січня 2002 року
Малюнок I.2 Склад ВВП в галузевому розрізі, 1997, 2000 та 2003 роки
Малюнок I.3 Забір води за видами діяльності, 1997 рік

Розділ 1:**Законодавчі засади, проведення політики та механізми галузевої інтеграції**

- Малюнок 1.1 Структура органів виконавчої влади, які задіяні у галузі охорони довкілля, 2005 рік
Малюнок 1.2 Структура органів державного управління, які діють у складі Мінприроди, 2005 рік
Малюнок 1.3 Структура центрального апарату Міністерства охорони навколишнього природного середовища, травень 2006 року

Розділ 7:**Управління охороною довкілля в енергетиці**

- Малюнок 7.1 Динаміка росту ВВП та споживання енергії
Малюнок 7.2 Енергоємність
Малюнок 7.3 Викиди SO₂, NO_x та пилу з теплових електростанцій та виробництво електроенергії
Малюнок 7.4 Утворення токсичних промислових відходів в енергетиці

Розділ 8:**Управління охороною довкілля в промисловості**

- Малюнок 8.1 Динаміка розвитку ВВП, промислового виробництва та викиди в атмосферне повітря від стаціонарних джерел (1998 рік = 100)
Малюнок 8.2 Промислові викиди основних забруднюючих речовин в атмосферне повітря, 2000–2003 роки
Малюнок 8.3 Показник сумарного утворення відходів та небезпечних відходів, тонн/млн. гривень.
Малюнок 8.4 Утворення та повторне використання промислових та небезпечних відходів, 1998–2004 роки

ПЕРЕЛІК КАРТ**Вступ**

Карта І.1

Карта України

Розділ 3:

Карта 3.1

Карта 3.2

Інформація, участь громадськості та освіта

Мережа станцій моніторингу якості повітря Гідромету

Результати комплексної оцінки стану довкілля по областях в Україні

Розділ 10:

Карта 10.1

Управління земельними ресурсами та їх охорона

Деградація ґрунтів

ПЕРЕЛІК ТАБЛИЦЬ

Вступ

Таблиця I.1	Демографічні показники, 1990 та 1995–2005 роки
Таблиця I.2	Міністерства та інші державні органи
Таблиця I.3	Деякі економічні показники, 1990–2005 роки

Розділ 1: Законодавчі засади, проведення політики та механізми галузевої інтеграції

Таблиця 1.1	Розподіл основних повноважень між центральними та місцевими органами державної влади, 2005 рік
-------------	--

Розділ 5: Економічні інструменти та фонди охорони навколишнього природного середовища

Таблиця 5.1	Деякі екологічні надходження в процентах від загальних надходжень до бюджету, 1998–2004 роки
Таблиця 5.2	Надходження до фондів ОНПС, 1998–2004 роки
Таблиця 5.3	Видатки Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, 1998–2004 роки (млн. доларів США)

Розділ 6: Фінансування в галузі охорони довкілля

Таблиця 6.1	Видатки на охорону довкілля із зведеного державного бюджету, 2001–2005 роки
Таблиця 6.2	Видатки державного бюджету на охорону довкілля, 2001–2005 роки
Таблиця 6.3	Видатки на охорону довкілля органами виконавчої влади, січень – червень 2005 року
Таблиця 6.4	Загальні видатки на охорону довкілля за статтею видатків, 2001–2004 роки
Таблиця 6.5	Капітальні вкладення в природоохоронні основні фонди, 1997–2004 роки

Розділ 7: Управління охороною довкілля в енергетиці

Таблиця 7.1	Енергетичний баланс (млн. тонн нафтового еквіваленту)
-------------	---

Розділ 8: Управління охороною довкілля в промисловості

Таблиця 8.1	Частка збору за забруднення у виробничих затратах в окремих галузях промисловості, 2004 рік
Таблиця 8.2	Витрати підприємств на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів, в окремих галузях промисловості, 2004 рік (млн. доларів США)

Розділ 9: Управління охороною довкілля на транспорті

Таблиця 9.1	Пасажирські перевезення різними видами транспорту, 1995–2004 роки
Таблиця 9.2	Вантажні перевезення різними видами транспорту, 1995–2004 роки
Таблиця 9.3	Викиди в атмосферне повітря від транспорту, 1990–2004 роки
Таблиця 9.4	Стандарти якості повітря в Україні та Європейському Союзі
Таблиця 9.5	Середньорічні концентрації оксиду азоту, виміряні на дорогах з інтенсивним рухом у Києві

Розділ 10: Управління земельними ресурсами та їх охорона

Таблиця 10.1	Структура земельного фонду, 2004 рік
Таблиця 10.2	Деградація земель

ПЕРЕЛІК ВСТАВОК

Розділ 1:	Законодавчі засади, проведення політики та механізми галузевої інтеграції
Вставка 1.1	Основні пріоритети Уряду у сфері охорони довкілля у 2006 році
Вставка 1.2	План дій Європейської політики добросусідства ЄС – Україна
Вставка 1.3	Цільові державні програми покращення стану довкілля, які виконувались у 2005 році під керівництвом Мінприроди
Розділ 2:	Механізми нагляду за дотриманням законодавства
Вставка 2.1	Види діяльності, які регулюється Законом «Про екологічну експертизу» (1995)
Розділ 3:	Інформація, участь громадськості та освіта
Вставка 3.1	Програма моніторингу довкілля у Запорізькій області
Розділ 4:	Виконання міжнародних угод та зобов'язань
Вставка 4.1	Види та кількість потенційних проектів Спільного Впровадження згідно Кіотського протоколу в Україні (одиниці зниження викидів CO ₂ (ОЗВ) в рік)
Вставка 4.2	Національні пріоритети для ліквідації стійких органічних забруднювачів
Вставка 4.3	Реконструкція судноплавного каналу Дунай – Чорне море
Вставка 4.4	Завдання Цілі 7 ЦРТ для України
Розділ 5:	Економічні інструменти та фонди охорони навколишнього природного середовища
Вставка 5.1	Запланована реформа фондів ОНПС, 2005 рік
Розділ 6:	Фінансування в галузі охорони довкілля
Вставка 6.1	Спеціальні економічні зони (СЕЗ)
Розділ 7:	Управління охороною довкілля в енергетиці
Вставка 7.1	Авдієвський коксохімічний комбінат
Вставка 7.2	Проекти з вітроенергетики
Вставка 7.3	Трипільська теплова електростанція
Розділ 8:	Управління охороною довкілля в промисловості
Вставка 8.1	Метан вугільних шахт як проблема довкілля та безпеки: Приклад шахти ім. Засядька у Донецькій області
Вставка 8.2	Управління навколишнім середовищем в концерні Стирол
Розділ 10:	Управління земельними ресурсами та їх охорона
Вставка 10.1	Служби поширення знань та досвіду, органічне фермерство та хороші сільськогосподарські практики
Вставка 10.2	Створення Національної екологічної мережі України (Еко-мережі)

АКРОНІМИ ТА АБРЕВІАТУРИ

АЕС	Атомна електростанція
АКХК	Авдієвський коксохімічний комбінат
АРВ	Аналіз регуляторного впливу
АРК	Автономна Республіка Крим
БЕУ	Багатосторонні екологічні угоди
БСК	Біологічне споживання кисню
ВВП	Валовий внутрішній продукт
ВВЕР	Валове виробництво енергоресурсів
ВДЕ	Відновлювальні джерела енергії
ВЕУ	Великі енергетичні установки
ВЗКЗ	Всеохоплююче запобігання і контроль забруднень
ВМФ	Військово-морський флот
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ВССР	Всесвітній самміт зі сталого розвитку
ГДК	Граничнодопустима концентрація
ГДС	Граничнодопустимі скиди
ГЕФ	Глобальний екологічний фонд
ГІС	Географічні інформаційні системи
ГМО	Генетично модифіковані організми
ГОСТ	Державний стандарт СРСР
ГРЕ	Гамма-радіаційна експозиція
ДАІ	Державна автомобільна інспекція
DANCEE	Данське екологічне співробітництво з країнами Східної Європи
ДБН	Державні будівельні норми
ДДТ	Дихлоро-дифеніл-трихлороетан
ДЕЕ	Державна екологічна експертиза
ДЕІ	Державна екологічна інспекція
ДПА	Державна податкова адміністрація
ДСМД	Державна система моніторингу довкілля
ДСТУ	Державний стандарт України
ДУОНПС	Державне управління охорони навколишнього природного середовища
ДФОНПС	Державний фонд охорони навколишнього природного середовища
ЕЕ	Енергетична ефективність
ЕМЕП	Спільна програма спостережень та оцінки переносу забруднюючих речовин на великі відстані в Європі
ЄБРР	Європейський Банк Реконструкції і Розвитку
ЄЕК ООН	Європейська Економічна Комісія Організації Об'єднаних Націй
ЄМЕК	Європейська мережа екологічних коридорів
ЄС	Європейський Союз
ЄСЗЕДД	Європейська система збору економічних даних про довкілля
ЗЕА	Закон «Про екологічний аудит»
ЗЕЕ	Закон «Про екологічну експертизу»
ЗРП	Засіб розвитку проекту
ІЛР	Індекс людського розвитку
ІСЦ	Індекс споживчих цін
ІЦВ	Індекс цін виробника
КБЗ	Контроль та боротьба із забрудненням
КБО	Конвенція про боротьбу з опустелюванням
КДПЕ	Комплексна державна програма енергозбереження
ККД	Коефіцієнт корисної дії
КМУ	Кабінет Міністрів України
КСЕ	Кінцеве споживання енергії
КСР	Комісія з питань сталого розвитку

КТЗПВВ	Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані
ЛОС	Леткі органічні сполуки
МАГАТЕ	Міжнародна агенція з атомної енергетики
МВШ	Метан вугільних шахт
МВФ	Міжнародний валютний фонд
МЕА	Міжнародна енергетична агенція
МКОРД	Міжнародна комісія з охорони річки Дунай
МНС	Міністерство з питань надзвичайних ситуацій
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я
МПДОНПС	Місцевий план дій з охорони навколишнього природного середовища
МПП	Міністерство промислової політики
МЧР	Механізми чистого розвитку
НАТО	Організація Північно-Атлантичного Договору
НБУ	Національний Банк України
НДІ	Науково-дослідний інститут
НДТ	Найкращі доступні технології
НКРЕ	Національна комісія з питань регулювання електроенергетики
НКСР	Національна комісія сталого розвитку
ННД	Нові незалежні держави
НПДД	Національний план дій в галузі охорони довкілля
НПДЗД	Національний план дій в галузі охорони здоров'я та довкілля
НРСР	Національна рада зі сталого розвитку
НССР	Національна стратегія сталого розвитку
НУО	Неурядова організація
ОБСЕ	Організація з безпеки та співробітництва у Європі
ОВНС	Оцінка впливів на навколишнє середовище
ОЕСР	Організація економічного співробітництва і розвитку
ОЗВ	Одиниці зниження викидів
ОРПД	Огляд результативності природоохоронної діяльності
ОРР	Озоноруйнівні речовини
ПГ	Парникові гази
ПДВ	Податок на додану вартість
ПЕК	Паливно-енергетичний комплекс
ПЕСБЛР	Пан-Європейська стратегія біологічного та ландшафтного різноманіття
ПДПРНВДЕ	Програма державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії та малої гідро-і теплоенергетики
ПІ	Прямі іноземні інвестиції
ПКС	Паритет купівельної спроможності
ПРООН	Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй
ПУНС	План з управління навколишнім середовищем
РВПЗ	Реєстр викидів та переносу забруднювачів
РЕЦ	Регіональний екологічний центр для Центральної і Східної Європи
РКЗК	Рамкова конвенція про зміну клімату
РПДОНПС	Регіональний план дій з охорони навколишнього природного середовища
СВ	Спільне впровадження
СЕКЦА	Східна Європа, Кавказ і Центральна Азія
СЕО	Стратегічна екологічна оцінка
СЗІ	Схеми зеленого інвестування
СІТЕС	Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що перебувають під загрозою зникнення
СНПС	Стан навколишнього природного середовища
СОЗ	Стойкі органічні забруднювачі
СОТ	Світова організація торгівлі
СП	Спільне підприємство
СПД	Стратегічна програма дій
СППЕ	Сумарне постачання первинної енергії

СУНС	Система управління навколишнім середовищем
США	Сполучені Штати Америки
ТАСІС	Програма технічної допомоги для Співдружності Незалежних Держав
ТзОВ	Товариство з обмеженою відповідальністю
ТЧ	Тверді частинки
Укр. НДІЕП	Український науково-дослідний інститут екологічних проблем
ФАО	Продовольча та сільськогосподарська організація ООН
ФІР	Фонд інституціонального розвитку Світового Банку
ХСГП	Хороша сільськогосподарська практика
ХСК	Хімічне споживання кисню
ЦРТ	Цілі розвитку тисячоліття
ЦСЄ	Центральна та Східна Європа
ЧВТ	Чисті вугільні технології
ЮНЕП	Програма з навколишнього середовища Організації Об'єднаних Націй

ПОЗНАЧЕННЯ І МІРИ

..	дані відсутні
-	нуль або надзвичайно мала кількість
,	знак десяткового дробу
°С	градус за Цельсієм
\$, дол.	долар
г	грам
Гг	гіаграм
ГВт	гігават
га	гектар
грн.	гривня
кБк	кілобекерель
кг	кілограм
км	кілометр
км/год.	кілометр в годину
км ²	квадратний кілометр
кВт год	кіловат година
м	метр
м ²	квадратний метр
м ³	кубічний метр
мг	міліграм
мг/м ³	міліграм на кубічний метр
млн.	мільйон
млрд.	мільярд
Мт н.е.	мегатонна нафтового еквіваленту
МВт	мегават
т	тонна
т н.е.	тонна нафтового еквіваленту
ТДж	тераджоуль
тис.	тисяча

ГРОШОВА ОДИНИЦЯ**Україна****Грошова одиниця: Гривня (аббревіатура Грн.)**

Рік	Грн. / US\$
1993	0,05
1994	0,33
1995	1,47
1996	1,83
1997	1,86
1998	2,45
1999	4,13
2000	5,44
2001	5,37
2002	5,33
2003	5,33
2004	5,32
2005	5,12

Джерело: МВФ. Міжнародна фінансова статистика, серпень 2006.

Примітка: З 1993 по 1996 роки офіційною грошовою одиницею був Карбованець. Гривня замінила Карбованець 2 вересня 1996 р. за курсом 1 Грн. = 100 000 Крб.

РЕЗЮМЕ

Другий Огляд результативності природоохоронної діяльності (ОРПД) в Україні був здійснений через сім років після проведення першого Огляду у 1999 році. Він включає оцінку прогресу, досягнутого країною з того часу у сфері управління довкіллям, та у реагуванні на майбутні екологічні виклики.

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ

З часу проведення першого Огляду результативності природоохоронної діяльності у 1999 році, в економіці України спостерігається значне покращення із щорічним зростанням ВВП. В економіці відбулися значні структурні зміни, які, проте, призвели до втрати чітких напрямів у багатьох галузях, серед яких управління у сфері довкілля. Охорона довкілля та сталий розвиток в останні роки займали низьке положення у політичному порядку денному.

Не дивлячись на те, що ряд законів та переглянутих технічних стандартів істотно покращив базу для нагляду за дотриманням. .. До 2000 року продовжувався швидкий розвиток законодавства у сфері довкілля, але з того часу спостерігається його сповільнення. У цілому, на даний час сформовано комплексну, але дещо суперечливу систему законодавства у сфері довкілля, яка нараховує понад 200 законів та підзаконних актів. Зараз вона потребує організації у систематичні кодекси та гармонізації з *acquis communautaire* Європейського Союзу, величезного та дорогого завдання, яке вимагало б близько 1 млрд. доларів США. Все ще існує потреба у спрощенні та оновленні нормативів забруднення. Дозвільна система для окремих компонентів середовища була успадкована з минулого і не враховує найкращі доступні технології, і однаково застосовується до усіх типів малих та крупних джерел викидів. Відсутній чіткий розподіл повноважень між центральними, регіональними та місцевими інспекційними органами. Не визначені пріоритети для інспекційної діяльності. Виробничий моніторинг підприємств не здійснюється на належному рівні і не проводиться глибокого аналізу відповідних даних. І останнє, але теж важливе, результати інспекційної роботи опиняються у статистичних базах даних і не супроводжуються глибоким аналізом та відповідними заходами. Хоча відбулося покращення прозорості адміністративних механізмів, діалог між органами у сфері довкілля та об'єктом регулювання знаходиться нижче припустимих стандартів. Україна повинна прискорювати запровадження комплексної дозвільної системи через проведення відповідного навчання для штату інспекторів.

... формування політики та стратегій у сфері довкілля все ще потребує значного просування вперед. Стратегічні напрямки країни у сфері охорони її довкілля є нечіткими і все ще базуються на документі 1998 року, який, як вже було зазначено у першому ОРПД, є надто невизначеним. Існує термінова необхідність у ґрунтовній стратегії у сфері довкілля, яка б містила оновлені пріоритети. Скільки б часу не було потрібно на її розробку, успішна реалізація буде залежати від більш стабільних інституційних структур. Нестабільність структур у сфері довкілля є гострою проблемою в Україні, яка постійно повторюється.

В Україні значно розширені права громадян щодо доступу до інформації та участі у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля, факт, який похвально сприймається самими неурядовими організаціями (НУО). В країні також досягнутий *істотний прогрес у сфері екологічної освіти*. Громадськість, в основному через НУО, має доступ до екологічної інформації та може брати участь в екологічних проектах. З іншого боку, *все ще існує потреба у значному покращенні моніторингу довкілля*. Не зважаючи на прийняття у 2004 році програми моніторингу, посилення відповідних статей бюджету та розвиток мережі моніторингу, все ще існують значні пробіли у покритті моніторинговими спостереженнями; часто відсутні пріоритети або вони містять протиріччя; невідповідна обробка даних; та даних практично нема в наявності. Більше того, не спостерігається прогрес в узгодженні даних, які збираються різними міністерствами, що призводить до різних наборів значень для одного і того ж самого показника. Органи у сфері довкілля у деяких областях нещодавно створили бази даних в режимі он-лайн, які об'єднують усіх суб'єктів системи моніторингу у відповідних регіонах, і ці зусилля гідні для наслідування в інших областях та на державному рівні.

Дані про досягнення України у міжнародній співпраці носять двоюкий характер. Міжнародна технічна допомога базується на відповідному наборі національного законодавства та на трирічних програмах, у яких встановлені національні пріоритети, але система звітності допомогла б в отриманні вивіреної та оновленої картини прогресу у виконанні проектів. Виконання Україною міжнародних конвенцій підтримується чинним законодавством та в останні роки активно проводилось у ділянці охорони природи та біорізноманіття. Проте, певні проекти були призупинені і на вимогу донорів проводиться їх аудит. Іншим важливим питанням для України є Кіотський протокол, ратифікований у 2004 році, і в рамках якого вона може користати з невикористаних квот на викиди двоокису вуглецю шляхом їх продажу, а також від запровадження чистих технологій через механізм спільного впровадження. Проте до цих пір, створення необхідної інфраструктури та процедур для практичної реалізації Кіотських механізмів в Україні проходило повільно, а багато українських підприємств очікують своєї черги для отримання урядового рішення щодо запропонованих ними проектів.

МОБІЛІЗАЦІЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ ДОВКІЛЛЯ

З часу проведення першого огляду, спостерігається незначний прогрес у розвитку економічних інструментів для стимулювання охорони довкілля. Збори/платежі за спеціальне використання природних ресурсів (в основному за землю, видобуті корисні копалини та воду) є основним джерелом екологічних надходжень і становили в середньому 1,1% ВВП у період 1998 – 2004 років. Надходження від збору за забруднення, яке складає скромніший показник 0,1% ВВП, подвоїлися з 1998 року, в основному через покращений рівень збирання та деякі корегування нормативів. Також позитивним є скорочення з 1998 року субсидій на енергію, тепло, воду та інші комунальні послуги. Тим не менше система зборів/платежів у сфері довкілля та збору за забруднення все ще є досить складною, а рівень нормативів досить низьким, щоб служити достатнім стимулом для дотримання встановлених показників.

В Україні існують понад 10 000 фондів охорони навколишнього природного середовища, у яких розсіюються надходження від збору за забруднення, що утруднює встановлення пріоритетів у видатках фондів, їх раціоналізацію та спрямування в рамках часто нечітких пріоритетів у сфері довкілля. У 2003 році, 84% видатків Державного фонду охорони навколишнього природного середовища становили капітальні затрати на охорону вод (36%), поводження з відходами (20%) та охорону атмосферного повітря (11%). Проте насправді важко оцінити ефективність та цільове, відповідно до природоохоронної мети та пріоритетів, використання коштів місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища. Необхідно скоротити кількість фондів, привести їх видатки у відповідність до природоохоронних пріоритетів, та покращити їх управлінську структуру відповідно до передової міжнародної практики.

Видатки на охорону довкілля подвоїлися в абсолютних показниках у період 2002 – 2004 років, 80% з них становлять видатки підприємств. Видатки з фондів охорони навколишнього природного середовища також істотно зросли з 1998 року. Проте, важко ідентифікувати на вирішення яких питань фактично витрачено кошти, так як методологія збору даних, звітності та обліку видатків на природоохоронні цілі не є ані уніфікованою ані легкою для відслідковування. Також, не існує чітких пріоритетів для державних та приватних інвесторів стосовно питань, на яких Україна фокусує свої природоохоронні видатки, так як не існує національної стратегії у сфері довкілля, у якій були б вказані напрямки, пріоритети та завдання.

ІНТЕГРАЦІЯ ПИТАНЬ ДОВКІЛЛЯ В СЕКТОРИ ЕКОНОМІКИ, ТА СПРИЯННЯ СТАЛОМУ РОЗВИТКУ

З 2002 року спостерігається незначне порушення залежності між економічним зростанням з одного боку, та енергоємністю та відповідним обсягом забруднення з іншого боку. Недостатність місцевих енергетичних ресурсів є серйозною проблемою для України, яка володіє тільки запасами низькоякісного вугілля з великим вмістом сірки та високою зольністю. У цьому контексті особливої ваги набуває енергозбереження. Порушення залежності, яке спостерігалось, було частково зумовлено реалізацією Програми з енергозбереження (1997) та збільшенням використання місцевого вугілля. Проте, ця тенденція значно зводилась нанівець відродженням традиційних галузей промисловості з високим рівнем викидів, таких як металургія, у якій досі використовуються застарілі технології. У 2006 році Україна оновила свою Енергетичну стратегію до 2030 року, і також приймається багато нових законів у

цьому напрямку. Для сприяння енергоефективності запроваджуються економічні заходи. Тим не менше, постачання енергетичних ресурсів залишається важкою проблемою. Все ще зберігається перехресне субсидування цін на енергоносії, а зростаючі ціни світового ринку на природний газ та нафту сповільнюють заплановані закриття вугільних шахт та спричинюють нове зростання у використанні місцевого вугілля. Паралельно існує політична тенденція до енергетичної незалежності країни шляхом збільшення виробництва енергії на атомних станціях. Тим часом розвиток відновних джерел енергії не отримує належної уваги.

Тиск промисловості на довкілля майже не змінився з часу проведення першого огляду (зокрема від важкого машинобудування), так як структура промисловості залишилася такою ж. У цілому, зросли викиди в атмосферне повітря, серед них викиди парникових газів, значну частку яких становлять викиди метану від шахт. Відчувається нестача екологічних даних стосовно промислової діяльності (наприклад, про звичайні та небезпечні відходи, стічні води, забруднення ґрунту та водних об'єктів), тому важко оцінити точний вплив на довкілля. Хоча загальні капітальні вкладення істотно зросли з 2002 року, результативність природоохоронної діяльності у промисловості не набагато покращилася. Це виражається у невеликій кількості підприємств, які запровадили системи управління навколишнім середовищем (до кінця 2005 року близько 30 підприємств отримало сертифікати ISO 14000), невеликою кількістю пілотних проектів, ініційованих щодо запровадження системи всеохоплюючого запобігання та контролю забруднень, та недостатньою ємністю та низькою ефективністю центрів чистих технологій. Більше того, у промисловості існує нестача стратегій та політики щодо її сталого розвитку. Особливо необхідним є політичний тиск для заохочення визначення пріоритетів у промисловості щодо охорони довкілля. Існує великий потенціал модернізації промислових технологій шляхом розробки проектів спільного впровадження в рамках Кіотського протоколу, але цей потенціал не використовується.

Зростаючий тиск на довкілля від транспорту ще не отримав належної уваги з боку влади. Відсутня національна стратегія розвитку транспорту. Незначний інтерес, який приділяється до впливу цього сектору на довкілля, відображається у дуже бідних наявних статистичних даних. Зростаючу турботу викликає порушення якості повітря у містах, яке пов'язане з використанням низькоякісного палива, застарілих автомобільних двигунів, зростанням кількості приватних автомобілів та пов'язаними з цим проблемами із транспортними пробками. Поруч із економічним відродженням та покращенням стандартів життя, старіючий парк громадського транспорту створює ризик його заміщення приватними автомобілями. Уряд та місцеві органи влади у містах недооцінюють екологічні проблеми, зумовлені транспортним сектором. Існує гостра необхідність у стратегічних концепціях сталого розвитку для цього сектору, так як у ньому відбуваються швидкі та глибокі трансформації.

Стале управління земельним фондом у сільській місцевості та у містах становить інший виклик для України. Поруч із значним просуванням процесу приватизації, різко зросла кількість землевласників та земельних ділянок у приватній власності. Це не вирішило багатьох існуючих проблем у сфері управління земельними ресурсами: значні території еродованих земель (5,8% серйозно еродовані), землі деградовані внаслідок антропогенної діяльності (18%), зниження родючості ґрунтів та забруднені землі; підкислення ґрунтів, ущільнення та засолення, спричинені сільськогосподарськими практиками; фрагментація місць проживання; неконтрольований розвиток інфраструктури; та розростання урбанізованих територій. Держава дозволила приватизацію територій, які повинні перебувати під охороною, і зараз їй потрібно викупувати назад ділянки, якщо вона хоче збільшити частку земель під охороною (на даний час тільки 4,5% території). Земельним кодексом 2001 року передбачено всі положення щодо сталого управління земельними ресурсами, але все ще відсутні ключові інструменти: немає земельного кадастру або системи реєстрації прав власності, і тому ринок землі не функціонує належним чином. Більше того, приватизація призвела до фрагментації земель, що серйозно ускладнило запровадження хороших сільськогосподарських практик та погіршило охорону біорізноманіття. У розвитку урбанізованих територій, охороні земель та землекористуванні існує нестача відповідних стратегічних, законодавчих та інституційних рамок, які б забезпечили більш раціональне використання та охорону земель.

Вступ

I.1 Фізико-географічні умови

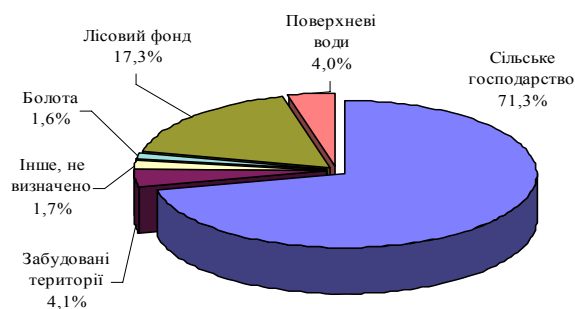
Україна є другою за величиною країною в Європі (загальна площа 603 548 км²), і межує з сімома країнами. На півночі вона межує з Білоруссю (довжина кордону 891 км), на північному сході та сході з Росією (довжина кордону 1 576 км), на півдні омивається водами Чорного та Азовського морів, на південному заході межує з Республікою Молдова (кордон 939 км) та Румунією (на півдні 169 км та на заході 362 км); та на заході з Польщею (кордон 428 км), Словаччиною (кордон 90 км) та Угорщиною (кордон 103 км). (див. Карту I.1)

Найвищі території знаходяться у Карпатських горах на заході та Кримських горах на півдні Кримського півострова. Найвища точка, гора Говерла (2 061 м) знаходиться у Карпатах. Гірські території покривають тільки 5% території України, тоді як більшість території країни зайнята горбистими височинами та рівнинами. На півночі України розташований регіон низовин заліснених болотистих місцевостей та боліт, який називається Полісся або Прип'ятські болота. Більшість території цього заболоченого регіону було осушено та очищено для сільського господарства. Низинні рівнини знаходяться на півдні України у басейні ріки Дніпро та на Чорноморському узбережжі.

Ландшафти родючих рівнин, степів та плато перетинаються ріками та усіяні понад 3000 озер, які покривають близько 4% території країни. Тільки одна велика ріка Західний Буг тече у північному напрямку і впадає у Віслу на території Польщі (401 км); всі інші великі ріки течуть у південному напрямку і впадають у Чорне або Азовське моря. Найдовша ріка України і третя по довжині у Європі, Дніпро, протікає 1121 км в межах країни при загальній довжині 2290 км та формує річкову сітку, до якої належать понад половина усіх річок країни. Інші великі ріки включають Дністер (925 км), Південний Буг (806 км) на заході та Сіверський Донець (700 км) на сході. Дельта Дунаю на південному заході формує частину кордону України з Румунією. Крім того, протяжність чорноморського узбережжя в Україні становить 2 782 км.

Україна багата на різноманітні природні ресурси. Близько половини території країни, особливо у центральних та південних регіонах, покрито надзвичайно родючими чорноземами, які ідеально підходять для сільського господарства. Лісові ресурси також значні і покривають 17% території.

Малюнок I.1: Використання земель, станом на 1 січня 2002 року

Джерело: Державний комітет статистики України: Статистичний щорічник 2003. Київ, 2004 р.

Донецький басейн (Донбас) на південному сході володіє величезними запасами вугілля, тоді як центрально – східний Криворізький регіон є багатим на залізну руду. Україна також має найбільші світові запаси марганцю, які знаходяться на півдні України в Нікополі. Поклади нафти і природного газу знайдені у Передкарпатті, на Донбасі та вздовж Кримського узбережжя.

Найбільші міста включають Київ (населення 2,639 млн.), столиця країни та економічний, культурний та освітній центр; Харків (нас. 1,464 млн.), у якому сконцентровані інженерні кадри, машинобудівні заводи та навчальні заклади; Дніпропетровськ (нас. 1,063 млн.), центр металургійної та аерокосмічної промисловості; та Донецьк (нас. 1,004 млн.), центр гірничодобувної та металургійної промисловості. Одеса (нас. 1,013 млн.) знаходиться на узбережжі Чорного моря і є найбільшим портом країни.

Помірний континентальний клімат зумовлює чітко виражені чотири пори року, з холодними зимами та теплими літами. На сході України, повітряні маси з степів Центральної Азії часто спричинюють погоду влітку теплішу та взимку холоднішу, ніж на заході. Кримське узбережжя має середземноморський клімат, з теплими вологими зимами та гарячими сухими літами. Середня температура у Києві дорівнює -6°C в січні та 20°C в липні. Середньорічна кількість опадів становить 500 мм, хоча існують істотні регіональні відмінності. Кількість опадів найвища у Карпатах та найнижча на Чорноморському узбережжі, і в цілому по країні опадів випадає більше в літні місяці.

1.2 Населення

Скорочення населення є найбільш характерною особливістю демографічного розвитку України. Скорочення населення з 1990 до 2005 року на 9,2% привело до загальної кількості населення 46,9 млн. Це пов'язано з соціально-економічними потрясіннями 1990-х, коли глибока економічна криза спричинила економічну еміграцію, а погіршення соціальних умов призвело до скорочення народжуваності, зростання смертності та зниження очікуваної тривалості життя. Загальний показник плодovitості впав до дуже низького рівня 1,2 у 2003 році, показник загальної смертності зріс та середня очікувана тривалість життя скоротилася з 70,5 років у 1990 році до 68 років у 2005 році. Єдиним позитивом є динаміка показника дитячої смертності, який скоротився на 23% до 10,0 смертей на 1000. Середня густина населення у 2005 році була 77,8 мешканців/км². Найбільш густо населеними є промислові регіони на сході та південному сході, понад 70% населення проживає у містах. (див. Таблицю 1.1).

Дві основні етнічні групи в Україні, українці (77,8%) та росіяни (17,3%) разом становлять понад 95% від всього населення. До інших малих етнічних груп належать білоруси (0,6%), молдавани (0,5%), кримські татари (0,5%), болгары (0,4%), поляки (0,3%), румуни (0,3%), угорці (0,3%) та євреї (0,3%).

Українська мова має статус державної, тоді як широкоживана та лінгвістично близька російська є дуже важливою у культурному та економічному відношенні. Російську розуміють по всій країні. Українською переважно розмовляють у західній частині країни, тоді як на сході України є сильним вплив російської мови, а на Кримському півострові українська практично не використовується.

Таблиця 1.1: Демографічні показники, 1990 та 1995-2005 роки

	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Народжуваність (на 1,000)	12,7	9,6	9,2	8,7	8,4	7,8	7,8	7,7	8,1	8,5	9,0	9,0
Показник плодovitості	..	1,4	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,1	..	1,2	..	..
Смертність (на 1,000)	12,2	15,5	15,3	14,9	14,4	14,9	15,4	15,3	15,7	16,0	16,0	16,6
Дитяча смертність (на 1,000)	13,0	14,8	14,5	14,0	12,8	12,8	11,9	11,3	10,3	9,6	9,5	10,0
Очікувана тривалість життя при народженні (років)	70,5	66,9	67,2	67,4	68,1	68,3	67,9	68,3	68,3	68,2	68,2	68,0
Очікувана тривалість життя при народженні для жінок (років)	75,0	72,6	72,9	73,0	73,5	73,7	73,6	74,1	74,1	74,1	74,1	74,0
Очікувана тривалість життя при народженні для чоловіків (років)	65,7	61,3	61,7	61,9	62,7	63,0	62,4	62,8	62,7	62,6	62,6	62,2
Населення у віці 0–14 років (%)	21,4	20,3	19,9	19,3	18,6	17,9	17,2	16,5	15,8	15,3	14,8	14,7
Населення старше 65 років (%)	12,1	13,7	13,9	14,1	13,9	13,9	14,1	14,4	15,0	15,5	16,0	16,1

Джерело: ВООЗ. База даних Здоров'я для усіх за 1990, 1995, 1996 роки та Державний комітет статистики за 1997-2005 роки

Освіта є обов'язковою у віці 7-15 років, і рівень письменності становить майже 100%. Вищі навчальні заклади включають 38 університетів та ряд інститутів та академій. Львівський національний університет (заснований у 1661 році) є найстаршим університетом країни.

Індекс людського розвитку Програми Розвитку Організації Об'єднаних Націй (ІЛР) для України у 1995 році становив 0,665 (за шкалою від 0 до 1), і Україна займала 102 місце з 174 країн; показник ІЛР у 2003 році був 0,766 і Україна займала 78 місце з 177 країн.

1.3 Інституції

Система управління

«Помаранчева революція», серія народних протестів та політичних подій, які мали місце по всій країні підчас Президентських виборів наприкінці 2004 року, призвела до демократичних змін у системі управління. З 1 січня 2006 року конституційна реформа встановила парламентсько-президентську систему. Президент обирається всенародним голосуванням терміном на п'ять років. Коаліція більшості у Верховній Раді визначає кандидатуру Прем'єр-Міністра. Після цього Президент виносить кандидатуру Прем'єр-Міністра на затвердження Верховною Радою. Призначений Прем'єр-Міністр відповідає за призначення членів Кабінету Міністрів, які повинні бути затвержені більшістю у Верховній Раді. Міністр оборони, Міністр закордонних справ, Голова Служби безпеки та Секретар Ради національної безпеки та оборони також призначаються Президентом.

Найвища виконавча влада належить Кабінету Міністрів, який підзвітний Верховній Раді. Виконання Постанов Кабінету Міністрів є обов'язковим. Прем'єр-Міністр може бути звільненим внаслідок висловлення недовіри Верховною Радою Кабінету Міністрів.

Однопалатна Верховна Рада, яка складається з 450 депутатів, є законодавчим органом країни, який ініціює законодавчі акти, ратифікує міжнародні угоди, затверджує бюджет, призначає ряд посадових осіб та вибирає суддів. Парламентська виборча система постійно змінюється, і тому кожне скликання Верховної Ради після отримання незалежності обиралось за іншим набором законів. Фундаментальною зміною була поступова, але цілісна трансформація від чисто мажоритарної виборчої моделі радянських часів до чисто пропорційної моделі, яка була запроваджена на виборах 2006 року. П'ять партій та політичних блоків перетнули трьох процентний бар'єр та отримали місця у Верховній Раді 2006 року.

Судова система

Судова система має чотири рівні. Найнижчим є *місцеві суди* загальної юрисдикції (поєднання кримінальної та цивільної юрисдикції), які включають районні, районні у містах та міські суди; місцеві адміністративні суди; місцеві військові суди; та міські суди Києва та Севастополя. Наступним рівнем є *апеляційні суди*, до яких відносяться апеляційні суди Автономної Республіки Крим; обласні апеляційні суди; апеляційні суди міст Києва та Севастополя; апеляційний суд ВМФ України; обласні військові апеляційні суди; господарські апеляційні суди; адміністративні апеляційні суди; та Вищі спеціалізовані суди. На третьому рівні є Апеляційний суд України, який розглядає цивільні, кримінальні та військові справи. Найвищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд, який має судові палати для кримінальних, цивільних та арбітражних справ.

Конституційний Суд України стоїть вище загального судового рівня. Він складається з 18 суддів, які призначаються у рівних частках Президентом, Верховною Радою та 3'їздом суддів. Конституційний Суд має повноваження скасовувати будь-які закони, акти Верховної Ради та Кабінету Міністрів, укази Президента або акти парламенту Автономної Республіки Крим у разі порушення ними Конституції України.

Адміністративна система

Адміністративно Україна поділена на 24 області, два міста із спеціальним статусом, Київ та Севастополь та Автономну Республіку Крим. Області поділяються на менші адміністративні одиниці – райони. Кожна область і район мають власні обрані ради депутатів та паралельно державні адміністрації, голови яких призначаються Президентом. Місцеві ради та мери міст обираються на місцевих виборах кожні чотири роки та здійснюють контроль над місцевими бюджетами, і відповідають за податки, школи, дороги,

комунальне господарство та систему охорони здоров'я у межах своєї компетенції. Президент призначає голів державних адміністрацій в областях і районах. Адміністрації міст Києва та Севастополя працюють незалежно від обласної влади і є підзвітними тільки центральним органам влади в Україні. Автономна Республіка Крим має власну конституцію, законодавчий орган та Кабінет Міністрів, але не може проводити політику, яка б суперечила Конституції України.

Таблиця I.2: Міністерства та інші державні органи

Міністерства

Міністерство охорони навколишнього природного середовища
 Міністерство аграрної політики
 Міністерство вугільної промисловості
 Міністерство будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства
 Міністерство культури і туризму
 Міністерство оборони
 Міністерство економіки
 Міністерство освіти та науки
 Міністерство фінансів
 Міністерство закордонних справ
 Міністерство палива та енергетики
 Міністерство охорони здоров'я
 Міністерство промислової політики
 Міністерство внутрішніх справ
 Міністерство юстиції
 Міністерство праці та соціальної політики
 Міністерство транспорту і зв'язку
 Міністерство сім'ї та молоді
 Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (МНС)

Державні комітети та інші центральні органи влади

Центральне контрольно-ревізійне управління
 Вища атестаційна комісія
 Національне космічне агентство (орган центральної влади з статусом рівним Державному комітету)
 Пенсійний фонд України
 Державний комітет з державного матеріального резерву
 Державний комітет телебачення та радіомовлення
 Державний комітет по водному господарству
 Державний комітет архівів
 Державний комітет по земельних ресурсах
 Державний комітет у справах національностей та міграції
 Державний комітет лісового господарства
 Державний комітет ядерного регулювання
 Державна служба автомобільних доріг (орган центральної влади з статусом рівним Державному комітету)
 Державне казначейство
 Укравіатранс

Центральні органи із спеціальним статусом

Антимонопольний комітет
 Головне управління державної служби
 Національна комісія регулювання зв'язку
 Національна комісія регулювання електроенергетики
 Служба безпеки України
 Державна комісія регулювання ринків фінансових послуг
 Державна комісія безпеки та фондового ринку
 Державний комітет фінансового моніторингу
 Державний комітет технічного регулювання та споживчої політики
 Державний комітет статистики
 Державний комітет регуляторної політики та підприємництва
 Державна судова адміністрація
 Державна митна служба
 Державний департамент виконання покарань
 Державна прикордонна служба
 Фонд державного майна
 Державна служба експортного контролю
 Державна податкова адміністрація
 Державна служба охорони

Джерело: http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/officialcategory?cat_id=73007 on 28.2.2006.

Примітка: Перелік міністерств станом на березень 2006 р

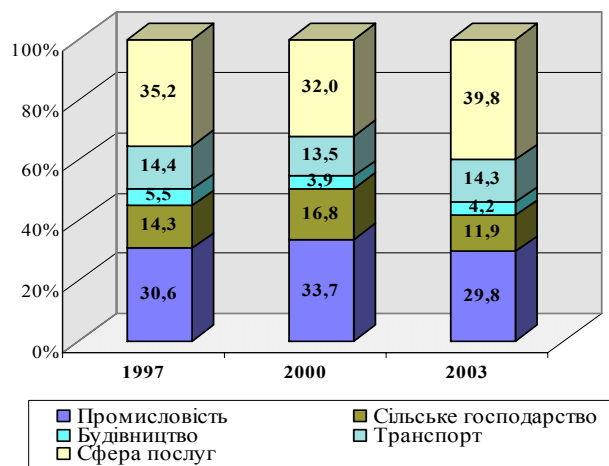
1.4 Економічна характеристика

З багатими сільськогосподарськими землями, традиційно розвинутою промисловістю, високоосвіченою робочою силою, належною системою освіти та внутрішнім ринком з 47 мільйонами населення, Україна володіє відповідною базою для економічного процвітання. Проте, вона унаслідувала промислово-господарську систему радянського типу, яка базувалася на важкій промисловості, яка включає такі галузі, як сталеливарну, хімічну, кораблебудування, вугільну, машинобудування, виробництво зброї, і була повністю інтегрована в економіку Радянського Союзу. Після розвалу Радянського Союзу економіка та виробнича база України зазнали важкого удару внаслідок втрати традиційних ринків збуту. Безпорядок перехідного процесу приніс гіперінфляцію, знецінення грошової одиниці, великий дефіцит бюджету та погіршення життєвих стандартів для великої частини населення, у т.ч. бідність.

Цикл падіння економіки закінчився у 1999 році, коли ВВП країни досягнуло нижньої точки на рівні 40,9% від рівня 1990 року. Зростання було результатом одночасної дії декількох факторів. У 1999 році, запізнілий ефект грошової девальвації 1998 року, разом з розширенням попиту основних торгових партнерів України, спричинили сильне зростання українського експорту та істотне зниження імпорту. Це призвело у 1999 році як до позитивного торговельного балансу так і до позитивного поточного балансу. Зумовлене експортом зростання було підтримане збалансованим бюджетом та строгішою монетарною політикою. У 2000 році, скорочення заборгованості із виплати заробітної плати та ріст реальної заробітної плати стимулювали приватне споживання, яке, разом з чистим експортом підтримувало постійний ріст. 10-и річний спад ВВП закінчився у 2000 році, коли ВВП зросло на 5,9%.

Ріст ВВП продовжувався до 2004 року (див. Таблицю 1.3), але ця динаміка сповільнилася у 2005 році. Постійне зростання економічної активності протягом п'яти років дозволило майже потроїти ВВП в існуючих цінах (в доларах США) з 1999 року. Подібно розвивалася промисловість, з майже 10% щорічним зростанням у той же період, що повернуло промислове виробництво майже до рівня 1989 року (до незалежності).

Малюнок 1.2: Склад ВВП в галузевому розрізі, 1997, 2000 та 2003 роки

Джерело: Державний комітет статистики України.
Статистичний щорічник 2003. Київ, 2004 р.

Гіперінфляція, з піком у 4700% у 1993 році, була взята під контроль наприкінці 1990-х років. У вересні 1996 року Україна запровадила нову грошову одиницю, гривню (грн.). З січня 2000 року, Національний банк України (НБУ) запровадив плаваючий обмінний курс разом з відносно жорсткою монетарною політикою, що підтримує стабільний обмінний курс. Проте, ці заходи не здатні повністю контролювати інфляцію, і індекс споживчих цін (ІСЦ), який скоротився до річного показника 0,8% у 2002 році, поступово зріс до 9,0% у 2004 році.

У той час як економіка України з 2000 року розвивається швидкими темпами і спостерігається відносна макроекономічна стабільність, прямі іноземні інвестиції (ПІІ) знаходяться на дуже низькому рівні. Сумарні ПІІ в Україну станом на січень 2005 року становили приблизно 9,0 млрд. Доларів США, або 192,1

доларів США на душу населення, що є дуже низьким показником. Проте у 2005 році ПШ значно зросли. Основною причиною була продаж металургійного комбінату «Криворіжсталь» Міттал Стіл, яка принесла близько 4,5 млрд. Доларів США.

Типові причини низького рівня ПШ включають складну систему законів та нормативних документів, низьке корпоративне управління, слабкий нагляд за дотриманням контрактів судами, та корупція. Корупція є основною проблемою в Україні. Індекс сприйняття корупції Трансперенсі Інтернешнл 2005 року поставив Україну на 107 місце серед країн, які розглядалися, з показником 2,6 (10 вказує на найнижчий рівень корупції). Рівень корупції стримує притік іноземних інвестицій та розвиток економіки.

Помітною особливістю економіки України є її висока енергетична залежність. Україна імпортує 90% нафти та більшість природного газу. Основним поставщиком нафти є Росія, тоді як імпорт природного газу здійснюється з двох джерел. Росія поставляє 23% природного газу в Україну як плату за транспортування російського газу до Західної Європи, тоді як Туркменістан поставляє 55% природного газу в країну, оплата за який здійснюється як грошовими коштами так і бартером. На початку 2006 року Україна та її основні поставщики газу проводили переговори щодо нової ціни на газ та плати за його транспортування, що призвело до істотного зростання обох цін.

Україна є членом Міжнародного Валютного Фонду, Світового Банку та Європейського Банку Реконструкції та Розвитку. У листопаді 2005 року Європейський Союз надав Україні статус країни з ринковою економікою Україна подала заявку на вступ до Світової організації торгівлі (СОТ) в листопаді 1993 року, але процес вступу був зупинений на декілька років. Проте з 2005 року посилилися переговори щодо вступу до СОТ. Уряд розглядає вступ до СОТ як основну ціль торгівельної політики. З метою забезпечення відповідності законів України вимогам СОТ, Верховна Рада прийняла ряд ключових законів, у т.ч. про права інтелектуальної власності. Хоча декілька законів, які стосуються СОТ, зокрема у питаннях сільського господарства, зустріли сильну опозицію у Верховній Раді, були ратифіковані багато істотних знижень тарифів. У даний час Україна має статус спостерігача у СОТ.

Таблиця І.3: Деякі економічні показники, 1995–2005 роки

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
ВВП (1990=100)	..	..	41,7	40,9	40,8	43,2	47,2	49,7	54,4	61,0	63,0
ВВП (% змін відносно попереднього року)	-12,2	-10,0	-3,0	-1,9	-0,2	5,9	9,2	5,2	9,6	12,1	3,0
ВВП у діючих цінах (млн. Грн)	54 516	81 519	93 365	102 593	130 442	170 070	204 190	225 810	267 344	345 113	472 741
ВВП у діючих цінах (млн. US\$)	37 017	44 562	50 152	41 883	31 581	31 262	38 009	42 393	50 133	64 881	82 881
ВВП на душу населення (US\$)	722	876	989	833	633	632	781	879	1 049	1 376	1 760
ВВП на душу населення (US\$ ПКС на душу населення)	3 794	3 506	3 486	3 484	3 557	3 880	4 394	4 762	5 360	6 179	..
Промислове виробництво (1989=100)	52,4	49,7	49,6	49,1	51,1	57,8	66,0	70,6	81,8	92,0	94,9
Сільськогосподарське виробництво (% змін відносно попереднього року)	..	..	-1,8	-9,6	-6,9	9,8	10,2	1,2	-11,0	19,9	0,0
ІСЦ (% змін відносно попереднього року, середньорічний)	377,0	80,3	15,9	10,6	22,7	28,2	12,0	0,8	5,2	9,0	..
ЦДВ (% змін відносно попереднього року, середньорічний)	172,1	17,3	5,0	35,3	15,7	20,8	0,9	5,7	11,1	24,1	..
Зареєстроване безробіття (% робочої сили, на кінець періоду)	0,6	1,5	2,3	3,6	4,2	4,1	3,6	3,7	3,5	3,5	3,1
Поточний залишок коштів (млн. US\$)	-1 152	-1 185	-1 335	-1 296	1 658	1 481	1 402	3 173	2 891	6 804	..
« « (в % від ВВП)	-3,1	-2,7	-2,7	-3,1	5,3	4,7	3,7	7,5	5,8	10,5	..
Поступлення ПІІ (млн. US\$)	257	526	581	747	489	594	769	698	1 411	1 711	..
Поступлення ПІІ (в % від ВВП)	0,7	1,2	1,2	1,8	1,5	1,9	2,0	1,6	2,8	2,6	..
Сумарний показник ПІІ (млн. US\$)	776	1 302	1 883	2 630	3 119	3 713	4 482	5 180	6 591	8 302	..
Резерв іноземної валюти (млн. US\$)	1 051	1 960	2 341	761	1 046	1 353	2 955	4 241	6 731	9 302	..
« « « (в місяцях імпорту)	0,7	1,2	1,4	0,6	1,0	1,1	2,1	2,8	3,5	3,8	..
Зовнішній борг (млн. US\$)	6 949	7 240	7 959	11 639	12 472	10 519	9 194	8 467	17 080	..	..
Торгівельний баланс товарів (млн. US\$)	-2 702	-4 296	-2 896	-2 038	-265	617	490	980	47	3 669	-1 908
Експорт товарів (млн. US\$)	14 244	15 547	14 232	12 637	11 582	14 573	16 265	17 957	23 067	32 666	34 228
Імпорт товарів (млн. US\$)	16 946	19 843	17 128	14 676	11 846	13 956	15 775	16 977	23 020	28 997	36 136
Співвідношення боргу до експорту (%)	48,8	46,6	55,9	92,1	107,7	72,2	56,5	47,1	74,0	..	..
Співвідношення боргу до ВВП (%)	18,8	16,2	15,9	27,8	39,5	33,6	24,2	20,0	34,1	0,0	..
Обмінний курс: середньорічний (Грн / US\$)	1,5	1,8	1,9	2,5	4,1	5,4	5,4	5,3	5,3	5,3	5,1
Населення (мільйонів)	51,3	50,9	50,4	49,9	49,4	48,9	48,5	48,0	47,6	47,3	46,9

Джерело: Спільна статистична база даних СЕК ООН та Державний комітет статистики, 2006 р.

I.5 Основні галузі економіки та їх вплив на якість довкілля

У 2003 році частка промисловості у ВВП України була 29,8 %. Залежність від важкої промисловості, разом з відносно низькими цінами на енергію та старіюча промислова інфраструктура, привели до того, що промисловість країни у декілька разів більш енергоємна, ніж промисловість країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) та Західної Європи. Високий рівень споживання енергії у промисловості погіршується через швидкий ріст економіки в цілому з 2000 року, у тому числі промисловості.

Переробна промисловість

Переробна промисловість забезпечує 75% загального промислового виробництва і є рухомою силою постійного економічного зростання України з 2000 року. Металургія становила приблизно 27% від промислового виробництва у 2004 році. Інші галузі, такі як машинобудування, харчова та легка промисловість також стали важливими чинниками росту. У 2003 році, машинобудування було галуззю переробної промисловості, яка мала найвищий показник зростання, і забезпечило 13,4% промислового виробництва.

Чорна металургія домінує в економіці України. За перші 10 місяців 2004 року вона становила 27% від загального промислового виробництва країни і забезпечила 44% експортних надходжень. Крім того, чорна металургія за своєю природою є величезним споживачем енергії і тому основним джерелом викидів забруднюючих речовин. У 2004 році, коефіцієнт використання встановленої потужності чорної металургії України був 89%, і Україна була на сьомому місці у світі за обсягами виробництва чорних металів, продукуючи 7,5% світового виробництва сталі. Чорна металургія забезпечила найвищий приплив ПІІ за всю історію країни, коли Міттал Стіл витратив 4,8 млрд. доларів США на придбання заводу Криворіжсталь у 2005 році. Перенасичений світовий ринок сталі буде становити загрозу розвитку чорної металургії в Україні. Зростання цін на газ (які складають 7-12% від собівартості виробництва сталі) на початку 2006 року може знизити прибутковість металургійних комбінатів та негативно вплинути на економіку України.

Гірничодобувна промисловість

У 2003 році, гірничодобувна промисловість забезпечувала 9% промислової продукції. Україна є п'ятим найбільшим виробником у світі залізної руди (63 млн. тонн у 2003 році), експортуючи близько 15% від загального обсягу. Україна є також одним з найбільших виробників марганцю, вугілля, титану, графіту, та каоліну. З енергетичних ресурсів переважає видобуток вугілля, нафти та природного газу.

Більшість з 37,6 млрд. тонн розвіданих запасів вугілля в Україні складається з низькоякісного вугілля з високим вмістом сірки. Видобуте вугілля споживається на внутрішньому ринку, біля двох третин його споживається на теплоелектростанціях, а решту для виробництва коксу для металургійної галузі. З 1995 року видобуток вугілля стабілізувався на рівні 80 млн. тонн вугілля в рік. Вугільна промисловість нараховує велику кількість неприбуткових шахт і до недавнього часу отримувала значні дотації з бюджету. На даний час працює 165 шахт і в цілому галузь забезпечує роботою близько 300 000 робітників.

Розвідані запаси нафти в Україні становлять 1,3 млрд. тонн. Загальний видобуток нафти та конденсату у 2004 році становив 4,2 млн. тонн. Після приватизації у 1999- 2000 роках деяких нафтопереробних заводів в Україні, нові російські та казахські власники інвестували значні кошти у нафтопереробну галузь. У 2003 році нафтопереробні заводи України переробили 21,3 млн. тонн нафти.

Розвідані запаси природного газу в Україні становлять 6,4 трлн. кубічних метрів. Сумарний видобуток газу у 2004 році становив 19 млрд. кубічних метрів, що покриває четверту частину обсягів внутрішнього споживання.

Транспорт

Частка транспортної галузі у ВВП залишається відносно стабільною з 1997 року і в 2003 році становила 14,3%. У галузі спостерігається модальне зміщення в бік автомобільного транспорту, хоча у сфері вантажних перевезень домінує залізничний транспорт з часткою 85%. Автомобільний парк швидко змінюється. Сучасний показник кількості пасажирських автомобілів є відносно низьким і становить 110 автомобілів на 1000 чоловік, але парк швидко зростає. Після здобуття незалежності кількість пасажирських автомобілів зросла на 75%, тоді як парк приватних вантажівок збільшився більш ніж на 60% з 1997 року. У даний час майже у всіх великих містах України спостерігається перевищення національних стандартів якості повітря та стандартів Всесвітньої організації охорони здоров'я для окремих забруднюючих речовин.

Сільське господарство

Хоча частка сільського господарства у ВВП скоротилася з 1997 року, у 2003 році ця галузь все ще забезпечувала 11,9% ВВП України. У 2006 році, сільськогосподарські землі покривали 71,3% території країни; з яких 69,1% становили продуктивні сільськогосподарські землі і 53,8% - орні землі. Земельні ресурси України чудово підходять для сільського господарства. Країна володіє понад 25% світових запасів чорноземів.

Власність на землю фундаментально змінилася після здобуття незалежності, і це також вплинуло на сільськогосподарську галузь. Реформа та приватизація землі розпочалася у 1991 році і складалася з декількох етапів і все ще триває (детальнішу інформація див. у Розділі 10). На першому етапі, великі державні та колективні господарства (радгоспи та колгоспи) були реструктуризовані і їх земля перейшла до колективних сільськогосподарських підприємств (селянських спілок). У 1994 році, Уряд розпочав приватизацію землі через поширення земельних сертифікатів, а пізніше дозволивши вільну торгівлю цими сертифікатами. У результаті приблизно 6,9 млн. людей стали власниками земельних паїв. На третьому етапі приватизації, земельні сертифікати обмінюються на фактичні земельні паї. Перший та другий етапи були реалізовані без проблем, а розпаювання землі триває понад 10 років. Станом на січень 2006 року було видано близько 5,7 мільйони державних актів на землю, середній розмір паю землі дорівнює приблизно 4 га.

Ґрунти України схильні до ерозії, понад 30 млн. га (тобто понад половини загальної території України) земель зазнають сильної ерозії. Певна сільськогосподарська практика, як часте вирощування рядкових культур (цукрового буряка, соняшника, і т.п.), загострює проблему. Невизначеність з власністю на землю у перехідний період могла привести до нехтування охороною земель та підвищила ризик ерозії. Невизначеність з правом власності також привела до незаконних рубок лісових вітрозахисних смуг навколо сільськогосподарських земель.

До 1991 року, сільське господарство в Україні інтенсивно використовувало мінеральні добрива (141 кг/га у 1991 році), що призводило до вимивання поживних речовин. Через економічну кризу використання мінеральних добрив скоротилося до низького рівня (22 кг/га у 2003 році). Скорочення поголів'я худоби після 1991 року призвело до зниження витоків з навозу та рідких відходів, хоча ця проблема все ще актуальна. Вимивання як мінеральних так і природних поживних речовин знову зростає, хоча з дуже низького рівня. Використання пестицидів в сільському господарстві також має подвійний вплив: вимивання у поверхневі та підземні води, та наявність залишків пестицидів у продуктах харчування. Використання пестицидів скоротилося у 1990-х, але знову очікується їх зростання. Зберігання застарілих пестицидів у непридатних умовах може становити небезпеку. Близько 19,3 тисячі тонн застарілих пестицидів зберігаються у 4 983 місцях на території сільськогосподарських підприємств, а 33% місць зберігання не відповідають санітарним та екологічним вимогам.

І.6 Довкілля

Атмосферне повітря

Викиди в атмосферне повітря від стаціонарних джерел залишаються досить стабільними з 2001 року, не зважаючи на ріст економіки. Стаціонарні джерела викидів від промислової діяльності все ще є основним джерелом забруднення повітря. У 2004 році, 62% промислового забруднення повітря поступало від переробної промисловості, 37% від гірничодобувної та 1% від виробництва будівельних матеріалів. Сумарні викиди в атмосферне повітря від гірничодобувної промисловості були майже на 10% більші у 2004 році, ніж у 2003 році. У той же період, викиди від металургійних підприємств, які дають 75% всіх викидів від переробної промисловості, зросли на 6%.

Ремонт та заміна старого та зношеного пилогазоочисного обладнання (н-д, ремонт електростатичних фільтрів), в основному на великих металургійних підприємствах, запровадження та інвестування у нові чистіші технологічні процеси може пояснювати відносну стабільність рівня викидів, хоча неповнота даних про промислові викиди в атмосферне повітря утруднює точний аналіз ситуації в країні.

У 2004 році в енергетиці утворилося 43% (1,8 млн. тонн з 4,2 млн. тонн) всіх річних викидів в атмосферне повітря від стаціонарних джерел. У 1996 році Україна схвалила Національну енергетичну програму до 2010 року з метою реабілітації теплоелектростанцій. У програмі зазначені окремі технологічні покращення, такі як використання відновних джерел енергії та модернізація теплоелектростанцій з метою зниження рівня забруднення. Через недостатнє фінансування з державного бюджету, несприятливе законодавство або недостатні приватні інвестиції спостерігалися затримки у багатьох проектах реконструкції та модернізації.

У 1990 році Україна посідала п'яте місце за викидами парникових газів серед країн Додатку I Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК ООН). Україна погодилась стабілізувати викиди парникових газів до 2008–2012 років на рівні 1990 року. Істотне зниження промислової діяльності протягом 1990-х років призвело до скорочення рівня викидів, і викиди на даний час більш ніж на 30% нижчі рівня 1990 року, незважаючи на нещодавній ріст виробництва металу. У 1998 році близько половини викидів CO₂ утворилися під час виробництва тепла та електроенергії, 20% – у переробній промисловості, 20% – у торгівлі та комунально-побутовій сфері та 7% – у транспортній галузі. Скорочення викидів CO₂ можна досягнути відносно малими коштами та витратами на ремонт/реконструкцію. Зекономлені права на викиди згідно Кіотського протоколу можуть бути продані іншим країнам або підприємствам для залучення фінансування для модернізації промислової інфраструктури. Проте, в Україні повільно створюються необхідні механізми імплементації (більш детальну інформацію див. у Розділі 4).

Вода

У 2001 році внутрішні відновні водні ресурси в Україні становили 1 091 кубічний метр на душу населення, у порівнянні з середнім показником по Європі у 9 089 кубічних метри. Водні ресурси нерівномірно розподілені по території країни. На півночі та північному заході вони достатні, тоді як південь страдає від нестачі води і залежить від її поставок, ріка Дніпро є основним джерелом водопостачання.

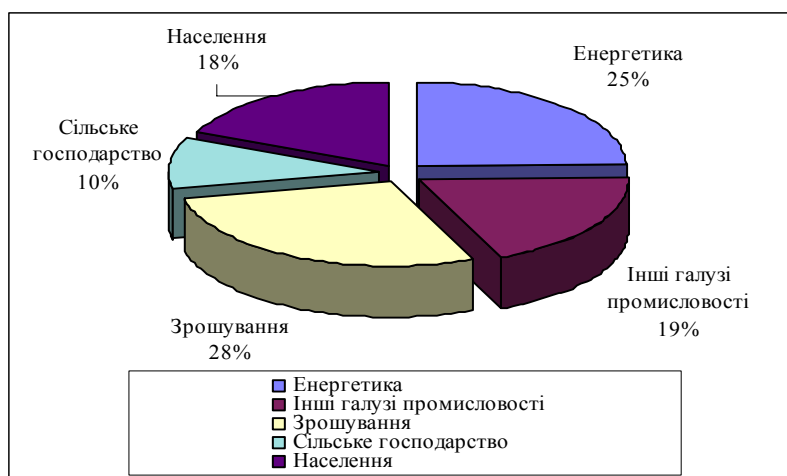
Якість природних вод в Україні викликає стурбованість. У 2005 році національні дані показали, що 25–30% вод у природних водних об'єктах не відповідають санітарним нормам. У 2004 році 30% проведених аналізів поверхневих вод для сільськогосподарського використання показали забруднення нітратами, та більш ніж 1% забруднений пестицидами. Обидва показники значно перевищують допустимі норми. Вміст нітратів у колодязній воді більш ніж удвічі перевищує допустимий рівень. У багатьох районах спостерігається бактеріальне забруднення поверхневих та підземних вод.

Якість води у річці Дніпро викликає серйозне занепокоєння, через те, що річка є основним водним об'єктом України, містить 80% сумарних водних ресурсів країни і забезпечує водою 32 мільйони мешканців України. У 1990-х у багатьох регіонах вода стала непридатною для пиття через скиди різноманітних забруднюючих речовин від різних джерел. Хоча з того часу спостерігається суттєве

покращення, ще багато залишається зробити. Була розроблена окрема державна цільова програма (див. Вставку 1.3 у Розділі 1) для очищення басейну річки Дніпро та покращення якості питної води. З метою надання допомоги Україні в очищенні річкових басейнів та відновленні природного довкілля, Програма розвитку ООН у 2000 році розпочала підготовку Стратегічної програми дій (СПД) для басейну річки Дніпро та розробку механізмів імплементації СПД. Основним завданням є збалансоване та ефективне управління ресурсами річкового басейну.

Забір води та її використання скорочуються з 1990-х. Сумарний забір води у 2004 році становив 14 694 млн. м³, або 42% середньорічного показника забору у 1986–1990 роках. У період 1992–2004 найбільше скорочення обсягів спостерігалось в сільському господарстві, де використання води скоротилося на 9 114 млрд. м³. Найбільший процент скорочення спостерігався у комунальному використанні води, яке у той же період знизилося на 68,4%, тоді як промислове використання води скоротилося на 41,4%.

Малюнок І.3: Забір води за видами діяльності, 1997 рік

Джерело: СЕК ООН. Огляд результативності природоохоронної діяльності в Україні, 2000 р.

Середній показник споживання води у розмірі близько 320 літрів на добу є високим у порівнянні з середніми показниками 100-200 літрів на добу у Західній Європі. У деяких містах, таких як Київ, Харків, Одеса та Севастополь, середнє споживання води сягає 400 літрів/душу населення/добу. У 1997 році, 70% населення у містах України було підключено до системи центрального водопостачання, тоді як для сільського населення цей показник заледве сягає 24%. Показник підключення до трубопровідних систем водопостачання був досить високим (88%) у містах з населенням понад 300 000 мешканців. Водопостачання за графіком було проблемою для малих міст (з населенням 50 000–100 000 мешканців) і спричинювало забруднення води. 33% із загальної довжини трубопроводів водопостачання у 113 000 км. перебувають у жахливому стані. Витоки питної води з мереж водопостачання оцінюються на рівні 31%. Більше того, у 269 населених пунктах якість питної води не відповідає існуючим стандартам, а 40% потужностей очисних споруд потребують ремонту.

Доступ до питної води є пріоритетним питанням Цілей розвитку тисячоліття для України. Згідно з оцінками, зробленими перед Всесвітнім саммітом зі сталого розвитку у 2002 році, 12,5% проб питної води в Україні не відповідають санітарним стандартам. З метою покращення якості та наявності води були розроблені декілька національних стратегічних програм, таких як «Питна вода України» (2005 р.), «Комплексна програма першочергового забезпечення сільських населених пунктів, що користуються привізною водою, централізованим водопостачанням у 2001–2005 роках і прогноз до 2010 року» та «Загальнодержавна програма розвитку водного господарства на 2002 – 2010 роки». Нестача фінансування призупинила всі ці програми. У 2001–2004 роках було виділено тільки 10% необхідних коштів, і не було збудовано жодної із запланованих систем водопостачання у сільських населених пунктах.

Хоча сумарні скиди промислових та побутових стічних вод скоротилися з 9 972 млрд. м³ у 2000 році до 7 734 млрд. м³ у 2004 році, неефективна очистка промислових та побутових стічних вод спричинює евтрофікацію та бактеріальне і хімічне забруднення основних річок країни. Найбільше забруднення попадає у Дніпро (26%), Сіверський Донець (16%) та Азовське море (4%). Одеська область та узбережжя Криму також зазнають значного впливу, так як більшість річок течуть у південному напрямку, і несуть забруднення у Чорне море.

Довжина каналізаційних мереж становить 46 000 км, з яких 30 300 км знаходиться у містах та урбанізованих територіях. У сільській місцевості нестача каналізаційних мереж призводить до скиду стічних вод без попередньої очистки. В урбанізованих територіях недостатня потужність та поганий технічний стан очисних споруд призводить до неефективного, неадекватного очищення стічних вод.

У цілому, промислові стічні води не проходять достатньої очистки перед скидом у поверхневі водойми. У 2004 році, металургія, де утворюється найбільше стічних вод, скинула 1 545 млн. м³ стічних вод. За нею ідуть вугільна промисловість з 581 млн. м³ та хімічна і нафтохімічна промисловість з 218 млн. м³ стоків. Майже всі стоки вугільної промисловості (89% від загальної кількості) або не очищені або недостатньо очищені, тоді як 70% та 60% стічних вод відповідно від металургійної та нафтохімічної промисловості є неочищеними або недостатньо очищеними. Стічні води від цих промислових процесів як правило є забрудненими важкими металами, фенолами, нафтопродуктами та іншими небезпечними сполуками.

Відходи

Сумарний показник утворення відходів (включаючи промислові та побутові відходи та виключаючи радіоактивні відходи) зростав з 1998 до 2000 року, а з того часу скорочується (Малюнок 8.3). Показник утворення небезпечних відходів різко скоротився з часу проведення першого ОРПД, що свідчить про покращення поводження з такими відходами (Малюнок 8.3).

Промислові відходи домінують серед усіх видів відходів, які утворюються в Україні. Основні джерела промислових відходів включають гірничодобувну, хімічну і нафтохімічну промисловість, металургію, машинобудування, харчову та целюлозно-паперову промисловість. У 2004 році у промисловості утворилося 564 млн. тонн відходів, що на 41% більше показника 1998 року. Разом з тим з 1999 року на 33% скоротилося утворення небезпечних відходів і в 2004 році їх сумарна кількість дорівнювала 63 млн. тонн.

Як правило промислові відходи складаються на полігонах, частково на території підприємств. Полігони побутових та промислових відходів повинні бути спеціально обладнані для запобігання забруднення, але часто складування відходів не відповідає нормам і становить реальну небезпеку для довкілля, особливо у формі забруднення ґрунтів та підземних вод важкими металами на промислових майданчиках. Національна інфраструктура поводження з відходами та їх видалення є неадекватною, і в багатьох регіонах країни існують проблеми з переробкою та видаленням небезпечних відходів. Через те, що тільки деякі підприємства мають відповідно інженерно обладнані місця видалення, більшість компаній зберігає загрозливі кількості небезпечних відходів на своїй території.

Біологічне різноманіття

Протягом двадцятого сторіччя природа України зазнала сильних змін у результаті дії антропогенних факторів, зокрема інтенсивного сільського господарства. Цілинні землі були розорані, а трясини, болота та заболочені землі осушені і площа лісів скоротилася. Тим не менше, 29% території все ще покрита природною або напівприродною рослинністю. Станом на 1 січня 2006 року, в Україні було 7 243 об'єкти заповідного фонду із загальною площею 2,8 мільйони гектарів, або 4,6 % загальної території країни. У 2006 році, в Україні було 33 заповідні території згідно Рамсарської конвенції, площа яких становила 676 251 га.

Україна має багату флору і фауну, з понад 25 000 видів рослин та грибів і 45 000 видів тварин. Червона книга 1994 року визначає 41 вид ссавців, 67 видів птахів та 227 видів безхребетних як такі, що перебувають під загрозою зникнення, рідкісні або ранимі. Два основних маршрути міграції птахів проходять через Україну і деякі місця гніздування мають величезне міжнародне значення. Наприклад, 90 % глобальної популяції ластівок гніздуються на островах Чорноморського біосферного заповідника.

Якість ґрунтів значно погіршилася. 57,5% території України зазнають ерозійного впливу, 20% ґрунтів є забрудненими, 17,7% – окисленими та 3,7% – засоленими. Степовим ландшафтам загрожує фрагментація місць проживання, тиск сільського господарства та розвиток інфраструктури, і існує конфлікт інтересів між збереженням довкілля та сільськогосподарською та лісгосподарською діяльністю (див. Розділ 10).

Ліси покривають понад 16% території України (9,6 мільйони гектарів), в основному на півночі на Поліссі та на заході у Карпатах. Всі ліси є у державній власності, і більшість з них управляється Державним комітетом лісового господарства через регіональну та місцеву мережу із 300 лісгоспів. Господарське використання лісів управляється або Міністерством промислової політики або нещодавно приватизованими компаніями. Згідно з даними офіційної статистики, близько 1% загальних рубок деревини (84 000 м³) є нелегальними. Нелегальні рубки трапляються не тільки у лісах, але і в лісозахисних смугах навколо сільськогосподарських земель.

Україна приймає участь у ряді міжнародних конвенцій та ініціатив з охорони біологічного різноманіття на своїй території та у транскордонних регіонах (Карпатах). (Див. у Розділі 4 обговорення цих міжнародних угод). Відповідно до Бернської конвенції, Україна розробила частину Смарагдової мережі (мережа територій спеціального заповідання). Вона також створила мережу екологічних коридорів як частину Європейської мережі екологічних коридорів (СМЕК) та посилила відповідне законодавство прийняттям Закону «Про екологічну мережу» (2004).

Чорнобиль

Двадцять років після аварії на Чорнобильській атомній електростанції, з вивільненням великої кількості радіації в навколишнє середовище, Україна продовжує страдати від важких соціальних, економічних та екологічних наслідків. Вона продовжує витратити від 5 до 7% державного бюджету на подолання наслідків аварії. У період 1991–2005 років, витрати на подолання наслідків аварії сумарно становили майже 7,4 млрд. доларів США. Цей фінансовий тягар звичайно буде висіти, і впливати на економіку України та державні фінанси у видимому майбутньому.

Понесені затрати можна поділити на три широкі категорії. Перша включає підтримання безпеки та утримання власне майданчика аварії, включаючи заміну бетонного саркофагу, який був швидко побудований навколо атомного реактора після аварії. З цим пов'язана проблема зберігання радіоактивних відходів від атомних станцій.

По-друге – радіоактивне осадження залишається проблемою на уражених територіях. Забруднення буде зберігатися протягом сторіч, і Україна буде потребувати протягом десятиріч продовження контролю за продуктами харчування та їх обмеження. Агротехнічні та агрохімічні заходи, такі як сівозмінна, вапнування та внесення добрив для запобігання накопичення радіонуклідів рослинами були відносно успішними у подоланні безпосереднього впливу радіації. Продукція як великих так і приватних ферм проходить радіаційний контроль, але екстенсивне вирощування продуктів харчування на присадибних ділянках переважно не контролюється. Додатковою проблемою стосовно радіації від аварії є можливість виникнення лісових пожеж у місцях осадження. Лісові пожежі можуть призвести до викидів радіоактивних сполук в атмосферне повітря.

І на кінець, повний вплив аварії на здоров'я важко оцінити і можливо ніколи не стане відомим. Зростає кількість випадків раку щитовидної залози, а недавні наукові дослідження показали зростання випадків онкологічних захворювань, зокрема раку грудей, а також вплив на серцево-судинну систему та офтальмологічний вплив. Сумарні затрати від аварії важко оцінити через те, що деякі захворювання можуть мати довгий латентний період, деколи понад 20 років, і важко точно прослідкувати їх зв'язок з аварією. Загальний стан здоров'я погіршується, на забруднених територіях спостерігається низька народжуваність та відносно високі дородові втрати та дитяча смертність.

Карта І.1: Карта України

***ЧАСТИНА І: ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ
ПОЛІТИКИ***

Розділ 1

ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ, ПРОВЕДЕННЯ ПОЛІТИКИ ТА МЕХАНІЗМИ ГАЛУЗЕВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

1.1 Загальний контекст управління в галузі охорони довкілля

З часу завершення першого Огляду результативності природоохоронної діяльності (ОРПД) в Україні, проведеного СЕК ООН у 1999 році Уряд України здійснив ряд кроків з реформування політики країни в цілому, регуляторних та інституційних засад. Ці зміни були спрямовані в першу чергу на посилення внутрішнього попиту, зниження інфляції, налагодження довіри споживачів та інвесторів та виведення господарської діяльності з великого тіньового сектора економіки України.

Зміни також відбулися в системі охорони довкілля та управління природними ресурсами. Були прийняті нові закони та розроблено ряд нормативних актів для успішного проведення екологічної політики та посилення дотримання екологічних вимог. Проте, зміни не принесли очікуваних покращень стану довкілля, так як вони не були узгодженими або достатньо глибокими; вони також зазнали впливу від нестабільності системи управління в галузі довкілля.

Потреба в охороні довкілля та більш ефективному використанню природних ресурсів була задекларована як пріоритетна у ряді офіційних документів. Проте, коли ріст економіки став основною ціллю Уряду, екологічні проблеми почали розглядатись як перешкода для досягнення даної цілі. Акцент на рості економіки «будь-якою ціною» призвів до послаблення екологічної політики та інституцій, або через сповільнення розробки ефективної та дієвої політики та законодавства, або через послаблення контролю за дотриманням екологічних вимог або через проведення частих та неповних інституційних змін. Всі ці фактори сприяли істотному зниженню ефективності структури управління в галузі охорони довкілля.

Після приходу до влади нового Президента та Уряду на початку 2005 року, увага Уряду продовжувала зосереджуватися в основному на соціально-економічних реформах. Екологічні проблеми згадувались у політичних деклараціях, але готовність до реформ та ресурси були недостатніми для створення критичної маси для істотних змін у структурі та для проведення екологічної політики.

За відсутності ефективної системи управління в галузі охорони довкілля, і в контексті повільніших ніж очікувалося структурних реформ та модернізації технологічних процесів, зростання економіки знову призводить до високих рівнів забруднення та підтримки старих неефективних підходів до використання енергетичних та природних ресурсів.

1.2 Політика, стратегії та законодавство

Економічні та галузеві стратегії та довкілля

У декількох стратегічних документах, прийнятих вищим керівництвом України, визнається широкий спектр серйозних екологічних проблем, які стоять перед державою. Такі документи, як Стратегія соціально-економічного розвитку України на 2004–2015 «Шляхом Європейської інтеграції» (2004 р.) і програма діяльності Кабінету Міністрів «Назустріч людям» (2005 р.) створюють для окремих міністерств основу для розробки дій з екологічних проблем, які вони вважають пріоритетними.¹ Як і інші урядові органи, Міністерство охорони навколишнього природного середовища (дальше

¹Розробка нової урядової програми продовжувалась після закінчення роботи над Оглядом.

Мінприроди) щороку визначає ключові пріоритети для своєї діяльності (пріоритети на 2006 рік див. вставку 1.1)

Вставка 1.1: Основні пріоритети Уряду у сфері охорони довкілля у 2006 році

- Створення законодавчої бази для виконання вимог РКЗК ООН та ефективної реалізації механізмів Кіотського протоколу;
- Покращення екологічного стану Чорного та Азовського морів та запобігання їх забрудненню;
- Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття;
- Покращення системи поводження з відходами з урахуванням міжнародних стандартів та норм;
- Покращення управління природними заповідниками та заповідними територіями, базуючись на систематичному врахуванні екологічних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства та міжнародних зобов'язань;
- Забезпечення державної власності на природні ресурси.

Джерело: Рішення колегії Мінприроди, квітень 2006

Екологічні цілі та задачі також включені в урядову програму 2003 року для досягнення Україною Цілей Розвитку Тисячоліття (ЦРТ), які пов'язані з Декларацією тисячоліття, прийнятої країнами членами ООН у 2002 році. Зокрема, Ціль 3 про сталий екологічний розвиток (яка відповідає цілі 7 ЦРТ) містить задачі та показники стосовно (1) зростання частки населення з доступом до чистої питної води, (2) зниження шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел і (3) збільшення територій природних заповідників та парків (див вставку 4.4 у Розділі 4). Секретаріат Президента та Міністерство економіки здійснюють координацію та моніторинг досягнення ЦРТ. Міністерство економіки готує щорічні доповіді про прогрес у досягненні Україною ЦРТ.

Інші документи з пріоритетів, які мають відношення до довкілля включають ті, які підготовлені для сприяння тіснішій співпраці з Європейським Союзом та гармонізації нормативної бази з *acquis communautaire* ЄС. Вони включають Угоду про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом та його країнами членами, яка була ратифікована у 1994 році і вступила в дію у 1998 році на початковий період 10 років. У 2004 році, внаслідок розширення Європейського Союзу на десять нових членів, План дій Європейської політики добросусідства з Україною був підготовлений і схвалений у 2005 році Радою співпраці ЄС – Україна (див. вставку 1.2). Цей документ, разом з пакетом заходів щодо впровадження, прийнятий Кабінетом Міністрів у 2005 році, став основним важливим інструментом у відносинах між Європейським Союзом та Україною.

Вставка 1.2: План дій Європейської політики добросусідства ЄС - Україна

План дій Європейської політики добросусідства ЄС – Україна встановлює комплексний набір пріоритетів у різних ділянках в рамках Угоди про партнерство та співробітництво ЄС – Україна. Комісія, у співпраці з Радою Європейського Союзу, підготувала посібник з імплементації для підтримки реалізації Плану дій. Посібник покликаний забезпечити точку відліку для оцінки прогресу та допомогти Україні у досягненні конкретних, реалістичних та співмірних результатів. План дій включає декілька ділянок для тісної співпраці, а саме транспорт, енергетику, інформаційне суспільство, та довкілля. При визначенні пріоритетних дій, які заслуговують на особливу увагу у певних галузях, екологічна компонента у них, як правило, відсутня.

Джерело: План дій Європейської політики добросусідства ЄС – Україна, 2005 р.

Стратегії та політика у сфері охорони довкілля та управління природними ресурсами

У час підготовки першого ОРПД України, документ «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» (1998 р.; деколи називають Національним планом дій в галузі охорони довкілля (НПДД), далі – Основні напрями) встановив загальну основу для діяльності уряду з питань охорони довкілля та інтеграції екологічних питань в економічну реформу в Україні. Документ був підготовлений Мінприроди та схвалений Кабінетом Міністрів та Верховною Радою у 1998 році.

Незважаючи на різноманітні спроби державних органів у сфері охорони довкілля, незалежних груп та окремих осіб, до початку 2006 року так і не було підготовлено нового стратегічного документу, і до Основних напрямів надалі звертаються як до офіційно впровадженої довгострокової стратегії покращення стану довкілля, навіть хоча вона не містить чітких кількісних та якісних екологічних

цілей. Коротко та середньострокові періоди здійснення політичних кроків були передбачені на 3 роки та на 10-15 років; тому, коли йдеться про початок 2006 року, існує ймовірна потреба в оновленні. Більше того, не проведено жодної чіткої оцінки виконання Основних напрямів.

Тим не менше, на регіональному та локальному рівнях, ряд областей, міст та місцевих громад підготували стратегічні документи для керівництва їх діяльністю у галузі охорони довкілля. Наприклад, підготовлені Програма охорони та відновлення довкілля міста Маріуполь (1999 р.; 2006 р. на період 2006–2010 рр.), регіональні та місцеві програми дій в галузі охорони довкілля для Донецької (2001 р., на період 2001–2005 рр.), Сумської (2003 р., на період до 2015 р.) областей Криму (2003 р., декілька програм), та інших промислових центрів. Проте, багато з цих планів не було впроваджено через недостатнє фінансування або слабкий контроль за дотриманням екологічного законодавства.

Цільові державні програми

У першому ОРПД України згадувалися ряд державних програм як частина стратегічного підходу до вирішення різних аспектів пріоритетних проблем економічного та соціального розвитку України. На даний час, нараховується близько 300 цільових державних програм, які виконуються різними урядовими структурами та служать інструментом реалізації національних стратегій. Деякі з них мають за мету досягнення цілей, встановлених в Основних напрямках 1998 року. Ці програми, які підтримують розвиток політики та законодавства в галузі охорони довкілля, включають:

- 12 екологічних програм, керівництво якими здійснює безпосередньо Мінприроди (Вставка 1.3) та які в основному спрямовані на покращення якості повітря та води, розвиток національних природоохоронних територій, та впровадження порядку денного з питань сталого розвитку; і
- 20 цільових програм, що мають відношення до екології, керівництво якими здійснюється іншими урядовими структурами у співпраці з Мінприроди.

Розвиток та впровадження цільових програм тісно координується Міністерствами економіки та фінансів, так як ці програми сприяють досягненню стратегічних економічних та соціальних цілей, встановлених Урядом і становлять основу для щорічного виділення коштів з державного бюджету.

Наприклад, Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки була підготовлена у 2000 році. Для виконання даної програми, був прийнятий Закон «Про екологічну мережу України» (2004 р.), у 2004 році була схвалена Концепція Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки, а у 2006 році була схвалена Концепція загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року. Подібно, у контексті реалізації програми охорони довкілля Азовського і Чорного морів (2001 р.), був підготовлений проект Закону України «Про прибережну смугу морів», який передбачає забезпечення інтегрованого управління прибережними смугами морів, і була створена міжвідомча комісія та спеціальний відділ у Мінприроди для координації виконання програми. Також, Програма використання відходів виробництва і споживання на період до 2005 року (1997 р.) призвела до прийняття основних принципів державної системи поводження з відходами як вторинними ресурсами.

У 2002 році принцип виділення бюджетних коштів, який орієнтований на виконання, був впроваджений у процес розробки та управління державними програмами. З того часу, в ході їх підготовки і звітності використовується комплексна оцінка та процедура схвалення, які включають звітність щодо прогресу з використанням ряду якісних та кількісних показників. Не зважаючи на існування такої процедури, програми страждають від недофінансування, так як обмежені кошти розподіляються серед декількох рядків видатків. Нестача глибокої оцінки їх ефективності та результативності призводить до продовження виділення коштів на всі поточні програми, ніж на ті, які є найбільш необхідними чи економічно ефективними. В цілому, програми не забезпечують стратегічного керівництва щодо покращення стану довкілля.

Вставка 1.3: Цільові державні програми покращення стану довкілля, які виконувались у 2005 році під керівництвом Мінприроди

1. Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні ("Заповідники") (Постанова Верховної Ради України № 177, 1994, код програми 011)
2. Державна програма науково-технічного переоснащення системи гідрометеорологічних спостережень та базової мережі спостережень за забрудненням навколишнього природного середовища («Метеорологія») (Постанова Кабінету Міністрів України № 579, 1996, код програми 029)
3. Національна програма екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води (Постанова Верховної ради № 123, 1997, код програми 037)
4. Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки (Закон № 1989-III, 2000, код програми 102)
5. Загальнодержавна програма поводження з токсичними відходами (Закон № 1947-III, 2000, код програми 103)
6. Загальнодержавна програма охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів (Закон № 2333-III, код програми 126)
7. Програма виконання Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення на 1999-2008 роки (Указ Президента № 50/99, 1999, код програми 216)
8. Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому самміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки (Постанова Кабінету Міністрів № 634, 2003, код програми 271)
9. Програма припинення виробництва та використання озоноруйнівних речовин на 2004-2030 роки (Постанова Кабінету Міністрів № 256, 2004, код програми 301)
10. Державна програма запобігання і боротьби з підтопленням земель (Постанова Кабінету Міністрів № 545, 2004, код програми 315)
11. Державна науково-технічна програма розвитку топографо-геодезичної діяльності та національного картографування на 2003-2010 роки (Постанова Кабінету Міністрів № 37, 2003)
12. Програма використання відходів виробництва і споживання на період до 2005 року (Постанова Кабінету Міністрів № 668, 1997)

Екологічне законодавство

На даний час в Україні сформована комплексна регуляторна база охорони довкілля. Станом на 2005 рік екологічне законодавство нараховувало понад 200 законів та підзаконних актів. Велика кількість законів, указів Президента та урядових рішень було прийнято у період, який розглядався у попередньому огляді (1996–2000 рр.). За останні п'ять років, були введені в дію деякі закони, такі як наприклад, Закон «Про тваринний світ» (2001 р.), нова редакція Закону «Про охорону атмосферного повітря» (2001 р.) та закони «Про Червону книгу України» (2002 р.), «Про питну воду та питне водопостачання» (2002 р.), «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (2003 р.), «Про охорону земель» (2003 р.), «Про екологічний аудит» (2004 р.) та «Про екологічну мережу України» (2004 р.) та було внесено зміни та доповнення у ряд законів (див. Додаток IV). У той же час були запроваджені деякі важливі галузеві законодавчі акти, такі як Земельний кодекс (2001 р.) та Лісовий кодекс (2006 р.), які містять ряд положень, що стосуються стану довкілля чи впливають на політику охорони довкілля та управління природними ресурсами (див. Розділ 10).

Кількість введених в дію нових базових законів була значно нижчою, ніж у попередній період. Замість того, більша увага була звернута на розробку законодавчих актів нижчого рівня, урядових рішень, методик та інструкцій, які повинні забезпечити подальше керівництво для трактування, впровадження та нагляду за дотриманням існуючих законів. Особливо важливими у 2001–2003 роках були реформа та подальша розробка нормативних документів щодо забруднення атмосферного повітря. Ця розробка базувалась на деяких рекомендаціях (1.1 та 7.1.) першого ОРПД, у яких було визначено пріоритетність гармонізації законів та їх ефективного застосування, та було вказано на потребу у розробці нормативних документів стосовно Закону «Про охорону атмосферного повітря».

Виходячи з політичного рішення про гармонізацію системи українського законодавства в галузі охорони довкілля із законодавством Європейського Союзу, всі нові проекти законодавчих актів повинні пройти верифікацію Мінприроди на предмет їх сумісності з *acquis communautaire* ЄС. Ця процедура координується Міністерством юстиції. Інформація про вимоги ЄС та їх перенесення на національний рівень є в наявності (через Міністерство юстиції та неофіційні канали), але для

Мінприроди не виділяють жодних спеціальних ресурсів, людських чи фінансових, для забезпечення якісної гармонізації.

Існуюча законодавча база була розвинута в останні 10 років. Такий довгий період розробки законодавства призвів до формування системи, складної для трактування, внутрішньо несумісної та протирічливої, і тому важкої у дотриманні та виконанні. Існують приклади протиріч між існуючими законами та нормативними документами – наприклад, між Земельним кодексом та Водним і Лісовим кодексами стосовно статусу охоронних зон вздовж річок та навколо лісів, хоча внаслідок перегляду Лісового кодексу у 2006 році їх положення були узгоджені. З тих самих причин водне законодавство та законодавство про природно-заповідні території було переглянуто та внесено на розгляд Верховної Ради. Недавнє нагромадження протиріч та складностей екологічного законодавства стимулювало дискусії щодо «кодифікації» екологічних законів, особливо в світлі дискусій про гармонізацію законів та підзаконних актів України та законодавства ЄС. Різними неофіційними групами були паралельно підготовлені різні проекти Екологічного кодексу, однак без жодного істотного прогресу, так як не було достатнього фінансування і ці групи працювали окремо одна від одної, без обміну інформацією та пошуку консенсусу.

Додатковою перешкодою кодифікації екологічних законів є нестача глибокого аналізу ефективності та результативності існуючого законодавства, вартість та вплив їх адміністрування та застосування, і можливі регуляторні пробіли та протиріччя. Хоча за національним законодавством, кожний новий законодавчий акт повинен аналізуватися стосовно його впливу на бізнес (включаючи економічну та екологічну складові), у галузі екологічного законодавства не проводився глибокий аналіз, подібний до аналізу регуляторного впливу (АРВ), який використовується у ряді країн, у тому числі у країнах ЄС. У разі запровадження та застосування принаймні щодо найбільш важливих законодавчих актів, така процедура могла б допомогти ідентифікувати пріоритети щодо змін існуючих вимог та могла б забезпечити напрямок кодифікаційної роботи.

1.3 Інституційні засади охорони довкілля

Національний рівень

Міністерство охорони навколишнього природного середовища (далі – Мінприроди) виконує ключову роль у формуванні та координації реалізації екологічної політики в Україні. Інші органи виконавчої влади також займаються охороною довкілля, як показано на мал. 1.1

У процесі управління у галузі охорони довкілля, Мінприроди та інші відомства співпрацюють з Верховною Радою та, зокрема, з парламентським комітетом з питань екологічної політики, використання природних ресурсів та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. Однією з основних задач комітету є нагляд за проведенням екологічної політики та законодавчими засадами у сфері охорони довкілля, підготовка проектів законів та нормативних актів для винесення на розгляд Верховної Ради, оцінка їх виконання, яка включає громадські консультації та парламентські слухання. Як наслідок Конституційної реформи 2006 року, Комітет також уповноважений здійснювати нагляд за діяльністю Мінприроди та давати рекомендації при призначенні нового Міністра охорони навколишнього природного середовища. Комітет також приділяє значну увагу проблемам впливу Чорнобильської катастрофи та запобігання і управління іншими надзвичайними ситуаціями.

В останні п'ять років структура та розподіл повноважень в інституційних рамках (мал. 1.2) зазнавали істотних і постійних змін. Ці зміни зокрема мали вплив на спеціально уповноважений орган з питань охорони навколишнього природного середовища, Мінприроди. Після двох реорганізацій у 1998 та 1999 роках, які описані у попередньому ОРПД (коли назва Міністерства була змінена з Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки на Міністерство екології та природних ресурсів), Міністерство зазнало дві подальші структурні зміни у 2003 та 2005 роках. Під час реструктуризації у 2003 році, управління надрами було виведено з повноважень Міністерства. На

початку 2005 року управління природними ресурсами було передано назад до Міністерства, разом з відповідальністю за координацію діяльності трьох комітетів – по земельних ресурсах, лісового господарства та по водному господарству.

В останні роки чисельність працівників Міністерства була сталою, коливаючись між 230 і 250 в залежності від реорганізацій та зростання повноважень міністерства щодо координації галузевої політики. Спроби посилити керівництво Міністерства призвели до введення у 2002 році посади Державного секретаря, відповідального за забезпечення ефективного функціонування Міністерства. Проте, ця посада була ліквідована у 2004 році, і повноваження передані заступникам міністра. Наприкінці 2005 року, розглядались нові плани щодо внутрішньої реструктуризації Міністерства, зокрема щодо об'єднання відділів, які відповідають за зв'язки з Верховною Радою та зв'язки з громадськістю та засобами масової інформації, та посилення стратегічного планування та еколого-економічної інтеграції, а також Європейської інтеграції та міжнародної співпраці. Нова структура Міністерства була затверджена у січні 2006 року (мал. 1.3). На малюнку 1.3 показано тільки основні структурні одиниці – департаменти. Існують також менші одиниці, відділи та сектори, частина з яких входить у департаменти, а частина знаходиться під прямим керівництвом міністра та заступників міністра.

Центральний апарат Міністерства здійснює свої повноваження безпосередньо і через спеціально уповноважені органи виконавчої влади. Міністерство координує діяльність п'яти інспекцій (екологічної та лісової² на державному рівні, а три морські інспекції є підзвітними екологічній інспекції) з чисельністю приблизно 4000 працівників. Керівники цих п'яти інспекцій призначаються Кабінетом Міністрів, який також затверджує функціональні положення про інспекції. Міністерство також спрямовує діяльність трьох державних служб (геологічної, заповідної справи та геодезії, картографії та кадастру), п'яти науково-дослідних інститутів та шести державних підприємств (мал. 1.2).

Мал. 1.1 Структура органів виконавчої влади, які задіяні у галузі охорони довкілля, 2005 рік

² Влітку 2006 року Державна інспекція з контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів була ліквідована.

Мал. 1.2 Структура органів державного управління, які діють у складі Мінприроди, 2005 рік**Мал. 1.3 Структура центрального апарату Міністерства охорони навколишнього природного середовища, травень 2006 року**

Джерело: Мінприроди, травень 2006 року

Регіональний рівень

У доповнення до органів на національному рівні, екологічну політику здійснюють державні управління охорони навколишнього природного середовища у 24 областях та містах Києву та Севастополю і відповідний Республіканський комітет Автономної Республіки Крим. Ці управління законодавчо підпорядковані Мінприроди, але вони також координуються обласними державними адміністраціями. Призначення начальників управлінь охорони навколишнього природного середовища в областях повинне бути погоджене спільно з головою обласної державної адміністрації (губернатором). На найнижчому рівні державного управління, кожний район має принаймні одного екологічного інспектора. У таблиці 1.1 наведено повноваження різних елементів адміністративної системи.

Реформа органів управління в Україні наприкінці 1990-х призвела до створення виборних органів на обласному та муніципальному рівнях. Ця реформа передбачала передачу деяких повноважень у галузі охорони довкілля обласним та міським радам. Проте, в даний час, розподіл цих повноважень не є чітко визначений у відповідних нормативних документах. Більше того, органам місцевого самоврядування не надано необхідних ресурсів для здійснення їх нових повноважень. Це негативно впливає на відносини між двома структурами і перешкоджає оптимізації управління у галузі охорони довкілля.

Таблиця 1.1 Розподіл основних повноважень між центральними та місцевими органами державної влади, 2005 рік

Національний рівень	Мінприроди (державний орган виконавчої влади)	<ul style="list-style-type: none"> • Формує та реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища • Розробляє загальнодержавні програми з охорони навколишнього природного середовища та реалізує єдину науково-технічну політику у цій галузі • Координує діяльність центральних та місцевих органів • Організовує та здійснює державну екологічну експертизу • Організовує в межах своїх повноважень проведення моніторингу навколишнього природного середовища • Забезпечує ведення державних кадастрів • Затверджує або погоджує правила, нормативи, стандарти, ліміти та квоти і контролює їх додержання • Видає дозволи на транскордонне переміщення відходів та транспортування небезпечних хімічних речовин; видає ліцензії на переробку небезпечних відходів та збір відходів для подальшої переробки та повторного використання • Розробляє нормативи зборів за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища • Здійснює міжнародне співробітництво
	Три державні комітети (по земельних ресурсах, лісового господарства, по водному господарству)	<ul style="list-style-type: none"> • Реалізують державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища у межах своїх повноважень • Координація діяльності комітетів здійснюється Мінприроди
	Державна екологічна інспекція	<ul style="list-style-type: none"> • Здійснює державний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та використанням природних ресурсів (крім надр та лісів)
Регіональний рівень	24 державних управління охорони навколишнього природного середовища в областях, два у містах Києві та Севастополі та комітет в АРК	<ul style="list-style-type: none"> • Забезпечують реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища; управління та регулювання охорони довкілля; використання природних ресурсів; екологічну та радіаційну безпеку на територіальному рівні • Видають дозволи, ліміти та квоти на спеціальне використання природних ресурсів (крім лісів), на викиди і скиди забруднюючих речовин; контролюють додержання умов виданих дозволів • Видають дозволи на здійснення операцій у сфері поводження з відходами; контролюють додержання умов виданих дозволів • Інформують громадськість про стан навколишнього природного середовища через засоби масової інформації
	Три спеціальні інспекції (морів)	<ul style="list-style-type: none"> • Здійснюють державний контроль за використанням та охороною морського середовища та природних ресурсів територіальних морів, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України • Здійснюють контроль за додержанням установлених лімітів використання природних ресурсів (крім надр та лісів), нормативів викидів та скидів забруднюючих речовин • Здійснюють контроль за додержанням екологічних вимог у сфері поводження з відходами

1.4 Загальні механізми галузевої інтеграції

Як показано на мал. 1.1, відповідальність за охорону навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів покладена на ряд державних установ. Це в принципі повинно сприяти інтеграції екологічних проблем у формування та реалізацію економічної та галузевої політики. Це повинно також сприяти включенню економічних та соціальних рішень при формуванні політики у галузі охорони довкілля.

Стратегії галузевої та екологічної інтеграції

Ряд документів та інституційних домовленостей існує для сприяння міжвідомчої комунікації з екологічних питань та більш комплексного розвитку політики. Як було згадано у пункті 1.2, ряд стратегічних документів включає цілі та діяльність щодо вирішення екологічних проблем та визначає екологічну політику у контексті економічного та соціального розвитку України. Закон «Про основи національної безпеки України» (2003) визначає екологічну безпеку як пріоритет та передумову для сталого розвитку. Екологічні положення цього закону базуються на положеннях, представлених в Основних напрямках 1998 року.

Подальша інтеграція екологічних рішень у галузеву політику досягається шляхом включення екологічних завдань у галузеву політику та програми. Наприклад, програма «Українське вугілля» (2001 р.) містить положення про зростання ефективності вугільної промисловості та зниження впливу на довкілля. Наприклад, всі новозбудовані вугільні шахти тепер повинні проходити процедуру оцінки впливу на навколишнє середовище. Національна енергетична програма України 2006 року включає заходи щодо вирішення проблеми відходів, сприяння енергозбереженню та енергоефективності, та встановлює цілі для розвитку та використання відновних джерел енергії, таких як гідроенергія, енергія біомаси, вітрова та сонячна енергія.

Розробка Національного плану дій в галузі охорони здоров'я та довкілля (НПДЗД) є іншим прикладом галузевої інтеграції. Виходячи з положень Основних напрямків і відповідно до рішень Всесвітової конференції міністрів довкілля та охорони здоров'я, після широких консультацій між 27 міністерствами та державними комітетами була розроблена та у січні 2002 року затверджена програма покращення стану здоров'я населення в контексті негативних впливів забруднення навколишнього природного середовища. Вперше в Україні громадськість та НУО були широко залучені в процес розробки вагомий політичний документу. Було проведено декілька регіональних та національних консультацій, та у кінцевій версії документу враховано численні коментарі від НУО. Проте, українські інституції не змогли виконати рекомендації першого ОРПД (рекомендація 14.8) щодо більш ефективної співпраці щодо реалізації НПДЗД. Зокрема, Мінприроди було пасивним у співпраці з органами охорони здоров'я та координації цієї роботи з екологічними програмами.

Стратегія сталого розвитку

Органи державної влади України, і зокрема Мінприроди та Міністерство економіки декілька разів виносили на розгляд вищого політичного керівництва країни питання сталого розвитку. У першому ОРПД вже згадувалося про проект «Концепції стратегії сталого розвитку», підготовлений у 1999 році, що був предметом міжвідомчих та громадських консультацій. Потім він був переданий на затвердження Верховної Ради. Проте, цей документ не був схвалений і опинився на полиці.

У 2003 році Мінприроди підготувало новий проект Стратегії сталого розвитку. Цей проект, який розроблявся у 2003–2004 роках, містив цілі, принципи та задачі політики сталого розвитку для збалансування економічних, соціальних та екологічних проблем у розвитку країни. Стратегія містила заходи по трьох етапах виконання: короткострокові (2005–2006 рр.), середньострокові (2006–2009 рр.) та довгострокові (2009 р. і далі). Вона також містила положення щодо прогресу моніторингу реалізації та включала набір показників сталого розвитку (економічних, соціальних та екологічних).

Новий проект Стратегії пройшов через міжвідомчі консультації у 2004 році і був представлений на розгляд Верховної Ради. Проте, зміна уряду на початку 2005 року внесла необхідність повернення

проекту і проведення нового процесу консультацій. На додаток до процедурних перешкод, проблема включала відсутність консенсусу, і було розглянуто декілька альтернативних пропозицій. Нарешті у 2006 році, на Міністерство економіки та на Мінприроди було покладено спільну задачу підготовки проекту рамкової стратегії, після чого проект буде направлений у Кабінет Міністрів та Верховну Раду на затвердження.

Механізми інституційної інтеграції

Потреба в інтеграції проблем охорони довкілля в галузеву політику стимулювала створення ряду інституційних механізмів для аналізу, діалогу та побудови консенсусу серед урядових структур. Ці механізми були встановлені для координації політики на стратегічному, міжгалузевому рівні (н-д, у зв'язку з питаннями сталого розвитку та регуляторною реформою), а також в окремих галузях (таких як енергетика, охорона здоров'я та промислова політика). Міжгалузевий діалог також підтримувався спеціальними екологічними відділами у галузевих міністерствах (н-д, у Міністерстві економіки та Державному комітеті статистики) і спеціальними структурами. Всі ці зусилля принесли різні результати.

Наприклад, у 1997 році була створена Національна комісія сталого розвитку під керівництвом Першого віце-прем'єр-міністра, до складу якої ввійшли представники ряду урядових структур. Проте, ця комісія зустрічалася тільки один раз, після 1999 року стала непрацездатна, так як не було передбачено ресурсів для її секретаріату або для її функціонування. У 2003 році була створена Національна рада зі сталого розвитку (НРСР), але ця структура жодного разу не збиралася, так як жодних ресурсів не виділено для підготовки документів та аналізу чи для управлінських функцій.

Існує обов'язкова процедура, що проекти законів та стратегій проходять процес обговорення в усіх відповідних міністерствах. Проте, погодження Мінприроди не є потрібним при прийнятті галузевих цільових програм, і в результаті Мінприроди часом не знає про екологічну компоненту цих програм. У деяких випадках, коментарі та відгуки Мінприроди є тільки формальністю і не беруться до уваги, як було у випадку з Енергетичною стратегією, прийнятою у 2006 році.

На галузевому рівні, різні короткострокові спеціальні робочі групи та цільові групи створювались для роботи над такими проблемами як енергоефективність, зміна клімату, екологічний аудит, чисте виробництво та моніторинг довкілля. Офіційні особи з відповідних структур та експерти приймали участь у роботі таких цільових груп. Процес розробки Закону «Про екологічний аудит» (2004 р.) та реалізація програми моніторингу довкілля є ймовірно найкращими прикладами діяльності міжгалузевих робочих груп.

У більшості випадків, навіть у разі існування інституційної домовленості для інтеграції, їх функціонування базується на неофіційних стосунках, і ці контакти не підкріплюються офіційними домовленостями, які могли б надати стабільність, ресурси та зобов'язання стосовно схвалення політики чи підготовки інструкції. У деяких випадках, не дивлячись на чіткі зобов'язання, міжгалузеві механізми не створені. Прикладом є відсутність координації діяльності між Міністерством охорони здоров'я та Мінприроди щодо реалізації НПДЗД.

1.5 Висновки та рекомендації

Прогрес у розвитку стратегій та політики у галузі охорони довкілля з часу проведення першого ОРПД був безумовно недостатнім. У даний час, коли основний стратегічний документ «Основні напрямки державної політики України у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» застарів, існує потреба формування політики у галузі охорони довкілля, котра б визначала пріоритетні екологічні проблеми та відповідні заходи в контексті коротко - та довгострокового соціально-економічного розвитку країни. Нова політика повинна фокусуватися на впровадженні стимулів для покращення результативності природоохоронної діяльності підприємств та домашніх господарств. Ці стимули повинні поєднуватися з ефективними інструментами для запобігання порушенням екологічних вимог та для негайного і відповідного реагування на ці порушення. Розробка такої політики вимагає участі відповідних зацікавлених сторін.

Сучасний підхід до планування в галузі охорони довкілля може формуватись із широким застосуванням підходу «циклу планування», який використовується в країнах-членах ОЕСР, і який включає:

- Встановлення чітких цілей та задач в межах певного відведеного проміжку часу;
- Оцінка прогресу у їх досягненні;
- Встановлення зворотного зв'язку з політиками;
- Коректування пріоритетів на базі досягнутих результатів та отриманих уроків.

Аналіз вартості досягнення цілей в галузі охорони довкілля, у поєднанні із ефективним аналізом можливих джерел фінансування, може бути впливовим інструментом для керівних органів у галузі охорони довкілля у їх обговоренні з іншими відповідними урядовими структурами щодо виділення ресурсів для покращення стану довкілля. Існуючий період політичних змін надає можливість для впровадження сучасних підходів управління у галузі охорони довкілля і здійснення впливу на галузеву політику.

Рекомендація 1.1:

Мінприроди, за участі відповідних зацікавлених сторін, повинно:

- а) розробити політичний документ у галузі охорони довкілля, визначаючи коротко-, середньо- та довгострокові цілі та задачі та визначити ключові підходи для його реалізації; і*
- б) в подальшому коректувати напрямки та обсяг цільових державних програм на основі положень цієї нової політики у галузі охорони довкілля та забезпечувати їх достатнє фінансування.*

З часу проголошення незалежності, екологічне законодавство в Україні зазнало істотних змін. Нещодавно, наголос був зміщений із розробки нових законів до підготовки законодавчих актів нижчого рівня, включаючи урядові рішення, методики та інструкції, які повинні забезпечити подальше керівництво для трактування, впровадження та контролю за дотриманням існуючих законів. Тим не менше, екологічні закони та нормативні документи повинні бути більш сумісними та узгодженими. Органи державної влади України повинні продовжувати огляд ключових нормативних документів, використовуючи засоби, такі як аналіз регуляторного впливу (АРВ). Процес наближення природоохоронних вимог до вимог Європейського Союзу повинен використовуватися як пріоритетний та сприяти цьому огляду.

Рекомендація 1.2:

Мінприроди повинно посилити свій юридичний департамент та, у співпраці з Міністерством юстиції та Державним комітетом з питань регуляторної політики та підприємництва, покращити експертизу законопроектів для того, щоб прискорити наближення до законодавства ЄС, можливо з використанням сучасних механізмів оцінки, таких як аналіз регуляторного впливу (АРВ).

В останні п'ять років було здійснено ряд заходів з метою створення та посилення інституційної системи управління у галузі охорони довкілля в Україні. Проте, ці дії не принесли очікуваних результатів через занадто часті реорганізації органів державної влади у галузі охорони довкілля. Часті зміни керівництва Мінприроди призвели до розмиття стратегічного бачення та його узгодженості та до послаблення ефективності роботи апарату, роззосередження технічних та людських ресурсів і неефективного використання фінансових ресурсів.

Більше того, фрагментація та нечіткість розподілу повноважень між центральними органами, які відповідають за охорону довкілля та їх органами на місцях призвели до накладання цілей, повноважень, функцій та діяльності. Це також сприяло неефективному використанню фінансових, матеріальних та людських ресурсів. Децентралізація управління у галузі охорони довкілля в бік виборних органів місцевого самоврядування не супроводжувалася чітким розподілом повноважень і не призвела до очікуваного ефективнішого використання ресурсів.

Тому, існує потреба в посиленні потенціалу органів державної влади у галузі охорони довкілля в Україні і перегляді інституційних засад та розподілі повноважень. Як пріоритет, Мінприроди повинно переглянути свій штат, оцінити його можливості, і перерозподілити повноваження відповідно до завдань, з тим щоб більше уваги зверталось на вирішення пріоритетних проблем. Це може означати, що Міністерство та обласні державні адміністрації концентрують свою увагу на «основних» державних функціях і на невеликій кількості пріоритетних проблем та фокусуються на їх розв'язанні. Зміни можуть також вимагати коректування заробітної плати державним службовцям у відповідності з їх повноваженнями та запровадження структури стимулювання для посилення результативності роботи працівників. Всі ці кроки можуть допомогти у забезпеченні чесних, ефективних та прозорих засад у виробленні політики та посиленні інституційного потенціалу для її реалізації.

Рекомендація 1.3:

Мінприроди повинно підготувати пропозиції Кабінету Міністрів для чіткого розподілу повноважень та звітності в органах державної влади у галузі охорони довкілля на національному, обласному та місцевому рівнях, і повинно визначити шляхи створення комплексної системи та відповідного делегування повноважень.

Деякий прогрес був досягнутий у впровадженні механізмів інтеграції проблем охорони довкілля в економічну та галузеву політику, і у включенні економічних та соціальних рішень при формуванні та реалізації політики у галузі охорони довкілля. Проте, дві основні спроби у встановленні міжгалузевих механізмів роботи над інтеграцією економічної та соціальної політики – стратегія сталого розвитку та реалізація НПДЗД – зазнали невдачі через недостатню політичну та управлінську підтримку. Україна все ще потребує стратегії сталого розвитку, яка б інтегрувала оновлені напрямки політики охорони довкілля, як сказано у рекомендації 1.1.

Для забезпечення ефективної реалізації стратегії, існує потреба у посиленні офіційних але гнучких механізмів аналізу та консультацій щодо інтеграції проблем охорони довкілля у специфічні проблеми галузей, таких як енергетика, оподаткування, сільське господарство, охорона здоров'я, транспорт, страхування та відповідальність. Робочі групи та цільові групи, включаючи і діючі на даний час, повинні мати специфічні задачі до виконання згідно чітко визначеного календарного плану. Для їх належного функціонування повинні виділятися необхідні ресурси.

Також для гарантування ефективної реалізації стратегії, Міністерство економіки та Мінприроди, на які покладено спільну задачу щодо її розробки, повинні забезпечити відображення екологічних рішень у політиці соціально-економічного розвитку, зменшення накладок та протиріч і максимізацію синергії між функціями різних структур. Отримані уроки від попередніх невдач у встановленні таких механізмів повинні бути враховані при розгляді можливих варіантів.

Рекомендація 1.4:

- *Міністерство економіки та Мінприроди повинні прискорити розробку проекту рамкової стратегії сталого розвитку, з залученням усіх відповідних соціальних груп, включаючи НУО та бізнес. Рамкова стратегія повинна фокусуватися на галузевій політиці у таких галузях як транспорт, сільське господарство, енергетика, промисловість та оподаткування.*
- *У разі відсутності, Кабінет Міністрів повинен встановити офіційну координацію та механізми інформування для забезпечення інтеграції екологічних рішень у галузеву політику, особливо у тих галузях, де існують найбільші труднощі в процесі обговорення взаємних уступок між екологічною та економічною складовою.*

Розділ 2

МЕХАНІЗМИ НАГЛЯДУ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА

2.1 Законодавча база

Основні рамки екологічного законодавства є такі ж самі як і під час проведення у 1999 році першого Огляду результативності природоохоронної діяльності в Україні (ОРПД). Проте, з того часу були прийняті деякі нові або переглянуті існуючі закони, постанови та інші нормативні документи. Найбільший інтерес з точки зору відповідності нормам нагляду за дотриманням чинного законодавства мають наступні законодавчі акти:

- Закон «Про екологічний аудит» (2004 р.)
- Закон «Про охорону атмосферного повітря» (нова редакція 2001 року)
- Порядок затвердження інвестиційних програм і проектів будівництва та проведення їх комплексної державної експертизи (2002 р.; Постанова Кабінету Міністрів України № 483)
- Державні будівельні норми ДБН А.2.2-1-2003 "Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС) при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд. Основні положення проектування"

Рамковий Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.) був доповнений у 1999 року з метою посилення повноважень місцевих органів у реалізації та застосуванні екологічного законодавства. Вплив тих змін буде детальніше проаналізований у відповідних пунктах цього розділу.

2.2 Спеціально уповноважені органи державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища

У період з 1999 року у структурі Мінприроди відбулося декілька суттєвих змін (див. Розділ 1). Проте, Державна екологічна інспекція (ДЕІ) Мінприроди не зазнала суттєвих змін і в принципі здійснює свою роль, як описано у першому ОРПД. В рамках повноважень Мінприроди існує Державна інспекція з контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів та три спеціальні екологічні інспекції морів: Державна екологічна інспекція Азовського моря, Державна Азово-Чорноморська екологічна інспекція та Державна екологічна інспекція з охорони довкілля Північно-Західного регіону Чорного моря (див. мал. 1.2 у Розділі 1). Незалежні інспекційні структури існують для рибного господарства, земельних ресурсів, та сільського господарства.

Регуляторні функції та функції контролю на обласному та районному рівні здійснюються інспекторами, які знаходяться у потрійному підпорядкуванні ДЕІ, Мінприроди та місцевих адміністрацій. ДЕІ і її органи на місцях нараховують приблизно 2900 інспекторів, порівняно з 2650 інспекторів у 1999 році. Загальна штатна чисельність ДЕІ становить приблизно 4000, включаючи адміністративний та інший персонал. Середня кількість інспекторів в областях становить близько 55, ДЕІ (національний рівень) нараховує 46 інспекторів. Загальна кількість інспекторів повинна забезпечити ефективний нагляд за дотриманням законодавства. На місцевому рівні інспектори повинні займатися широким спектром питань, що вимагало б регулярного навчання та перепідготовки. Хоча центр підвищення кваліфікації в рамках Державного екологічного інституту створений з метою проведення навчань для штатних працівників, у ньому проводиться навчання та сертифікація екологічних аудиторів на чисто комерційній основі.

Положення про Державну екологічну інспекцію (Постанова Кабінету Міністрів № 770/2004), разом з Законом «Про охорону навколишнього природного середовища» визначають завдання та функції ДЕІ.

До них відносяться організація та здійснення державного контролю за: додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; виконанням вимог висновків державної екологічної експертизи; додержанням умов виданих дозволів, лімітів та квот; додержанням вимог екологічної безпеки. ДЕІ також готує та подає Мінприроди пропозиції, зокрема щодо: розроблення та виконання програм з охорони навколишнього природного середовища; забезпечення екологічної безпеки та затвердження та оновлення нормативів і стандартів у сфері охорони навколишнього природного середовища. До окремих завдань ДЕІ можуть відноситися такі питання як надзвичайні ситуації, епідемії та вилучення з використання таких продуктів як пестициди та хлорфторвуглеводні.

У той час як місцеві інспектори надають підтримку інспекторам ДЕІ, основна частина їх роботи базується на їх власному плані. Річний план готується і подається на затвердження обласної державної адміністрації. Хоча місцеві інспектори не підпорядковані обласним адміністраціям, для них краще працювати за узгодженням з обласними органами, так як державні управління охорони навколишнього природного середовища (територіальні органи Мінприроди) співпрацюють у різних ділянках з обласними державними адміністраціями. Місцеві інспектори як правило здійснюють перевірки основних підприємств - забруднювачів раз або двічі на рік.

Крім ДЕІ в Україні діють громадські інспектори з охорони навколишнього природного середовища. Ці інспектори працюють на добровільній безоплатній основі разом з інспекторами ДЕІ або самостійно. Станом на червень 2006 року нараховувалось приблизно 1450 громадських інспекторів, з яких 50 працюють з інспекторами Мінприроди. Громадські інспектори призначаються державними органами у центрі чи на місцях, і отримують спеціальне посвідчення про їх статус. Вони мають право проводити перевірки разом з державними інспекторами або самостійно і повинні звітуватися про свої перевірки. У разі виявлення порушень, некомпетентності або неактивності громадських інспекторів, орган ДЕІ або відповідний орган на обласному рівні позбавляє їх права проводити перевірки.

Інспектори використовують спеціальні форми звітності. У звіт обов'язково включається інформація про екологічні проблеми, виявлені під час перевірки та рівень вжитих санкцій. Департамент планування Мінприроди отримує щоквартальні, піврічні та річні звіти від інспекцій. Інформація зводиться до купи та публікується у статистичних бюлетенях. Не проводиться оцінка чи використання інформації для державного плану перевірок чи для будь-якого іншого виду планування чи встановлення пріоритетів. Інспекції самі відповідають за планування перевірок. З отриманих статистичних даних не можливо отримати інформацію стосовно того, наскільки інспекції звертають свою діяльність на основні джерела забруднення чи пріоритетні екологічні проблеми. На місцевому рівні ситуація виглядає кращою. Наприклад, у Донецькій області такі види діяльності, як дозвільна, інспекційна та сприяння інвестиціям, виглядають краще скоординованими, ніж на рівні Мінприроди.

Проблеми фрагментарності та накладання контролюючої діяльності різних інспекцій, які згадувалися у першому ОРПД (див. Додаток 1, статус виконання рекомендації 1.4), так досі і не вирішені. Як вже вище згадувалося, спільні перевірки є одним з шляхів до координації діяльності та уникнення конфліктів.

2.3 Механізми оцінки

Оцінка впливу на навколишнє середовище

Закон «Про екологічну експертизу» (ЗЕЕ) 1995 року все ще є основою для проведення державної екологічної експертизи (ДЕЕ), процедури, яка включає оцінку впливу на навколишнє середовище (ОВНС), яка використовується у багатьох інших країнах. Згідно закону екологічна експертиза застосовується до проектів програм та проектів галузевого та територіального розвитку; проектною документації будівництва та реконструкції підприємств та інших об'єктів, які можуть мати негативний вплив на навколишнє природне середовище; проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів, які регулюють господарську діяльність з негативним впливом на навколишнє природне середовище; документації щодо впровадження нової техніки, технологій, матеріалів, речовин; та матеріалів, речовин, продукції, економічних рішень, систем та споруд, реалізація або виробництво яких

можуть призвести до порушення екологічних нормативів та негативного впливу на стан навколишнього природного середовища

Двадцять два різні види діяльності визначені, як такі, що становлять підвищену екологічну небезпеку (майже всі, крім сільського господарства) і для яких проведення ДЕЕ є обов'язковим (див. вставку 2.1). За винятком тваринництва, не вказано жодних кількісних рівнів, нижче яких ДЕЕ не проводиться. У цьому аспекті Закон України істотно відрізняється від Директиви ЄС 97/11/ЄС щодо ОВНС (яка застосовується для великих проектів перелік яких міститься у додатку 1, і проектів згідно переліку у додатку 2, рішення по яких приймається у кожному окремому випадку). У результаті, цей інструмент використовується надмірно та менш сфокусовано у порівнянні з вимогами ЄС. Крім перелічених обов'язкових видів діяльності, Мінприроди визначає у кожному конкретному випадку потрібна чи ні ДЕЕ для певного проекту, базуючись на інформації, яка міститься у заяві про наміри. Близько 6000 екологічних експертиз проводиться щороку в Україні, величезна кількість у порівнянні з більшістю країн ЄС (наприклад, в Австрії їх кількість становить 10-20 в рік, у Данії – 100, у Фінляндії – 25, в Ірландії – 180, в Нідерландах – 70, у Великобританії – 500).

Вставка 2.1: Види діяльності, які регулюється Законом «Про екологічну експертизу» (1995 р.)

- Атомна енергетика і атомна промисловість (від видобування руди до зберігання чи утилізації радіоактивних відходів)
- Біохімічне, біотехнічне і фармацевтичне виробництво
- Збір, обробка, зберігання, поховання, знешкодження і утилізація всіх видів промислових і побутових відходів.
- Видобування нафти, нафтохімія і нафтопереробка та автозаправні станції.
- Добування і переробка природного газу, будівництво газосховищ.
- Хімічна промисловість (як органічна так і неорганічна), текстильне виробництво (з фарбуванням тканин і обробкою їх іншими хімічними засобами).
- Металургія (чорна і кольорова).
- Вугільна, гірничовидобувна промисловість, видобування і переробка торфу, сапропелю.
- Виробництво, зберігання, утилізація і знищення боєприпасів усіх видів, вибухових речовин і ракетного палива.
- Виробництво електроенергії і тепла на базі органічного палива.
- Промисловість будівельних матеріалів (виробництво цементу, асфальтобетону, азбесту, скла).
- Целюлозно-паперова промисловість.
- Деревообробна промисловість (деревостружкові і деревоволокнисті плити та інше з використанням синтетичних смол, і т.п.)
- Машинобудування і металообробка (з литтям із чавуну, сталі, кольорових металів та хімічною обробкою).
- Будівництво гідроенергетичних та гідротехнічних споруд і меліоративних систем, включаючи хвостосховища та шламонакопичувачі.
- Будівництво аеропортів, залізничних вузлів і вокзалів, автовокзалів, річкових і морських портів, залізничних і автомобільних магістралей, метрополітенів.
- Тваринництво (тваринницькі комплекси продуктивністю більш як 5000 голів і птахофабрики).
- Виробництво харчових продуктів (м'ясокомбінати, молокозаводи, цукрозаводи, спиртзаводи).
- Обробка продуктів і переробка відходів тваринного походження
- Будівництво каналізаційних систем і очисних споруд.
- Будівництво водозаборів поверхневих і підземних вод для централізованих систем водопостачання населених пунктів
- Інші окремі об'єкти, будівництво і експлуатація яких можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, які у кожному конкретному випадку визначаються Мінприроди або його органами на місцях.

Джерело: Постанова Кабінету Міністрів України № 554 від 27 липня 1995 р.

Перелік видів діяльності відповідно до закону останній раз змінювався у 2001 році, коли автозаправні станції були доповнені до переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку (Постанова КМУ № 554, 1995 р., із змінами внесеними Постановою КМУ № 142, 2001 р.). Міністерство з питань назвичайних ситуацій має власний перелік для ДЕЕ у сфері своєї компетенції. Цей перелік базується на кількісних параметрах, таких як обсяги нафти, яка використовується і складається на підприємстві.

Постанова № 483 (згадана у пункті 2.1 вище) та Державні будівельні норми 2003 року також впливають на ДЕЕ. Законодавчі рамки для ДЕЕ були значно покращені і зараз є досить комплексними. Наступні елементи можуть або повинні враховуватися:

- Оцінка трьох альтернативних місць розташування перед прийняттям рішення
- Вплив на довкілля та санітарний стан
- Технічні рішення для зниження впливу, включаючи використання варіантів чистого виробництва, та оцінка відповідних затрат
- Проектування та оцінка вартості інфраструктури, необхідної для промислового майданчика
- Транспорт і наявність енергозабезпечення для планованої діяльності

Проект виробничої діяльності може бути відхилений у випадку, коли імпорт кінцевого продукту є кращою альтернативою з врахуванням екологічних, соціальних та економічних факторів.

ДЕЕ може проводитися на державному, обласному та місцевому рівнях, як було згадано у першому ОРПД. Мінприроди проводить оцінку великих проектів – а саме, проекти з інвестиціями понад 30 мільйонів гривень (приблизно 6 млн. доларів США). Для менших проектів, будь-які висновки ДЕЕ, зроблені на місцевому рівні не потребують затвердження на вищому рівні.

ДЕЕ повинна визначити, чи планована діяльність:

- Відповідає вимогам екологічного законодавства;
- Відповідає вимогам підзаконних актів;
- Не порушує відповідні норми ГДК;
- Раціонально використовує ресурси; та
- Забезпечує мінімізацію впливу на довкілля.

Ці завдання застосовуються на усіх рівнях. Так як одним із завдань є дотримання нормативів гранично допустимих концентрацій (ГДК), можна провести зв'язок між процесом ДЕЕ та процесом видачі дозволів, хоча Мінприроди так не вважає.

Можливість участі громадськості у процесі ДЕЕ покращилася з часу проведення першого ОРПД. Громадськість та екологічні організації мають повний доступ до інформації по ДЕЕ і можуть висловлювати свої думки, як і передбачено Орхуською конвенцією та конвенцією Еспо СЕК ООН¹, обидві з яких ратифіковані Україною (див. Розділ 4). Для видів діяльності, які наведені у Вставці 2.1 інформація про ДЕЕ (Заява про наміри та Заява про екологічні наслідки планованої діяльності) обов'язково публікується у засобах масової інформації. У 2004 Мінприроди відкрило національний Орхуський вебсайт, на якому вивішується вся інформація стосовно нових проектів будівництва, які подані на розгляд ДЕЕ. У разі необхідності слухання становлять частину процесу оцінки, в основному для масштабної та небезпечної діяльності.

У травні 2003 року Україна підписала Протокол про Стратегічну екологічну оцінку (СЕО) до конвенції Еспо, але все ще не ратифікувала його (див. у пункті 4.2 опис діяльності щодо сприяння запровадження СЕО та імплементації Протоколу).

Екологічний аудит

Закон «Про екологічний аудит» (ЗЕА) був прийнятий Верховною Радою у червні 2004 року. Відповідно були внесені зміни в інші закони. З цією метою був прийнятий Закон «Про внесення змін до деяких законів України з метою забезпечення врахування екологічних вимог у процесі приватизації» (2004 р.). ЗЕА застосовується як до добровільного так і до обов'язкового аудиту.

- Обов'язковий екологічний аудит здійснюється у наступних випадках: банкрутство, приватизація об'єктів державної власності, передача у довгострокову оренду об'єктів державної власності,

¹ Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (Орхуська конвенція, 1999) та Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (конвенція Еспо, 1991).

створення на основі об'єктів державної та комунальної власності спільних підприємств, коли у підприємства, що становить підвищену екологічну небезпеку, закінчується контракт і є обов'язковим проведення екологічного страхування, та в інших конкретних випадках, як передбачено в законі. В ході аудиту також потрібно звертати увагу на ті самі п'ять завдань, які передбачені в ДЕЕ. Аудит також проводиться в ситуаціях, коли має місце «колишнє забруднення» (існуючі екологічні проблеми, які виникли у минулому).

- Добровільний аудит використовується як інструмент в процесі отримання сертифікату ISO 14000.

Таким чином виконана рекомендація першого ОРПД щодо впровадження екологічного аудиту промислових підприємств як інструменту в такому обсязі, що більше промислових підприємств здійснюють добровільний аудит. Проте, до цього часу, ЗЕА впроваджувався більше як інструмент для використання в процесі приватизації державних підприємств, ніж як інструмент поступового розвитку комплексної дозвільної системи, як пропонувалося у попередньому огляді. Тим не менше, ЗЕА включає положення про використання аудиту у деяких інших випадках.

В Україні вже проведено 10 аудитів. Заходи соціального, економічного чи екологічного характеру, які пропонуються в обов'язковому аудиті, і які пов'язані з екологічною ситуацією, є обов'язковими для реалізації на підприємстві. Аудитор пропонує заходи до впровадження, і міністерство не може відмінити висновок аудитора. Пропозиції, зроблені у добровільному аудиті, носять рекомендаційний характер.

Аудитор мусить бути сертифікований і відповідати певним вимогам. Інструкція «Про затвердження положення про сертифікацію екологічних аудиторів» (2005 р.) є основою для сертифікації. Серед вимог, які ставляться до аудиторів, це бути громадянином України, мати досвід роботи не менше чотирьох років у сфері охорони навколишнього природного середовища і скласти кваліфікаційний іспит. Аудитори мусять бути незалежними; наприклад, державний службовець не може стати аудитором. Аудитори проходять сертифікацію у Комісії із сертифікації екологічних аудиторів Мінприроди, до складу якої входять представники Мінприроди, Міністерства юстиції, НУО та інші. Станом на середину червня 2006 року було сертифіковано 68 аудиторів та 25 підприємств, які займаються екологічним аудитом.

Аудитори мають великі повноваження, так як їх рекомендації носять обов'язковий характер для підприємств, для яких проводиться обов'язковий аудит. Існує ризик що такі повноваження можуть призвести до корупції, погроз та іншої протизаконної діяльності. Фактично, Мінприроди або інші державні органи не мають повноважень нагляду чи прийняття рішень стосовно роботи аудиторів.

Екологічна експертиза та екологічний аудит в Україні мають декілька особливостей, які відсутні в Директиві ЄС щодо ОВНС. Наприклад, у Законі «Про екологічну експертизу» та відповідних підзаконних актах є чітка вимога про надання інформації щодо вартості окремих альтернатив зниження впливу на довкілля. На практиці, жодні рішення не можуть бути прийняті без врахування вартості різних варіантів зниження негативного впливу на довкілля. Раціональні та збалансовані рішення повинні базуватися на трьох принципах: інформації про вплив на довкілля; технічних можливостях щодо усунення, зниження чи пом'якшення впливу; та вартості відповідних варіантів. Законодавство України включає всі ці три принципи.

2.4 Екологічні дозволи

Дозвільна система у галузі довкілля в Україні все ще орієнтована на окремі компоненти середовища. Вона включає дозволи на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, дозволи на спеціальне водокористування та розміщення відходів, а також дозволи на спеціальне використання природних ресурсів (надр, рослинного та тваринного світу). Дозвільна система у галузі довкілля не змінилася з 1999 року і все ще базується на використанні гранично допустимих концентрацій (ГДК) великої кількості забруднюючих речовин, з одним важливим винятком – нова редакція Закону «Про охорону атмосферного повітря» вступила в дію у 2001 році. Новий підхід використовується зараз щодо забруднення повітря від існуючих та нових установок. З 2003 року Мінприроди відмінило практику

видачі дозволів на викиди, які базуються на ГДК у повітрі. На практиці система, базована на ГДК, створювала проблеми під час застосування на територіях, де було розташовано декілька джерел викидів, так як з допомогою математичних моделей розраховувалися допустимі викиди для кожного джерела, які базувалися на ГДК. Внесок від інших джерел було важко враховувати в моделях. Інша проблема з ГДК є та, що вони нереалістично суворі у багатьох ситуаціях і не враховують різниці між великими та малими джерелами викидів. Після регуляторного вакууму останніх трьох років, першим кроком на шляху запровадження стандартів викидів, базованих на НДТ, є Наказ Мінприроди № 309 від червня 2006 року «Про затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел» (див. пункт 2.6). Тим не менше, ГДК все ще використовуються для визначення санітарних умов навколо промислових підприємств.

З квітня 2006 року дозволи видаються на термін до десяти років, тоді як раніше видавались тільки на три роки. Цей довший період дозволить державним управлінням охорони навколишнього природного середовища (ДУОНПС) оптимізувати використання своїх ресурсів для покращення ситуації з основними джерелами викидів та в промисловості в ході процесу планування чи здійснення нових інвестицій.

У першому ОРПД було декілька рекомендацій щодо покращення дозвільної системи (див. додаток 1, рекомендації 1.4, 8.5 та 8.6 та їх виконання). У той час коли вони були частково виконані у новій редакції 2001 року Закону «Про охорону атмосферного повітря», комплексна дозвільна система ще не впроваджена. Наприкінці 2005 року був прийнятий новий закон про «дозвіл у єдиному вікні», спрямований на централізацію процедури отримання дозволу в одному місці, що покращило б стан справ для суб'єктів звернення за дозволами. Цей закон повинен набути чинності у жовтні 2006 року, хоча сфера його дії поширюється на обмежену кількість видів діяльності (більше того, 70 видів діяльності підлягають спеціальному ліцензуванню).

Проте, перші кроки у цьому напрямку були зроблені у 2003 році (з допомогою малого гранту від Світового Банку) шляхом підготовки проектів заявок на отримання комплексних дозволів для трьох промислових об'єктів, і робота у цьому напрямку продовжується. У 2004 році Організація з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у співпраці з Мінприроди, провела дослідження «Підходи до запровадження комплексної дозвільної системи в Україні», у якому було запропоновано галузі та типи установок, які повинні охоплюватися комплексною дозвільною системою, означено законодавчі та інституційні зміни, які є необхідними для запровадження нової системи, та запропоновано часові рамки перехідного періоду. Фонд інституціонального розвитку (ФІР) Світового Банку надав грант у розмірі 445 000 доларів США для забезпечення підготовки законодавчих засад для комплексної дозвільної системи. Трирічний проект «Реформа законодавчих засад та посилення інституційного потенціалу комплексної дозвільної системи в Україні» розпочався у лютому 2006 року. Швеція підтримує додатковим грантом декілька пілотних проектів щодо комплексної дозвільної системи. Багато зацікавлених сторін, такі як державні управління охорони навколишнього природного середовища в областях (ДУОНПС), Українська спілка промисловців та підприємців, окремі промислові підприємства, та члени Національної Академії Наук висловлюють підтримку комплексній дозвільній системі. Усестороння навчальна програма з комплексної дозвільної системи для посадових осіб в усіх областях проводиться Секретаріатом Цільової групи з метою сприяння запровадження комплексної дозвільної системи.

План дій Уряду на 2006 рік включає підготовку Концепції реформування дозвільної системи у сфері довкілля та проект закону щодо всеохоплюючого запобігання і контролю забруднень. У лютому 2006 року створена Міжвідомча робоча група з дозвільної системи у сфері довкілля для координації цих зусиль за підтримки проекту Світового Банку / ФІР.

2.5 Виробничий моніторинг та звітність про викиди та скиди

Моніторинг викидів та звітність є обов'язковими для великих джерел викидів, які повинні вести спостереження за викидами в атмосферне повітря та скидами у водні об'єкти. Для цього існує ряд підзаконних актів, але конкретні вимоги, такі як частота спостережень, вирішуються у кожному конкретному випадку. Як частина дозвільного процесу, підприємства самі проводять регулярний моніторинг за дотриманням нормативів викидів та час від часу відбуваються перевірки за участю незалежних акредитованих лабораторій. Промислові лабораторії, які здійснюють регулярний

моніторинг, повинні також проходити акредитацію. Контроль, який здійснюють підприємства, обмежується декількома параметрами, і у більшості випадків проводиться аналіз з використанням класичних методів, які не дають негайних результатів, навіть якщо вони і сертифіковані по ISO 14000. Більш складний аналіз проводиться сторонніми акредитованими лабораторіями. Проте, насправді більшість викидів забруднюючих речовин в Україні все ще оцінюються, використовуючи дані про матеріально-технічний баланс, а також технологічні параметри. Постійний моніторинг в оперативному режимі не є поширеним, навіть на великих електростанціях, тоді як в Європейському Союзі він є обов'язковим.

Квартальні та річні звіти є звичним механізмом звітності про викиди, які надаються відповідним державним органам підприємствами. Ці звіти служать основою для розрахунку платежів за забруднення навколишнього природного середовища в межах встановлених лімітів.

Менші підприємства як правило не зобов'язані здійснювати моніторинг своїх викидів. Їх звіти про викиди базуються на розрахунках з допомогою спеціальних коефіцієнтів викидів.

В Україні тільки обмежена кількість промислових підприємств проводять моніторинг стану довкілля за межами своїх територій. Моніторинг стану довкілля промисловими підприємствами є добровільним і часто пов'язаний з процесом сертифікації по ISO 14000.

2.6 Екологічні стандарти

Як було згадано у першому ОРПД, гранично допустимі концентрації для 540 забруднюючих повітря речовин та близько 4 000 забруднюючих речовин у воді становлять основу для дозвільної системи, яка базується на стандартах якості довкілля в Україні. Проте, як згадувалося раніше, в Україні зараз впроваджуються стандарти викидів як основа для викидів в атмосферне повітря (див. Розділ 7 щодо стандартів викидів в атмосферне повітря в енергетичній галузі). Ці стандарти, які офіційно називаються «Нормативами граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел», були затверджені Наказом Мінприроди № 309 від 28 червня 2006 р. і набули чинності з серпня 2006 року. Нормативи викидів визначені для суспендованих твердих частинок, твердих токсичних та канцерогенних речовин, газоподібних неорганічних сполук та органічних забруднюючих речовин. Нормативи встановлені для більш ніж ста забруднюючих повітря речовин.

Стандарти викидів в атмосферне повітря в Україні застосовують рівномірно в усіх галузях, незалежно від розміру джерела викидів. У Європейському Союзі існує відносно невелика кількість стандартів якості довкілля, і згідно з Директивою ЄС щодо всеохоплюючого запобігання і контролю забруднень (ВЗКЗ), обмеження обсягів викидів встановлюється у кожному конкретному випадку на основі застосування найкращих доступних технологій (НДТ). Законодавство ЄС має відмінності щодо великих та малих джерел викидів і містить строгіші вимоги щодо великих джерел. Для деяких галузей промисловості, таких як великі енергетичні установки та установки для спалювання відходів, у Європейському Союзі встановлено стандарти викидів, які не можна перевищувати. Ці стандарти можуть розглядатися як мінімальні вимоги при отриманні ліцензії, виданої у відповідності до Директиви ВЗКЗ. В Україні застосовуються ряд стандартів та нормативів щодо забруднення вод, в основі яких лежать ГДК, а не ліміти на скиди, які базуються на НДТ. Вони включають стандарти навколишнього середовища (нормативи екологічної безпеки водокористування та екологічні нормативи якості вод у природних водоймах) та нормативи гранично допустимих скидів забруднюючих речовин. Останні містять перелік забруднюючих речовин та включають 14 показників, таких як бактеріологічне забруднення, токсичність та рівень радіоактивності. Нормативи лімітують концентрації забруднюючих речовин, а не їх сумарну кількість. Це відрізняється від практики Європейського Союзу, коли використовується обмежена кількість стандартів якості води, а також деякі стандарти на скиди. Ключовими факторами зниження скидів є вимоги щодо застосування НДТ у директиві ВЗКЗ та положення Рамкової водної директиви ЄС 2000/60/ЕС, такі як вимога щодо зменшення певних шкідливих речовин та досягнення концентрацій у морському довкіллі, подібних до фонових значень для концентрацій речовин у природі.

Пряме порівняння стандартів викидів України та ЄС не є ані можливим ані прийнятним на даний час. Впровадження комплексної дозвільної системи принесе серйозні зміни у підхід в Україні.

2.7 Допомога у дотриманні та інструменти стимулювання та нагляду за дотриманням

Нагляд за дотриманням (зобов'язуючі інструменти) та допомога у дотриманні і інструменти стимулювання (м'які інструменти) повинні бути взаємозв'язаними. Система в Україні є особливо слабка у ділянках допомоги у дотриманні та стимулювання (ще м'якші інструменти). Мінприроди рідко використовує профілактичні підходи, такі як інформаційні кампанії, семінари та тренінги для інформування спільноти щодо нових законів чи інших змін. Останні, швидше розглядаються як інструменти, які місцеві органи можуть використовувати на їх розгляд. Подібно ж, збори за перевищення лімітів скидів (ГДС) можуть розглядатися як інструменти для стимулювання діяльності із зниження скидів. Проте, багато зацікавлених сторін вважають розміри тих платежів занадто низькими для впливу на поведінку забруднювачів (див. Розділ 5).

У цілому, процес нагляду за дотриманням в Україні є слабким, хоча інспектори мають в наявності різні нормативні інструменти для нагляду за дотриманням законодавства, такі як надсилання припису підприємству, який може містити вимогу обмежити чи призупинити його діяльність; вони навіть можуть ініціювати зупинку підприємства, очікуючи рішення Кабінету Міністрів. Наприклад, у Донецькій області, призупинення діяльності часто вимагається в ході проведення відновлювальних заходів; також застосовується тимчасове відсторонення керівництва підприємства від виконання своїх обов'язків, захід, який показав свою ефективність у випадку з приватними чи приватизованими підприємствами, але не часто виконується.

У цілому надається перевага використанню економічних санкцій. Штрафи накладаються згідно з Кодексом про адміністративні правопорушення, а оштрафоване підприємство може подати на апеляцію. Інспектор, який вислав припис підприємству-порушнику закону, у той же час накладає штраф за понаднормативні викиди. Коли викиди перевищують ліміти, сума штрафу дорівнює п'ятикратному розміру збору за викиди в межах встановлених лімітів (Постанова КМ № 303 від 1999 р.) (див. Розділ 5). Крім того, збитки за завдану шкоду повинні бути сплачені в міський чи місцевий бюджет за місцем реєстрації підприємства, хоча вплив не завжди має місце на цій території. Інструмент компенсації шкоди є складним у використанні так як він базується на великій кількості факторів, таких як тип викидів, тип території, яка зазнала шкоди, розмір території, тривалість порушення, період порушення (н-д, вихідні чи робочі дні) і т.д. Якщо підприємство визнає вину і погоджується сплатити суму, нараховану органами, воно просто сплачує; якщо ні, то виноситься судове рішення, яке може бути оскаржено. Окрема посадова особа на підприємстві також може бути оштрафована, якщо доведено, що він/вона відповідальні за порушення, які мають місце на підприємстві. Конфіскація майна повинна здійснюватися у судовому порядку.

2.8 Висновки та рекомендації

В Україні інспекційні обов'язки розподілені серед декількох інспекційних структур. У 1999, після внесення деяких змін у Закон «Про охорону навколишнього середовища», органи влади на місцях отримали певні інспекційні функції, які є новим елементом в інституційній структурі. Проте, положення закону є нечіткими і це призводить до конфлікту думок щодо того, як повноваження повинні бути поділені. У той час коли делегування певних повноважень на місцевий рівень може мати позитивний ефект, повноваження відповідних рівнів повинно бути чітко прояснено. Подібно ж, потрібно значно покращити ефективність шляхом скорочення накладок у повноваженнях та діяльності інспекційних органів на центральному рівні, а саме між інспекторами Мінприроди, включаючи спеціальні інспекції Азовського та Чорного морів та іншими незалежними інспекційними органами у лісовому господарстві, рибному господарстві та інших. Один з варіантів передбачає злиття подібних інспекцій; інший – розподіл та чітке розмежування повноважень різних органів. Також штат інспекторів повинен отримувати регулярне навчання на некомерційній основі, з метою підвищення їх кваліфікації, зокрема на місцевому рівні, коли часто один інспектор проводить всі види екологічних перевірок (щодо дотримання вимог усіх дозволів, включаючи повітря, воду, відходи, надра, види рослин і тварин, які перебувають під охороною).

Рекомендація 2.1:

(а) Мінприроди повинно переглянути організацію інспекційних органів та відповідні законодавчі засади з метою збільшення результативності та ефективності роботи інспекційних органів та гарантування чіткого розподілу повноважень та уникнення дублювання. Базуючись на цьому аналізі, потрібно модернізувати структуру державних інспекційних органів у галузі охорони довкілля.

(б) Мінприроди повинно проводити регулярне навчання на некомерційній основі з метою підвищення кваліфікації штату інспекторів, зокрема на місцевому рівні.

Закон «Про екологічний аудит» (ЗЕА) 2004 року є позитивним новим елементом в екологічному законодавстві України. У даний час він в основному використовується як інструмент для впровадження екологічних міркувань та рішень в бізнесові трансакції. Проте, в майбутньому він також може бути добровільним інструментом у промисловості і використовуватись як інструмент аналізу ситуації для доказу дотримання екологічних вимог в режимі комплексної дозвільної системи. У даний час, заходи, які пропонуються аудитором, є обов'язковими у випадках проведення обов'язкового аудиту. Проте, у разі використання аудиту у контексті дозвільної системи, як пропонувалося у першому ОРПД, не доцільно аудиторам перебирати на себе роль органів влади у встановленні умов видачі дозволів. Теперішні широкі повноваження, надані аудитору, можуть призвести до корупції, погроз та іншої протизаконної діяльності. І нарешті, в ЗЕА недостатньо прозорості та можливостей участі зацікавлених сторін, які передбачені у ЗЕЕ.

Дозвільна система у галузі охорони довкілля базується на окремих дозволах для використання окремих видів ресурсів та впливу на окремі компоненти довкілля. Не існує диференціації між великими та малими джерелами викидів. Результатом є важкий адміністративний тягар на дозвільні органи та на заявників, без жодного поділу основних джерел забруднення по класах пріоритетності. Існуюча система, яка базується на стандартах окремих компонентів довкілля, має тенденцію призводити до рішень «на кінці труби». Видача дозволів на окремі компоненти утруднює виділення найбільш пріоритетних екологічних проблем.

ГДК також важко використовувати як інструмент регулювання викидів, коли декілька джерел спричиняються до забруднення. Впровадження комплексної дозвільної системи для основних джерел викидів, базується на застосуванні чистого виробництва/ можливостей використання найкращих доступних технологій (які б знизили чи скоротили викиди підчас процесу виробництва), ніж очищення «на кінці труби», може скоротити чи подолати деякі слабкі місця існуючої системи. Директива ЄС щодо ВЗКЗ може бути використана як відправна точка для такого підходу. Проте, навіть з «системою єдиного вікна», така система може бути адміністративним тягарем. Тому, для малих джерел, повинна бути розглянута спрощена система, пропорційно до їх впливу на довкілля.

Рекомендація 2.2:

(а) Мінприроди повинно виконувати спрямовуючу роль у запровадженні щодо великих джерел викидів комплексної дозвільної системи, яка базується на використанні НДТ та рішень у кожному конкретному випадку, подібно до Директиви ЄС щодо ВЗКЗ. Для малих джерел, потрібно розглянути спрощені дозволи, які базуються в основному на загально зобов'язуючих правилах або технічних стандартах. До цього процесу повинні бути задіяні органи Мінприроди на місцях, органи місцевої влади, промисловість та НУО, а також відповідні міністерства.

(б) Після запровадження комплексної дозвільної системи та режиму всеохоплюючого запобігання та контролю забруднень, екологічний аудит може стати добровільним інструментом. Перегляд Закону «Про екологічний аудит» повинен включати зменшення впливової ролі аудиторів.

Якість екологічного виробничого моніторингу довкілля підприємствами в Україні є досить низькою. Тільки деякі підприємства здійснюють належний моніторинг своїх викидів. Постійний оперативний моніторинг практично відсутній в промисловості.

Для контролю та мінімізації викидів та запобігання аварійним ситуаціям, промислові підприємства потребують ефективної системи промислового моніторингу. В ідеалі така система повинна здійснювати

постійний нагляд за промисловими процесами та викидами основних забруднюючих речовин з тим, щоб забезпечити швидке реагування операторів для запобігання надмірним викидам. Часто ідеальна система моніторингу не може бути запроваджена через такі причини як нестача фінансових ресурсів чи придатних інструментів. Але інструменти для постійного спостереження за викидами двооксиду сірки, оксидів азоту, твердих частинок, ртуті, летких органічних сполук та інших забруднюючих речовин є в наявності і широко використовуються в міжнародній практиці. У будь-якому випадку, навіть коли використовуються аналізи традиційних лабораторій, важливо отримати швидку інформацію для операторів, з тим, щоб вони могли вжити превентивні заходи. Моніторинг, який здійснюється органами влади, може тільки надавати поодинокі дані, що є достатньо вчасними для цієї цілі, так як ці дані по суті є «пост фактум». Часто користь покращеної системи виробничого моніторингу на підприємствах включає покращення результативності природоохоронного процесу та більш ефективне виробництво, яке часто має економічний вимір. З усіх цих причин, виробничий моніторинг в промисловості України повинен бути покращений.

Рекомендація 2.3:

Мінприроди, у співпраці із зацікавленими галузевими міністерствами та Державним комітетом статистики, та в рамках діалогу з бізнесовими колами та промисловістю, повинно покращити моніторинг довкілля та звітність підприємств. У цьому процесі, існуючі законодавчі вимоги повинні бути вдосконалені з метою (а) створення законодавчої бази імплементації протоколу про РВПЗ до Орхуської конвенції, та (б) стимулювання ефективної системи виробничого моніторингу.

Див. також відповідну рекомендацію 3.3 у Розділі 3.

Екологічне нормування може бути ефективним тільки за умови знання та розуміння правил, і, бажано, також сприйняття підприємствами-забруднювачами та громадськістю. Ключем для досягнення цього є встановлення хорошого діалогу між різними зацікавленими сторонами в ході підготовки, впровадження та застосування нового законодавства. Діалог між Мінприроди та екологічними НУО покращився в роки після імплементації вимог Орхуської конвенції. Діалог Мінприроди з забруднювачами не мав такого ж прогресу, і внаслідок імплементація законодавства є нижче розумних стандартів. Деякі причини цього включають слабкий діалог між промисловістю та органами влади, і недостатність дій органів влади для сприяння дотримання вимог дозволів та відповідних зобов'язань.

Рекомендація 2.4:

Мінприроди повинно виконувати спрямовуючу роль у сприянні кращої імплементації законодавчих засад, правил та умов та їх дотримання. Це повинно включати такі дії як:

- *Залучення зацікавлених сторін у процес розробки законодавства як запропоновано вище;*
- *Забезпечення регулярних зустрічей з зацікавленими сторонами для обміну думками щодо найкращого вирішення екологічних проблем; і*
- *Проведення семінарів для інформування зацікавлених сторін щодо впровадження нових законів та постанов.*

Розділ 3

ІНФОРМАЦІЯ, УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ОСВІТА

3.1 Вступ

У відповідь на рекомендації першого огляду результативності природоохоронної діяльності (ОРПД), Україна спрямувала свої зусилля для кращої координації спостережень за станом довкілля шляхом прийняття нормативних актів, у яких регламентуються повноваження численних установ, які задіяні у зборі даних про стан навколишнього природного середовища та створення міжвідомчого механізму для сприяння діалогу та обміну інформацією. Спеціальні бази даних були створені з питань моніторингу повітря та води. З 2003 року узгоджені системи моніторингу розвиваються на обласному рівні. Цей розвиток в потенціалі може привести до консолідації територіальних систем в узгоджену та комплексну систему моніторингу на державному рівні, яка б базувалася на уніфікованих методиках та процедурах та надавала б інформацію про стан довкілля для використання в процесах формування політики та прийняття рішень.

В Україні спостерігається значний прогрес у покращенні доступу громадськості до екологічної інформації та залучення громадськості до обговорення екологічних проблем. Проте, покращення екологічної освіти та рівня усвідомлення громадськості не призвело до зростання тиску громадянського суспільства на органи влади та на підприємства – забруднювачі для посилення управління в галузі охорони довкілля та зниження рівня забруднення та обсягів утворення відходів в країні. Багато що залежить від наявності об'єктивних, своєчасних та зрозумілих оцінок стану довкілля. Ця ділянка залишається проблемною для України.

3.2 Моніторинг довкілля

Моніторинг якості повітря

Державна гідрометеорологічна служба (Гідромет) здійснює моніторинг якості повітря у 53 містах України на 162 стаціонарних станціях моніторингу. Для забезпечення дотримання вимог державних нормативних документів з моніторингу (одна станція на 50 000 – 100 000 міських мешканців), потрібно відкрити ще дев'ять станцій моніторингу якості повітря. Вони відсутні через нестачу коштів. Розташування станцій моніторингу стану атмосферного повітря Гідромету показано на мал. 3.1. Крім того, існує сім комунальних станцій моніторингу якості повітря, шість з них у місті Дніпродзержинськ, та одна у місті Комсомольськ. Тридцять три метеорологічні станції ведуть спостереження за забрудненням атмосферних опадів та 54 станції – за забрудненням снігового покриву.

Існуюча мережа спостережень за станом атмосферного повітря в Україні не оновлювалася і не змінювалася з часу її створення приблизно 30 років тому або з часу геополітичних змін 1991 року. В рамках Спільної програми спостережень та оцінки переносу забруднюючих речовин на великі відстані в Європі (програма ЕМЕП), не створено нових станцій транскордонного моніторингу на північних та східних кордонах України у доповнення до двох існуючих станцій (розташованих у Раві-Руській та Світебську і не показаних на карті 3.1) на західних кордонах.

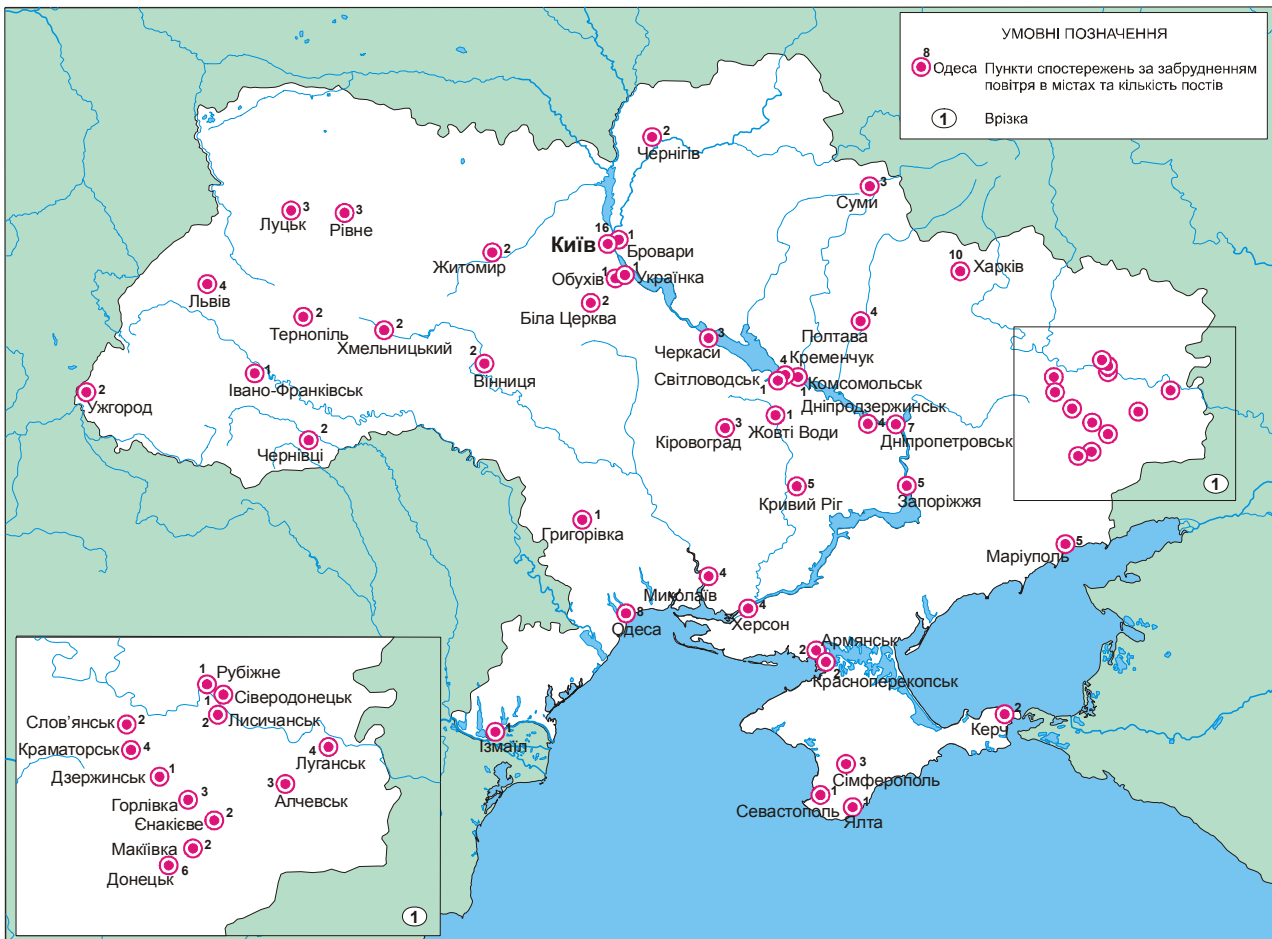
Програма обов'язкового моніторингу якості повітря включає сім забруднюючих речовин: пил, двооксид азоту (NO₂), двооксид сірки (SO₂), оксид вуглецю, формальдегід (H₂CO), свинець та бенз(а)пірен. Для твердих частинок та оксиду вуглецю, проби відбираються в ручному режимі двічі на день, тоді як для інших п'яти забруднюючих речовин проби відбираються чотири рази на день. Деякі станції здійснюють моніторинг за виявленням додаткових забруднюючих речовин, в залежності від регіональної та/або місцевої практики та існуючих технічних можливостей.

Шість станцій, які розташовані у Києві, Борисполі, Богуславі, Одесі, Львові та Кримському природному заповіднику Кара-Даг, також здійснюють моніторинг за сумарною концентрацією озону та станом озонового шару. Всього, в країні здійснюється моніторинг за 33 забруднюючими речовинами. Не проводяться вимірювання концентрацій летких органічних сполук у повітрі (ЛОС) (крім бенз(а)пірену), озону (O_3), твердих частинок (TC_{10} та $TC_{2,5}$), ртуті (Hg) та стійких органічних забруднювачів (СОЗи). Проводиться аналіз наявності 11 забруднюючих речовин в опадах та сніговому покриві.

Гідромет є відомством, яке відповідає за реалізацію Державної програми науково-технічного переоснащення системи гідрометеорологічних спостережень та базової мережі спостережень за забрудненням навколишнього природного середовища (1996). Проте, мета цієї програми щодо створення станцій постійного моніторингу забруднення повітря NO_2 , SO_2 та CO не була досягнута через брак фінансування.

Гідромет опрацьовує дані моніторингу. Проте він не передає їх регулярно у Мінприроди, крім виявлених випадків перевищень, про які без зволікання повідомляється не тільки Мінприроди, але і відповідним обласним та місцевим органам.

Карта 3.1: Мережа станцій моніторингу якості повітря Гідромету

Джерело: Гідромет, особисте спілкування, 2005 р.

З 2000 року Державна екологічна інспекція (ДЕІ) незначно збільшила кількість промислових джерел викидів та підприємств, за якими здійснюється моніторинг. Сьогодні вона проводить вибіркового відбір проб на 2 792 джерелах викидів на 927 підприємствах. Загальна кількість параметрів, що вимірюються, становить 65.

Санітарно-епідеміологічна служба Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) проводить вибіркові спостереження за якістю повітря у житловій та рекреаційній зонах, зокрема поблизу основних доріг, санітарно-захисних зон та житлових будинків; на території шкіл, дошкільних установ та медичних закладів в містах; та в робочій зоні. Крім того, вона проводить аналізи якості повітря у житловій зоні у відповідь на скарги мешканців.

В цілому, станції моніторингу повітря в Україні дають чітку картину впливу забруднення повітря на населення, але не завжди вловлюють сукупний вплив епізодичного забруднення. Не існує систем переведення отриманих значень між різними наборами даних. Існуючі мережі моніторингу якості повітря в цілому нездатні провести зв'язки між рівнями забруднення повітря та видами викидів і таким чином ідентифікувати види діяльності, які порушують нормативи викидів або стандарти якості повітря за нормальних умов функціонування. Гідромет та МОЗ не провели гармонізації або координації власних програм та методів моніторингу.

Моніторинг стану вод суші

Гідромет здійснює моніторинг гідрохімічного стану вод у 240 пунктах спостережень на 374 постах на 151 водному об'єкті. З 1999 року ця мережа збільшилася на 25 пунктів спостережень та 14 водних об'єктів. Проте, під час того самого періоду мережа моніторингу гідробіологічного стану вод скоротилася на десять пунктів спостережень та вісім водних об'єктів. Сьогодні гідробіологічні спостереження проводяться у 82 пунктах спостережень на 259 постах на 39 водних об'єктах. Обидві мережі надають дані по 46 параметрах і допомагають оцінити хімічний склад, біогенні параметри, та наявність зважених часток та органіки, основних забруднюючих речовин, важких металів, та пестицидів. Проби відбираються в ручному режимі 4-12 разів на рік. На 13 водних об'єктах проводяться спостереження за постійною токсичністю води. Моніторинг нафтопродуктів у поверхневих водах у Запорізькій, Хмельницькій, Херсонській, Волинській та Рівненській областях та території Світловодська припинився у 1990-х роках і з того часу не відновлявся. Гідромет продовжує спостереження за забрудненням транскордонних вод у 15 пунктах спостережень на 29 постах, як це було у 1999 року.

Хоча кількість пунктів спостережень відповідає вимогам відповідних нормативних актів щодо моніторингу стану вод, мережа моніторингу потребує перегляду та оновлення. Сьогодні пункти спостережень розташовані тільки на великих ріках, великих водосховищах та озерах поблизу основних урбанізованих територій. Не проводяться спостереження за дифузним забрудненням поверхневих вод. В Україні не існує жодної станції фонових моніторингу стану вод суші.

З 2000 року ДЕІ збільшила кількість постів спостережень на водних об'єктах на 99 одиниць. Сьогодні відбираються одиничні проби води на 2 159 постах. За той же період часу кількість вимірюваних параметрів зросла з 56 до 60.

Існують інші установи, які задіяні у системі моніторингу стану поверхневих вод суші. Наприклад, Державний комітет по водному господарству проводить моніторинг джерел водопостачання, транскордонних водотоків та забору води атомними електростанціями. З 1999 року ця мережа збільшилася приблизно на 30 пунктів спостережень (в основному на кордонах областей та на транскордонних ділянках річки Дністер), і на сьогоднішній день вона включає 328 пунктів спостережень на 116 річках, 31 системі зрошення та 61 водосховищу. Гідрохімічні та радіаційні параметри вимірюються повсюди; гідробіологічні параметри вимірюються тільки на річці Сіверський Донець. МОЗ проводить спостереження за джерелами постачання питної води та місцями для відпочинку вздовж річок та водосховищ.

Мінприроди розробило та впровадило рекомендації щодо порівняльності даних моніторингу вод (2002 р.). Проте, не існує уніфікованої методики для використання усіма суб'єктами системи моніторингу стану поверхневих вод. Кожний урядовий орган використовує своє власне програмне забезпечення та бази даних. В результаті, дані моніторингу, які поширюються серед різних джерел, є нецілісні та не надаються для співставлення.

Україна розширила співпрацю з своїми сусідами у сфері моніторингу якості вод транскордонних водних об'єктів. Разом з Румунією проводиться спільний відбір проб води з річок Прут та Сірет, та відбувається обмін інформацією щодо якості цих вод. Україна та Угорщина щорічно спільно відбирають проби води на чотирьох постах вздовж річки Тиса. Дві прибережні держави також обмінюються даними результатів ще 20 проб, які відбираються в індивідуальному порядку.

Розвиток системи моніторингу стану підземних вод відбувається у напрямку скорочення кількості пунктів спостережень – з 1 400 у 1996 році до 1 148 у 2005 році. Після 2002 року проводилась оптимізація мережі і на сьогоднішній день вона управляється 17 експедиціями та 8 державними (регіональними) підприємствами, які підпорядковані Державній геологічній службі, а також 25 обласними адміністраціями та підприємствами, які здійснюють забір підземних вод для певних потреб. У місцях моніторингу стану підземних вод в основному проводиться оцінка рівня залягання підземних вод (наявність) та їх природного геохімічного складу. Хімічні параметри (всього 22) замірюються в ручному режимі раз або двічі на рік, а не щоквартально, як це вимагається державними нормативними документами з моніторингу. Взагалі не проводяться спостереження за антропогенним впливом на підземні води. Час від часу проводиться моніторинг концентрацій важких металів та пестицидів. Санітарно-епідеміологічна служба МОЗ здійснює хімічний аналіз підземних вод, які призначаються для питного споживання.

Значні пробіли даних з якості підземних вод відображають недостатню кількість фахівців з питань моніторингу, неадекватний рівень фінансування та зниження уваги політиків до цього типу даних.

Моніторинг прибережних вод

Гідромет управляє мережею моніторингу стану прибережних вод, яка складається з 74 станцій фоновому моніторингу, 9 станцій моніторингу у місцях скиду стічних вод та 14 науково-дослідних станцій, всі вони розташовані на прибережних територіях Чорного та Азовського морів. Хоча загальна кількість станцій збільшилася з 1999 року на 13, існуюча мережа спостережень не відповідає вимогам державних нормативних документів з моніторингу. Існує потреба ще принаймні в 47 станціях фоновому моніторингу та ще в 13 станціях у місцях скиду стічних вод. На сьогоднішній день на існуючих станціях проводяться вимірювання від 16 до 26 гідрохімічних параметрів та донних відкладів. Не проводяться спостереження за гідробіологічними параметрами.

Державні інспекції охорони Чорного та Азовського морів мають власні системи моніторингу. До їх повноважень відносяться щомісячні відбори проб та аналіз джерел забруднення, які розташовані на побережжі; моніторинг скидів з кораблів та забруднення від діяльності з пошуку та видобування нафти, газу та будівельних матеріалів на морському шельфі; та нагляд за використанням живих ресурсів моря. Науковий центр екології моря в Одесі, який служить центром моніторингу для Чорноморської екологічної програми, також здійснює деяку моніторингову діяльність у відповідності з Програмою моніторингу стану довкілля Чорного та Азовського морів (2004 р.). МОЗ здійснює моніторинг якості води поблизу пляжів.

Моніторинг стану ґрунтів

Гідромет здійснює моніторинг забруднення ґрунтів сільськогосподарських земель пестицидами на 35 ділянках у 18 областях та важкими металами у 20 населених пунктах. Проби відбираються раз у п'ять років, тоді як проби на важкі метали у містах Костянтинівна та Маріуполь відбираються щороку. Мережа спостережень не зазнала жодних змін з часу проведення першого ОРПД.

ДЕІ час від часу здійснює відбір проб на більш ніж 600 промислових майданчиках в межах країни. З 2000 року загальна кількість параметрів, що вимірюються, зросла з 18 до 27. Як ДЕІ, так і установи МОЗ, проводять одиничні відбори проб ґрунтів на сільськогосподарських землях. МОЗ також здійснює моніторинг якості ґрунтів у житловій та рекреаційній зонах у містах.

Моніторинг показників біологічного різноманіття, в тому числі у лісах

Через обмежене бюджетне фінансування, моніторинг здійснюється тільки за видами, які представляють значний комерційний інтерес (дерева, риба, дичина). Огляди та інвентаризації інших видів флори та фауни, які повинні включатися у державний реєстр (кадастр) страдають від обмеженого фінансування. Деякі дослідження, такі як підготовка державної інвентаризації морських ссавців Чорного та Азовського морів, отримують увагу через надання міжнародної допомоги або звернень громадськості щодо певних видів.

Український науково-дослідний інститут лісівництва та покращення лісів, який розташований у Харкові, проводить огляди моніторингу стану лісів в Україні. Мережа спостережень охоплює 1200 спостережних ділянок у 16 областях під егідою Міжнародної програми співпраці СЕК ООН щодо оцінки та моніторингу впливу забруднення повітря на ліси (МПС ліси), а також 120 спостережних ділянок у 7 областях у співпраці з американською програмою моніторингу здоров'я лісів. Дані щодо обсягів приросту збираються на усіх спостережних ділянках. На усіх ділянках регулярно оцінюються параметри для дерев та рослинності, у той час як параметри ґрунтів вимірюються тільки на деяких з них. Ще один поточний проєкт фокусується на зборі даних щодо поглинання вуглецю у лісах.

Моніторинг радіаційного випромінювання

Гідромет здійснює спостереження за радіоактивним забрудненням атмосфери шляхом щоденних замірів доз гамма-радіаційної експозиції (ГРЕ) на 179 станціях, осідання радіоактивних частинок з атмосфери на 58 станціях та вмісту радіоактивного аерозолі в повітрі у шести містах. Для досягнення вимог державних нормативних документів з моніторингу, потрібно створити або відновити роботу ще однієї станції ГРЕ та ще двох станцій моніторингу аерозолі. Гідромет здійснює заміри радіоактивного забруднення поверхневих вод на восьми водних об'єктах. Поблизу атомних електростанцій, Гідромет здійснює заміри радіоактивного забруднення поверхневих вод цезієм-137 у 19 пунктах (ріст з 11 пунктів у 1999 році) та забруднення ґрунтів у 29 пунктах. Хоча державними нормативними документами вимагається проведення моніторингу стронцію-90, насправді він не проводиться.

Український науково-дослідний інститут екологічних проблем (Укр. НДІЕП) здійснює управління програмою «ГАММА», в рамках якої проводяться постійні спостереження за радіоактивним фоном у містах Харкові та поблизу Запорізької та Рівненської атомних електростанцій. Спостереження за трьома іншими атомними електростанціями почнуться у найближчому майбутньому.

Лабораторії моніторингу Міністерства аграрної політики проводять контроль у місцях концентрації радіоактивних речовин у харчових продуктах.

Міністерство з питань надзвичайних ситуацій (МНС) здійснює моніторинг доз ГРЕ на 10 автоматизованих пунктах поблизу атомних електростанцій. Планується встановити ще 10 пунктів у найближчому майбутньому. У межах 30-кілометрової зони навколо Чорнобильської АЕС (зони відчуження), МНС здійснює спостереження за (а) концентрацією радіонуклідів у 13 пунктах та на двох виробничих майданчиках, (б) радіонуклідами в атмосферних опадах у 29 пунктах, та (в) концентрацією «гарячих» частинок у повітрі у 9 пунктах. Міжнародна радіоекологічна лабораторія Чорнобильського центру атомної безпеки, радіоактивних відходів та радіоекології у Славутичі, здійснює моніторинг впливу радіації на біоту у зоні відчуження.

Лабораторії аналітичного контролю

В системі Гідромету працює 45 лабораторій аналітичного контролю, які проводять спостереження за різними типами забруднених ділянок на території країни. Крім того, дві з них проводять аналіз проб, відібраних у морських водах. 90 процентів цих лабораторій акредитовані. Хоча Гідромет був забезпечений деякими новими приладами та обладнанням для проведення моніторингу, в цілому його інструментальна база все ще вимагає оновлення. На початку 2005 року, з 1 799 приладів та спорядження, 1 231 були або непрацюючими або застарілими.

ДЕІ та її підрозділи по всій території країни мають 53 лабораторії аналітичного контролю. З часу прийняття на початку 2000-х років плану сертифікації методів відбору проб та проведення аналізів, які використовуються цими лабораторіями і гармонізації їх із відповідними стандартами ISO та ЄС, 42 методи отримали офіційну сертифікацію. Оновлення стандартів державної системи моніторингу заплановано закінчити до кінця 2007 року. Методична документація не узгоджується з такою ж документацією інших державних органів, які проводять подібну моніторингову діяльність.

Державний комітет по водних ресурсах має 40 лабораторій аналітичного контролю, всі з них сертифіковані. Державна геологічна служба здійснює керівництво чотирма центральними (акредитованими) лабораторіями та восьми «скороченими» державними лабораторіями, тільки дві з яких акредитовані.

МОЗ має лабораторії аналітичного контролю у кожній області і в більшості районах. Вони проводять санітарні, хімічні та бактеріологічні аналізи проб. Радіологічні аналізи проводяться лабораторіями у Чорнобилі, Поліському та Іванівському районах Київської області – на територіях, які найбільше постраждали від Чорнобильської аварії.

Загалом, кількість лабораторій, які працюють під егідою державних органів, ніколи не ставилася під сумнів в Україні, хоча в західних країнах була тенденція до максимально можливого скорочення кількості лабораторій, з залишенням певної кількості лабораторій, які спеціалізуються у певних ділянках.

З 2000 до 2004 року кількість лабораторій на підприємствах в Україні, які здійснювали моніторинг стану атмосферного повітря, скоротилася з 479 до 445, у той час, як кількість лабораторій з моніторингу якості вод збільшилася з 608 до 703, а тих, які проводять аналізи ґрунтів та відходів зросла з 35 до 62. Тоді як у 2003 році 66 % лабораторій були акредитовані, вже двома роками пізніше таких було близько 92%. СП «Концерн Стирол» у Горлівці, Донецька область, є прикладом підприємства, яке має сучасну систему виробничого моніторингу. Вона включає п'ять автоматизованих станцій моніторингу якості повітря на підприємстві та поблизу нього. Вона сертифікована по ISO 14001 та має сучасну систему управління навколишнім середовищем.

ДЕІ здійснює контроль за дотриманням лабораторіями на підприємствах вимог документів акредитації. У 2004 році були перевірені 207 лабораторій по всій країні. У 2002 році ДЕІ разом з Держкомстандартом провела міжлабораторні порівняння проб повітря та води з 19 лабораторій на підприємствах. У 2003–2004 роках Український НДІ екологічних проблем спільно з Держкомстандартом проводив подібні оцінки.

Технічна допомога

У 2001 році Італія надала комп'ютерне обладнання для 35 лабораторій аналітичного контролю в Україні для підтримки діяльності з моніторингу стану атмосферного повітря. У 1996–2000 роках завдяки програмі ТАСІС була започаткована система оповіщення про аварії та надзвичайні ситуації для українського та молдовського сегментів басейну Дунаю, яка призвела до створення двох міжнародних центрів оповіщення в Ужгороді (західна Україна) та Ізмаїлі (південна Україна). У 2004 році в рамках тристороннього (Білорусь, Російська Федерація та Україна) проекту ПРООН/ГЕФ – ЄС/ТАСІС щодо стратегічного плану дій для басейну Дніпра Гідромету було поставлено обладнання для моніторингу стану вод. Обладнання в даний час простоює, так як воно не відповідає вимогам державної сертифікації. У 2003 році з допомогою Угорщини була створена автоматична станція моніторингу якості води на українській ділянці річки Тиса.

3.3 Управління інформацією та звітність

Інформаційні системи

З 2002 року Український НДІ екологічних проблем розробив бази даних по атмосфері та гідросфері та по інструментах та методиках, які використовуються у мережах моніторингу Мінприроди. Ці бази даних

включають відповідні станції моніторингу та лабораторії аналітичного контролю ДЕІ, Гідромету та (частково) Державної геологічної служби. Дані включають місця розташування станцій моніторингу, параметри, що вимірюються, періодичність замірів, обладнання та прилади вимірювання, та аналітичні методи. У базі даних налічуються прилади для моніторингу стану повітря, які використовуються з 1946 року та прилади для моніторингу якості води – з 1961 року.

У 2004 році був створений спеціальний інформаційно-аналітичний центр для забезпечення обміну інформацією між Міністерством, його органами на місцях та суб'єктами системи моніторингу довкілля. Центр функціонував у Мінприроди протягом частини 2005 року, але був закритий через нестачу фінансування. Мінприроди має намір відновити функціонування цього центру на пілотній основі шляхом надання людських та інших ресурсів та пов'язати його в оперативному режимі з основними мережами моніторингу (стану повітря, води, радіаційного випромінювання та ґрунтів) з метою забезпечення наявності сучасних даних моніторингу для прийняття рішень у випадках надзвичайних екологічних ситуацій.

Державна геологічна служба створила базу даних по підземних водах як підсистему Державного водного кадастру. База даних містить 18 типів даних, у тому числі про запаси та використання підземних вод, розташування свердловин та результати аналізів проб ґрунтових вод.

Український НДІ лісівництва та покращення лісів розробляє базу даних про екологічний статус лісів в Україні, яка базується на даних Державної лісової служби, даних, зібраних в рамках програми СЕК ООН «МПС Ліси» та програми моніторингу здоров'я лісів, яка фінансується Сполученими Штатами та даних дистанційного зондування.

Екологічна статистика

Державний комітет статистики у 2003 році оновив існуючі форми статистичної звітності та запровадив нові форми. Було додано нові забруднюючі речовини до статистичної форми щодо викидів в атмосферне повітря, з використанням відповідних міжнародних конвенцій з довкілля та транспорту. Методи проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин були підготовлені та гармонізовані з керівними принципами КОРИНЕЙР/ЕМЕП. Збір статистичних даних зараз включає окремі дані по викидах в атмосферне повітря від (відповідно) приватного транспорту, транспортних підприємств, залізничного та повітряного транспорту та сільськогосподарської техніки. Збір статистичних даних по небезпечних відходах у даний час базується на новій класифікації небезпечних відходів (яка гармонізована з міжнародними класифікаціями) та на оновленому переліку відходів. Класифікація видів економічної діяльності ISIC застосовується під час збору більшості статистичних даних. Проводиться робота з гармонізації державної класифікації витрат на охорону довкілля з класифікацією Євростату. Проте, вищезгадані зміни не відображені в основних статистичних щорічниках Державного комітету статистики, таких як «Охорона навколишнього середовища в Україні» та «Охорона атмосферного повітря».

Державний комітет по водному господарству на основі відповідної статистичної форми проводить збір даних щодо забору води, водопостачання та втрат води, і скиду стічних вод у водні об'єкти, у тому числі щодо вмісту забруднюючих речовин у стічних водах.

Екологічні оцінки та доповіді

Для сприяння формування політики Мінприроди зніціювало розробку комплексних показників оцінки стану довкілля. Комплексні показники базуються на наборі показників, які характеризують умови в атмосфері та гідросфері, використання природних ресурсів та клімат. Комплексні показники дозволяють оцінити екологічну ситуацію в області за шкалою від «задовільно» до «дуже погано». На карті 3.2 показані результати такої оцінки по областях. Матеріали, які використовуються у підготовці регіональних та національних екологічних атласів, приймаються до уваги під час формування екологічної політики.

До 2002 року, національні доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні (СНПС) публікувалися щороку українською та англійською мовами відповідно до Закону «Про охорону навколишнього природного середовища». Примірники доповіді надсилались до Верховної Ради і до Адміністрації Президента, Кабінету Міністрів, міністерств, відомств, бібліотек, академічних установ та НУО. Наприклад у 2001 році тираж доповіді складав 2000 примірників. Електронні версії доповідей видавалися на компакт дисках (для основних користувачів доповіді) та вивішувалися на веб сайті Мінприроди.

Доповідь СНПС у 2002 році, була опублікована у 2003 році тільки українською мовою, та її структура відхилялася від попередніх доповідей. Фактично, це була компіляція обласних доповідей про СНПС, які щорічно видаються управліннями охорони навколишнього природного середовища в областях. Національна доповідь не містила оцінки ситуації в цілому по країні або оцінки ефективності заходів з охорони довкілля. Того ж самого року спеціальна Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі була опублікована трьома мовами (українською, англійською та російською), з нагоди 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища «Довкілля для Європи», яка відбулася у травні 2003 року у Києві. У доповіді практично повторювалася інформація з доповіді СНПС у 2001 році. Через постійні реорганізації в структурі Мінприроди та зокрема його відділу моніторингу, з 2003 року в Україні не було опубліковано жодної комплексної доповіді. У 2006 році очікуються публікації трьох щорічних доповідей СНПС (2003, 2004, 2005 рр.). Проект доповіді СНПС у 2004 році був вивішений на сайті Мінприроди. Відсутність у доповідях усестороннього огляду ситуації в цілому по країні істотно знижує їх корисність для процесу прийняття рішень.

Для майбутніх доповідей СНПС, Мінприроди вирішило відійти від минулого підходу підготовки доповіді через спеціально призначеного координатора Мінприроди. Згідно з наказом, виданим у 2005 році, відповідальна установа буде вибиратись щороку на тендерній основі. Цей новий підхід може загрожувати логічності та послідовності у процесі підготовки доповідей. Він буде суперечити «Керівним принципам з підготовки державних доповідей про стан і охорону навколишнього середовища», схваленими у 2003 році конференцією міністрів «Довкілля для Європи» у Києві, які рекомендують призначення «постійного спеціально уповноваженого державного органу охорони навколишнього середовища, відповідального за підготовку і подальше поширення доповідей».

Доповіді інших органів також включають екологічну інформацію. МНС видає щорічну доповідь «Безпека від природних та антропогенних катастроф в Україні та основні зусилля щодо її посилення». Міністерство також публікує результати радіаційного моніторингу у Бюлетені екологічного стану зони відчуження та територій примусового відселення, який виходить двічі на рік, та в газеті «Вісник Чорнобиля». Гідромет видає неперіодичні бюлетені щодо стану забруднення довкілля. Державна геологічна служба публікує щорічники про запаси підземних вод, про прогнозні рівні залягання підземних вод та про стан підземних вод. Ці публікації мають невеликий тираж і важко доступні для широкого загалу. Державний комітет по водному господарству веде водний кадастр країни, але не публікує цієї інформації.

Карта 3.2: Результати комплексної оцінки стану довкілля по областях в Україні

Джерело: Харківський НДІ екологічних проблем, особисте спілкування, 2005 р.

В цілому, результати моніторингу довкілля використовуються неефективно для оцінки екологічних умов, факторів, які спричиняють зміни стану довкілля, ефективності заходів з охорони довкілля, і не приносять результату у процесі прийняття рішень, формування політики або підвищення рівня усвідомлення громадськістю проблем в Україні. Після нещодавніх аварій, які мали серйозні екологічні наслідки (такі як вибухи на військових складах у Запорізькій області) влада почала виражати стурбованість стосовно відсутності усесторонніх та постійних даних та інформації щодо стану довкілля. Існує необхідність в істотному покращенні координації діяльності суб'єктів системи моніторингу довкілля на місцевому на державному рівнях.

3.4 Участь громадськості

Громадянське суспільство та ріст стурбованості

На сьогоднішній день в Україні нараховується близько 500 активних громадських екологічних організацій. Діяльність багатьох НУО спрямована на покращення стану довкілля на місцевому рівні – наприклад, заліснення берегів річок; очищення води в річках, ставках та струмках; та охорона природних заповідників та об'єктів культури. Екологічні НУО відіграють істотну роль у факультативній екологічній освіті. Вони видають бюлетені та періодичні публікації, такі як «Рідна природа» (видається Товариством охорони природи), «Зелений Світ» (Українська екологічна асоціація Зелений Світ), «Ойкумена» (Національний екологічний центр України) та «З витоків» (Українська благодійна організація «Паросток»). Спеціалізовані НУО, які консультують громадськість з питань природоохоронного законодавства, включають Екоправо-Київ, Екоправо-Львів та Екоправо-Харків.

Мінприроди надає екологічним НУО фінансову підтримку; процедура була змінена у 2005 році. Зустрічі НУО та публікації фінансуються з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища на тендерній основі.

Кожного року Мінприроди приймає участь у міжнародній виставці-ярмарці «Екологія», яка проходить у Києві. Міністерство підтримує та оновлює постійну виставку в експоцентрі України. Мінприроди також організовує загальнодержавний конкурс «До чистих джерел», а також різноманітні екологічні заходи, такі як День довкілля, День чистого повітря, «Первоцвіт». За інформаційної та фінансової підтримки Мінприроди виходить журнал «Природа України».

Участь громадськості та доступ до інформації

У 2003 році був відкритий Орхуський інформаційний центр, як частина українсько-датського проекту «Допомога Україні в імплементації Орхуської конвенції». У 2004 році Мінприроди реорганізувало Центр в Орхуський інформаційно-навчальний центр, який отримав комп'ютерне обладнання для свого функціонування з проекту ЄС по екологічній освіті, інформації та усвідомленості громадськості для ННД.

У Мінприроди була створена громадська рада (у 2000 році) і з того часу відповідні ради створені при державних управліннях охорони навколишнього природного середовища в областях та містах Києві та Севастополі. Ради проводять регулярні зустрічі для обговорення тематичних екологічних проблем. Громадська рада при Мінприроди включає представників 20 національних екологічних організацій. Рада організовує круглі столи, робочі зустрічі, національний конкурс «До чистих джерел» та національні конференції, такі як «Екологічна політика: погляд громадськості», проведена у 2002 році з метою оцінки стану екологічної політики в Україні. Громадська рада виражала Мінприроди свою стурбованість щодо впливу на довкілля пропонувананих великих проектів, таких як реконструкція судноплавного каналу Дунай – Чорне море (так зване гирло Бистре; детальніше див. Розділ 4) та трубопроводу через Крим, а також щодо відсутності державної програми з питань сталого розвитку та відсутності інтегрованих елементів з охорони довкілля у галузевих компонентах Програми дій Європейської політики добросусідства ЄС –Україна (2005 р.).

Протягом трьох років з 2003 року Україна не мала національного координатора по Орхуській конвенції. Новий координатор був призначений тільки в червні 2006 року. Це послабило участь України у зустрічі сторін конвенції та міжнародному процесі імплементації.

Створення веб порталів Кабінету Міністрів та інших урядових органів розширило можливості для громадськості для отримання інформації. З 2001 Мінприроди підтримує діючий веб сайт українською та англійською мовами (www.menr.gov.ua). Мінприроди у даний час збирає та організовує екологічні дані, які вже наявні в Інтернеті, та вивішує на свій веб сайт екологічні доповіді, звіти територіальних органів Мінприроди, та іншу корисну інформацію. Проводиться робота з реорганізації веб сайту Мінприроди у більш складний та дружній до користувача екологічний портал.

Існують приклади участі громадськості у виробленні політики у галузі охорони довкілля. Наприклад, НУО приймали участь у підготовці проектів законів про екологічний аудит, екологічне страхування, заборону куріння, та проекту Програми «Питна вода України на 2006–2020 роки». Представники НУО входять в орган прийняття рішень Мінприроди (колегію) та всі тендерні комісії. Інспекції та територіальні органи Мінприроди заснували інститут добровільних («громадських») інспекторів, які беруть участь у перевірках разом із державними інспекторами щодо контролю дотримання вимог природоохоронного законодавства. (Див. також Розділ 2).

Закон «Про екологічну експертизу» (1995 р.) та Закон «Про планування та забудову територій» містять положення про участь громадськості у процесі прийняття рішень стосовно довкілля. Наприклад, висновки державної екологічної експертизи (ДЕЕ) повинні враховувати думку громадськості, проте, де факто участь громадськості носить винятковий характер. Законодавство дозволяє спеціально акредитованим НУО проводити громадську екологічну експертизу. Існують приклади громадських екологічних експертиз, проведених такими НУО, як МАМА-86, Екоправо-Львів та Екоправо-Київ.

Висновки громадської екологічної експертизи носять рекомендаційний характер, на відміну від висновків ДЕЕ, які є обов'язковими.

Державні будівельні норми «Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС) при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд» (2003 р.), які були підготовлені за участі громадськості, встановлюють процедуру участі громадськості у процесі прийняття рішень. Замовник зобов'язаний інформувати громадськість про очікуваний вплив на довкілля пропонованої діяльності, організувати громадські слухання та подати результати на ДЕЕ. Ця процедура рідко виконується. На практиці, ДЕЕ направляє документи з екологічним висновком в Орхуський центр Мінприроди для розміщення на веб сайті Мінприроди, із запрошенням надсилати коментарі.

НУО виражали стурбованість відсутністю прозорості у стосунках з органами місцевого самоврядування, які перешкоджають участі громадськості на початкових етапах процедури прийняття рішення для певних видів діяльності. Це особливо стосується місцевих комісій, які займаються земельними питаннями та плануванням міських територій.

Згідно з чинним законодавством, вплив на гігієну довкілля є предметом санітарно-гігієнічної експертизи (а не екологічної експертизи), яка проводиться органами МОЗ. Проведення санітарно-гігієнічної експертизи не містить вимог щодо участі громадськості. В Україні тривають дискусії стосовно можливостей об'єднання всіх шести існуючих державних експертиз (екологічна експертиза є однією з них) в одну і делегування цієї структури «єдиного вікна» новому окремому державному органу для спрощення процедури з метою сприяння розвитку підприємницької активності в країні. Екологічна спільнота в Україні мусить слідкувати за ходом цих дискусій щоб забезпечити включення процедури участі громадськості в практику роботи нової структури, у разі її створення.

3.5 Екологічна освіта

Дошкільні установи та школи

Мінприроди розробило програму та посібник для дошкільної освіти, який включає екологічні аспекти.

Реформа початкової та середньої школи, яка відбувалася у 2001 році, супроводжувалася запровадженням нових освітніх програм та стандартів у галузі довкілля. Підхід полягав у включенні екологічних питань в програми інших предметів. В результаті цього, довкілля є частиною предмету «Я і Україна», який викладається у 1-4 класах, та ряді предметів, які викладаються у 6-12 класах, включаючи біологію, фізику, географію, літературу та деякі інші. Природознавство викладається у 5 та 6 класах. Більше того, екологічні питання включені у предмет «Основи здоров'я», який викладається в усіх класах. Предмет «Основи екологічних знань» був запроваджений серед предметів на вибір у 10 та 11 класах. Інститут проблем освіти Української академії педагогічних наук здійснює нагляд за підготовкою підручників та навчальних посібників.

Мала академія наук та Український державний еколого-натуралістичний центр сприяють факультативній екологічній освіті серед дітей та молоді. По всій країні існує близько 200 центрів юних натуралістів.

Професійна та вища освіта

Україна запровадила державні стандарти освіти та обов'язкові програми для підготовки спеціалістів-екологів. Новий обов'язковий курс «Основи екології» був включений у програми професійно-технічних училищ та технікумів. Деякі технікуми розпочали підготовку спеціалістів з охорони довкілля та моніторингу. Загальноосвітній курс «Екологія» був запроваджений як обов'язковий в усіх вищих навчальних закладах. У педагогічних університетах викладається курс «Методи викладання екологічних предметів», а Чернігівський та Уманський університети готують вчителів екології. Ряд нових навчальних програм з екології були започатковані, такі як «Екологічний аудит», «Економіка охорони довкілля», «Екологія рекреаційної діяльності», та «Основи сталого розвитку». У 2001 році був

створений Одеський державний екологічний університет, спеціалізований заклад для підготовки спеціалістів екологів.

На сьогоднішній день в Україні фахівці з питань охорони довкілля готуються у 103 вищих навчальних закладах, порівняно з близько 30 у 1999 році. Близько 2000 фахівців екологів випускаються щороку; фактично, існує побоювання щодо можливо зовеликої кількості підготовки фахівців екологів в країні.

Перепідготовка

Державний екологічний інститут Мінприроди є провідним закладом щодо проведення перепідготовки фахівців екологів. Перепідготовку проходять співробітники Державної екологічної інспекції, митниці та великих підприємств-забруднювачів. Крім того Інститут щорічно надає другу вищу освіту за спеціальністю «Екологія» для 50 фахівців та за спеціальністю «Менеджмент охорони навколишнього природного середовища» для 25 фахівців.

Жодний державний орган не відповідає чітко за сприяння неофіційній та неформальній освіті для дорослих. Разом з тим, Мінприроди отримувало фінансування з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища для проведення зустрічей та конференцій з метою підвищення екологічної свідомості та видання публікацій з екологічною інформацією для широкої громадськості.

3.6 Засади прийняття рішень і формування політики

Моніторинг та інформація

Інституційні засади та координація

Постановою Кабінету Міністрів України № 391/1998 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля», затверджено Положення про державну систему моніторингу довкілля (ДСМД). Постановою Кабінету Міністрів України № 528/2001 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. № 391» внесено деякі нові зміни до Положення з метою уможливлення кращої організації та тіснішої співпраці між суб'єктами ДСМД. З цією метою була створена міжвідомча комісія з питань моніторингу довкілля, були запроваджені управлінські стандарти щодо процедури, яку суб'єкти ДСМД будуть використовувати у процесі моніторингу довкілля та уточнені показники, які будуть використовуватися для моніторингу довкілля.

До 1999 року нараховувалося 10 суб'єктів моніторингу з різних міністерств, відомств та служб; з 2000 року це число було скорочено до восьми, частково завдяки проведенню адміністративної реформи центральних органів виконавчої влади.

Постановою Кабінету Міністрів України № 1551/2001 «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань моніторингу довкілля» було затверджено Положення про міжвідомчу комісію з питань моніторингу довкілля, яку очолює Міністр охорони навколишнього природного середовища, та її персональний склад. Членами комісії є високі посадові особи всіх суб'єктів ДСМД. Комісія створила секції з питань моніторингу стану атмосферного повітря, моніторингу стану вод, земель та відходів та інформаційної підтримки, а також експертну раду. Разом з тим, ефективність Комісії можна ставити під сумнів, так як вона не збиралася з 2004 року. Міністерство аграрної політики та Державний комітет по земельних ресурсах не мають структурних одиниць, відповідальних за створення державної системи моніторингу довкілля.

З метою сприяння обміну даними між суб'єктами ДСМД, Мінприроди схвалило Положення про порядок інформаційної взаємодії органів Мінприроди України та інших суб'єктів державної системи моніторингу довкілля при здійсненні режимних спостережень за станом довкілля (Наказ від 21 серпня 2002 р. № 323). Виникає сумнів щодо продуктивності цього положення, так як в Україні відсутня взаємопов'язана або централізована база даних з довкілля. Той факт, що національна доповідь СНПС, яка у минулому була результатом обміну інформацією між відомствами, не публікувалася з 2003 року, вказує на те, що положення не дало очікуваного ефекту.

Розвиток політики та регуляторної системи

В Україні активно розробляються процедури, керівні нормативні документи, посібники та програми для створення комплексної та добре скоординованої державної системи моніторингу довкілля. Але все частіше, керівні та методологічні зусилля не підтримуються шляхом пріоритетних зусиль та збільшення бюджетного фінансування. В результаті цього, ситуація у цій галузі стосовно кількості станцій моніторингу та обладнання, параметрів, що вимірюються, та управління даними та постачання інформації органам, які приймають рішення, не дуже покращилася з часу проведення першого ОРПД України.

Постановою Кабінету Міністрів України № 343 було затверджено Порядок організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря. Мінприроди приділяє все більшу увагу підготовці керівних документів щодо мережі моніторингу якості вод. Це можна побачити з наступних прийнятих нормативних актів:

- “Єдине міжвідомче керівництво по організації та здійсненню державного моніторингу вод” (Наказ від 24.12.2001 № 485);
- “Рекомендації щодо співставлення даних моніторингу вод” та “Методичні вказівки щодо проведення інвентаризації лабораторій аналітичного контролю” (Наказ від 21.08.2002 № 325);
- “Організація та здійснення спостережень за забрудненням поверхневих вод (в системі Мінекоресурсів)” (Наказ від 04.06.2003 № 89-М)

У 2002 році Мінприроди затвердило методичні вказівки щодо проведення інвентаризації лабораторій аналітичного контролю (Наказ від 21.08.2002 № 325), що призвело до створення трьох баз даних в Українському НДІ екологічних проблем (див. пункт 3.3). Того ж року Мінприроди затвердило Програму покращення якості наземних спостережень за забрудненням та моніторингу довкілля. (Наказ № 57/2002). У програмі встановлено вимоги до діяльності Гідромету з моніторингу довкілля та покращено координацію моніторингової діяльності інших органів Мінприроди. Указом Президента від 20 квітня 2005 р. № 681 Гідромет передано із складу Мінприроди до складу МНС. Це може призвести до зміни акцентів у діяльності Гідромету до моніторингу природних стихійних лих, таких як повені, лавини та урагани. Якщо не буде виділено додаткових ресурсів для цих видів моніторингу, традиційний моніторинг довкілля може постраждати.

Вставка 3.1: Програма моніторингу довкілля у Запорізькій області

27 липня 2001 року Запорізька обласна рада прийняла обласну програму моніторингу довкілля на 2001–2010 роки. Програма була підготовлена у співпраці усіх обласних керівних органів, основних підприємств-забруднювачів та місцевих НУО, за підтримки обласного екологічного фонду, і базується на форматі та процедурі подачі даних, які управляються Екоцентром. Ця компанія підтримує базу даних в Інтернеті для управління за надходженням даних з усіх обласних мереж моніторингу, у тому числі Гідромету, МОЗ та Державного комітету по водних ресурсах та даних про викиди з підприємств-забруднювачів. Контроль за виконанням здійснює обласна міжвідомча комісія під керівництвом першого заступника голови обласної державної адміністрації. З різних джерел на виконання програми було виділено близько 16 млн. гривень. Вона послужила основою для розробки інших обласних програм, таких як програма вирішення екологічної кризи у Запоріжжі на 2001–2010 роки, яка охоплює близько 100 підприємств-забруднювачів; програма охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки Запорізької області на 2003–2010 роки; програма рекультивациі гірничих розробок; і програма поводження з небезпечними відходами.

Джерело: Державне управління охорони навколишнього природного середовища у Запорізькій області, особисте спілкування, 2005 р.

З метою сприяння програмному підходу до подальшого розвитку державної системи моніторингу довкілля в країні, Мінприроди схвалило “Методичні рекомендації з підготовки регіональних та загальнодержавної програм моніторингу довкілля” (Наказ від 24.12.2001 № 487), які зараз впроваджуються на рівні областей. До середини 2005 року на основі методик, розроблених Українським НДІ екологічних проблем були створені дев'ять обласних систем моніторингу. Приклад такої багатопільової системи аналізу даних моніторингу довкілля для Запорізької області наведений у Вставці 3.1.

Моніторинг довкілля в Україні на сьогоднішній день отримує недостатньо фінансування. Наприклад, з 1999 року на діяльність, пов'язану з моніторингом довкілля Гідромет отримав не більше 10% коштів, вказаних у щорічних заявках для виконання моніторингової діяльності. Станом на 2003 рік, на моніторинг не виділялися додаткові кошти (у доповнення до коштів з державного бюджету) з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища. Колись Гідромет отримував щороку 300 000 грн. на ці потреби.

У 2004 році Кабінет Міністрів схвалив Концепцію Державної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища (Розпорядження від 31 грудня 2004 р. № 992-р); зобов'язав Мінприроди у співпраці з іншими зацікавленими органами підготувати проект Програми на період 2006–2010 років; та передбачив 200 млн. гривень на реалізацію Програми після її схвалення Кабінетом Міністрів. Мінприроди підготувало проект програми. Станом на осінь 2005 року це був рамковий документ з дуже детальним планом заходів. Підрозумівалося, що після схвалення рамкової програми детальні плани заходів разом з кошторисами та очікуваними результатами будуть подаватися щорічно Кабінету Міністрів. Список заходів у проекті програми виглядає всебічним, але без концентрації на певні пріоритети. Тим не менше, у разі її схвалення, ця важлива діяльність може отримати поштовх, такий як модернізація станцій моніторингу, оптимізація мережі, створення станцій фонового та додаткових станцій транскордонного моніторингу, та створення комп'ютерної бази даних для різних користувачів.

Обсяг фінансування на 2006 рік на створення державної системи моніторингу довкілля становить приблизно 3,5 млн. доларів США. Ці видатки фінансуються з Державного фонду ОНПС і є більшими, ніж у попередні роки.

Участь громадськості

У 1999 році Верховна Рада ратифікувала Конвенцію про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (Орхуську конвенцію). З метою гармонізації чинного законодавства України з вимогами Орхуської конвенції, Верховна Рада у 2002 році прийняла Закон № 254-IV, яким внесла зміни до деяких законодавчих актів України.

Постанова Верховної Ради № 2169-IV 2004 року про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля та відповідне доручення Прем'єр-міністра від 17 листопада 2004 року, пов'язані із схваленими Мінприроди (Наказ від 18.12.2003 № 169) Порядком надання громадськості екологічної інформації та Положенням про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля (Наказ від 18.12.2003 № 168).

Нещодавно в Україні запроваджено загальні нормативні документи, які гарантують права громадян на подання запитів органам державної влади. Вони включають додаткові заходи щодо забезпечення реалізації громадянами конституційного права на звернення (Указ Президента № 700/2002), невідкладні заходи з удосконалення організації прийому громадян органами державної влади (Указ Президента № 434/2004), забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики (Указ Президента № 854/2004) та умов щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики (Постанова Кабінету Міністрів № 1378/2004). Розпочалися консультації з громадськістю шляхом проведення громадських слухань та оглядів громадської думки з використанням соціологічних методів.

Указом Президента № 1276 від вересня 2005 року, запроваджено, серед іншого, обов'язок державних органів періодично проходити громадську оцінку (через слухання, опитування думки та громадську експертизу). На Департамент комунікацій влади та громадськості Секретаріату Кабінету Міністрів України була покладена задача нагляду за координацією та виконанням цього указу. Проте за відсутності детального керівництва для виконання, кожен державний орган розробляє свої власні схеми та процедури.

Не зважаючи на ці важливі кроки, ще багато залишається зробити для сприяння імплементації Орхуської конвенції в Україні. Згідно з оцінкою, проведеною в рамках нещодавно закінченого Українсько-Датського проекту «Допомога Україні в імплементації Орхуської конвенції», відсутність механізмів прямого впливу у більшості нормативних актів, перешкоджає успішній імплементації вимог цієї Конвенції. Більше того, країна повинна гармонізувати власне законодавство з вимогами Конвенції стосовно доступу до правосуддя та розробити ефективні механізми, які уможливлять звернення громадян в суд у випадках порушення їх екологічних прав та прав їх асоціацій.

Україна підписала Протокол про реєстри викидів та переносу забруднювачів (РВПЗ) до Орхуської конвенції, який був прийнятий у 2003 році у Києві і націлений на посилення доступу громадськості до інформації через створення узгоджених загальнодержавних РВПЗ. Проте, нема підтверджень, що в країні за участі основних структур моніторингу, органів, які здійснюють нагляд за дотриманням законодавства, галузевих міністерств, бізнесу та промисловості, та НУО розпочалось обговорення законодавчих, інституційних та технічних засад, які вимагаються для створення загальнодержавних РВПЗ.

Екологічна освіта

Закон «Про загальну середню освіту» (1999 р.) запроваджує пріоритет екологічної освіти в школах. Закон «Про дошкільну освіту» (2001 р.) містить статтю про екологічну освіту. Колегія Міністерства освіти у 2001 році прийняла Концепцію екологічної освіти в Україні (№ 13/6 – 19/2001). Міністерство схвалило план дій щодо реалізації Концепції на 2002–2005 роки (Наказ № 200/2002). Цей документ передбачає основи розвитку та реалізації нових програм з екологічної освіти для дітей дошкільного та шкільного віку та студентів коледжів, технікумів, інститутів та університетів, а також для керівників установ та підприємств, та для технічних фахівців.

Міністерство освіти обговорювало питання екологічної освіти для дошкільних закладів та шкіл на зборах Колегії у 2002 та 2005 роках, але не співпрацює з Мінприроди у цих питаннях. Проте, два Міністерства тісно співпрацюють у питаннях запровадження екологічної освіти у технічних училищах, університетах та інших вищих навчальних закладах. До складу Екологічної комісії Науково-методичної ради Міністерства освіти входять представники обох міністерств а також викладачі університетів та інші науковці.

У 2003 році, Кабінет Міністрів розпочав реалізацію заходів щодо поліпшення екологічної освіти та виховання населення, стимулювання та пропаганди ощадливого використання води (Розпорядження № 537-р/2003). Нема підтверджень результативності цих заходів.

Україна приймає участь у міжнародному процесі з освіти для сталого розвитку, регіональній ініціативі ЄЕК ООН, яка призвела до розробки і прийняття у 2005 році «Стратегії освіти для сталого розвитку». В Україні ще не розпочалися кроки щодо імплементації Стратегії на державному рівні.

3.7 Висновки та рекомендації

З часу проведення першого ОРПД у 1999 році, в Україні спостерігається певний прогрес у проведенні спостережень за станом довкілля. Була посилена мережа спостережень за якістю поверхневих вод, та були встановлені нові станції транскордонного моніторингу вод. Тим не менше, існуючі мережі моніторингу не відповідають вимогам національного законодавства країни та міжнародним зобов'язанням. Не проводився огляд або перегляд існуючих мереж спостережень з часу їх створення. В країні відсутній фоновий моніторинг, та не проводяться вимірювання важливих параметрів забруднень.

Різноманітні структури моніторингу звітують різним урядовим органам і часто проводять вимірювання тих же самих параметрів, але з використанням різного обладнання, методів та процедур. Не існує уніфікованої методики для використання усіма структурами, які здійснюють моніторинг тих самих компонентів довкілля. В результаті, дані моніторингу, які поширюються серед різних джерел, нецілісні та не піддаються порівнянню. Спорадичні спостереження екологічних та санітарних інспекцій часто повторюють одні одних.

З метою кращої координації збору даних в країні, у 2001 році Кабінет Міністрів створив міжвідомчу комісію з питань моніторингу довкілля. Комісія не проводила засідань з 2004 року. Мінприроди підготувало проект Державної програми моніторингу навколишнього природного середовища на період 2006–2010 років. Швидке схвалення її Кабінетом Міністрів дасть поштовх до діяльності, в якій відчувається велика потреба, а саме модернізації станцій моніторингу, оптимізації мереж, створення станцій фоновому моніторингу та додаткових станцій транскордонного моніторингу, та встановлення комп'ютеризованих баз даних для численних користувачів.

Рекомендація 3.1:

Кабінет Міністрів повинен прискорити прийняття Державної програми моніторингу навколишнього природного середовища. Мінприроди повинно відновити роботу Міжвідомчої комісії з питань моніторингу довкілля, яка повинна здійснювати:

- (а) контроль за реалізацією Державної програми моніторингу навколишнього природного середовища;*
- (б) забезпечення гармонізації форматів моніторингу, вимірювань та аналітичних методів, та контролю якості даних та процедур збереження, які використовуються різними державними органами; та*
- (в) координацію існуючих мереж моніторингу та їх розширення, зокрема мереж фоновому, транскордонного (повітря та вода) та моніторингу морського довкілля.*

Державний комітет статистики оновив існуючі форми збору екологічних статистичних даних та запровадив нові форми. Деякі установи в Україні розширили свої екологічні бази даних та покращили управління екологічною інформацією та звітність. Проте, кожна установа, яка здійснює моніторинг, продовжує використовувати свої власні програмне забезпечення та бази даних. Обмін екологічними даними перебуває на дуже низькому рівні. Деякі територіальні екологічні органи недавно створили бази даних, які працюють в оперативному режимі, і які пов'язують всіх суб'єктів моніторингу та підприємства-забруднювачі у їх регіонах, і цей досвід потрібно поширювати скрізь.

Український НДІ екологічних проблем розробив комплексні показники екологічної оцінки для допомоги у порівнянні екологічної ситуації в областях по всій території країни та розробки екологічної політики. Проте, не існує підтвержень, що ці комплексні показники та узагальнюючі карти використовуються в Україні.

Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища до 2002 року публікувалася щорічно українською та англійською мовами; з того часу жодна не була опублікована. Згідно з наказом Мінприроди 2005 року, підготовка майбутніх доповідей буде здійснюватися згідно з новим підходом, коли установа, відповідальна за доповідь, буде щорічно визначатися на тендерній основі. Цей підхід, який може загрожувати логічності та послідовності у процесі підготовки доповідей, повинен бути відхилений на користь призначення, відповідно до «Керівних принципів з підготовки державних доповідей про стан і охорону навколишнього середовища», схвалених конференцією міністрів «Довкілля для Європи» у Києві у 2003 році, постійного, спеціально уповноваженого державного органу охорони навколишнього середовища, відповідального за підготовку і подальше поширення доповідей.

Рекомендація 3.2:

Кабінет Міністрів повинен призначити чи створити провідну установу з моніторингу довкілля та інформації (н-д, екологічне агентство), для надання допомоги Мінприроди у:

- (а) Розробці національної електронної бази даних з інформацією, яка надається операторами провідних мереж моніторингу та спостережень за станом довкілля, згідно з погодженим набором показників;*
- (б) Підтримці національних реєстрів станцій державного моніторингу та аналітичних лабораторій;*
- (в) Розробці екологічних оцінок з використанням геоінформаційних систем (ГІС) та інших сучасних технологій;*
- (г) Виданні національної доповіді про стан навколишнього природного середовища та інших оціночних доповідей, які базуються на сучасних показниках, для використання у виробленні політики та прийнятті рішень та інформуванні громадськості;*

(д) Підготовці фахівців з моніторингу та управління інформацією.

Багато великих підприємств забруднювачів в Україні здійснюють спостереження за своїми викидами, скидами та відходами. Наприклад, 703 лабораторії на підприємствах здійснюють моніторинг якості води. Кількість акредитованих лабораторій істотно збільшилася з часу проведення першого ОРПД. Проте, багато ще залишилося зробити, так як тільки декілька підприємств мають сучасні системи моніторингу (див. також Розділ 2).

Як Державна екологічна інспекція так і санітарно-епідеміологічні станції МОЗ здійснюють контроль за дотриманням лабораторіями на підприємствах вимог акредитаційної документації. Тим не менше, порівняння лабораторій на підприємствах все ще перебувають на недостатньому рівні, як і також підготовка лабораторного персоналу.

Коли Україна підписувала Протокол РВПЗ до Орхуської конвенції, який був прийнятий у 2003 році у Києві, не було очевидно, що в країні за участі основних структур моніторингу, органів, які здійснюють нагляд за дотриманням законодавства, галузевих міністерств, бізнесу та промисловості, та НУО розпочалось обговорення законодавчих, інституційних та технічних засад, які вимагаються для створення загальнодержавних РВПЗ.

Рекомендація 3.3:

Мінприроди у співпраці з зацікавленими галузевими міністерствами та Державним комітетом статистики, і в ході діалогу з бізнесовими колами та промисловістю, повинно покращити моніторинг стану довкілля та звітність підприємств шляхом:

(а) Перегляду чинних законодавчих вимог щодо збору первинних даних на підприємствах про їх викиди, скиди та утворення відходів, та їх звітності уповноваженим органам з питань охорони навколишнього природного середовища, та підготовки пропозицій щодо посилення цих вимог та їх уточнення у разі необхідності;

(б) Створення пілотних РВПЗ у деяких областях (таких як Запорізька, де вже створені передумови такого реєстру завдяки створенню обласної екологічної бази даних, яка включає основних забруднювачів), що б в кінцевому результаті привело до створення загальнодержавного РВПЗ;

(в) Використання стимулів для сприяння процесу збору та передачі екологічних даних підприємствами, а також добровільній корпоративній екологічній звітності; та

(г) Надання допомоги підприємствам у навчанні їх персоналу, який відповідає за збір, аналіз та управління екологічною інформацією, та підготовки та поширення методичних матеріалів для підприємств з використанням міжнародних керівних принципів та посібників.

В Україні значно розширились права громадян щодо доступу до екологічної інформації та участі у прийнятті рішень з питань довкілля. Громадські ради були створені у Мінприроди та його територіальних управліннях. Існують приклади участі громадськості у формуванні політики у галузі охорони довкілля, такі як підготовка проектів законів з екологічного аудиту та екологічного страхування. Створення веб порталу Кабінету Міністрів та веб сайтів урядових органів також розширило можливості для громадськості в отриманні інформації.

Україна повинна надалі розвивати свої законодавчі та регуляторні засади з тим щоб більш ефективно імплементувати вимоги Орхуської конвенції. Не існує процедури щодо організації участі громадськості в проведенні державної екологічної експертизи. Відсутня вимога щодо участі громадськості у проведенні санітарно-гігієнічних експертиз, які оцінюють вплив на гігієну довкілля пропонованої діяльності. В Україні триває обговорення питання злиття всіх державних експертиз в одну та делегування цієї діяльності новому державному органу з метою сприяння розвитку підприємницької активності в країні. Існує ризик що участь громадськості може бути упущена в новому законодавстві.

Рекомендація 3.4:

Мінприроди та МОЗ повинні переглянути існуюче законодавство з екологічної експертизи та з санітарно-епідеміологічної експертизи для уточнення або встановлення детальних процедур участі громадськості, які співпадають з вимогами Орхуської конвенції. Якщо Кабінет Міністрів буде продовжувати заплановану розробку нового законодавства щодо злиття всіх існуючих експертиз, потрібно забезпечити включення детальної процедури участі громадськості в оцінці впливу на довкілля та здоров'я пропонованої діяльності.

Україна активно підтримує розвиток екологічної освіти. Реформа початкової та середньої шкіл супроводжувалася запровадженням нових програм та стандартів з екологічної освіти. «Екологія» була запроваджена як обов'язковий курс в усіх вищих навчальних закладах, та були започатковані нові екологічні програми. Були погоджені державні екологічні стандарти та обов'язкові програми для фахівців екологів.

Міністерство освіти та Мінприроди тісно співпрацюють у сприянні екологічної освіти у технічних училищах, університетах та інших вищих навчальних закладах. Екологічна комісія Науково-методологічної ради Міністерства освіти включає представників обох міністерств а також викладачів університетів та науковців. Вона не займається дошкільними установами чи середніми школами, «постійною освітою» для дорослих, чи ширшими питаннями освіти для сталого розвитку. В Україні ще не розпочалось обговорення питання імплементації Стратегії ЄЕК ООН «Освіта для сталого розвитку» із залучення всіх зацікавлених сторін.

Рекомендація 3.5:

Міністерство освіти у консультаціях з Мінприроди та іншими відповідними міністерствами, відповідальними за певні ділянки професійної освіти (такі як МОЗ), повинно розглянути розширення мандату та членства Екологічної комісії Міністерства освіти. Цей орган повинен бути доукомплектований фахівцями з питань дошкільної освіти, середньої та професійно-технічної та неформальної освіти, та представниками інших зацікавлених сторін, включаючи НУО та засоби масової інформації, для допомоги та сприяння імплементації, на загальнодержавному рівні, Стратегії ЄЕК ООН «Освіта для сталого розвитку».

Розділ 4

ВИКОНАННЯ МІЖНАРОДНИХ УГОД ТА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

4.1 Загальні засади міжнародної співпраці

Розширення Європейського Союзу у травні 2004 року принесло історичні зрушення для України у політичному, географічному та історичному вимірах. Воно також знайшло адекватне відображення у міжнародній співпраці у галузі охорони довкілля та сталого розвитку.

Ще у 1998 році було проголошено, що основним пріоритетом зовнішньої політики України у середньостроковій перспективі є отримання статусу асоційованого члена Європейського Союзу. Також передбачалося наближення економічного, соціального та екологічного законодавства України до стандартів, які вимагаються від країн, які подають заявки на членство у ЄС. Виразивши своє бажання щодо тіснішої Європейської інтеграції, України здійснила декілька кроків для розвитку адекватних політичних засад та наближення національного законодавства до Директив ЄС. У даний час усі законодавчі та стратегічні документи, які розробляються або доповнюються, повинні переглядатись Міністерством юстиції на предмет їх відповідності з положеннями та підходами Директив ЄС.

Загальні рамки міжнародної співпраці закладені в «Основних напрямках державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» 1998 року. У цьому документі передбачено виконання близько 70 двосторонніх та багатосторонніх екологічних договорів, співпраця з основними органами та програмами ООН (такими як ЮНЕП, СЕК ООН, МАГАТЕ, ФАО, КСР та ГЕФ); двостороння співпраця із сусідніми країнами та країнами донорами, регіональна співпраця з охорони Чорного та Азовського морів, річок Дніпро та Дунай, та Карпатських гір; та участь у міжнародних програмах щодо мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Документ «Основні напрямки» з того часу не переглядався і продовжує служити основою для державної екологічної політики та напрямків міжнародної співпраці. Він також не став практичним інструментом, в основному через відсутність чітких цілей та постановки пріоритетів, а також нездатність акумулювати фінансові ресурси для їх імплементації. Оголосивши свою орієнтацію в напрямку Європейської інтеграції, Україна очікувала отримати істотну фінансову та технічну підтримку з-за кордону. Проте, за відсутності комплексної стратегії співпраці на державному рівні, не було значного зростання активності донорів у галузі охорони довкілля. Навпаки, декілька донорів, такі як АМР США, закрили свої екологічні програми в Україні, деякі інші скоротили кількість проектів, які вони підтримують. Постійна реструктуризація Уряду також сприяє скороченню міжнародної співпраці у галузі охорони довкілля (див. Розділ 1).

4.2 Пріоритети та підходи

Пріоритетні ділянки для співпраці

Аналіз численних політичних документів, у тому числі законів, стратегій та планів дій, показує, що двостороння та багатостороння природоохоронна співпраця України фокусується на наступних ділянках:

- Охорона біорізноманіття
- Охорона транскордонних водотоків
- Охорона атмосферного повітря та охорона озонового шару

- Мінімізація наслідків зміни клімату
- Оцінка впливу на довкілля у транскордонному контексті
- Поводження з відходами
- Деградація земель.

Двостороння співпраця є особливо міцною з країнами, які межують з Україною: Республікою Білорусь, Угорщиною, Польщею, Республікою Молдова, Румунією, Російською Федерацією та Словацькою Республікою. Основні ділянки для співпраці включають обмін інформацією; збереження біологічного та ландшафтного різноманіття; скорочення транскордонного забруднення повітря, земель та вод; та створення Пан-Європейської екологічної мережі. У співпраці з іншими країнами Чорноморського узбережжя проводяться спеціальні заходи з охорони Чорного моря. Співпраця з іншими країнами стимулюється через міжнародну технічну допомогу. Україна користується із співпраці з міжнародними організаціями та інституціями, такими як Світовий Банк, Європейський Союз, ОБСЄ та ПРООН, і з країнами донорами, такими як Канада, Данія, Швеція та Швейцарія.

Підходи до міжнародної співпраці

Для розв'язання проблем у державних пріоритетних ділянках та отримання оптимальних результатів, Україна реалізовує такі дії як підписання та ратифікація багатосторонніх екологічних угод (БЕУ), укладання двосторонніх та багатосторонніх угод з іншими країнами, та отримання технічної допомоги від міжнародних донорів.

Україна є стороною 20 основних екологічних конвенцій та підписала ще дві (див. Додаток II). Вона приєдналася до дев'яти та підписала шість протоколів до екологічних конвенцій. Дотримання міжнародних угод та контроль за цим є недостатніми, в основному через відсутність фінансових ресурсів, які чітко передбачені для виконання їх положень. Протягом декількох років, зростала стурбованість щодо несплати Україною щорічних внесків до різних конвенцій. До кінця 2004 року проблема ускладнювалася заборонаю використання фінансових ресурсів Державного фонду охорони навколишнього природного середовища (ДФОНПС) для цих цілей. Проте, у 2005 році ця заборона була знята, Україна сплатила борг і на даний час не відстає від графіку сплати щорічних внесків.

Управління з питань європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Мінприроди з штатом 12 чоловік є головним підрозділом, який відповідає за підтримку та розвиток зв'язків з міжнародними організаціями, секретаріатами БЕУ, стороною яких є Україна, та відповідних органів інших країн, а також визначення ключових питань до розв'язання з допомогою міжнародної технічної допомоги. На практиці, управління, які займаються певними темами, такими як біорізноманіття, поведження з відходами та зміна клімату, незалежно визначають та приймають рішення щодо кроків, які потрібно здійснити для виконання зобов'язань певної конвенції та як потрібно реалізовувати проекти міжнародної технічної допомоги. Незважаючи на загальну політику, яка передбачає, що вся інформація стосовно міжнародного співробітництва повинна акумулюватися в Управлінні з питань європейської інтеграції та міжнародного співробітництва, більшість даних розпорошені між різними управліннями згідно їх сфер компетенції. Це утруднює отримання комплексної картини міжнародної співпраці, включаючи міжнародну технічну допомогу у галузі охорони довкілля.

Міжнародна технічна допомога

Відповідно до рекомендацій першого ОРПД, Україна намагалася покращити координацію отримання міжнародної технічної допомоги. Близько 30 донорів міжнародної технічної допомоги є активними в країні. У 2005 році загальна сума міжнародної технічної допомоги, наданої Україні в усіх галузях, становила приблизно 400 млн. доларів США¹.

¹ Міжнародна технічна допомога для усіх галузей економіки за період 1992–2005 років становила близько 5 млрд. доларів США. Міністерство економіки вважає за неможливе виділити з цієї суми кошти, направлені на вирішення екологічних проблем.

У 2002 році Кабінет Міністрів прийняв Постанову № 153 про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги. На підставі цієї Постанови, Міністерство економіки є органом, відповідальним за збирання пропозицій від усіх державних органів та організацій щодо основних регіональних та галузевих пріоритетів для співпраці. Ці пропозиції також використовуються в ході переговорів з донорами, які призводять до розробки щорічних програм співпраці.

Постанова № 153 також встановлює процедуру реєстрації проектів міжнародної технічної допомоги Міністерством економіки на підставі письмового звернення від відповідного державного органу (Мінприроди у випадку екологічних проектів). Зареєстровані проекти звільняються від оподаткування. Ця процедура може тривати до 20 днів, і Міністерство економіки не може відмовити у реєстрації. Інформація про усі зареєстровані проекти включається до спеціальної бази даних, яка розміщена в Інтернеті. Кожні шість місяців відповідний державний орган (н-д, Мінприроди) заповнює звітну форму, яка також розміщується на веб сторінці і показує досягнуті результати про кожний проект.

Реєстрація не є обов'язковою, якщо організація згідна платити всі податки. У цьому випадку компетентні органи не повинні надавати жодного запиту або інформувати Міністерство економіки про проект міжнародної технічної допомоги. Проте, більшість донорів вимагають такої реєстрації, не тільки заради звільнення від оподаткування, але також і для забезпечення більшої прозорості у наданні наявної інформації стосовно проекту. В ході реалізації програм на державному рівні були виявлені фінансові відхилення. Наприклад, у 2003 році Рахункова Палата виявила серію бюджетних порушень Мінприроди на загальну суму 500 000 доларів США. Це трапилося під час виконання Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського та Чорного морів. Палата також зауважила відсутність координації на державному рівні, що призвело до нецільового використання ресурсів.

У 2005 році Кабінет Міністрів схвалив Стратегію залучення міжнародної технічної допомоги на 2005-2007 роки (Постанова № 829). Ця стратегія має за мету консолідацію зусиль донорів та залучення міжнародної технічної допомоги для реалізації положень Програми дій Уряду «Назустріч людям» (2005 р.) та Плану дій ЄС–Україна на 2005–2007 роки (див. Розділ 1). У той же час у Стратегії підкреслено наміри Уряду України щодо створення умов, за яких Україна сама стає донором і може самостійно надавати технічну допомогу менш розвинутим країнам.

Довкілля включено у Стратегію як одну з восьми основних ділянок використання міжнародної технічної допомоги. Екологічні проблеми, розв'язання яких очікується згідно Стратегії, серед інших включають, створення умов ефективної реалізації механізмів Кіотського протоколу; покращення економічних інструментів використання природних ресурсів; реалізація басейнового принципу в управлінні транскордонними водними ресурсами; розвиток та застосування хорошої практики та міжнародних стандартів у сфері поводження з відходами; і створення та підтримка екологічних коридорів та транскордонних спеціальних охоронних територій.

4.3 Міжнародна співпраця з екологічних питань загальнодержавного значення

Збереження біорізноманіття

Багата біота України включає понад 25 000 видів рослин та грибів та 45 000 видів тварин, у тому числі ендеміки. Особливого тиску зазнають степові ландшафти, яким загрожує зокрема фрагментація місць проживання, сільськогосподарський тиск, розвиток інфраструктури та конфлікт інтересів охорони довкілля з однієї сторони та сільськогосподарською та лісгосподарською діяльністю з іншої сторони (див. Розділ 10). Два основних маршрути міграцій птахів через Україну, та деякі місця гніздування мають велике міжнародне значення. Наприклад, 90% глобальної популяції ластівок гніздуються на островах Чорноморського біосферного заповідника. Станом на 1 січня 2003 року, в Україні

нараховалося 7 040 спеціальних природозаповідних територій, які займали загальну площу 2 715 400 гектарів, або 4,5% загальної території країни.²

Ратифікація Конвенції ООН про охорону біологічного різноманіття (КОБР) у 1994 році принесла численні можливості для України щодо співпраці з міжнародними організаціями та фондами. З того часу близько 10 млн. доларів США міжнародної допомоги було спрямовано на збереження біорізноманіття та пов'язані з цим проблеми. Найбільшим донором є Глобальний екологічний фонд, який у 2003 році надав грант у розмірі 6,9 млн. доларів США на виконання проекту ГЕФ/Світового Банку щодо збереження біорізноманіття Азово-Чорноморського коридору. Основні цілі проекту включали реалізацію заходів управління щодо ключових морських та наземних заповідних територій у коридорі; розробку стратегії збереження коридору; підвищення усвідомленості та підтримки збереження болотних угідь шляхом екологічних освітніх програм; та реалізацію програми конкурентних малих грантів. Проте, через повільне виконання, цілі розвитку проекту не могли бути досягнуті в рамках визначеного періоду часу. В результаті, у серпні 2005 року грант був скасований ГЕФ; до того часу було освоєно менше 20% коштів.

За підтримки ГЕФ, у 2001–2003 в Україні було реалізовано II фазу проекту щодо проведення діяльності з біологічного різноманіття. Було розроблено дванадцять проектів законів та близько 30 доповнень до різних нормативних документів стосовно питань збереження біорізноманіття. Був створений Інформаційний центр для КОБР, який забезпечує платформу для обміну інформацією між Урядом та громадськістю.

Дві державні програми – Загальнодержавна програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки (Закон № 1989-III 2000 р.) та Загальнодержавна програма охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів (Закон № 2333-III 2001 р.) – істотно сприяли інтеграції питань біорізноманіття в засади природоохоронного законодавства. Хоча друга національна доповідь «Збереження біорізноманіття України» (2003 р.) визнає зростання усвідомленості та розуміння важливості питань біорізноманіття, у ній зазначені сумні та небезпечні напрямки розвитку природного довкілля та втрати біорізноманіття та закликається до ширших зусиль та виділення більших ресурсів для цієї галузі.

Мінприроди готує новий важливий стратегічний документ, Програму збереження біорізноманіття на 2006–2025 роки, в якій будуть визначені наступні кроки щодо охорони біорізноманіття. У ній враховуються положення КОБР, а також інші глобальні та регіональні конвенції, такі як Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що перебувають під загрозою зникнення (СІТЕС), Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція), Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція), Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція) та Рамкова конвенція про охорону і сталий розвиток Карпат (Карпатська конвенція).

Карпатська конвенція 2003 року має велике значення для України, яка була одним з основних її ініціаторів. Карпатські гори формують так звані буферні зони та коридори, які забезпечують безперервність екосистем на Європейському континенті, включаючи транскордонні розсіяння рослин, міграцію птахів та тварин та збереження генетичного різноманіття. Лісові коридори у Карпатах відіграють особливу роль у збереженні біорізноманіття, допомагають в охороні природи та регулюють водні ресурси, і надають ресурси для деревообробної промисловості регіону. У даний час за підтримки ГЕФ та ПРООН реалізується стадія А ЗРП³ (PDF А) проекту «Збереження всесвітньо важливого біорізноманіття та скорочення/зниження екологічного ризику в Українських Карпатах». Його метою є посилення збереження біорізноманіття у Карпатах шляхом підсилення інституційного потенціалу,

² Друга національна доповідь «Збереження біорізноманіття України» (Київ, 2003)

³ЗРП (Засіб розвитку проекту) є визначенням, яке використовується ГЕФ для трьох категорій підготовки проекту.

Більш детальну інформацію див.:

http://thegef.org/Operational_Policies/Eligibility_Criteria/Funding_Options/funding_options.html

покращення систем управління лісами та реалізації принципів сталого розвитку та раціонального використання природних ресурсів.

Іншою великою турботою є регулювання використання генетично модифікованих організмів (ГМО) та реалізація Картахенського протоколу про біобезпеку до КОБР. Не існує спеціального закону чи іншого нормативного документа в Україні, який би регулював використання біотехнологічних продуктів. Також не існує сертифікованих процедур тестування біотехнологічних продуктів, зокрема ГМО, та визначення їх можливих негативних впливів на здоров'я людей та на довкілля. Існуюча система біологічної безпеки не здійснює регулювання імпорту, експорту та транзиту ГМО. Подібно ж, не існує національних законодавчих засад для застосування принципу обережності до використання ГМО. Незважаючи на факт, що Українська система біологічної та екологічної безпеки була створена у 1999 році тільки для дотримання вимог генетично модифікованих сільськогосподарських культур, не було розроблено жодних критеріїв для оцінки наскільки конкретне використання генетично модифікованих тварин, мікроорганізмів та несільськогосподарських рослин є екологічно прийнятним, також не розроблено методик та інструкцій для проведення відповідних тестів. Проект ЮНЕП/ГЕФ з розвитку рамок національної біобезпеки розпочався у 2004 році, але був призупинений у 2005 році через проблеми з управлінням проектом. Серед інших видів діяльності щодо питань біорізноманіття, Україна приймає участь в Смарагдовій Мережі та розглядає можливість приєднання до програми ЄС Натура 2000. У 2004 році, Рамсарський статус був наданий 22 заповідним територіям України, що збільшило їх загальну кількість до 33 (676 251 гектарів). З 1999 року Україна розробляє і посилює свої законодавчі рамки для кращого впровадження положень СІТЕС; покращує митний контроль, зокрема шляхом створення постів екологічного контролю на митниці; та посиленням правил контролю видів СІТЕС, через запровадження системи ліцензування.

Охорона водних ресурсів

Доступ до чистої води включений як пріоритетне питання Цілей розвитку тисячоліття для України. Згідно з оцінками, зробленими до Всесвітнього Самміту із сталого розвитку (2002 р.), 12,5% проб питної води в Україні не відповідали санітарним нормам. Тоді як 70% міського населення України має доступ до системи централізованого водопостачання, для сільського населення ця цифра ледве становить 24%. Згідно з національними даними 2005 року, 25-30% вод природних водних об'єктів України не відповідають санітарним нормам.

Декілька основних міжнародних конвенцій, разом з Водною рамковою директивою ЄС та Водною ініціативою ЄС, сприяють визначенню рамок ефективного регулювання управління водними ресурсами в Україні. Серія державних стратегічних програм, таких як Загальнодержавна програма «Питна вода України» (2005 р.), Комплексна програма першочергового забезпечення сільських населених пунктів, що користуються привізною водою, централізованим водопостачанням у 2001–2005 роках і прогноз до 2010 року, і Загальнодержавна програма розвитку водного господарства на 2002–2010 роки є іншими ключовими елементами цих рамок. Проте, основною проблемою є нестача фінансування. У 2001–2004 роках програми сумарно отримали тільки 10% необхідних коштів, і ситуація була подібною у 2005 році. Жодна із запланованих систем централізованого водопостачання сільських районів не була матеріалізована протягом 2001–2004 років.

Основні заходи з охорони ріки Дунай в Україні проводяться в рамках Цільової групи ЄС ДАБЛАС, яка створена для покращення співпраці у регіоні Дунай–Чорне море. З 2003 року Україна була підрядником Міжнародної комісії з охорони річки Дунай (МКОРД). Співпраця з МКОРД дала змогу Україні бути включеною у спеціальну систему оповіщення та отримати моніторингове обладнання для контролю та обміну даними в рамках цієї системи оповіщення.

Забруднення Чорного моря спричинюється різними факторами (антропогенна та промислова діяльність, скиди стічних вод та аварії) і шкода завдається не тільки якості вод, але і також екосистемам прилеглих територій. У 1994 році Україна ратифікувала Конвенцію про захист Чорного моря від забруднення (Бухарестська конвенція). На виконання цієї Конвенції спеціальним законом (№2333-III 2001 р.) була

схвалена Загальнодержавна програма охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів на 2001–2010 роки. Програма націлена на поступове покращення стану двох морів, для чого вона включає необхідну діяльність та відповідні фінансові ресурси. Оскільки бюджет Програми був розроблений у 2001 році і не був скорегований на показник інфляції, у даний час вона страдає від недофінансування. Щорічно проводиться і подається у Кабінет Міністрів оцінка результатів процесу імплементації програми. Згідно цих оцінок, низька ефективність її імплементації спричинена тим, що основна діяльність виконувалася на місцевому рівні та фінансувалася з місцевих бюджетів, а задіяний місцевий персонал не володіє необхідними навиками планування. Стаття 23 Плану Дій закликає до зменшення регіональних відмінностей та покращення місцевого потенціалу розвитку шляхом запровадження стратегічного планування на державному та регіональному (обласному) рівнях в Україні; розробки проекту державної стратегії регіонального розвитку до 2015 року; та встановлення законодавчої основи для сприяння регіонального розвитку, у тому числі на депресивних територіях.

Для очищення басейну річки Дніпро та покращення якості питної води була розроблена окрема Державна цільова програма (див. Вставку 1.3 у Розділі 1). Басейн річки Дніпро є основним джерелом води для 32 мільйонів мешканців України та зосереджує до 80% сумарних водних ресурсів країни. Для допомоги Україні в очищенні басейну та відновленні його природного довкілля, ПРООН у 2000 році розпочала підготовку Стратегічної програми дій (СПД) для басейну річки Дніпро та Розробку механізмів реалізації СПД. Проект був підготовлений для посилення співпраці між Україною, Росією та Білоруссю, трьома країнами басейну річки Дніпро, та для підготовки пріоритетних заходів негайної реабілітації. Основним результатом проекту був транскордонний діагностичний аналіз, який створює основу для формування Стратегічного плану дій (СПД) та пов'язаних гармонізованих Національних планів дій (НПД). Комплексний набір рекомендацій, а також конкретні подальші дії були прийняті у 2004 році. У разі реалізації, вони призведуть до збалансованого та ефективного управління ресурсами басейну річки Дніпро.

Охорона атмосферного повітря та озонового шару

В Україні забруднення повітря задекларовано як пріоритетну ділянку для міжнародної співпраці. З початку 1990-х років, довгострокова динаміка забруднення повітря в Україні позитивна. Підчас 1995–2002 років, викиди в атмосферне повітря від стаціонарних джерел скоротилося у 1,4 рази.

Україна є стороною Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (КТЗПВВ) та трьох з восьми її протоколів – Протоколу про довгострокове фінансування ЕМЕП⁴, Протоколу про обмеження викидів окислів азоту або їх транскордонних потоків, та Протоколу про скорочення викидів сірки або їх транскордонних потоків принаймні на 30 відсотків. Так як найбільші внески у викиди NO_x та SO₂ стосуються діяльності теплових електростанцій, Кабінет Міністрів у 2001 році прийняв Постанову № 1780 про встановлення лімітів викидів забруднюючих речовин для стаціонарних джерел (у т.ч. теплоелектростанцій). Ця Постанова містить вимогу, щоб значення лімітів викидів для усіх нових установок встановлювалися на основі останніх сучасних технологій скорочення викидів в атмосферне повітря. Через часті реструктуризації Мінприроди тільки у 2006 році ці значення лімітів були подані на погодження у Міністерство юстиції.

Хоча Україна не підписала Протокол про боротьбу з окисленням, евтрофікацією та приземним озоном, у 2003 році вона прийняла Концепцію реалізації державної політики щодо скорочення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, які призводять до підкислення, евтрофікації та утворення приземного озону до 2015 року. Ця Концепція націлена на створення регуляторних рамок для скорочення забруднення повітря, гармонізації екологічного законодавства України з законодавством Європейського Союзу та виробництво сучасного пилогазоочисного обладнання та технологій. Для виконання цієї концепції у 2005 році Мінприроди розробило відповідний план дій до 2015 року та розпочало підготовку необхідних законодавчих актів для створення майбутніх регуляторних засад.

⁴ Спільна програма моніторингу та оцінки поширення забруднюючих повітря речовин на великі відстані у Європі.

Першим документом, розробленим за цим планом дій, був закон про заборону імпорту в Україну автомобілів, які не відповідають стандартам Євро-2, який був схвалений 1 січня 2006 року (див. Розділ 9).

У 2000–2004 роках Україна постійно недотримувалась термінів щодо вчасного надання звітних даних по викидах та стратегіях та політиці за першими двома протоколами; дані не були повними і не надавалися у правильному форматі. Хоча Виконавчий комітет КТЗПВВ визнав покращення у звітності, очікується, що Україна докладе зусиль для вчасного надання усіх необхідних даних.

У 1988 році з щорічним споживанням озоноруйнівних речовин (ОРР) на рівні 0,3 кг на душу населення, Україна розглядалася як провідний споживач ОРР у Східній Європі. У 1997 році Україна прийняла першу Програму припинення виробництва та використання озоноруйнівних речовин, якою передбачені кроки на наступні п'ять років. У 1998–2004 роках, за підтримки ГЕФ (який надав 23,2 млн. доларів США гранту на припинення використання ОРР), Уряд України у співпраці з державними компаніями успішно реалізував цю програму. Сучасні технології без використання ОРР були запроваджені у холодильних установках та у виробництві аерозолів, розчинників та галонів. Були встановлені регуляторні засади контролю ОРР, включаючи запровадження у 1998 році ліцензування використання ОРР та контроль над імпортом та експортом ОРР. У сучасній процедурі, ліцензії на товари, які містять ОРР видаються на платній основі Міністерством економіки, а не Мінприроди, хоча компанії зобов'язані звертатись до Мінприроди за попереднім погодженням на підставі технічної документації. Проте, Мінприроди не веде реєстру виданих ліцензій і тому не може гарантувати дотримання законодавчих норм.

Країна також розширила свої зобов'язання щодо Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар шляхом ратифікації у 2000 році Копенгагенських поправок, але ще не ратифікувала новіші поправки. До цього часу, в цілому споживання первинних ОРР в країні було ефективно припинено, залишаючи тільки незначний залишковий попит, який постійно скорочується, в основному в секторі обслуговування холодильних установок. Нова державна програма припинення використання ОРР, яка була схвалена Кабінетом Міністрів у 2004 році (Постанова № 256), встановлює рамки для подальших дій до 2030 року.

З метою виконання зобов'язань згідно статті 2 Монреальського протоколу починаючи з 1 січня 2005 року Україна повинна була припинити виробництво метилбромідів. Для надання допомоги Україні у цьому питанні, Світовий Банк підготував проект припинення виробництва метилбромідів.

Зміна клімату

Україна є однією з найменш енергоефективних країн у світі і займає шосте місце за рівнем викидів CO₂ на душу населення, показник, який значно перевищує рівні у більшості Європейських країн. Ця ситуація спричинена неефективними технологіями в основних галузях економіки, таких як енергетика та важка промисловість, та надзвичайно великими втратами (за оцінками понад 25%) в секторі опалення.

У 1996 році Україна ратифікувала Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату (РКЗК ООН) та у 2004 році Кіотський протокол до неї. Як країна з перехідною економікою, Україна стала стороною Додатку I і взяла зобов'язання стабілізувати викиди ПГ у період 2008–2012 років на рівні 1990 року.

Більше того, у 1999 році Україна створила урядовий орган на високому рівні для контролю питань зміни клімату – Міжвідомчу комісію із забезпечення виконання РКЗК ООН – яка була створена Постановою Кабінету Міністрів України. Україна також розробила ряд нормативних документів, які наближують національне законодавство до положень та зобов'язань згідно РКЗК ООН та Кіотського протоколу. Вона запросила технічну допомогу від міжнародних організацій та країн – донорів для вироблення державної політики спільного впровадження (СВ).

У 2005 році, Кабінет Міністрів схвалив Національний план заходів з реалізації положень Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (Розпорядження № 346-р). Планом передбачено перелік заходів з наступними пріоритетними кроками: створення

національної системи оцінки антропогенних викидів та абсорбції парникових газів; проведення щорічної інвентаризації антропогенних викидів та абсорбції парникових газів; створення інфраструктури для реалізації проектів, спрямованих на зменшення обсягу антропогенних викидів ПГ (проекти спільного впровадження); та створення національної системи торгівлі дозволами на викиди. Указом Президента (№ 1239, 2005 р.) Мінприроди було визначено координатором заходів щодо виконання зобов'язань України за РКЗК ООН та її Кіотського протоколу.

Фактично Мінприроди не тільки видає листи-підтримки та листи-схвалення проектів СВ, але і служить Секретаріатом спільного впровадження, хоча немає офіційного рішення Уряду з цього питання. В рамках Мінприроди цими питаннями займається нещодавно створений відділ для координації діяльності згідно Кіотського протоколу та регулювання речовин, що руйнують озоновий шар. У 2005 році під егідою Мінприроди був створений Центр зміни клімату для сприяння підготовки та реалізації проектів СВ. Він приймав участь у проведенні щорічних інвентаризацій ПГ, розробці нормативних документів та прогнозуванні викидів ПГ та рівнів поглинання.

У лютому 2006 року Кабінет Міністрів затвердив Порядок розгляду, схвалення та реалізації проектів, спрямованих на зменшення обсягу антропогенних викидів або збільшення абсорбції парникових газів згідно з Кіотським протоколом до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (Постанова № 206). Порядок визначає процедуру розгляду, схвалення та реалізації проектів СВ та видачі листів-підтримки та листів-схвалень для них, а також відповідні організаційні заходи. У квітні 2006 року Кабінет Міністрів затвердив Порядок функціонування національної системи оцінки антропогенних викидів та абсорбції парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом про речовини, що руйнують озоновий шар. Порядок визначає заходи з координації різних урядових органів, які займаються, серед іншого, інвентаризацією викидів ПГ. Проте ще не визначений орган, який би служив як національний центр з інвентаризації.

Міжнародні організації надають допомогу Україні у запровадженні Кіотських механізмів. У 2005 році ПРООН підтримала проект створення Секретаріату СВ для координації проектів СВ. У рамках цього проекту були розроблені практичний посібник та блок-схема розробки проектів СВ та процесу їх погодження, була проведена діяльність з укріплення потенціалу та навчання, та була створена база даних проектів СВ. Всього було отримано 120 листів від українських підприємств з вираженням зацікавлення в участі у проектах СВ. За підтримки ЄС-ТАСІС, Україна підготувала проект процедури СВ на національному рівні.

На даний час, згідно з даними Мінприроди, в Україні було визначено 26 проектів, які представляють потенційне зниження близько 1,96 млн. тонн CO₂. Вісімнадцять проектів отримали листи-підтримки, а два з них – листи-схвалення (див. Вставку 4.1). У 2005–2006 роках Україна підписала меморандуми порозуміння з питань зміни клімату та проектів СВ з Канадою та Нідерландами та планує заключити меморандуми з Австрією, Францією та Італією. Налагоджена тісна співпраця з цих питань з Японією, включаючи технічну допомогу, яка надається Україні для дотримання вимог придатності до участі в міжнародній торгівлі викидами. У травні 2006 року Україна підписала першу угоду на купівлю викидів з Нідерландами по проекту СВ на загальне зниження викидів CO₂ у розмірі 396 000 тонн у період 2007–2012 рр. До вересня 2006 року Україна намагається відповідати критеріям Моделі 1 СВ (швидка модель).

Крім СВ, Україна може потенційно торгувати надлишком одиниць встановленої кількості (ОВК) (за оцінками 1,7 млрд. тонн CO₂). Проте, декілька сторін Кіотського протоколу, у т.ч. Австрія, Німеччина та Нідерланди, оголосили, що вони не будуть купувати ОВК, якщо вони не будуть пов'язані з вигодами для довкілля. Тому для України є необхідним відповідати критеріям Моделі 1 СВ та створити законодавчу базу для схем зеленого інвестування (СЗІ). Світовий Банк замовив дослідження оцінки потенціалу СЗІ та інституційних та політичних перешкод, які потрібно усунути. Очікується, що дослідження буде завершено до вересня 2006 року, і Мінприроди після його закінчення має намір ініціювати першу угоду з СЗІ.

Вставка 4.1: Види та кількість потенційних проектів Спільного Впровадження згідно Кіотського протоколу в Україні (одиниці зниження викидів CO₂ (ОЗВ) в рік)

- Використання метану вугільних шахт – 3 (2 098 000 тонн)
- Збір метану на полігонах твердих відходів – 5 (454 400 тонн)
- Використання біомаси – 1 (51 600 тонн)
- Когенерація в енергетиці – 1 (45 300 тонн)
- Використання рідких відходів – 1 (50 000 тонн)
- Альтернативні джерела енергії – 1 (70 000 тонн)
- Модернізація систем комунального тепlopостачання – 4 (323 700 тонн)
- Модернізація технологічних процесів – 1 (87 750 тонн)
- Модернізація гідроелектростанцій – 1 (260 000 тонн)

Джерело: Мінприроди, 2005 р.

У рамках Плану дій ЄС–Україна на 2004 рік, під егідою підкомітету з питань довкілля Угоди про партнерство та співробітництво ЄС–Україна, була створена Спільна робоча група з питань зміни клімату, до якої входять національні експерти та експерти ЄС. Її основною функцією є ідентифікація можливостей співпраці ЄС–Україна з питань зміни клімату шляхом обміну інформацією та успішним досвідом стосовно політики та заходів щодо зниження викидів ПГ, та сприяння розвитку співпраці по механізмах Кіотського протоколу.

Поводження з хімічними речовинами та відходами

Поводження з відходами стає все більш актуальнішою проблемою в Україні. Тому Україна в даний час намагається покращити та розвинути відповідні законодавчі засади, приєднатися до основних конвенцій у цій сфері, та отримати міжнародну технічну допомогу.

Закон «Про відходи», перший законодавчий акт про відходи в країні, був прийнятий у 1998 році. Він включає положення Рамкової директиви ЄС про відходи (75/442/ЄС). Коли Україна у 2000 році стала стороною Базельської конвенції про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням, до Закону «Про відходи» були внесені відповідні доповнення. У період 1998–2004 років, було прийнято близько 50 відповідних нормативних документів, включаючи 14 законів та 30 постанов Кабінету Міністрів. Найбільш важливою з них є Постанова Кабінету Міністрів № 1120/2000, якою затверджені так звані жовтий та зелений переліки небезпечних хімічних речовин, та яка регулює контроль за перевезенням, утилізацією та видаленням небезпечних відходів.

Для контролю переміщення через країну, Мінприроди видає спеціальні дозволи на транзит небезпечних відходів та імпорту/експорту шкідливих хімічних речовин з жовтого переліку. В Україні також розглядається можливість заборони імпорту всіх видів відходів. Була створена Спеціальна комісія з нелегального імпорту небезпечних речовин та відходів. Україна також розглядає можливість приєднання до Базельського протоколу про відповідальність і компенсацію за шкоду, завдану в результаті транскордонного перевезення небезпечних відходів і їх видалення (1999 р.).

У 2001 році Україна підписала Стокгольмську конвенцію про стійкі органічні забруднювачі (СОЗи) та скористала з фінансування ГЕФ для проведення діяльності в рамках Конвенції. Інвентаризація 2002–2003 років СОЗів, які зберігаються на території України показала, що 19 341 тонн застарілих пестицидів зберігались у 4 983 місцях, які перебувають у власності Міністерства аграрної політики. Тільки 499 з цих місць були в хорошому стані, 2 871 мали задовільні умови зберігання, а решту зберігались неналежним чином. Іншим результатом проекту є розробка Національного плану виконання Стокгольмської конвенції (за станом на липень 2006 р. проект було розроблено і направлено відповідним міністерствам і іншим центральним органам виконавчої влади для консультацій і погодження). Встановлено національні пріоритети у цій ділянці (Вставка 4.2), і для прискорення їх реалізації та з метою отримання більше фінансових ресурсів Україна планує ратифікувати Стокгольмську конвенцію.

Вставка 4.2: Національні пріоритети для ліквідації стійких органічних забруднювачів**Основні цілі є наступними:**

- Інвентаризація та ліквідація ПХВ
- Проведення другої інвентаризації застарілих пестицидів
- Отримання необхідного аналітичного обладнання
- Дослідницькі технології для переробки СОЗів
- Встановлення відповідних законодавчих рамок
- Моніторинг СОЗів, які регулюються Стокгольмською конвенцією
- Контроль за викидами діоксинів та фуранів

У 2004 році, після ратифікації Роттердамської конвенції про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі, Україна внесла доповнення у Закон 1995 року «Про пестициди та агрохімікати». В Україні розробляється план дій з реалізації Конвенції та здійснюються кроки щодо створення спільного центру обміну інформацією разом з Міністерством охорони здоров'я. Україна також є членом Комісії з хімічних речовин Роттердамської конвенції і приймає участь в обговоренні нових сполук (н-д, асбест), які повинні регулюватися в рамках Конвенції.

Проблеми поводження з хімічними речовинами в Україні мають ще один вимір. Після розвалу Радянського Союзу Україна успадкувала величезні запаси певного виду палива, яке часом називають «меланж», та яке використовувалось для реактивних снарядів та ракет. Компоненти цієї дуже складної хімічної суміші є надзвичайно реактивними та леткими і високо токсичними. На восьми майданчиках в Україні зберігається понад 16 000 тонн цього палива. З допомогою ОБСЄ та НАТО, у 2005 році було проведено оглядове вивчення з метою ідентифікації подальших дій. Міжнародна технічна група провела інвентаризацію обсягів та типів меланжу, який зберігається та умов зберігання. Було заключено, що умови зберігання є незадовільними і що меланж потребує негайної нейтралізації. Наступним кроком буде отримання необхідного фінансування для організації промислової конверсії меланжу в азотисту кислоту.

Оцінка впливу на довкілля у транскордонному контексті

Україна має сухопутні та морські кордони з 10 іншими державами і тому надає особливого значення питанням транскордонної співпраці.

Економічна діяльність, яка проводиться в Україні і яка може нести високий ризик для довкілля та/або впливати на екологічні умови сусідніх країн, повинна проходити оцінку впливу на довкілля згідно процедур, передбачених Конвенцією Еспо про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному контексті (сторонаю якою Україна є з 1999 року) та згідно національних нормативних документів (Державні будівельні норми, 2003 р.). У 2001 році, попередній перелік видів діяльності та обладнання підвищеної небезпеки був доповнений з включенням положення про установки, які можуть мати транскордонний вплив та які є предметом міжнародних конвенцій та директив. Цей список включений у Державні будівельні норми.

З 2003 року, незважаючи на чіткі та визначені норми стосовно можливостей для участі громадськості і враховуючи транскордонний контекст, в Україні спостерігалися проблеми стосовно оцінки впливу у транскордонному контексті (див. Вставку 4.3).

Вставка 4.3: Реконструкція судноплавного каналу Дунай – Чорне море

У 2003 році, на підставі Указу Президента України, у дельті Дунаю розпочалася реконструкція судноплавного каналу Дунай – Чорне море (так зване гирло Бистре). Згідно національних правил була проведена оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС) проекту та звіт національною (українською) мовою був розміщений на веб сайті Мінприроди. Так як Україна не очікувала, що цей проект може мати «істотний» негативний транскордонний вплив, вона не послала повідомлення про свої плани сусіднім країнам, сторонам Конвенції Еспо.

У 2004 році Уряд Румунії ініціював процедуру запиту згідно статті 3, параграфу 7 Конвенції Еспо на підставі того, що реконструкція каналу буде мати істотний негативний транскордонний вплив на екологічні умови в Румунії, і що вона не була офіційно повідомлена про плани України. У 2004 році була створена спеціальна комісія з розслідування за участі представників України та Румунії, на чолі з незалежним головою комісії. Основною ціллю комісії була наукова оцінка транскордонного впливу діяльності, яка здійснюється Україною.

Українська НУО Екоправо-Львів винесла цей випадок на розгляд Комітету з дотримання Орхуської конвенції про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Окремо від цього Уряд Румунії представив Комітету проект каналу. Базуючись на рішеннях Комітету, на другій зустрічі сторін Орхуської конвенції у 2005 році в Алмати було встановлено, що Уряд України не дотримувався положень Конвенції. Було зазначено, що громадськість не отримала адекватного доступу до інформації на етапі прийняття рішення, не приймала участі в процесі ОВНС і тому не змогла вплинути на кінцевий результат. Згідно з інформацією Орхуського центру, перебудова каналу буде мати істотний негативний вплив на заповідні території України, які розташовані поблизу пропонованого місця реконструкції. Також було зазначено, що плани реконструкції не обговорювались і не погоджувались керівництвом заповідних об'єктів (Дунайського біосферного заповідника) або з Національною Академією Наук, яка здійснює нагляд за заповідною територією.

У липні 2006 року, Комісія з розслідування, створена під егідою Конвенції Еспо, прийняла рішення, що канал Дунай – Чорне море ймовірно має «значний негативний транскордонний вплив» на довкілля і таким чином застосовуються положення Конвенції Еспо. Це означає, що від України очікується надсилання повідомлення про канал Румунії і що повинна розпочатися процедура, передбачена Конвенцією. Це повинні бути консультації Сторін, Румунія повинна отримати можливість щодо коментування проекту, та повинна бути забезпечена участь громадськості у двох країнах. Це також означає, що остаточне рішення щодо проекту повинно бути надіслано Румунії.

Джерело: ЄЕК ООН, 2006 р.

Україна також підписала Протокол по Стратегічній екологічній оцінці (СЕО) до Конвенції Еспо. Проведена значна робота по СЕО, та деякі пілотні проекти заплановані на 2006 рік. У 2004 та 2005 роках ПРООН та РЕЦ для Центральної та Східної Європи надали підтримку проекту «Стратегічна екологічна оцінка – просування та розвиток потенціалу», в результаті якого підготовлений посібник з розвитку потенціалу СЕО в Україні та зроблений аналіз потреб для імплементації Протоколу. Після цього ЄЕК ООН, РЕЦ та ПРООН надавали допомогу Україні у підготовці проекту національної стратегії запровадження СЕО та імплементації протоколу.

Насамкінець, співпраця стосовно транскордонного впливу на довкілля регулюється положеннями Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій. Україна підписала, але ще не ратифікувала цю конвенцію, через нестачу фінансових ресурсів для дотримання її положень, та відсутність чіткого розподілу відповідальності між державними органами стосовно моніторингу та ліквідації наслідків промислових аварій.

Хоча Закон «Про об'єкти підвищеної небезпеки» та декілька відповідних підзаконних акти були прийняті у 2000 році, аспект правозастосування законодавчих засад у даній ділянці залишається неадекватним. В Україні створена система обміну інформацією (оповіщення) для її включення у міжнародну мережу оповіщення, але система не працює через брак знання мов працівниками, нестачу необхідного обладнання та часті зміни у структурі Мінприроди.

Деградація земель

Деградація земель розглядається як одна з основних екологічних проблем в Україні, так як 57,5% території країни на даний час еродовані і ця частка зростає приблизно на 80 000 га в рік (див. Розділ 10). У зв'язку з цим у 2002 році Україна приєдналася до Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням (КБО ООН). Додаток до Конвенції з регіональної імплементації у Центральній та Східній Європі приводить Україну як приклад серйозної деградації земель. Після приєднання України до Конвенції, Кабінет Міністрів схвалив пріоритетні заходи щодо її імплементації. Ці заходи включають розробку

ряду національних програм, націлених на проблеми деградації земель та приведення законів та підзаконних актів у відповідність з положеннями Конвенції.

До кінця 2005 року, Кабінет Міністрів прийняв дев'ять постанов, які регулюють різні аспекти використання та охорони земель. Внесені зміни до законів «Про охорону земель» (2003), «Про землеустрій» (2003), «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (2003). Був підготовлений проект закону про державну програму використання та охорони земель. У разі схвалення, ця програма закладе основи для Національної програми дій (НПД), яка вимагається КБО ООН та дозволить спрямувати державні бюджетні ресурси на діяльність з охорони земель.

Відповідні заходи включають проектну пропозицію для ГЕФ з розбудови потенціалу по боротьбі з деградацією земель та опустелюванням в Україні (PDF A). Основні завдання цього проекту включали б розробку національного плану дій згідно з вимогами КБО ООН та створення місцевих координаційних одиниць для гарантування імплементації державної програми та плану дій на місцевому рівні.

4.4 Інтеграція з Європейським Союзом

Останнє розширення Європейського Союзу поставило Україну в новий регіональний контекст та стало ключовим фактором визначення основних напрямів розвитку політики в міжнародній співпраці країни. Спільний кордон з Європейським Союзом дає Україні можливість розвивати надзвичайно тісну співпрацю з цією спільнотою, і рухатися в напрямку поступової економічної інтеграції та глибшої політичної співпраці.

В угоді про партнерство та співробітництво ЄС–Україна (УПС), яка вступила в дію у 1998 році, звертається увага на екологічні проблеми. Європейська політика сусідства (2004 р.) пропонує широкий спектр нових можливостей, які б сприяли доступу України до ринків ЄС та її участі в програмах ЄС. На початку 2005 року був схвалений План дій ЄС–Україна на 2005–2007 роки, який повинен не тільки допомогти Україні в реалізації положень УПС, але і підтримати прагнення України до подальшої інтеграції в економічні та соціальні структури ЄС. План дій містить напрямки охорони довкілля та сталого розвитку.

У 2005 році Кабінет Міністрів схвалив перелік заходів з реалізації Плану дій ЄС–Україна. Реалізація розпочалася, але з 2007 року очікується новий фінансовий інструмент ЄС, спеціально для фінансування діяльності згідно Плану дій.

У різний час різні органи були відповідальними за питання Європейської інтеграції. У 1997 році з цією метою було створено Національне агентство з питань розвитку та Європейської інтеграції. У 2000 році воно було ліквідоване, а його функції передані Департаменту з питань Європейської інтеграції в складі Міністерства економіки. На думку національних експертів, це рішення сповільнило процес інтеграції, особливо через недостатню кількість працівників, які займаються цим питанням. У 2005 році Європейська інтеграція знову стала стратегічним пріоритетом для України.

4.5 Всесвітній самміт зі сталого розвитку та цілі розвитку тисячоліття

Всесвітній самміт зі сталого розвитку

У 2002 році, перед початком Всесвітнього самміту зі сталого розвитку (Йоганнесбург), Україна підготувала національну доповідь, у якій відображені деякі багатообіцяючі тенденції. Уряд ініціював економічну реформу та програму подолання бідності. Був прийнятий новий Земельний кодекс, у якому передбачено системний підхід до планування та раціонального використання природних ресурсів. Інші ініціативи передбачають скорочення промислового забруднення повітря та обезліснення та сприяння процесу управління водними ресурсами. У 2003 році в Україні створено Національну раду зі сталого розвитку (НРСР) при Кабінеті Міністрів України (хоча вона ще не збиралася), а Парламент ратифікував ряд міжнародних екологічних договорів.

Глава 8 Порядку денного 21 закликає країни приймати національні стратегії сталого розвитку (НССР). У 2003 році за підтримки міжнародних організацій в Україні розпочалася підготовка своєї НССР, яка все ще перебуває на стадії проекту. (Див. детальніше у Розділі 1).

У 2003 році, Кабінет Міністрів схвалив комплексну програму реалізації рішень, прийнятих на ВССР, на 2003–2015 роки. Вона включає положення щодо підготовки пропозицій з діяльності НРСП, розробки програми наукових досліджень з питань сталого розвитку, та співпраці з міжнародними організаціями з цього питання. Згідно з Програмою, кожне міністерство повинно проводити свою діяльність у відповідності із завданнями, переліченими в Програмі і звітувати про досягнення. Проте, Програма не містить положень стосовно розвитку чи реалізації НССР.

Цілі розвитку тисячоліття

Екологічна ситуація в Україні поступово погіршувалася протягом років через значне ігнорування базових законів з безпечного використання природних ресурсів та охорони довкілля. У доповідях 2003 та 2005 років про прогрес щодо реалізації Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ), Міністерство економіки визнало, що національна економіка ніколи не перешкождала діяльності галузей, які завдають шкоди довкіллю, особливо видобуванню корисних копалин. В останнє десятиріччя, ці фактори та відсутність інвестицій для оновлення технологій та запровадження екологічно дружніх заходів призвели до погіршення стану довкілля.

У доповідях 2003 та 2005 років зазначається, що адаптація ЦРТ до умов України є важливим і терміновим завданням для України. Згідно з доповідями, з метою розробки довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку, національної стратегії сталого розвитку та інших стратегічних документів, Україна мусить привести свої стратегічні пріоритети у відповідність до ЦРТ.

Аналіз, проведений Міністерством економіки у співпраці з іншими міністерствами та урядовими органами, та за підтримки проекту ПРООН з економічного та соціального розвитку, привів до розробки шести основних цілей для України, які узгоджуються з ЦРТ, у тому числі подолання бідності та екологічна стабільність. Стратегія подолання бідності була прийнята у 2001 році і переглядається кожного року з метою відображення її реалізації. Індикатори показують загальне скорочення бідності в Україні. Ціль екологічної стабільності спрямована на вирішення трьох основних екологічних проблем: доступ до чистої води, збереження біологічного різноманіття та якість повітря (див. Вставку 4.4).

Вставка 4.4: Завдання Цілі 7 ЦРТ для України	
Завдання 1	З 2001 до 2005 року збільшити на 12% частку населення з доступом до чистої питної води
Індикатор 1.1	Процент населення з доступом до питної води, яка відповідає національним стандартам для урбанізованих територій
Індикатор 1.2	Процент населення з доступом до питної води, яка відповідає національним стандартам для сільських територій
Завдання 2	Стабілізувати рівень забруднення повітря від стаціонарних та пересувних джерел до 2015 року
Індикатор 2.1	Обсяг шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення (тонн в рік)
Завдання 3	Розширити мережу природних та біосферних заповідників та національних парків до 10,4% від загальної території України
Індикатор 3.1	Загальна площа природних і біосферних заповідників та національних парків у % від загальної території України

Джерело: Міністерство економіки. Звіт про прогрес у напрямку досягнення Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ), 2005 р.

Передбачається дотримання ЦРТ через виконання державних програм у відповідних ділянках – наприклад, Комплексної програми першочергового забезпечення сільських населених пунктів, що користуються привізною водою, централізованим водопостачанням у 2001-2005 роках і прогноз до 2010 року та Загальнодержавної програма охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів на 2001–2010 роки. Виділення фінансових ресурсів для виконання цих програм є вирішальним для досягнення ЦРТ. Проте, як було зазначено раніше (див. пункт 4.3), відсутність фінансування перешкоджає виконанню цієї програми.

В Україні розроблено вражаючу кількість державних програм стосовно виконання міжнародних зобов'язань, які передбачають фінансування з національних джерел. Відсутність фінансування утруднює ефективне виконання цих програм і тому перешкоджає дотриманню міжнародних зобов'язань.

4.6 Висновки та рекомендації

З часу проведення першого ОРПД Україна приділяла значні зусилля для розвитку співпраці з рядом міжнародних організацій. Було виконано ряд міжнародних проектів технічної допомоги з покращення управління водними ресурсами, збереження біологічного різноманіття, розробки стратегічних політичних документів, та забезпечення адекватного доступу громадськості до екологічної інформації та участі громадськості у прийнятті рішень з питань, що стосуються довкілля. В останні декілька років Україна в цілому покращила дотримання зобов'язань з міжнародною звітністю, хоча ще багато потрібно зробити.

Зокрема, недостатньо фінансуються ряд програм, розроблених на виконання міжнародних зобов'язань. Для забезпечення імплементації Конвенції про захист Чорного моря від забруднення (Бухарестська конвенція), була прийнята Загальнодержавна програма охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів на 2001–2010 роки, але на неї виділялося недостатньо фінансування. Подібно ж, через нестачу фінансування не була повністю виконана Комплексна програма першочергового забезпечення сільських населених пунктів, що користуються привізною водою, централізованим водопостачанням у 2001–2005 роках і прогноз до 2010 року, яка є вирішальною для досягнення проміжних завдань в рамках Цілей розвитку тисячоліття.

Ця ситуація частково зумовлена усталеною практикою фінансування екологічних програм за залишковим принципом та частково надмірною кількістю державних програм стосовно імплементації міжнародних зобов'язань, які передбачають фінансування з національних джерел. Враховуючи, що ефективне виконання цих програм може залишатися важким, Україні потрібно краще визначати пріоритети завдань, які включені у ці програми, та гарантувати їх фінансування.

Рекомендація 4.1:

Уряд України повинен приділяти більше уваги виконанню міжнародних зобов'язань в галузі охорони довкілля та гарантувати виділення необхідних фінансових ресурсів для належного виконання національних стратегічних документів. Після схвалення таких документів, Уряд повинен визначити пріоритетність їх завдань та робити усі необхідні кроки для забезпечення фінансових ресурсів. Потрібно розглянути варіант скорочення кількості національних стратегічних документів з тим щоб забезпечити їх фінансову життєздатність, і тим самим їх виконання.

Глава 8 Порядку денного 21 закликає країни приймати національні стратегії сталого розвитку. У 2003 році Постановою Кабінету Міністрів схвалена комплексна програма реалізації рішень, прийнятих на Всесвітньому самміті зі сталого розвитку на 2003–2015 роки, яка включає підготовку пропозицій для Національної комісії сталого розвитку, співпрацю з міжнародними організаціями з цього питання, та розробку проекту комплексної програми наукових досліджень з питань сталого розвитку. Проте, вона не включає положень стосовно розробки чи реалізації національної стратегії сталого розвитку. У 2004 році, за підтримки міжнародних організацій, Мінприроди підготувало проект національної стратегії сталого розвитку, який пройшов декілька раундів обговорень відповідними урядовими структурами, але ще досі не прийнятий. Така стратегія могла б істотно сприяти посиленню міжгалузевої співпраці та інтеграції екологічних питань в політику інших галузей. Тому, потрібно продовжувати її розробку та забезпечити швидке схвалення.

Див. Рекомендацію 1.4.

У 2000–2004 роках, Україна постійно не представляла звітних даних згідно з Протоколом про викиди окислів азоту та сірки до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані і до цього часу двічі не представила звітів з імплементації Конвенції Еспо. В останні два роки, Україна також мала проблеми з оцінкою впливу у транскордонному контексті та участю громадськості, зокрема стосовно реконструкції судноплавного каналу Дунай–Чорне море. Не дивлячись на ці проблеми, Україна розглядає можливість приєднання до інших багатосторонніх екологічних угод, серед яких Базельський протокол про відповідальність і компенсацію за шкоду, завдану в результаті транскордонного перевезення небезпечних відходів і їх видалення, Протоколу про цивільну відповідальність до Конвенції про охорону і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер та Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій. Перед прийняттям нових зобов'язань, Україна повинна розглянути дії щодо кращого дотримання положень тих міжнародних угод, стороною яких вона вже є.

Рекомендація 4.2:

Мінприроди, з метою дотримання зобов'язань України в рамках відповідних багатосторонніх екологічних угод, повинно:

- *У разі відсутності, створити ефективні законодавчі та інституційні механізми, для імплементації багатосторонніх екологічних угод;*
- *Прикладати зусилля для збору та представлення в секретаріати міжнародних конвенцій та протоколів належної відповідної звітності у повному обсязі та у встановлені терміни;*
- *Проінформувати Румунію щодо судноплавного каналу Дунай–Чорне море у відповідності з Конвенцією Еспо та відповідно до ситуації виконати рекомендації комісії з розслідування, створеної під егідою Конвенції Еспо;*
- *Посилити суб-регіональну співпрацю та багатосторонні і двосторонні угоди із сусідніми країнами з метою проведення оцінок впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті, з урахуванням уроків, отриманих на прикладі судноплавного каналу Дунай–Чорне море;*
- *По можливості визначати пріоритетність дій, націлених на виконання положень тих міжнародних угод, стороною яких Україна вже є, ніж приєднуватися до нових угод; та*
- *Здійснювати заходи з реалізації стратегії із запровадження СЕО та імплементації Протоколу по СЕО.*

З допомогою ЄС, Україна підготувала порядок сертифікації проектів спільного впровадження (СВ) Кіотського протоколу, який був затверджений Кабінетом Міністрів у 2006 році. Мінприроди на практиці виступає в ролі секретаріату спільного впровадження, хоча жодний структурний підрозділ Мінприроди офіційно таким не призначений. Центр зміни клімату був створений під егідою Мінприроди для сприяння підготовки та реалізації проектів СВ. У 2005 році Кабінет Міністрів затвердив Національний план заходів з реалізації положень Кіотського протоколу. Кабінет Міністрів також затвердив порядок розгляду, схвалення та реалізації проектів СВ та видачі листів-підтримки та листів-схвалення для них, а також порядок, спрямований на координацію функціонування національної системи оцінки викидів та абсорбції ПГ. Ще не визначений орган, який би проводив інвентаризацію викидів ПГ, хоча передбачається створення Національного центру інвентаризації. З 2004 року Україна успішно надсилає Секретаріату РКЗК ООН щорічні Національні звіти про кадастр ПГ. Проте, до недавнього часу відсутність порядку реалізації проектів СВ була перешкодою для співпраці з країнами, які висловлювали свої наміри у реалізації таких проектів з Україною.

Рекомендація 4.3:

Кабінет Міністрів та Мінприроди повинні забезпечити імплементацію Національного плану заходів з імплементації Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату шляхом:

- *Уточнення функцій різних органів, які задіяні в процес імплементації Кіотського протоколу та покращення їх координації;*

- *Забезпечення існування офіційно визначеного національного органу, відповідального за розгляд, схвалення та супровід проектів спільного впровадження з метою скорочення викидів парникових газів в країні, який би виконував роль Секретаріату спільного впровадження;*
- *Встановлення чітких, простих та прозорих рамок для розробки, прийняття, схвалення, реєстрації та моніторингу проектів спільного впровадження, включаючи національні критерії оцінки таких проектів;*
- *Створення структури для консультування національних підприємств щодо підготовки проектів спільного впровадження та надання допомоги їм в отриманні листів- підтримки та листів- схвалення; і*
- *Встановлення процедури або стратегії, орієнтованих на потенційних донорів або інвесторів, які зацікавлені у проектах спільного впровадження в Україні, і підтримки відповідної бази даних.*

Декілька проектів, серед яких проект ГЕФ/Світового Банку щодо збереження біологічного різноманіття Азово-Чорноморського коридору, та проект ЮНЕП/ГЕФ щодо розробки національних засад з біобезпеки мали проблеми з фазою імплементації, що спричинило їх тимчасове призупинення або навіть повне закриття, з діяльністю, яка не була завершена. Цих проблем можна було б уникнути при кращому дотриманні правил та процедур партнерських міжнародних організацій. Більш прозорі процедури прийняття на роботу та проведення тендерів з обох сторін (реципієнтів та донорів) полегшили б вирішення технічних проблем по ходу їх виникнення і тим самим сприяли б успішній реалізації проектів.

Рекомендація 4.4:

Мінприроди повинно тісніше співпрацювати з міжнародними організаціями при підготовці та виконанні проектів міжнародної допомоги. При виконанні цих проектів Міністерство повинно забезпечувати дотримання правил та процедур міжнародних організацій. Міністерство повинно посилити координацію з іншими державними органами, які реалізують проекти міжнародної допомоги та покращити моніторинг процесу реалізації.

***ЧАСТИНА II: МОБІЛІЗАЦІЯ ФІНАНСОВИХ
РЕСУРСІВ ДЛЯ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО
ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА***

Розділ 5

ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ТА ФОНДИ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

5.1 Використання економічних інструментів для виконання природоохоронних завдань

У першому Огляді результативності природоохоронної діяльності (ОРПД) в Україні описана система економічних інструментів, які використовуються у природоохоронній практиці. До них належать платежі за видобування та спеціальне використання природних ресурсів, плата користувачів за різні види послуг, плата за викиди (за викиди в атмосферне повітря, скиди у водні об'єкти та видалення відходів) та санкції за забруднення довкілля, та акцизні і митні збори на екологічно шкідливу продукцію, таку як паливо та автомобілі. Ці загальні засади залишились в основному незмінними протягом періоду, що розглядається у даному огляді.

Важливою інституційною інновацією було те, що у 1999 році Державна податкова адміністрація (ДПА – колишня Державна податкова інспекція) була уповноважена здійснювати контроль за вчасною сплатою збору за забруднення, в результаті чого сплата збору покращилася. Цей збір є основним джерелом надходжень до фондів охорони навколишнього природного середовища. ДПА також відповідає за збір надходжень від інших економічних інструментів у галузі охорони довкілля, за винятком акцизів на імпортовані товари та митних зборів, які підпадають під компетенцію митних органів.

Протягом періоду, що розглядається, не було введено в дію жодних нових інструментів. Нормативи збору за забруднення корегувалися у 2003, 2005 та 2006 роках з метою відобразити темпи інфляції. Хоча ще не завершено наближення цін до рівня самоокупності у галузях з істотним впливом на довкілля, та все ще є поширеним перехресне субсидування, значне скорочення рівня неплатежів збільшило фактичні кошти для користувачів. Національна комісія з регулювання електроенергії встановлює ціни на електроенергію та газ, тоді як органи місцевої влади приймають рішення щодо тарифів на послуги водопостачання та збору побутових відходів.

Детальна інформація про загальні законодавчі, інституційні засади та засади політики щодо економічних інструментів у галузі довкілля наведена у Розділі 6.

Екологічні збори/платежі¹

За спеціальне використання природних ресурсів, включаючи землю, воду, мінеральні ресурси, ліси та фауну, стягуються збори/платежі (Таблиця 5.1). Платежі за використання природних ресурсів є основним джерелом екологічних надходжень, і становлять в середньому 3,3% від загальних надходжень та поступлень до зведеного загального державного бюджету та 1,1% ВВП у період 1998–2004 років. Плата за землю дає лівову частку надходжень, що становить приблизно три чверті податків за використання природних ресурсів. Зниження надходжень у відносних показниках, яке спостерігалось у зазначений період, було спричинене платою за землю. Передбачено багато випадків звільнень від цієї плати, які (згідно з даними Світового Банку) щорічно протягом 2000–2003 років були еквівалентні приблизно 0,5% ВВП. Плата за геологічну діяльність, яка стоїть на другому місці за обсягами надходжень після спеціального використання природних ресурсів, була непостійною у першій половині

¹ Екологічні збори/платежі накладаються на діяльність, шкідливу для довкілля. Вони включають податки на транспортне паливо, податки на транспортні засоби, платежі за скиди у водойми та викиди у повітря, платежі за розміщення відходів, податки на пестициди, і т.п., згідно з Екологічними зборами/платежами Євростату, каталог № KS-39-01-077-EN-N.

періоду, який розглядається, але з того часу перебуває на стабільному рівні. Надходження за спеціальне водокористування не змінювались протягом довшого часу, але помітно скоротилися у 2003 – 2004 роках.²

Таблиця 5.1: Деякі екологічні надходження в процентах від загальних надходжень до бюджету, 1998–2004 роки

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Збори за спеціальне використання природних ресурсів	4,08	3,50	3,48	3,32	3,14	2,87	2,79
у тому числі:							
Збір за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду	0,12	0,11	0,07	0,07	0,07	0,06	0,06
Збір за спеціальне використання водних ресурсів та збір за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту	0,37	0,32	0,33	0,44	0,33	0,27	0,26
Платежі за користування надрами	0,11	0,10	0,10	0,08	0,09	0,08	0,23
Збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету	0,42	0,35	0,55	0,36	0,31	0,36	0,35
Плата за землю	3,05	2,62	2,42	2,37	2,24	2,10	1,89
Плата за використання інших природних ресурсів	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Податок з власників транспортних засобів	0,53	0,71	0,94	0,81	0,73	0,62	0,54
Збір за забруднення навколишнього природного середовища	0,12	0,14	0,22	0,26	0,23	0,28	0,26

Примітка

ВВП, млн. грн.	102 593	130 442	170 070	204 190	225 810	267 344	345 943
Доходи бюджету, млн. грн.	36 497	41 555	56 774	68 435	80 759	96 809	121 285
Обмінний курс, середній, грн./US\$	2,450	4,130	5,440	5,372	5,327	5,333	5,319
Обмінний курс, середній, грн./EUR	..	4,393	5,029	4,814	5,030	6,024	6,609

Джерела: Безпосереднє спілкування з представниками Міністерства фінансів та МВФ; Національний банк України, 2005 р. Дані про товарні акцизи і мито не відображені в таблиці, тому що їх не було в наявності або вони були неповні.

Основна роль цих зборів/платежів – це збільшення надходжень. Інша офіційна ціль включає стимулювання раціонального використання природних ресурсів, проте на практиці їх вплив на використання ресурсів обмежений. Існує деяка диференціація нормативів, які застосовуються. Для платежів за користування надрами, нормативи залежать від геологічних особливостей родовищ та видів ресурсів. З 2004 року існує автоматична індексація платежів за використання води та надр на підставі показників інфляції.

Збір за спеціальне використання водних ресурсів має потенційно ширший вплив на запобігання марнотратного використання цього цінного ресурсу. Він застосовується до промислового використання води, включаючи підприємства гідроенергетики та водний транспорт. Нормативи залежать від річкових басейнів та регіонів розташування водоносних горизонтів, та від типу суден для водного транспорту. Гідроенергетика та водний транспорт не підлягають системі дозволів, яка застосовується до інших промислових об'єктів, яким за понадлімітне використання збір обчислюється за вищими нормативами.

У 2005 році, коли для загальних користувачів нормативи подвоїлися, були запроваджені спеціальні нормативи для комунальних підприємств, рибних господарств та виробників напитків. У результаті цих заходів, нормативи для підприємств комунально-побутового господарства становлять 15% від загальних нормативів.

² Крім цих платежів за спеціальне використання природних ресурсів, нафто- і газо видобувна галузь сплачує рентні платежі, які становили майже 1% загальних надходжень до бюджету у 2001–2004 роках.

Існують акцизи на ряд товарів з негативним впливом на довкілля, у тому числі бензин, дизельне пальне та транспортні засоби. Акциз на паливо становив в середньому 2,1% загальних надходжень у 2003–2004 роках – вище від рівня у Росії, але менш ніж половину середньої частки у країнах Європейського Союзу. Акциз на автомобілі становив ще додатково 0,4%. Мито на паливо, транспортні засоби та шини додавали ще 0,1%.

У травні 2005 року з метою пом'якшення кризи, викликаній введенням граничних цін на ринку, був переглянутий режим оподаткування палива. До тієї зміни, акцизний збір був накладений на звичайний бензин за нормативом 20% від вартості (без врахування ПДВ), але не менше 60 Євро за тонну. Проте, дизельне пальне, яке спричиняє більше забруднення, отримало привілейований статус, і нормативи збору становили 50% від нормативів на бензин. Хоча спеціальний режим оподаткування дизельного пального є звичною практикою у багатьох країнах, він шкодить інтересам збереження довкілля.

Реформа трансформувала акциз на паливо у звичайний податок ад квантум (тобто за одиницю продукції, яка оподатковується), що є поширеною міжнародною практикою, із ставками 60 Євро за тонну бензину та 30 Євро за тонну дизельного пального. Акциз на легкі дистилати (12 Євро/т) та авіаційне пальне (20 Євро/т), які звільнені від оподаткування у більшості країн Заходу, залишилися незмінним. Було скасовано мито на високооктановий бензин та дизельне пальне, яке додавало до вартості відповідно ще 40 Євро/т та 15 Євро/т. Також була відмінена додаткова плата за митне оформлення нафтопродуктів, яка в цільовому порядку призначалася як внесок до пенсійного фонду. Загалом, режим оподаткування палива є досить легким за Європейськими стандартами, що призводить до нагнітання цін як на дизельне пальне так і на «супербензин», подібна картина до тієї, яка спостерігалася у Сполучених Штатах під час періоду, що розглядається (див. нижче). У доповнення до диференційного оподаткування на користь дизельного пального, сільськогосподарська галузь користується з поставок фіксованих обсягів дизельного пального за пільговими цінами.

Автомобілі є предметом акцизного збору, диференційованого в залежності від потужності двигуна та віку, коли до старих автомобілів застосовуються вищі ставки. У 2005 році був заборонений імпорт автомобілів старших за вісім років, але існуючі тарифні ставки не сприятливі для новіших легкових машин. У 2005 році ставки акцизного збору були зменшені у 10 разів, але невдовзі після цього зросли ставки митного збору з 5% до 25% митної вартості. Податок на транспортні засоби, який залежить від потужності та типу двигуна, приносив 0,7% бюджетних надходжень та поступлень у період, який розглядається.³ Надходження від податку на транспортні засоби звичайно розглядаються як частина екологічних надходжень.

Екологічні податкові надходження, включаючи платежі за спеціальне використання природних ресурсів, збори та акцизи на паливо та автомобілі, в середньому становили 2,2% ВВП у 2003–2004 роки. Цей показник є низький за Європейськими стандартами, що відображає відносно низький рівень оподаткування енергетичних ресурсів та тенденцію останніх років до зниження податків на природні ресурси.

Збір за забруднення навколишнього природного середовища та інші платежі

Надходження від збору за забруднення є досить обмеженими у порівнянні з іншими джерелами екологічних надходжень; вони в середньому становили тільки 0,22% від надходжень та поступлень до зведеного загального державного бюджету у 1998–2004 роках. Проте, цей показник більш ніж подвоївся за вказаний період, досягнувши 0,26% суми надходжень у 2004 році, що в основному відображає кращий показник збирання. Збір за забруднення збирається за викиди в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел, скиди забруднюючих речовин у водойми та розміщення відходів.

³ Пільгова ставка у розмірі 50% від звичайного рівня застосовується до автомобілів, які вироблені та зареєстровані в Україні до 1990 року. Так як ця ставка сприятлива для старих авто, це призведе до збільшення забруднення.

У ОРПД 1999 року було зазначено спрощення системи збору за забруднення навколишнього природного середовища (Постанова Кабінету Міністрів № 303 від 1 березня 1999 року) та надання повноважень Державній податковій адміністрації контролю за вчасністю сплати збору. В основу розрахунку збору покладено кількість забруднюючої речовини, яка оцінюється на підставі технічної документації. Нормативи залежать від багатьох факторів, у тому числі від компонента середовища та забруднюючої речовини та місця розташування джерела забруднення. Диференціація нормативів зроблена з метою відображення різноманіття екологічної та економічної шкоди, з урахуванням характеристик місцевості. Базові нормативи визначені для 25 основних забруднюючих речовин у повітрі та дев'яти у воді. Для забруднюючих речовин, які не внесені у список, нормативи визначаються в залежності від класу токсичності. Нормативи за розміщення відходів відрізняються за чотирма класами небезпеки.

Ключовою характеристикою системи збору за забруднення є визначення межі (гранично допустимих концентрацій, ГДК), вище якої нормативи збільшуються у п'ять разів. Збір таким чином тісно пов'язаний з дозвільною системою, яка встановлює для кожного промислового підприємства допустимі концентрації у воді та ліміти на утворення відходів. Коли концентрації перевищують ці ліміти, відповідні платежі не відносяться до виробничих затрат (як у випадку викидів в межах лімітів, але вираховуються з прибутку підприємств). З 2003 року до викидів в атмосферне повітря більше не застосовується система ГДК; у червні 2006 року була запроваджена нова система, яка базується на лімітах викидів (див. Розділ 2).

Збір за забруднення переслідує дві цілі. Він збільшує надходження, які повністю зараховуються до системи фондів охорони навколишнього природного середовища для фінансування екологічних витрат. Збір за викиди в атмосферне повітря становить основну частку надходжень (58% від загальної суми у 2004 році), але збір за розміщення відходів також швидко зростає у період, який розглядається (32% у 2004 році). Збір за забруднення також покликаний створювати стимули для скорочення екологічно шкідливої діяльності шляхом збільшення вартості поведінки забруднювача, що цілком співзвучно з принципом «забруднювач платить».

У першому ОРПД було зазначено, що нормативи збору за забруднення не йдуть у ногу з інфляцією, тодішнє останнє корегування відбулося у 1995 році. Першим переглядом у 2003 році було введено коефіцієнт 1,5 до початкових нормативів (який тримався протягом більше двох років). До цих нормативів у 2005 році застосовувався коефіцієнт 1,082, а у 2006 році – коефіцієнт 2,373. Кумулятивний ефект цих корегувань в основному компенсує рівень інфляції з 1995 року. У той час як корегування нормативів є позитивним розвитком, нові нормативи ймовірно не є достатньо високими для істотного впливу на поведінку забруднювачів. У 2006 році, нормативи збору за викиди NO_x та SO_2 становлять 38 дол. США/тонну, що відносно вище ніж в інших країнах СЕКЦА, але значно нижче нормативів у Центральній та Західній Європі. Збори за скиди у водойми та розміщення відходів залишаються на низькому рівні навіть після подвоєння нормативів у 2006 році. Кількість забруднюючих речовин, за якими проводяться спостереження все ще зavelика, і тому занадто затратна. Не робилося жодних спроб, щоб змінити систему збору за забруднення для досягнення розумної кількості екологічних цілей, які можна досягнути. Це б вимагало подальшого спрощення та перегляду відповідних нормативів збору до того часу, поки вони не перевищать мінімальні затрати на скорочення викидів.

Збір за забруднення від пересувних джерел застосовується тільки до автопарку підприємств, а не до приватних автомобілів, які є основним джерелом забруднення атмосферного повітря. Нормативи залежать від типу транспортного засобу та виду палива і є нижчими для дизельного палива, не зважаючи на його більший негативний вплив на довкілля. Цей інструмент є дискримінаційним, так як виключення приватних автомобілів не є мотивованим. Податок на продукцію, який накладається безпосередньо при продажу моторного палива усім споживачам був би простішим і дешевшим для запровадження, так як він збирався би разом із акцизним збором.

Нормативи збору за розміщення промислових відходів залежать від їх обсягів та класу небезпеки, з корегуючими коефіцієнтами в залежності від місця розташування та характеру місця розміщення. Також існують платежі за розміщення специфічних видів відходів, таких як люмінесцентні лампи. У більшості випадків, обсяги відходів розраховуються на підставі нормативів, а не вимірюються безпосередньо.

Регуляторні заходи, які базуються на строго контрольованій системі дозволів та супроводжуються положеннями про відповідальність, були б більш адекватним шляхом поводження з особливо токсичними речовинами, які можуть спричиняти значну шкоду навіть при незначних викидах. Загалом, нормативи збору не адекватно відображають фактичну вартість розміщення відходів. Теперішній режим обмежує розвиток підприємств, які б на платній основі надавали послуги із збору та розміщення відходів. Така плата повинна відображати вартість поводження з відходами та заохочувати розвиток інших варіантів поводження з відходами, у тому числі повторне використання. Ліміти на утворення відходів базуються на існуючих технологіях (що є звичною практикою і для збору за забруднення) і тому не стимулює зниження обсягів відходів за відсутності нормативів збору за розміщення, які б відповідали затратам.

Крім того, податки на продукцію накладаються на місцеві та імпортовані тару та упаковку. Ці збори управляються державною компанією «Укрекокомресурси» та використовуються в основному для фінансування проектів із збору та повторного використання відходів тари та упаковки.

У період, який розглядається, значно покращилося дотримання сплати платежів, що є важливим елементом ефективності економічних інструментів. Показник рівня оплати нарахованих платежів зріс з 22,7% у 1998 році до 87% у 2004 році. У період, який розглядається, найкраще сплачувались збір за викиди в атмосферне повітря, також значно покращилась сплата збору за розміщення відходів, тоді як збір за скиди у водойми дає найнижчий результат. Частка понадлімітних скидів забруднених вод зросла, і становила 45% від тих, які перебували в межах лімітів у 2004 році. Ця нерівномірне дотримання передбачає деякі проблеми з встановленням стандартів та контролем за їх дотриманням. В цілому, дотримання є на нижчому рівні для збору за понадлімітні викиди/скиди і існує тенденція до його послаблення на територіях, які відповідають за основну масу зборів за забруднення (тобто найбільші індустріальні центри східного регіону країни). Фактична сплата штрафів та компенсації за шкоду була досить низькою у порівнянні з нарахованими сумами, з перемінними покращеннями у минулому, сягаючи близько 27% у 2003–2004 роках, що вище ніж 13,1% у 1999 році, але нижче ніж 36,3% у 2002 році. У 2004 році, нарахування за шкоду та штрафи становили 2,7 % від суми нарахованого збору за забруднення, але фактично було сплачено тільки 0,8%. Тому, контроль за дотриманням є недостатнім у випадках, коли він має найбільше значення, а саме у зв'язку з найбільшими забруднювачами та сплатою штрафів та відшкодування шкоди.

Інші фінансові джерела

В Україні для вирішення екологічних проблем у доповнення до податків та зборів, можуть бути мобілізовані інші ресурси. Добровільні пожертви не відіграють жодної ролі в Україні. Країна потребує проведення економічних реформ з метою заохочення донорів та приватного фінансування. Програма добросусідства ЄС на 2007–2013 роки передбачає збільшення можливих коштів для фінансування. Теперішня стратегія ЄБРР щодо України визначає серед своїх пріоритетів муніципальну та природоохоронну інфраструктуру та підвищення енергоефективності, у тому числі через купівлю вуглецевих кредитів. Більше того, Україна має хорошу можливість користатися з фінансових механізмів, передбачених Кіотським протоколом, який вступає в силу у період між 2008 та 2012 роками (див. Розділи 4, 7 та 8).

5.2 Вплив цін та субсидій на довкілля

Ціни, які відображають загальну собівартість виробництва, у тому числі використання природних ресурсів, є основною вимогою для уникнення надмірного використання довкілля та створення стимулів для природоохоронних інвестицій.

Транспорт

Транспорт є сектором з істотним впливом на довкілля (див. Розділ 9). Зміна у видах транспорту та інтенсивність використання відображає ріст рівня доходів, але також і вплив цін. Тоді як дорожній транспорт був лібералізований, Українська залізниця ще навіть не корпоративізована. Відсутній незалежний регулюючий орган, і тарифна політика залишається непрозорою. Перехресне субсидування

перебуває на високому рівні, що шкодить сектору вантажних перевезень. У той час як фінансова позиція Укрзалізниці є сильною, сучасні інституційні перетворення можуть забезпечити подальший акцент щодо модального зміщення на користь автомобільного транспорту, який приносить більше забруднення. Зростаючі доходи стимулюють зростання кількості приватних автомобілів, показник чого вже відносно високий як для сучасного рівня доходів на душу населення. Транспортні засоби утворюють зростаючу частку викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря за період, який розглядається, і становили одну третину від сумарних викидів у 2004 році.

У 2001 році було припинено використання етилованого бензину, а у 2005 році був заборонений імпорт автомобілів старше восьми років. Ставки митного збору не є сприятливі для імпорту нових автомобілів. Ряд податків та зборів поглинають частину зовнішніх наслідків, які пов'язані з транспортною галуззю (збір за викиди від пересувних джерел, акцизні та митні збори, та інші збори з транспортних засобів). Роль податків, які стосуються транспорту, є відносно скромними у порівнянні з ситуацією у більш розвинутих країнах ЄС. Ціни на пальне стрімко зросли. У першому кварталі 2005 року, ціни на високооктановий бензин становили тільки 0,60 дол. США за літр, але вже до жовтня того ж року вони в середньому дорівнювали 0,80 дол. США за літр, тоді як більш шкідливе для довкілля дизельне паливо коштувало 0,76 дол. США за літр, що частково відображало більш сприятливий режим оподаткування. У Європейському контексті, моторне паливо в Україні є відносно дешевим; у жовтні 2004 року незважені середні ціни у розширеному Європейському Союзі (крім Мальти та Кіпру) становили 1,48 дол. США за літр неетилованого палива та 1,33 дол. США за літр дизельного палива. Стримуваний попит на приватні автомобілі може бути більш чутливим до змін у рівні доходів, ніж до коливань цін на паливо. Проте, встановлені на відповідному рівні податки, можуть впливати на використання та вибір між різними типами транспортних засобів.

Енергетика

До недавнього часу, енергетична галузь страдала від неплатежів, і крім того, регульовані тарифи нижче рівня окупності призводили до величезних субсидій для користувачів енергії. Ситуація значно покращилася з 2000 року, і рівень сплати за електроенергію та газ зараз близький до 100%.

Перехресне субсидування споживання є важливим фактором в енергетичній галузі. Тарифи для населення в середньому на 50% нижче тарифів для промисловості. З вересня 2005 року спостерігається поступове зменшення до вирівнювання тарифів для всіх типів користувачів (за винятком населення), з тільки двома тарифними класами (згідно з вольтажем). Проте, це створює ситуацію перехресного субсидування на регіональному рівні, так як однакові тарифи не відображають різниці у собівартості у різних регіонах.

Ціни на газ для населення залишались незмінними з 1999 до 2006 року і є значно нижчими від тарифів для промисловості. Станом на листопад 2005 року, ціна на газ становила 37 дол. США за тисячу кубічних метрів для населення, 46,2 дол. США для бюджетних (державний сектор) організацій, 42 дол. США для комунально-побутових підприємств та 72 дол. США для промислових користувачів. Угодою між Україною та Російською Федерацією про умови майбутніх поставок, яка була підписана у січні 2006 року, передбачено різке зростання цін. З майже 30% ростом тарифів для промисловості, зросло перехресне субсидування. Тарифи для населення зросли у травні та липні 2006 року, і подальше зростання заплановане на 2007 рік. Ці зростання скоротять обсяги перехресного субсидування. До 2006 року, традиційно низькі ціни на газ не стимулювали запровадження енергоефективності та сприяли спеціалізації в енергоємних галузях промисловості, які несуть значний негативний вплив на довкілля, і ця ситуація може змінитися із різким підняттям цін. Доступ до імпортованих енергоносіїв залишається ненадійним, і тому потрібно використовувати систему цін для стимулювання енергозбереження.

Вугільна галузь отримувала істотні субсидії, проте їх обсяг скорочувався і знизився з 3% ВВП у 1998 році до 1% у 2003 році, згідно даних Світового Банку (див. Розділ 8). Тоді як деяка реструктуризація знизилася загальний обсяг коштів, субсидії на видобування вугілля та низькі ціни на вугілля не сприяли широкому запровадженню заходів з енергоефективності або покращенню стану довкілля (див. у розділах 7 та 8 обговорення негативного впливу видобування вугілля та спалювання низькосортного вугілля).

Комунальне-побутове господарство

Комунально-побутові підприємства збирають платежі за збір та переробку відходів та водопостачання. Тарифи встановлюються на локальному рівні і тому відрізняються у різних місцях. Населення платить приблизно одну третину від розміру тарифів для промисловості за послуги водопостачання та водовідведення і менше ніж дві третини від розміру тарифів для промисловості за послуги опалення. Діючі тарифи для населення покривають тільки частину собівартості, з істотними регіональними відмінностями.⁴ Навіть враховуючи вплив перехресного субсидування промисловими користувачами, загальні тарифи не покривають затрат. Поганий фінансовий стан комунально-побутових підприємств обмежує їх здатність до інвестування, що призводить до погіршення якості послуг та сприяє забрудненню поверхневих вод.

Спостерігалось деяке покращення, особливо у платіжній дисципліні, так що у 2004 році фактичний рівень оплати був майже 100% від нарахованої суми. Засади встановлення тарифів також покращилися. Закон «Про житлово-комунальні послуги» (2004 р.) містить положення, що тарифи для користувачів повинні бути економічно обґрунтовані, а у разі затвердження нижчих тарифів, орган, що їх затвердив, зобов'язаний надати відшкодування комунальним підприємствам, які надають послуги з водопостачання та водовідведення. Згідно з цим законом, Кабінет Міністрів є відповідальним за визначення порядку формування тарифів, тоді як місцеві органи влади приймають рішення щодо їх затвердження.

Сучасні надходження навіть не покривають вартість технічного обслуговування існуючої неадекватної інфраструктури комунальних підприємств з водопостачання та водовідведення, що призводить до відчутної фінансової дефіцита.⁵ Тому є необхідним зростання тарифів для користувачів. Вищі тарифи мусять супроводжуватися стабільними регуляторними засадами, ізольованими від політичного впливу, що сприяло б зростанню додаткових надходжень та стимулювало участь приватного сектора. Україна намагається стимулювати розвиток місцевих кредитних ринків для підтримки фінансування комунальної інфраструктури. Крім того, держава надає пряму бюджетну підтримку інвестиціям у місцеві комунальні підприємства з водопостачання та водовідведення.

Вартість послуг з водопостачання є дуже висока, в основному через великі втрати води та надмірне споживання електроенергії. Поступове зміщення до тарифів, які повніше відображають затрати, мусить супроводжуватися запровадженням стимулів щодо зниження вартості та покращення ефективності. Це може вимагати зміни порядку формування тарифів, з урахуванням якості послуг, що надаються. Встановлення лічильників на воду заохочує економне використання користувачами та зниження втрат при доставці для постачальників. Також, угоди, які базуються на виконанні, можуть використовуватися для нагляду за роботою комунальних підприємств з водопостачання та водовідведення. Це може вимагати надання самостійного статусу для цих підприємств, і виведення їх із структури адміністрацій.

Також недостатнє покриття затрат при поводженні з побутовими відходами, яке здійснюється комунальними службами. Програма поводження з твердими побутовими відходами 2004 року передбачає відокремлення плати за вивіз сміття з квартирної плати і поступове підвищення тарифів. Це б заклало основу для зростання участі приватного сектору та залучення необхідних інвестицій.

Фінансовий вплив вищих тарифів для комунальних служб на населення залежить від тривалості періоду, який є необхідним для досягнення повного покриття затрат. У будь-якому випадку деякі домашні господарства можуть стикнутися з труднощами і вимагати цільової допомоги.⁶ Зараз, надавачі послуг отримують компенсацію за знижки, які надаються домогосподарствам, вартість комунальних послуг для

⁴ У 2004 році незважені середні показники покриття затрат в обласних центрах були 67% для водопостачання, 61% для водовідведення та 80% для опалення.

⁵ Цей дефіцит оцінюється близько 27 Євро за підключеного мешканця в рік, що є одним з найвищих показників в регіоні, згідно з оцінками Цільової групи ПДД ОБСЄ.

⁶ Недавнє дослідження ЄБРР показує, що частка комунальних платежів у сумарних витратах домогосподарств є відносно низькою, навіть для найбідніших 10% домогосподарств. Сумарний показник становить 3,6% від витрат. Це відображає не тільки ціни нижче рівня собівартості, але також і неплатежі. Повне покриття затрат до 2007 року збільшило б цей показник до 15,5%.

яких перевищує 20% сукупного доходу. Прямі грошові виплати у формі соціальних компенсацій найбільшій, за рахунок державного та місцевих бюджетів, є більш ефективною альтернативою, яка призводить до більшої економії. Така підтримка могла б також застосовуватися до інших комунальних підприємств у сфері електро- та газопостачання.

5.3 Фонди охорони навколишнього природного середовища

Загальний огляд

Цільове призначення фондів є визначальною особливістю державної системи охорони довкілля в Україні, що призводить до автоматичного спрямування деяких потоків надходжень на фінансування природоохоронних витрат згідно з наперед визначеними правилами.

Фонди охорони навколишнього природного середовища, які утворені у 1992 році, формують трирівневну систему (державний, обласні та місцеві). З 1998 року, цільові фонди, які до того були позабюджетними, були включені до Державного бюджету та бюджетів на відповідних територіальних рівнях. Вони не є окремими юридичними особами. Крім одного державного фонду охорони навколишнього природного середовища (ДФОНПС) у складі державного бюджету, існують 27 регіональних фондів та тисячі місцевих фондів, і загальна кількість фондів становить 10 084. До регіональних фондів відносяться 24 обласні фонди, два міські фонди (Києва та Севастополя) та фонд ОНПС Автономної Республіки Крим.

Більшість з надходжень до фондів становить збір за забруднення навколишнього природного середовища. Штрафи за недотримання норм природоохоронного законодавства, які поступають у фонди розподіляються згідно з критеріями, які визначаються органами місцевого самоврядування. Відшкодування завданої шкоди є іншим (проте незначним) джерелом надходжень до регіональних та місцевих фондів.

З надходжень до фондів, 30% спрямовується на державний рівень, 50% – на регіональний рівень та решта 20% на місцевий рівень. Міста Київ та Севастополь акумулюють 70% надходжень. Збір сплачується у податковій за місцем реєстрації підприємства, яке може відрізнятись від місця розташування підприємства, на якому утворюється забруднення. Тому частки, які отримують місцеві фонди, можуть не вповні відображати фактичне розташування забруднювачів. Місцеві бюджети можуть не вимагати від підприємства сплати збору за забруднення (максимальна сума може дорівнювати сумі збору, яка сплачується у дані бюджети) при умові, що ці кошти інвестуються у покращення результативності природоохоронної діяльності на підприємстві.

Ряд нормативних актів вплинув на розподіл збору та надходження до фондів. Наприклад, підприємства, які приймали участь в економічному експерименті у гірничо-металургійному комплексі з липня 1999 року до грудня 2001 могли залишати 70% від суми збору при умові що вони інвестують ці кошти у діяльність з охорони довкілля. Подібні умови гарантувались і в 2002 році. Вартість вигод, отриманих цими підприємствами у 1999–2002 роках становить майже 20% надходжень системи фондів ОНПС у цей період. Згідно із спеціальною програмою Міністерства палива та енергетики державні енергетичні компанії також користувались спеціальними правилами у 2000–2005 роках, коли ДФОНПС був зобов'язаний повертати їм назад принаймні 70% суми сплаченого ними збору за забруднення навколишнього природного середовища для фінансування їх екологічних проектів. Інший еколого-економічний експеримент проводився у ряді міст (Кривий Ріг, Дніпропетровськ, Маріуполь та Запоріжжя), які могли отримувати фінансування на проекти у сумі еквівалентній збору за забруднення, сплачену підприємствами, розташованими у цих містах. Усі ці експерименти та спеціальні територіальні умови були припинені на початку 2006 року. (Див. детальнішу інформацію про спеціальні економічні зони у Розділі 6, Вставка 6.1).

⁷ До змін 1998 року до Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», ці частки були 10, 20 та 70% відповідно до державного, регіонального та місцевого рівнів.

Мінприроди здійснює управління ДФОНПС. Мінприроди визначає проекти для фінансування на державному рівні, в межах існуючих бюджетних програм та згідно з пріоритетами, які впливають з чинного законодавства. Воно також готує «паспорти» бюджетних програм, які надсилаються до Міністерства фінансів, і після його затвердження передаються у казначейство для проведення виплат. Звична форма підтримки – це гранти, але щорічний закон про бюджет може передбачати інші форми фінансової підтримки, такі як здешевлення кредитів комерційних банків.

Надходження та витрати

Надходження фондів ОНПС швидко збільшувалися за період, який розглядається, і зросли у 4,3 рази у період 1999–2004 років у доларовому еквіваленті. Надходження також істотно вирости і в відносних показниках, як загальних, так і як частка ВВП. Передача повноважень за збором до Державної податкової адміністрації була найбільш істотною причиною зростання надходжень.

Розподіл надходжень до фондів ОНПС на різних територіальних рівнях управління істотно змінився в результаті нових правил розподілу, запроваджених у 1998 році (див. таблиця 5.2). Частка місцевих фондів, яка була найбільшою для надходжень у час першого ОРПД, з рівня 61% у 1998 році впала до менше 20% у 2004 році. Закон «Про бюджет на 2006 рік» збільшив частку державного фонду до 65% від суми збору за забруднення, у той час як частки регіональних та місцевих фондів були скорочені. Цей перерозподіл надходжень між державним та місцевими рівнями супроводжувався наданням Кабінетом Міністрів іншим міністерствам та відомствам прямого доступу до коштів ДФОНПС. Для отримання коштів, міністерство або державний комітет повинні погодити з Мінприроди перелік запропонованих проектів у галузі довкілля, перед тим, як подавати заявку у казначейство на проведення виплат. Так як нормативи збору за забруднення зросли більш ніж удвічі у 2006 році (у 2,373 рази від нормативів 2005 року), відносне скорочення не вплине на абсолютні суми, які отримували місцеві державні органи, або на суму, яку Мінприроди використовувало на свої проекти.

Таблиця 5.2: Надходження до фондів ОНПС, 1998 – 2004 роки

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Державний, млн. доларів США	2,82	2,64	6,87	10,54	12,37	15,19	18,03
Регіональні, млн. доларів США	4,78	5,30	8,55	16,77	16,82	25,56	30,49
Місцеві, млн. доларів США	11,88	6,05	7,32	7,54	6,25	9,75	11,52
Всього, млн. доларів США	19,47	13,99	22,74	34,85	35,44	50,50	60,05
Всього, млн. гривень	47,70	57,80	123,70	187,20	188,80	269,30	319,40
В процентах ВВП	0,05	0,04	0,07	0,09	0,08	0,10	0,09
В процентах від доходів бюджету	0,13	0,14	0,22	0,27	0,23	0,28	0,26

Джерело: Мінприроди, 2005 р.

ДФОНПС здійснює серйозну перерозподіляючу функцію, яка призводить до значних відмінностей між надходженнями, зібраними в регіоні (області) та коштами, перерозподіленими цьому ж регіону на природоохоронні видатки. Також, надходження та видатки погано корелюються за компонентами довкілля. Так, основна частина надходжень поступає від збору за забруднення атмосферного повітря, тоді як найбільші видатки асигнуються на вирішення проблем забруднення вод, що є основним пріоритетом для країни (див. Розділ 1).

Невитрачені надходження з попереднього фінансового року переносяться для фінансування природоохоронних видатків у поточному році. На початку періоду, існуючі видатки були вищими ніж капітальні затрати, але зростання надходжень з 2000 року використовувалося для фінансування капітальних затрат, які становили понад 80% загальних видатків у 2001–2004 роках. За винятком 2000–2002 років, видатки у ділянках, які не попадають під пріоритети ДФОНПС (забруднення вод та повітря, відходи та

охорона заповідних територій) становили значну частину від загальної суми (приблизно одну третину у 2003 та 2004 роках, див. Таблицю 5.3).

Таблиця 5.3: Видатки Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, 1998–2004 роки (млн. доларів США)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Надходження	2,8	2,6	6,9	10,5	12,4	15,2	18,0
Видатки	1,1	2,7	4,4	12,0	9,6	17,9	22,2
Капітальні як частка від загальних, %	..	35,4	73,5	83,4	91,0	79,5	83,7
Поточні як частка від загальних, %	..	64,6	26,5	16,6	9,0	20,5	16,3
Видатки/надходження, %	39,8	103,5	63,4	113,7	77,5	117,7	123,1
Всього видатки	1,1	2,7	4,4	12,0	9,6	17,9	22,2
Охорона атмосферного повітря	0,0	0,1	0,3	0,2	0,2	1,9	4,4
Охорона вод	0,1	0,6	2,3	8,1	6,3	6,4	6,6
Поводження з відходами	0,1	0,2	0,3	1,8	1,6	3,7	4,2
Землекористування та корисні копалини	0,0	0,0	0,2	0,3	0,6	0,1	0,1
Заповідні території	0,3	0,7	0,6	0,3	0,4	0,2	0,6
Інші	0,6	1,1	0,7	1,3	0,4	5,5	6,3

Джерело: Мінприроди, 2005 р.

Фонди ОНПС фінансують тільки частину державних природоохоронних видатків, і надходження коштів становило в середньому 29,1% від загальної суми видатків у період 2001–2004 років (11% з ДФОНПС). Як надходження фондів ОНПС так і загальні природоохоронні видатки різко зросли за ці роки, але останнє зросло повільніше, таким чином фінансуючи частку видатків, яка знижувалася у цей період.

Кошти фондів ОНПС можуть бути витрачені на види діяльності, які перелічені у Постанові Кабінету Міністрів № 1147 (1996, див. також Розділ 6, пункт 6.4). Конкретні бюджетні програми, які вибрані для фінансування, ідентифікуються у щорічному державному бюджеті як частина загального бюджетного процесу. ДФОНПС фінансує природоохоронні проекти державного та міжрегіонального значення, у тому числі відповідну науково-дослідну діяльність. Пріоритети надаються діяльності, яка пов'язана із запобіганням, скороченням та зниженням забруднення, з особливим акцентом на забруднення вод та розміщення відходів. ДФОНПС як правило надає тільки часткове фінансування для локальних та регіональних проектів, тоді як решта суми покривається заявниками проектів на їх територіальному рівні.

У результаті зростання надходжень, середній розмір проекту, який фінансувався ДФОНПС збільшився майже у п'ять разів між 1998 та 2003 роками, і більш ніж удвічі швидше, ніж індекс споживчих цін (ІСЦ). Проте, пріоритети виявилися занадто невизначеними для того, щоб забезпечити чітке керівництво для фінансування проектів. Більш вузько визначені пріоритети скоротили б потік непідходящих заявок, таким чином сприяючи процесу оцінювання. На обласному рівні, огляд, який був проведений DANCEE у 2001 році показав, що більшість фондів порушують Санкт-Петербурзькі керівні принципи для фондів ОНПС у країнах з перехідною економікою. Видатки не були достатньо цільовими для реалізації природоохоронних задач, і не було чіткої процедури для вибору проекту чи його управління.

Проект щорічного державного бюджету включає економічні та соціальні перспективи та оцінює надходження, видатки та фінансові показники наступних трьох років. Проте, ці засади не достатньо ефективно обмежують майбутні бюджети і тому не забезпечують ефективного керівництва для майбутнього планування. Існують невеликі спроби для врегулювання конфліктуючих потреб, які передбачені середньостроковими природоохоронними планами у багаторічну фінансову стратегію. Відсутність ефективних середньострокових бюджетних засад є ключовою перешкодою. У той час, коли засади при складанні бюджету орієнтовані на результат, звітність все ще фокусується на дотриманні фінансових показників. Фонди ОНПС, які фінансуються в основному завдяки збору за забруднення, стикаються з базовою дилемою, так як успіх у боротьбі із забрудненням включає довгострокове

скорочення бази їх надходжень. Більше того, система, яка базується тільки на зборі за забруднення не гарантує генерування достатніх надходжень для покриття природоохоронних потреб.

Вставка 5.1: Запланована реформа фондів ОНПС, 2005 р.

У 2005 році, Мінприроди встановило, що існує більше ніж 10056 місцевих фондів ОНПС. Наприклад, тільки у Київській області існували 638 фондів. Фонди не є окремими юридичними особами, у них не вистачає відданих працівників, офісів та управлінських структур. Як наслідок, виникає сумнів щодо ефективності управління цими численними місцевими фондами.

У 2005 році для покращення системи управління фондами був підготовлений проект Закону «Про Національний екологічний фонд». Проект закону передбачав:

- створення дворівневої системи (1 державний та 27 регіональних фондів, у тому числі Автономної Республіки Крим, 24 областей та міст Києва та Севастополя) для покращення ефективності витрат;
- сприяння середньо та довгостроковим проектам та покращення управління ними;
- розширення рамок надходжень до фондів (н-д, шляхом заохочення добровільних внесків та участі підприємств);
- надання фондам незалежного юридичного статусу; і
- використання фондів для допомоги підприємствам у здешевленні вартості комерційних кредитів для природоохоронних інвестицій.

У 2006 році проект закону був відхилений Верховною Радою.

Запланована реформа системи фондів ОНПС враховує деякі з цих недоліків (Вставка 5.1). Пропоновані рамки включають дворівневу систему, яка складається з ДФОНПС та регіональних фондів, що буде відповідати рекомендації першого ОРПД. Тоді як основний принцип екологічної політики говорить, що потрібно проводити заходи на тому рівні, на якому виникла екологічна проблема, більшість проблем з викидами виходять за межі локального рівня.

У результаті реформи фонди отримують статус окремих юридичних осіб. Це може забезпечити кращі основи для перегляду загального керівництва, яке здійснюється Мінприроди та Верховною Радою щодо природоохоронних пріоритетів з необхідністю функціональної незалежності для ефективнішого розподілу ресурсів. Санкт-Петербурзькі керівні принципи для фондів ОНПС пропонують, що органом для остаточного прийняття рішення щодо вибору проектів повинен бути колективний орган із залученням представників основних зацікавлених сторін. Цей колективний орган міг би також приймати участь у визначенні стратегії досягнення природоохоронних пріоритетів.

Проект реформи передбачає відхід від чисто грантового фінансування до зростання частки надання пільгових кредитів. Це допомогло б подальшому використанню ресурсів і сприяло б залученню коштів приватного сектора до фінансування природоохоронної діяльності. Проте, розвиток потенціалу вимагав би адекватної здатності заявників здійснювати виплати за кредитами та управляти потоками коштів.

5.4 Висновки та рекомендації

Система збору за забруднення залишилася в основному без змін, хоча нормативи зросли з метою врахування інфляційних процесів. Інституційні зміни покращили дотримання щодо сплати зборів. Проте, не дивлячись на деякі спроби перегляду системи збору за забруднення, що б виходило за межі ролі збільшення надходжень та фокусуванні на полегшенні тиску на довокілья, результати все ще залишаються незадовільними. Це б вимагало, відповідно до рекомендації першого ОРПД, подальшого спрощення та зростання нормативів для окремих забруднюючих речовин, які можуть бути адекватно заміряні, до рівнів, які б стимулювали скорочення забруднення, з огляду на вартість зниження забруднення та економічну доцільність. Ефективність економічних інструментів залежить від існування сильної дієвої системи контролю за дотриманням.

Рекомендація 5.1:

Мінприроди, у співпраці з Міністерством фінансів та Державною податковою адміністрацією, повинні переглянути систему збору за забруднення, з метою її спрощення та можливого запровадження механізмів автоматичної індексації нормативів. Зокрема, потрібно провести оцінку відповідності рівня нормативів для окремих забруднюючих речовин для досягнення конкретних природоохоронних результатів та посилення стимулюючої ролі збору.

Огляд системи збору за забруднення потребує розгляду використання альтернативних інструментів, у тому числі податків на продукцію. Зокрема, збір за викиди в атмосферне повітря від пересувних джерел,

який застосовується тільки для підприємств, може бути замінений податком на паливо, що не буде робити різниці між користувачами, але буде враховувати різні впливи на довкілля різних типів моторних палив. Для мінімізації адміністративних витрат, цей податок може збиратися разом з акцизом, і надходження будуть маркуватися на природоохоронні витрати, як і в існуючій системі збору за забруднення. Наприклад, платежі за викиди SO₂ потрібно замінити диференційованим оподаткуванням палива в залежності від вмісту сірки у ньому.

Рекомендація 5.2:

Мінприроди, у співпраці з Міністерством фінансів, повинно розширити базу існуючого збору за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від пересувних джерел для усіх користувачів. Це потрібно зробити шляхом включення цього збору у ціну на усі види моторного палива.

Комунальні тарифи зараз більш точно відображають собівартість і покращилася ситуація з неплатежами. Проте, перехресне субсидування все ще значне і платежі ще не повністю відображають принципи «користувач платить» та «забруднювач платить». Ця ситуація не заохочує використання заходів із збереження і утруднює залучення необхідних інвестицій у компанії, які надають послуги. Комунальні підприємства потребують значного фінансування для підтримки інфраструктури, яка руйнується. Вищі тарифи для користувачів та добре визначені засади встановлення тарифів є необхідними для збору необхідних коштів. Поточні витрати є високими і повинні бути знижені через запровадження стимулів до покращення ефективності.

Рекомендація 5.3:

Міністерство будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства, у співпраці з Міністерством праці та соціальної політики, повинно створити умови для прискореного росту інвестицій у покращення послуг, які надаються комунальними службами. Також важливим та необхідним є підсилення платіжної дисципліни та поступове підвищення тарифів до рівня окупності. Потрібно сприяти зниженню собівартості через встановлення вихідних даних (визначення точки відліку для проведення порівняння між поставщиками) та контрактів, які ґрунтуються на результативності, що встановить зв'язок між надходженнями, які збирає служба та досягненнями в ефективності.

Надходження до системи фондів ОНПС істотно зросли, в основному внаслідок покращення сплати в результаті надання (в 1999 році) повноважень контролю за сплатою збору до Державної податкової адміністрації і (з 2003 року) підвищення нормативів. Крім того, закінчення еколого-економічних експериментів принесе збільшення надходжень до фондів ОНПС. Зростання викидів у недавній період також сприяло вищим надходженням.

Менший прогрес спостерігається в управлінні видатками. Існуюча фрагментація з тисячами місцевих фондів, приводить до неефективності видатків у результаті відсутності узгодженості щодо загальних природоохоронних пріоритетів. Місцеві фонди часто виділяють природоохоронні кошти на загальні видатки місцевих органів влади. Процедури циклів проектів та критерії для оцінки та виставлення балів проектним пропозиціям краще визначена у ДФОНПС, у той час коли існують серйозні недоліки на нижчих територіальних рівнях.

Проте, навіть на державному рівні ситуація далека від задовільної. Розсіювання функцій в межах Мінприроди та відсутність об'єднаної структури управління для роботи з цих питань запобігли прийняттю чітких керівних принципів та процедури контролю. Фрагментація системи також призводить до високих витрат та перешкоджає вирівнюванню з природоохоронними пріоритетами. Існує потреба в розробці більш солідної основи для ідентифікації проектів та пріоритизації витрат на основі формалізованих строгих критеріїв ефективності. Прозорість, фінансове планування та управління циклами проекту потребує покращення, особливо в світлі зростання надходжень. Плани реформування, які розглядаються, є кроками у правильному напрямку, але можливість проведення запланованої зміни у законодавчих засадах повинна бути використана для приведення системи у повну відповідність з найкращою міжнародною практикою, яка описана у так званих Санкт-Петербурзьких керівних принципах. Реформа передбачає надання фондам статусу окремих юридичних осіб, що є позитивним

кроком, який повинен супроводжуватися створенням чіткого та прозорого управління та механізмів незалежного нагляду.

Рекомендація 5.4:

Мінприроди, у співпраці з Міністерством фінансів, повинно раціоналізувати систему фондів ОНПС, різко скоротивши їх кількість та встановивши перелік пріоритетних природоохоронних заходів для надання середньострокової фінансової підтримки, включаючи підготовку необхідних змін у законодавчі засади. Ці зміни повинні включати надання статусу окремих юридичних осіб тим небагатьом фондам, які залишилися, а також застосування правил хорошого та прозорого управління.

Розділ 6

ФІНАНСУВАННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

6.1 Вступ

У 1997 видатки на охорону довкілля¹ в Україні з державних та приватних джерел становили близько 950 млн. доларів США. У 2001 році Міністерство фінансів запровадило нову систему класифікації бюджетних видатків, яка базувалася на міжнародній практиці і дозволяла проводити більш точну оцінку. Тому, Міністерство фінансів вважає за неможливе порівнювати дані за два періоди. За останній період спостерігався значний ріст видатків на охорону довкілля, які зросли майже вдвічі з 650 млн. Доларів США у 2002 році до 1,1 млрд. доларів США у 2004 році. Тим не менше, цей період є занадто коротким, щоб підтвердити існування стійкої тенденції.

На місцевому рівні, надмірна кількість місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища (ОНПС), яка становить 10 056 (див. Розділ 5), та відсутність екологічної звітності унеможлиблює визначення чи видатки справді призначені на природоохоронні цілі. Також, на державному рівні, коли урядові структури, крім Мінприроди, витрачають кошти на охорону довкілля (див. таблицю 6.3), зокрема через компоненти відповідних державних цільових програм, які стосуються довкілля, деякі з цих видатків на можна вичленити з загальної суми видатків, яка зазначається у звіті Міністерства фінансів. Всі ці особливості утруднюють проведення детального аналізу ефективності використання видатків.

Дані, які використані у цьому розділі були надані Мінприроди, Міністерством фінансів та Державним комітетом статистики.

6.2 Внутрішні фінансові ресурси

Державне фінансування

У період 2001–2004 років, видатки зведеного державного бюджету становили постійну частку близько 0,25% ВВП (Таблиця 6.1). Сума видатків, зроблених через фонди ОНПС коливається близько 30%, з яких 7-8% витрачається через Державний фонд охорони навколишнього природного середовища (ДФОНПС). Відсутність моніторингу за видатками на охорону довкілля в межах урядових структур значно утруднює аналіз цих видатків (Таблиця 6.3), а грубе порівняння з іншими країнами немає великого значення. Наприклад, державні видатки на охорону довкілля у Франції у 2002 році становили 0,3% ВВП, процент подібний до України. Але того ж року, Франція витратила 67 Євро (78 доларів США) на душу населення, порівняно з 2,8 доларів США в Україні; остання цифра дуже близька до показника у Румунії (близько 4 долари США у 2004 році).

¹ Не включають видатків, які пов'язані з Чорнобильською катастрофою, які попадають в категорію соціальних видатків.

Таблиця 6.1: Видатки на охорону довкілля із зведеного державного бюджету, 2001–2005 роки

	млн. доларів США				
	2001	2002	2003	2004	2005 ³
Зведений бюджет	103,04	124,20	172,37	222,06	263,13
Державний бюджет	103,04	98,95	136,19	168,41	200,82
У тому числі ДФОНПС ¹	11,79	8,85	14,06	17,68	19,54
МФОНПС ²	..	25,25	36,18	53,65	62,31

Джерело: Міністерство фінансів, 2005 р.

Примітки:

¹ДФОНПС: Державний фонд охорони навколишнього природного середовища

²МФОНПС: обласні та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища

³Заплановано

Державні видатки на охорону довкілля зростали постійно протягом останніх п'яти років. Вони подвоїлися з 99 млн. доларів США у 2002 році до 200 млн. доларів США у 2005 році (Таблиця 6.2). Основні статті державного фінансування на охорону довкілля включають поводження з відходами та реалізацію проектів по боротьбі з ерозією ґрунтів або її запобіганню.

Таблиця 6.2: Видатки державного бюджету на охорону довкілля, 2001–2005 роки

	млн. доларів США				
	2001	2002	2003	2004	2005 ¹
ВВП	38 009	42 392	50 145	65 037	..
Видатки на охорону довкілля у % до ВВП	0,27	0,23	0,27	0,26	..
Стаття бюджету					
Всього охорона навколишнього середовища	103,04	98,95	136,19	168,41	200,82
Запобігання та зниження рівня забруднення навколишнього природного середовища	88,24	83,98	112,04	135,00	156,37
Охорона та раціональне використання природних ресурсів	18,28	17,30	27,39	32,58	32,98
Поводження з відходами	5,09	4,39	7,02	32,04	29,99
Зниження рівня інших видів забруднення навколишнього природного середовища	64,87	62,29	77,63	70,37	93,40
Збереження природозаповідних територій	3,43	4,49	5,83	7,25	10,74
Дослідження у галузі охорони навколишнього природного середовища	3,80	2,38	5,86	10,80	14,30
Інша діяльність у галузі охорони навколишнього природного середовища	7,57	8,11	12,46	15,37	19,40

Джерело: Міністерство фінансів, 2005 р.

Примітки: ¹ Дані станом на 1 липня 2005 р. (план).

З таблиці 6.3 видно, що у першій половині 2005 року основними урядовими органами, які витрачали бюджетні кошти на охорону довкілля, були Міністерство палива та енергетики (31%), Мінприроди (26%) та Міністерство з питань надзвичайних ситуацій (14%).

Таблиця 6.3: Видатки на охорону довкілля органами виконавчої влади, січень–червень 2005 року

Назва	Млн. доларів США	%
Всього	200,82	100
Міністерство палива та енергетики	62,99	31,37
Мінприроди	53,15	26,47
Міністерство з питань надзвичайних ситуацій	28,91	14,40
Національна академія наук	10,96	5,46
Міністерство оборони	10,19	5,07
Державний комітет по водному господарству	8,50	4,23
Національне космічне агентство	7,92	3,94
Державний комітет лісового господарства	5,42	2,70
Міністерство промислової політики	4,65	2,32
Державний комітет природних ресурсів	3,17	1,58
Українська академія аграрних наук	1,17	0,58
Державне управління справами	1,06	0,53
Міністерство аграрної політики	0,99	0,49
Державний комітет по земельних ресурсах	0,99	0,49
Херсонська обласна державна адміністрація (повені)	0,44	0,22
Державний комітет ядерного регулювання	0,26	0,13
Державний комітет житлово-комунального господарства	0,03	0,02

Джерело: Міністерство фінансів, 2005 р.

Держава тільки фінансує заходи з реабілітації та збереження споруд, а не заходи щодо зниження кількості джерел забруднення. Згідно з даними Мінприроди, пріоритети уряду у галузі охорони довкілля не базуються на реалістичних або довготермінових проектах. Не проводиться оцінка їх економічної ефективності, та не розглядаються можливі варіанти.

Видатки з фондів ОНПС

Джерела надходжень до фондів ОНПС описані у Розділі 5. З 1998 року істотно зросли як видатки так і надходження (див. Таблицю 5.3). Постановою Кабінету Міністрів № 181/2002 передбачено, що 10% коштів ДФОНПС може бути зарезервовано для непередбачених видатків. Мінприроди керує видатками ДФОНПС, тоді як обласні та місцеві фонди ОНПС управляються обласними та місцевими органами влади.

Більшість видатків ДФОНПС становлять капітальні витрати (84% від загальної суми у 2004 році). У 2003 році, лівова частка була потрачена на охорону вод (36%), тоді як 20% було потрачено на поводження з відходами та 11% – на охорону атмосферного повітря (див. Таблицю 5.3 у Розділі 5). Видатки на землекористування, підземні водні ресурси та заповідні території були дуже малими.

Через відсутність екологічної звітності місцевих фондів та їх занадто велику кількість, досить важко оцінити вплив фінансованої ними діяльності на довкілля. Фонди тільки зобов'язані звітувати про видатки на фінансовані проекти, а не про їх природоохоронну результативність. Тим не менше, деякі обласні фонди звітують Мінприроди і Державному комітету статистики про свою природоохоронну діяльність. У Розділі 5 проведено глибоку оцінку функціонування фондів ОНПС.

Видатки підприємств на охорону довкілля

Іншим основним джерелом внутрішніх видатків на охорону довкілля є підприємства різних форм власності. Існуюча бухгалтерська система видатків на охорону довкілля включає наступні елементи:

- Капітальні вкладення
- Поточні видатки
- Видатки на капітальний ремонт основних виробничих фондів, які призначені для охорони довкілля

У період 2001–2004 років, загальні видатки на охорону довкілля становили 1,7% – 1,8% ВВП (Таблиця 6.4), з яких частка підприємств складала 1,3% – 1,4% ВВП. У 2004 році поточні витрати становили 69% від загальної суми видатків на охорону довкілля, капітальні вкладення – 25% та ремонти – 6%. У 2004 році капітальні вкладення на охорону довкілля склали приблизно 279 млн. доларів США. Капітальні вкладення в охорону довкілля постійно зростали і були майже втричі більшими у 2004 році у порівнянні з 2002 роком. Приблизно 80% загальних капітальних вкладень в охорону довкілля зроблено підприємствами (див. Таблиця 6.5)

Капітальні вкладення та інші витрати

Загальні капітальні вкладення в охорону довкілля становлять 2% загальних капітальних вкладень у країні. Більша частина обсягів капітальних вкладень в охорону довкілля була використана у Запорізькій області (22,8%), Дніпропетровській області (19,1%), Донецькій області (14,6%) та місті Києві (8,2%).

У 2004 році, так як і в попередні роки, капітальні вкладення в охорону довкілля спрямовувались переважно у наступні ділянки: охорона вод – 39,8%, охорона атмосферного повітря – 37,7%, охорона земель – 9,2% (Таблиця 6.5). Наприклад, капітальні вкладення у землекористування становлять близько 25,8 млн. доларів США, з яких 30,3% на цільові споруди загального призначення, 16,3 % – на гідротехнічні роботи (наприклад, греблі, дамби, водосховища) та решта на охорону від зсувів та створення зелених охоронних зон.

Таблиця 6.4: Загальні видатки на охорону довкілля за статтею видатків, 2001–2004 роки

	2001	2002	2003	2004
Капітальні вкладення у поточних цінах (млн. доларів США)	90,6	97,3	162,1	278,8
Витрати на ремонт у поточних цінах (млн. доларів США)	56,5	45,3	53,0	66,2
Поточні видатки у поточних цінах (млн. доларів США)	540,5	578,2	630,5	780,6
Всього	687,6	720,9	845,5	1 125,7
ВВП у поточних цінах (млн. доларів США)	38 008,9	42 391,6	50 144,7	65 036,9
Видатки у % до ВВП	1,8	1,7	1,7	1,7

Джерело: Державний комітет статистики, 2005 р.

У 2004 році держава витратила близько 66 млн. доларів США на ремонт природоохоронного устаткування та близько 780 млн. доларів США на поточні витрати (Див. Таблицю 6.4). Заходи з охорони довкілля здійснювались підприємствами, організаціями та урядовими структурами. Проте, варто зазначити що 97% витрат на капітальний ремонт основних фондів та 88% витрат на ремонт обладнання були здійснені підприємствами або приватним бізнесом.

У 2004 році, поточні витрати були розподілені наступним чином: охорона та раціональне використання вод – 57%, поводження з відходами (обробка та видалення) – 18%, та охорона атмосферного повітря – 15%, а залишок був потрачений на фауну, флору, охоронні території та надра. На регіональному рівні, четвертина загальних поточних видатків (26%) була сконцентрована у Дніпропетровській області, 17% - у Донецькій області та 10% у Луганській області.

Того ж року, видатки на ремонт та технічне обслуговування в охороні довкілля в основному розподілялись наступним чином: охорона вод – 48% та охорона атмосферного повітря – 42%. На обласному рівні, витрати Луганської області становили 15%, Донецької області – 13% та Дніпропетровської області – 11,5%.

Таблиця 6.5: Капітальні вкладення в природоохоронні основні фонди, 1997–2004 роки

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Загальні вкладення у поточних цінах, у тому числі з державного бюджету	128,70	91,04	60,91	68,49	90,58	97,34	162,08	278,84
	23,95	15,24	7,14	7,83	20,26	15,72	26,37	40,18
Всього								
Охорона вод	67,95	54,83	30,84	34,87	37,88	41,28	74,35	110,99
Охорона атмосферного повітря	21,75	13,39	7,00	7,85	18,34	16,92	31,77	105,00
Землі	11,07	11,84	12,20	10,46	12,99	22,15	22,86	25,81
Флора	0,05	0,00	..	0,50	..	0,11	0,81	0,90
Надра	23,90	12,53	8,33	12,59	12,02	12,26	14,46	15,28
Охоронні території	..	0,00	..	..	0,02	0,32	0,19	0,58
Відходи	3,49	2,16	2,32	2,15	5,79	3,92	10,03	19,21
Фауна	0,16	0,24	0,19	0,06	0,17	0,34	0,64	0,47
Інше	0,32	0,12	0,02	0,02	0,02	0,04	6,98	0,58

Джерело: Державний комітет статистики, 2005 р.

Дивіться у Розділі 8 детальне обговорення природоохоронних видатків у промисловості.

6.3 Використання іноземних фінансових ресурсів на природоохоронні цілі

Сумарні прямі іноземні інвестиції (ПІІ) на душу населення в Україні з 1991 до 2004 року (178 доларів США) є нижчі, ніж ПІІ у восьми країн Південно-Східної Європи² (507 доларів США) та Російської Федерації (331 долар США).

У 1997 році з метою залучення іноземних інвесторів, сприяння діалогу з іноземними компаніями та наданню допомоги їм у процесі інвестування у країні Указом Президента № 323/97 була створена Консультативна рада з питань іноземних інвестицій (Консультативна рада). Консультативну раду очолює Президент і до її складу входять керівники транснаціональних корпорацій, які вже здійснюють інвестиції в країні. У жовтні 2005 року, на своєму шостому пленарному засіданні Консультативна рада вітала покращення інвестиційного клімату, створення стабільного середовища для розвитку підприємництва, та налагодження конструктивного діалогу між представниками бізнесових кіл та органами державної влади. В Україні також існує Агентство із сприяння інвестицій, яке займається економічними аспектами інвестицій, але сумнівно чи згадується новим інвесторам про екологічну відповідальність або перешкоди, які пов'язані з інвестуванням. Державний комітет статистики збирає дані про ПІІ, результати розбиваються за видами діяльності але не вказуються кошти, призначені на охорону довкілля.

ПІІ нараховували 0,7474 млрд. доларів США у 1997 році та 1,711 млрд. доларів США у 2004 році. Восени 2005 року, Державне металургійне підприємство «Криворіжсталь» було продано за 4,8 млрд. доларів США. Ця виняткова сума майже утричі більша від суми ПІІ у 2004 році.

Підчас надзвичайного круглого столу «Україна», за фінансової підтримки Всесвітнього економічного форуму у Києві у 2005 році, лідери корпорацій вказували на корупцію, слабе регуляторне середовище, непередбачуваність економічної політики уряду та відсутність незалежної судової системи, як на найбільші перешкоди до провадження бізнесу в Україні.

²Албанія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Румунія, Сербія та Чорногорія, Колишня Югославська Республіка Македонія та Туреччина.

В рамках Мінприроди, Управління міжнародного співробітництва відповідає за координацію співпраці з міжнародними організаціями у питаннях імплементації екологічних програм та проектів, але воно не має права фінансового керівництва міжнародними проектами.

6.4 Засади прийняття рішень

Вихідна інформація

До 2001 року затрати на охорону довкілля були включені у статтю «Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека», яка також включала витрати, пов'язані з Чорнобильською аварією. Наказом Міністерства фінансів № 604/2001 про бюджетну класифікацію, було запроваджено бюджетну класифікацію, яка відповідає вимогам міжнародної класифікації національних бюджетів Відділу статистики ООН. Ця нова система включає код функціональної класифікації 0500 для «Охорони довкілля». У Таблиці 6.2 показані статті, які відносяться до охорони довкілля. Хоча є в наявності дані до 1999 року, аналіз у даному розділі фокусується на даних з 2002 року і далі.

Включення фондів ОНПС у склад бюджету відбулося шляхом внесення змін у 1998 році до Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» 1991 року. Цей захід мав за мету посилення контролю за використанням екологічних позабюджетних фондів, так як мали місце випадки використання цих цільових фондів не за призначенням або на потреби, не пов'язані з охороною довкілля. У той же час, обласні та місцеві фонди були включені у склад обласних та місцевих бюджетів. Із сторони надходжень, у 1999 році Державна податкова адміністрація отримала повноваження контролю за вчасністю та повнотою сплати збору (див. Розділ 5).

Законодавчі рамки

Державні видатки на охорону довкілля включаються у щорічний закон про державний бюджет. Декілька законів визначають збір за забруднення як основне джерело надходжень до фондів ОНПС (див. Розділ 5).

Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає основні рамки природоохоронних витрат. Він містить положення щодо принципу «забруднювач платить», як і інші підзаконні акти та кодекси у галузі охорони довкілля. Різноманітні постанови визначають регулювання та нормативи використання природних ресурсів. Закон визначає наступні основні джерела фінансування природоохоронної діяльності:

- Державний бюджет, обласні та місцеві бюджети (у тому числі бюджет Автономної Республіки Крим)
- Фонди охорони навколишнього природного середовища
- Кошти підприємств, установ та організацій
- Добровільні внески та інші кошти

Перші два пункти складають основне джерело видатків на охорону довкілля, тоді як третій пункт відноситься до видатків на охорону довкілля у приватному секторі. Четвертий пункт існує тільки на папері; жодних внесків не було зроблено. Інші кошти, такі як фонди екологічного страхування та пільгові банківські кредити, ще не були запроваджені в Україні, але Мінприроди в ході консультацій з відповідними установами розглядає можливість їх запровадження.

Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» обумовлює різні податкові пільги для юридичних осіб, які запроваджують маловідхідні та ресурсо- і енергозберігаючі технології, і які виконують природоохоронні заходи. Також передбачено створення інших фондів для фінансування заходів з охорони довкілля. Інші податкові пільги згадуються у Законі 1992 року «Про природно-заповідний фонд» та Законі 1998 року «Про відходи».

Діяльність з фінансування охорони довкілля стимулюється податковими пільгами, передбаченими Законом «Про охорону навколишнього природного середовища». Різні пільги можуть надаватися

підприємствам, установам, організаціям та іншим юридичним особам, які запроваджують маловідхідні, енерго- та ресурсозберігаючі технології, використовують нетрадиційні джерела енергії або проводять природоохоронні заходи.

Проте Закон «Про систему оподаткування» (1991 р.) обумовлює, що податкові пільги не можуть бути запроваджені або змінені іншими законами, крім податкових законів. Ця несумісність законів може використовуватись при отриманні пільг, які базуються на Законі «Про охорону навколишнього природного середовища», які не узгоджуються із Законом «Про систему оподаткування». Податковими законами, які включають невелику частину податкових пільг, передбачених екологічним законодавством, є Закон «Про оподаткування прибутку підприємств» та Закон «Про плату за землю». Інші податкові закони також передбачають деякі незначні пільги, які можуть застосовуватися до природоохоронної діяльності.

Постанова Кабінету Міністрів України № 634/1998 «Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища» є законодавчою базою для ДФОНПС. У Положенні встановлені основні принципи, правила та процедури отримання фінансування з ДФОНПС. Проте, у ньому відсутні чіткі правила оцінки ефективності схвалених проектів та вимірювання ефективності їх реалізації.

Постанова Кабінету Міністрів України № 1147/1996 перелічує види діяльності, що належать до природоохоронних заходів, які можуть фінансуватися з державного, обласних або місцевих фондів. Мінприроди, яке може переглядати та оновлювати заходи планування та фінансування з ДФОНПС, видало Наказ № 189/2002 «Про Порядок планування та фінансування природоохоронних заходів з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища». Цим наказом визначені умови для отримання фінансування та повноваження Мінприроди стосовно ДФОНПС, уточнено процедуру розгляду запитів та надано право територіальним органам Мінприроди на виконання проектів з природоохоронними заходами. Постановою Кабінету Міністрів України № 181/2002 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 7 травня 1998 р. № 634» внесено наступні зміни до Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища:

- Метою ДФОНПС, як складової частини Державного бюджету України, є концентрація коштів для цільового фінансування заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища. Ця діяльність та заходи спрямовані на запобігання, зменшення та усунення забруднення навколишнього природного середовища, в тому числі фінансування наукових досліджень з цих питань.
- ДФОНПС фінансує природоохоронні та ресурсозберігаючі заходи, і використовується в межах лімітів бюджетних програм, визначених законодавством. Це передбачає, що під час формування бюджетних програм, пріоритет віддається заходам, спрямованим на запобігання, зменшення та усунення забруднення.

Постанова Кабінету Міністрів України № 44/2001 визначає порядок використання державних коштів на природоохоронні заходи та порядок їх фінансування з державного, обласних та місцевих бюджетів. Цим документом також затверджено перелік природоохоронних заходів, фінансування яких здійснюється з державного бюджету, та зобов'язано Кабінет Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні адміністрації, муніципальні органи Києва та Севастополя включати відповідні види діяльності в обласні та місцеві бюджети, та виділяти необхідні кошти. Ця Постанова була скасована Постановою Кабінету Міністрів України № 1193/2002. Не було прийнято жодної нової постанови, яка б визначала основні напрямки використання коштів фондів ОНПС на державному рівні. Через нестачу спеціальних законодавчих актів, Міністерство фінансів та Міністерство економіки все ще звертаються до Постанови № 1147/1996 при схваленні будь-якого бюджетного рядка, який передбачає державні видатки на охорону довкілля.

Постанова Кабінету Міністрів України № 773/2005 про використання ДФОНПС надає Мінприроди право створювати в ДФОНПС бюджетний рядок, який може використовуватися для здешевлення вартості комерційних кредитів для природоохоронних проектів. Тоді як Мінприроди ще не використовувало цю процедуру, існують сподівання, що цей бюджетний рядок допоможе підприємствам у реалізації природоохоронних проектів за меншу вартість. Кошти згідно цього бюджетного рядка будуть

використовуватися для надання підприємствам низькопроцентних (або безпроцентних) кредитів та будуть виділятися безпосередньо банкам, які видають кредити для таких проектів.

Згідно з адміністративними положеннями, Мінприроди, Державний комітет лісового господарства та їх органи на місцях, підприємства Укрзалізниці, які мають справу із збереженням лісів, та органи рибогосподарського нагляду, звільняються від нарахування збитків за забруднення навколишнього природного середовища, порушення лісового законодавства, нецільового використання природних ресурсів та використання рибних ресурсів.

Закон «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» (1992 р.) був підготовлений з метою залучення, сприяння та гарантування інвестицій. Законом передбачено три типи економічних зон: спеціальні економічні зони; території спеціального інвестиційного режиму; та території пріоритетного розвитку. Підприємства, які працюють на цій території отримують спеціальні податкові пільги (н-д, звільнення від податку на прибуток та ПДВ) та користають з спеціальних умов платежів та інвестицій (див. Вставку 6.1).

Вставка 6.1: Спеціальні економічні зони (СЕЗ)

З 1996 року було створено 21 спеціальна економічна зона для прискорення регіонального економічного розвитку. Проте, Закон «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» не містить прямих положень про інвестиції в природоохоронну сферу. Практика показує, що органи влади, які відповідають за прийняття рішень стосовно конкретних інвестицій шукають виключно економічних переваг. Досить важко оцінювати кількість незібраних надходжень з численних економічних інструментів, які стосуються довкілля, а також можливих екологічних інвестицій компаній у СЕЗ. Відсутність прозорості ускладнює оцінку реалізації екологічної політики у цих зонах.

МВФ та міжнародні спостерігачі критикували використання зон, мотивуючи це тим, що вони призводять до незбалансованого впливу на решту території країни, н-д, порушуючи ринкову конкуренцію. Більше того, враховуючи незалежність органів управління щодо витрачання державних коштів та відсутність прозорості, рівень корупції був такий, що на початку 2005 року Уряд вирішив скасувати ці зони. Але це рішення мало такий негативний вплив на іноземні компанії, які інвестували кошти, що Уряд змінив своє рішення. І на кінець, на початку 2006 року був ліквідований статус спеціальних економічних зон.

Інституційні рамки

Крім Мінприроди багато інших урядових органів також витрачають кошти на охорону довкілля: Державне управління справами, Міністерство палива та енергетики, Державний комітет лісового господарства, Міністерство оборони, Міністерство промислової політики, Міністерство аграрної політики, Міністерство з питань надзвичайних ситуацій, Державний комітет по водному господарству, Державний комітет по земельних ресурсах, Державний комітет ядерного регулювання, Державний комітет житлово-комунального господарства³, Національне космічне агентство, Національна академія наук, Українська академія аграрних наук та Херсонська обласна державна адміністрація. Наприклад, Херсонська область отримала пряме фінансування на мінімізацію впливу повеней. Через відсутність єдиної методології звітності про видатки на охорону довкілля, важко прослідкувати видатки цих організацій. Більше того, виглядає, що співпраця між різними органами є слабкою: наприклад, Мінприроди на знає обсягів ресурсів, які потребують інші урядові органи на охорону довкілля (див. Таблицю 6.3)

³ У 2005 році був включений у склад Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства.

Засади політики та пріоритети для видатків

Видатки на охорону довкілля мали б відповідати пріоритетам, які встановлені в «Основних напрямках державної політики України у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» (1998 р.). З 1998 року, були розпочаті інші ініціативи з екологічної політики, які включають розробку стратегії сталого розвитку, яка неодноразово блокувалася Верховною Радою (див. Розділ 1 та Додаток III). Як наслідок, фонди все ще притримуються Постанови Кабінету Міністрів № 1147 про перелік видів діяльності, які відносяться до природоохоронних заходів та «Основних напрямків» (див. Розділ 5).

Автономна Республіка Крим, кожна область та міста Київ та Севастополь повинні розробляти свої природоохоронні плани. Діяльність з охорони довкілля фінансується з місцевих бюджетів та фондів. Управління видатками на охорону довкілля відрізняється на місцевому та обласному рівнях. Згідно з дослідження «Огляд потенціалу обласних фондів охорони навколишнього природного середовища в Україні», яке було підготовлено міжнародною консультативною компанією КОВІ у 2001 році, половина надходжень витрачається на не інвестиційні проекти та діяльність, деякі з них навіть не мають відношення до охорони довкілля. Проте, це не виключає існування місцевих фондів, які чітко спрямовують свої видатки на охорону довкілля.

Фонди керуються Положенням про ДФОНПС, яке містить загальні напрямки фінансування, але не визначає екологічні пріоритети. Деякі області також реалізують Регіональні плани дій з охорони навколишнього природного середовища (РПДОНПС) та деякі міста – місцеві плани дій з охорони навколишнього природного середовища (МПДОНПС). Наприклад, Київська область має п'ятирічну програму з охорони довкілля. Вартість кількарічного проекту розбивається по роках і управляється як річні проекти на цей самий період. Якщо фактична вартість проекту на певний рік перевищує проектну, органи влади можуть надіслати запит Мінприроди для отримання співфінансування з ДФОНПС. Шляхом тривалої процедури, керівництво ДФОНПС аналізує подані запити і після погодження виділяється необхідна сума.

Загальним правилом є встановлення Мінприроди та його обласними та місцевими органами пріоритетів, які підлягають затвердженню Кабінетом Міністрів. Мінприроди надає перевагу погодженню максимальної кількості проектів, не залежно від пріоритетів та потреб, навіть коли кошти не будуть в наявності. Єдиним критерієм є той, що проект мусить узгоджуватися із переліком із вищезгаданої Постанови Кабінету Міністрів № 1147. Рідко використовуються сучасні методи оцінки з використанням аналізу рентабельності та аналізу затрат та результатів. Працівники фондів визнають нехватку фахівців, які б могли провести такі оцінки. Було б можливо змінити положення про фонди, включивши до нього спеціальне фінансування для залучення спеціалістів для проведення аналізу рентабельності проектів.

Партнерство держава–приватний сектор

На даний час в Україні такого партнерства не існує. Мінприроди працює над передачею деяких повноважень приватному бізнесу. Для боротьби з корупцією та створенням середовища довіри, всі фінансові заходи повинні бути прозорими. Наприклад, у разі виявлення порушення тендерної процедури, проект заморожується.

Методика збору даних та бухгалтерської звітності

Методика збору даних та бухгалтерської звітності була розроблена в радянський період. Були зроблені деякі модифікації, але тільки в структурі статистичних звітів та таблиць. До 2002 року, інвестиції у лісове та рибне господарства були несистематичними, включаючи видатки на охорону довкілля. До

деякої міри існуюча методика та методика КБЗ ОЕСР⁴ є порівняльними. Статистична звітність підприємств за існуючою методикою є більш детальною і всебічною, ніж за методологією КБЗ ОЕСР, але не є дуже надійною. Іншою проблемою є те, що «видатки на охорону довкілля» мають набагато ширше значення, ніж у методиці КБЗ ОЕСР.

Не всі суб'єкти витрат використовують ту ж саму методику для видатків з охорони довкілля. Так як їх звітність не відповідає міжнародним стандартам, досить важко оцінити видатки на охорону довкілля. Державний комітет статистики та Мінприроди працюють спільно за підтримки ОЕСР з метою гармонізації даних звітності про видатки на охорону довкілля. Вони реалізують концепцію, визначену методикою КБЗ ОЕСР/Євростат. Проект націлений на розробку системи класифікації та звітності для цілої країни, яка (1) сприяє звітності та допомагає у прийнятті рішень; і (2) дозволяє проведення порівняння з іншими країнами. Звітність від підприємств є майже готовою, але робота над методикою звітності для домашніх господарств все ще триває. Система звітності повинна бути схвалена Урядом та реалізовуватися всіма урядовими структурами. Працівникам різних урядових структур потрібно буде пройти навчання з використання системи двома відповідальними органами.

Офіційна інформація

Інформація про видатки на охорону довкілля є необхідною для розробки ефективної екологічної політики та законодавства, у тому числі рішень про державний, обласні та місцеві бюджети, та набір адміністративних та економічних інструментів для підтримки галузі охорони довкілля. Більше того, ця інформація може допомогти у висвітленні зв'язків та компромісів між екологічною політикою та фіскальною політикою, політикою у сфері зайнятості, енергетичною та іншою урядовою політикою. Проте, у більшості країн СЕКЦА, інформація про видатки – чи на охорону довкілля чи в інших галузях – рідко використовується при розробці політики.

Постанова Кабінету Міністрів № 634 «Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища», передбачає зобов'язання Мінприроди публікувати щорічні звіти ДФОНПС про видатки на державному рівні.

З 2002 року, якість даних, які надсилаються деякими областями сумнівна, так як вони не зобов'язані звітувати про свою діяльність з охорони довкілля Мінприроди та Державному комітету статистики. Тільки декілька областей звітують Державному комітету статистики про використання своїх фондів ОНПС. Кількість місцевих фондів, яка важко піддається управлінню, та відсутність вимог щодо звітності з охорони довкілля показують слабкість існуючої структури фондів ОНПС. Так само, місцеві фонди не зобов'язані звітуватися Мінприроди про витрачені суми та досягнуті результати.

6.5 Висновки та рекомендації

З часу проведення першого ОРПД, а точніше з 2002 року, в Україні зросли видатки на охорону довкілля. Також частка видатків до ВВП залишалася досить стабільною, а в поточних цінах за період 2002–2004 років видатки на охорону довкілля зросли вдвічі в абсолютних показниках. Частка видатків компаній постійно зростає і зараз становить близько 80% від загальних видатків. Проте, через недостатньо прозору систему звітності, неможливо точно визначити на які ділянки припадають ці видатки, і наскільки вони фінансують найбільш важливі природоохоронні заходи.

У даний час, Україна гостро потребує чіткого напрямку витрат своїх фондів для покращення стану довкілля (див. обговорення у Розділі 1). Із застарілими «Основними напрямками» 1998 року та скасованою Постановою № 44/2001, Уряд та його допоміжні служби не мають законодавчих директив і

---

⁴ Методика Контролю та боротьби із забрудненням (КБЗ) була розроблена ОЕСР та узгоджена з Європейською системою збору економічних даних про довкілля Євростату (ЄСЗЕДД).

для маркування своїх природоохоронних витрат просто використовують перелік видів діяльності з Постанови № 1147/1996. Більше того, Мінприроди не приймає участі у процесі прийняття рішень щодо природоохоронних витрат інших урядових органів, і відсутня співпраця між суб'єктами, які приймають участь.

У цих обставинах, важко прогнозувати природоохоронні видатки. Непередбачуваність потоків надходжень (через можливі пільги, надані Урядом), зобов'язує Мінприроди корегувати видатки програм, переважно в сторону зменшення суми. У сучасній системі нечіткої політики та слабого планування, Мінприроди важко планувати природоохоронні програми, реалізація яких потребує більше одного року.

Рекомендація 6.1:

Мінприроди повинно визначити та встановити пріоритети для природоохоронних видатків у співпраці з Міністерством фінансів, Міністерством економіки та іншими зацікавленими сторонами (органи влади, бізнесові кола, та екологічні НУО зокрема) у відповідності з оновленими метою та цілями в галузі охорони довкілля.

Див. також Рекомендації 1.1 та 5.4.

Сумарні видатки на охорону довкілля можуть оцінюватися неточно через існуючу методику збору даних та звітності. Відсутність уніфікованої системи звітності для усіх урядових структур може приховувати видатки, які можна класифікувати як природоохоронні, або навпаки спричиняти видатки які визначені як природоохоронні, тоді коли вони такими не є. Галузеві міністерства та інші відомства мають видатки, які включають природоохоронний компонент, але вони не обліковують їх окремо. Державний комітет статистики та Мінприроди розробили систему класифікації для звітності промисловості про природоохоронні видатки, яка є сумісною з міжнародною практикою та практикою та методиками Європейського Союзу. Уніфікована система звітності дозволила б особам, які приймають рішення, краще прогнозувати та контролювати державні природоохоронні видатки.

Рекомендація 6.2:

- *Державний комітет статистики повинен запровадити систему статистичної звітності про природоохоронні видатки, яка розроблена разом з Мінприроди.*
- *Кабінет Міністрів повинен оновити та схвалити перелік видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів відповідно до Європейської системи Євростату щодо збору економічних даних з довкілля.*

Через надмірну фрагментацію місцевих фондів (загальна кількість – 10 056), важко оцінити їх ефективність. Більше того, очевидність раціонального використання фондів є обмеженою, так як не базується на оцінках результатів виконання програм. Рекомендується запровадження такої техніки оцінок на усіх адміністративних рівнях для підвищення ефективності управління видатками. Хороше планування дало б фондам можливість в основі своєї роботи використовувати періоди, довші ніж один рік.

Див. Рекомендацію 5.4.

***ЧАСТИНА III: ІНТЕГРАЦІЯ ПИТАНЬ ДОВКІЛЛЯ В
СЕКТОРИ ЕКОНОМІКИ ТА СПРИЯННЯ
СТАЛОМУ РОЗВИТКУ***

Розділ 7

УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ДОВКІЛЛЯ В ЕНЕРГЕТИЦІ

7.1 Енергетика¹

Виробництво енергії

Україна значно залежить від імпорту нафти і газу для власного виробництва енергії. У 1996 році імпорт становив 50% від сумарного постачання первинної енергії (СППЕ), а в 2003 році – 57%. Після 2000 року в Україні продовжується скорочення внутрішнього виробництва енергії. Видобування нафти становило 4,1 млн. тонн у 1996 році, після цього до 2000 року відбувалося скорочення видобутку, а потім повільний ріст і досягнення у 2003 році рівня 1996 року. Динаміка внутрішнього видобування природного газу була подібною, сягнувши у 1996 році 18,4 млрд. кубічних метрів, далі скорочення до 2000 року і знову ріст до 20 млрд. кубічних метрів у 2003 році. Зараз в Україні велика увага приділяється зниженню залежності від імпорту нафти і газу.

Таблиця 7.1: Енергетичний баланс (млн. тонн нафтового еквіваленту)

Роки	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Ресурси – СППЕ¹	154,0	142,9	141,2	139,6	130,1	132,0	132,6
Внутрішнє виробництво	79,0	80,4	80,9	82,3	72,0	72,8	75,5
Експорт:	2,4	4,4	7,7	7,2	8,6	12,5	19,1
Імпорт:	77,4	66,9	68,0	64,4	66,7	71,7	76,1
Нафта	9,3	9,9	9,5	6,1	13,6	19,4	23,0
Нафтопродукти	5,6	6,1	4,7	4,4	2,0	1,3	1,1
Природний газ	54,8	44,9	50,3	49,7	47,7	47,1	46,3
Вугілля	6,7	5,2	3,1	4,0	3,2	3,4	5,0
Інші	1,0	0,9	0,6	0,2	0,2	0,5	0,6
Кінцеве споживання енергії:	98,5	89,2	88,9	84,9	76,0	76,8	74,0
Промисловість та будівництво	47,0	39,1	38,4	36,9	31,2	31,3	30,8
Сільське господарство	4,1	3,8	3,3	3,0	2,7	2,9	2,9
Транспорт	6,6	7,0	6,2	5,5	7,4	7,8	7,4
Населення	27,4	25,9	26,9	25,8	23,9	23,8	22,5
Сфера обслуговування	9,5	9,6	10,3	10,0	8,8	8,7	7,9
Інше	3,2	2,9	3,0	2,9	0,3	0,3	0,3
Неенергетичне використання	0,8	0,9	0,9	0,9	1,7	1,9	2,1

Джерело: Міжнародне агентство з енергії (2005). Енергетичні баланси країн, які не входять до ОЕСР 1999-2003, видання 2005 р.

¹Сумарне постачання первинної енергії.

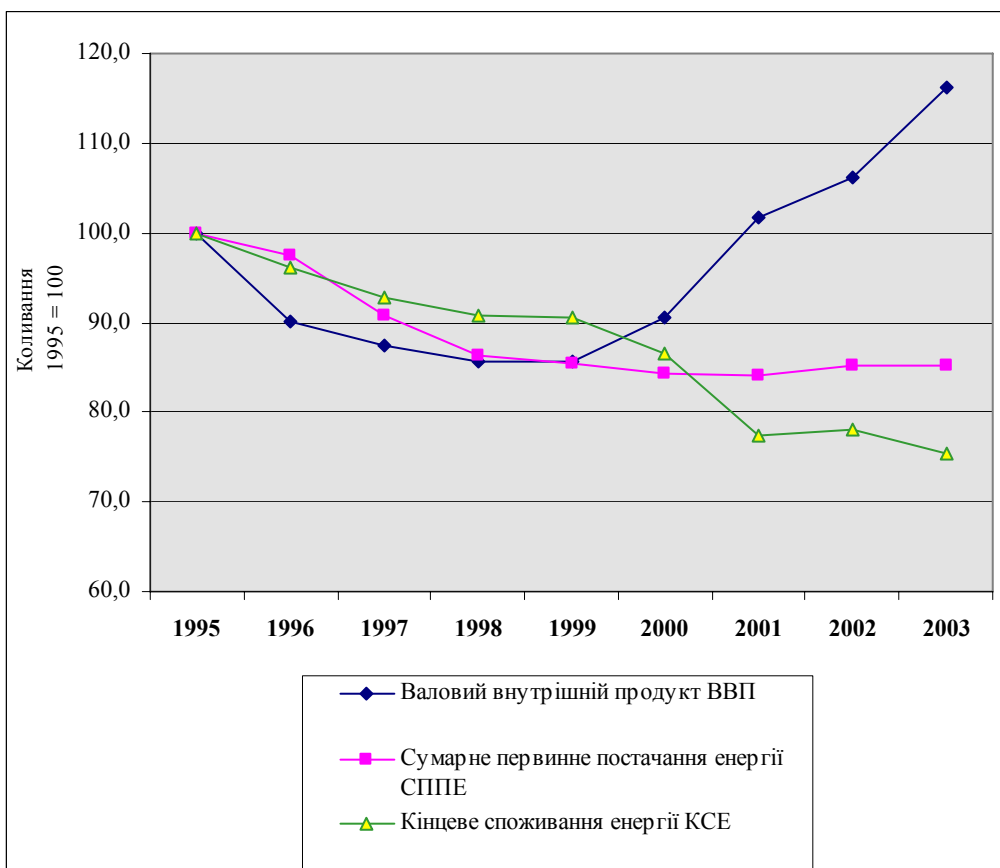
¹ Цей розділ не охоплює питань впливу на довкілля атомних установок або атомної безпеки.

З 1996 року відбувалося скорочення СППЕ (Таблиця 7.1). Імпорт енергоресурсів у фактичних показниках також скоротився – з 77,4 млн. т н.е. у 1996 році до 76,1 млн. т н.е. у 2003 році. За той же період, значно зріс експорт енергоресурсів – з 2,4 млн. т н.е. у 1996 році до 19,1 млн. т н.е. у 2003 році. Енергетика базується в основному на нафті та газі, 75% з яких – імпортуються. У період 1996 - 2003 років імпорт нафти зріс на 150%, тоді як імпорт природного газу у той же період скоротився на 16% (Таблиця 7.1). Ці два види енергії складають 55% СППЕ. Вугілля, яке є основним місцевим джерелом, становить 31%. Решта 14% СППЕ складаються з атомної енергії (13%), та відновних джерел (1%). У даний час Україна імпортує газ з Російської Федерації та Туркменістану, нафту з Російської Федерації, та нафтопродукти з Російської Федерації, Балтійських держав, Казахстану та Західної Європи. Російська Федерація та Польща продають вугілля Україні.

Енергоємність

У 1990-і роки в результаті скорочення виробництва, споживання енергії в Україні постійно скорочувалось (Малюнок 7.1). З 1999 до 2004 року ВВП збільшилось на 50% і річне зростання у 2004 році становило 12,1%, найбільший показник у Європі. У цей же період спостерігалось скорочення СППЕ та кінцевого споживання енергії. Хоча енергоємність ВВП знизилася на 30% у 1997–2003 роках, Україна є все ще однією з найменш енерго-ефективних країн у світі. Енергоємність в Україні є вища ніж в країнах СЕКЦА, за винятком Азербайджану, Таджикистану та Туркменістану.

Малюнок 7.1: Динаміка росту ВВП та споживання енергії

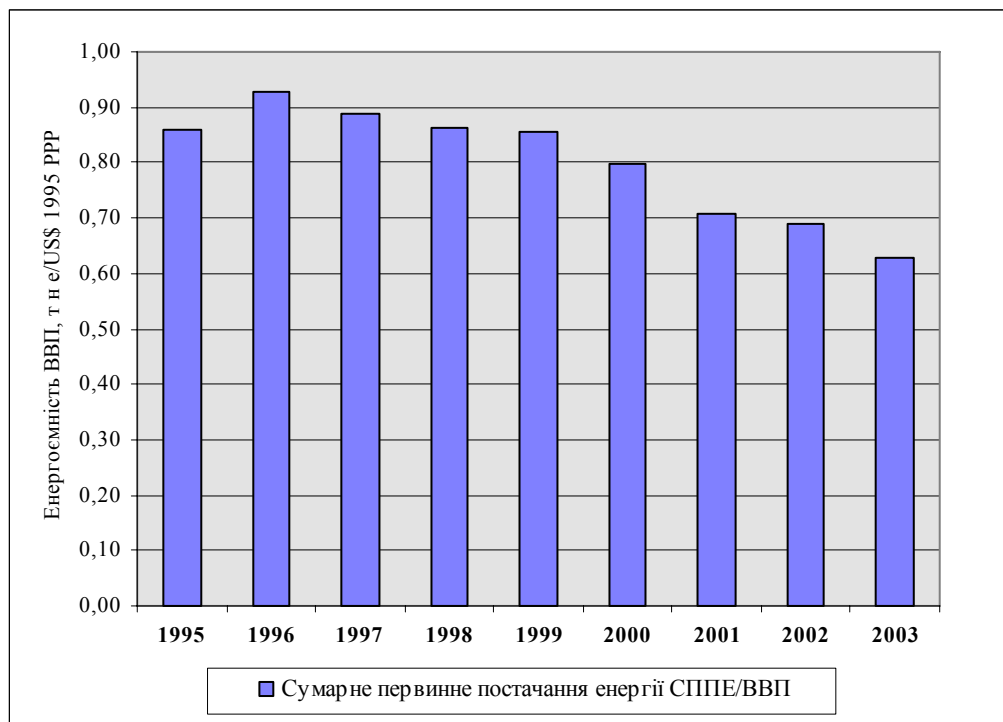

Джерело: Міжнародне агентство з енергії (2005). Енергетичні баланси країн, які не входять до ОЕСР 1999-2003, видання 2005 р.

Фактори, які впливали (і все ще впливають) на високу енергоємність включають повільну реструктуризацію енергоємних галузей промисловості; старіння основних фондів у державному, промисловому та житлово-комунальному секторах; та неадекватні реформи у галузі тепло- та електроенергетики. Найбільш важливими факторами є низькі тарифи у галузі тепло- та електроенергетики та переважання перехресного субсидування промисловими споживачами споживання

населенням та субсидування вугільної галузі електроенергетикою. Операційна ефективність галузі тепло- та електроенергетики залишалася на низькому рівні протягом 1990-х років через низькі інвестиції в енергетику. Споживання палива на одиницю виробленої енергії є високим у порівнянні з країнами ЄС. Генеруючі потужності, що перетворюють первинну енергію у теплову та електричну, мають низькі ККД, також є високими технічні та комерційні втрати у передавальних та розподільчих мережах. На малюнку 7.2 показана динаміка енергоємності та енергетичної ефективності.

Малюнок 7.2: Енергоємність

Джерело: Міжнародне агентство з енергії (2005). Енергетичні баланси країн, які не входять до ОЕСР 1999-2003, видання 2005 р.

У зв'язку з сильною залежністю України від вугілля та його низькою енергетичною ефективністю, вуглецева інтенсивність країни у 2003 році становила 2,1 тонни вуглецю на 1000 доларів США (у цінах 1995 р. за паритетом купівельної спроможності) (порівняно з 0,6 у Литві та 1,2 в Росії). Ця цифра показує прогрес з 1996 року, коли інтенсивність була 2,8 тонни вуглецю на 1000 доларів США (у цінах 1995 р. за ПКС).

За даними Інституту загальної енергетики Національної академії наук України, потенціал енергозбереження в цілому по країні становить 42-48 %. У промисловості можна досягнути 38% енергозбереження, у житловому господарстві (центральне опалення) – 30% та у паливно-енергетичному секторі – 17%.

Постачання електроенергії

Електроенергетична галузь України за показниками встановленої потужності на рівні 54 ГВт займає 12 місце у світі. Генерація та споживання значно скоротилися після отримання незалежності, але з 2000 року спостерігається їх постійне зростання. У 2003 році, в Україні вироблено 177 млрд. кВт год. електроенергії (порівняно з 178 млрд. кВт год. у 1997 році). Електроенергетична галузь країни у даний час знаходиться у стадії приватизації, зростає використання існуючих потужностей, та завершення введення в експлуатацію двох нових атомних реакторів.

В Україні є достатньо генеруючих потужностей для забезпечення її подвійних потреб в електроенергії. У 2004 році, теплоелектростанції (які працюють на мазуті, природному газі та вугіллі) виробили 40%

електроенергії, атомні електростанції – 50% та гідроелектростанції – близько 10%. Проте, розподільча система в країні потребує інвестицій та технічної підтримки, так як значні обсяги енергії марнуються через технологічні втрати в лініях електропередач. З 1997 року втрати зросли з 8% до 10%.

Хоча частка теплоелектростанцій є найвищою у загальній встановленій потужності (36,4 гВт), вони працюють на дуже низькій потужності і тому виробляють менше електроенергії, ніж атомні станції. 96% потужностей теплоелектростанцій відпрацювали свій розрахунковий ресурс, а майже половина з них знаходиться за межею граничного ресурсу та межею фізичного зносу. Тільки 10% потужностей було побудовано після 1980 року.

На даний час в Україні працюють чотири атомні електростанції загальною встановленою потужністю 13,8 ГВт. У 2004 році атомні електростанції майже повністю використовували свою встановлену потужність (81,4%). У грудні 2000 року Україна закрила енергоблок № 3 Чорнобильської АЕС потужністю 925 МВт, вивівши з експлуатації останній працюючий реактор на території Чорнобиля. Виведення з експлуатації найстарших реакторів розпочнеться у 2010 році. У 2004 році було завершено будівництво двох нових блоків, на Рівненській та Хмельницькій атомних електростанціях, і вони були приєднані до мережі у 2005 році.

Сектор централізованого тепlopостачання

В Україні, як і в інших країнах СЄКЦА, в секторі тепlopостачання домінує централізоване тепlopостачання. У великих містах системи централізованого тепlopостачання забезпечують теплом 65% усіх квартир. Загальна довжина трубопроводів становить 45 000 км, а загальна потужність мережі – 200 000 МВт тепла. Проте ця інфраструктура знаходиться у поганому стані, з істотними втратами. Це негативно впливає на ціну тепла, яка зростає, і стає не по кишені деяким споживачам. У даний час, ефективність встановленої потужності теплової генерації є дуже низькою. Багато котелень, як промислових так і комунальних, взагалі не працюють, і коефіцієнт використання є дуже низьким. Це в значній мірі спричинене відсутністю технічного обслуговування та капітальних ремонтів в останні роки. За оцінками, споживання палива у секторі тепlopостачання можна скоротити на 30% шляхом простого покращення обладнання, такого як котли, труби, насоси та клапани. Подальше енергозбереження можна отримати через відповідне проектування станцій та ефективний облік споживання тепла у комунально-побутовому секторі.

Практично відсутній індивідуальний облік на системах опалення, і його досить важко встановити в існуючих будинках. Ефективний облік споживання тепла у приватному секторі допоміг би не тільки у збереженні енергії, але також у покращенні показників збору платежів, навіть після підвищення тарифів. У даний час, через те, що радіатори є послідовно з'єднані і не мають клапанів-регуляторів, мешканці не можуть регулювати температуру в приміщеннях або споживання тепла. Житлово-експлуатаційні контори, які управляють комплексами з декількох будинків з сотнями квартир у кожному, не займаються регулюванням постачання тепла. Індивідуальний облік вимагав би обладнання (декілька лічильників тепла на квартиру, реконструкцію всієї трубопроводної системи, термостатичні клапани-регулятори) та потребував би високих інвестиційних затрат.

Мережі центрального опалення в Україні є застарілими та деколи погано ізольованими. 70 000 висотних жилих будинки в Україні (з п'ятьма або більше поверхами) споживають приблизно 40% всіх теплових енергетичних ресурсів країни. Втрати тепла підчас передачі (між пунктом виробництва та кінцевим споживачем) можуть коливатися від 8% до 25%, в залежності від довжини системи. Перехід на сучасні методи прокладення та ізолювання труб може дати в результаті економію палива до 22% та істотне скорочення викидів парникових газів (ПГ).

Первинні джерела енергії

Вугілля

У 2003 році, електроенергія та тепло, вироблені від спалювання вугілля становили 30% всього виробництва тепла та електроенергії, що на 50% менше від показника 1996 року. Вугілля, яке

споживається на теплових електростанціях, в основному вітчизняного походження, має високу зольність (35%) та вміст сірки (1,5–2%), і тому при його спаленні виділяється велика кількість викидів пилу та SO₂. Всі теплоелектростанції, які спалюють вугілля, обладнані електрофільтрами та скруберами для вловлення твердих частинок (пилу); проте, вони не обладнані установками десульфуризації. Технологія спалювання у киплячому шарі на теплоелектростанціях уможливила б істотне скорочення викидів пилу та SO₂ в атмосферу, але така технологія була встановлена тільки на одній теплоелектростанції в Україні, Старобешівській теплоелектроцентралі (блок № 4 потужністю 200 МВт), завдяки кредиту Європейського банку реконструкції та розвитку.

Низька якість вугілля також є проблемою для коксохімічної промисловості. На коксохімічних заводах, необхідно проводити десульфуризацію викидів в повітря у випадку коли вміст сірки у вугіллі перевищує 1%, що характерно для вітчизняного українського вугілля. Тільки чотири з шістнадцяти коксохімічних підприємства обладнані десульфуризаційними установками (див. Вставку 7.1). З іншого боку, кокс може розглядатися як раціональний економічний варіант для підприємств, які шукають альтернативних джерел енергії після стрімкого подорожчання цін на газ та встановлених урядом обмежень щодо споживання газу. Якщо ця альтернатива буде запроваджуватися з використанням існуючих технологій виробництва коксу, це буде мати негативний вплив на довкілля.

Вставка 7.1: Авдіївський коксохімічний комбінат

Авдіївський коксохімічний комбінат (АКХК) є одним з найбільших комплексних комбінатів в Україні, і розташований у Донецькій області. Його продукція включає широкий спектр від доменного коксу до високоякісних вугільних олів, а його потужність у 2004 році становила 4,8 млн. тонн коксопродуктів. 75% продукції становить сухий кокс та решту – мокрий кокс. АКХК також постачає тепло, воду, пару та енергію місту Авдіївці.

АКХК складається з 13 цехів: 2 цехи з підготовки вугілля для подальшої переробки (вугілля видобувається на одній вугільній шахті потужністю 6 млн. тонн), чотири коксопереробні цехи потужністю 6,4 млн. тонн коксу, цехи з виділення хімічних компонентів з коксового газу (смоли, бензоли, аміак, сульфід водню), очисні споруди та інші цехи, які переробляють хімічні продукти, відновлені з коксового газу. Так як у цехах по відновленню хімічних продуктів з коксового газу та інших цехах з переробки коксу утворюються стічні води, які містять сполуки фенолу та інші сполуки, на території АКХК встановлені очисні споруди біологічної очистки. Якість скидів стічних вод після очистки контролюється акредитованою екологічною лабораторією, і показники не перевищують встановлених норм.

У даний час на АКХК реалізується нова технологія, спроектована Hal dor Topsoe A/S для видалення сульфідів водню з коксового газу з метою виробництва сірчаної кислоти. Очищений коксовий газ містить 0,5 г/м³ сульфідів водню та відповідає найстрогішим міжнародним вимогам до викидів в атмосферне повітря.

Вугілля є найбільш вуглецево-інтенсивним паливом, і підприємства по виробництву та спалюванню коксу проявляють інтерес до успішного застосування чистих вугільних технологій (ЧВТ). ЧВТ призначені для покращення як продуктивності, так і екологічної прийнятності видобування, підготовки та використання вугілля. ЧВТ значно знижують викиди забруднюючих речовин разом з істотним збільшенням продуктивності. Проте, запровадження таких технологій вимагає підтримки, так як потребує значних капітальних вкладень і має довгий період окупності (хоча поточні витрати є нижчі, ніж в інших технологіях). В Україні є величезні запаси вугілля і добре розвинута вугільно-добувна промисловість (див. Розділ 8). Закриття вугільних шахт може позбавити країну важливого місцевого джерела енергії та спричинити соціальні проблеми для працівників. Це є одна з причин, чому ЧВТ може бути надано перевагу серед інших джерел електропостачання. Їх реалізація може бути можливою шляхом проведення заходів для сприяння інвестування у цей сектор. Наприклад, ЧВТ можуть розглядатися як проекти спільного впровадження згідно Кіотському протоколу, так як вони збільшують ефективність виробництва електроенергії і тому скорочують попит на паливо (у даному випадку вугілля) для виробництва еквівалентної кількості енергії та відповідно скорочують викиди ПГ. (Див. інформацію щодо імплементації Кіотського протоколу у Розділі 4).

Нафтопереробка

Україна має шість нафтопереробних заводів із сумарною потужністю приблизно 1 мільйон барелів в день. Проте, нафтопереробні заводи України працюють набагато нижче своєї потужності. Донедавна вони не отримували достатньої кількості сирої нафти для забезпечення внутрішніх потреб у бензині. Для

гарантування достатнього постачання сирової нафти на свої нафтопереробні заводи, Україна запропонувала пакети акцій своїх нафтопереробних заводів експортерам нафти в Росії та Казахстані. Успіх у приватизації нафтопереробних заводів дозволив країні забезпечити додаткові поставки нафти для покриття внутрішніх потреб, а також отримати кошти для необхідної модернізації та збільшення коефіцієнту використання потужностей на свої нафтопереробних заводах. Коефіцієнт використання потужностей на нафтопереробних заводах зріс з 20% у 1997 році до 41,5 % у 2004 році.

У даний час якість палива, яке виробляється на нафтопереробних заводах в Україні не відповідає вимогам щодо використання низькосірчистого мазуту та дизельного палива, встановленим з 2005 року, щоб відповідати екологічним нормам ЄС. Середній вміст сірки у мазуті, виробленому в Україні становить 3,5%; у дизельному паливі – до 0,2%. Модернізація нафтопереробних заводів шляхом встановлення обладнання сіркоочистки коштувало б 500 млн. доларів США для одного заводу. Тільки два приватизовані нафтопереробні заводи (Кременчуцький та Лисичанський) пройшли модернізацію і здатні виробляти такі високоякісні нафтопродукти. Одеський нафтопереробний завод, який перебуває у власності російського нафтового гіганта Лукойл, закритий з липня 2005 року для проведення масштабної реконструкції, яка включає встановлення комплексу каталітичного крекінгу та електрогенеруючих установок. Вартість реконструкції оцінюється у понад 300 млн. доларів США, а її тривалість – до 2009 року. Ще три нафтопереробні заводи, які виробляють 23 % нафтопродуктів в Україні, наприкінці 2005 року тільки розпочали підготовку до необхідної модернізації. Модернізація буде включати встановлення сіркоочисного обладнання для виробництва бензину та дизельного палива у відповідності до норм Євро-2 та вищих стандартів. Це значною мірою пояснює чому виконання стандартів Євро-2 для транспортних засобів відсувається на роки, що призводить до високого рівня забруднення від транспорту (див. Розділ 9). Більше того, використання високосірчистого мазуту для виробництва електроенергії та тепла призводить до виділення великої кількості SO₂ в атмосферне повітря, так як теплоелектростанції в Україні не обладнані десульфуризаційними установками.

Відновлювані джерела енергії

В Україні сьогодні дуже мало використовуються відновлювані джерела енергії (ВДЕ). У 1997 році ВДЕ становили 0,1% від СППЕ, але в результаті урядової політики заохочення використання ВДЕ, та проектів інвестиційної та технічної підтримки, які проводилися різними міжнародними донорами, до 2006 року ВДЕ досягнуть приблизно 3% СППЕ. У той рік основними ВДЕ для виробництва електроенергії були вітрові турбіни (встановлена потужність 200 МВт) та 63 малих гідроелектростанції (сумарна встановлена потужність 105 МВт). До 2020 року Україна має намір розвинути вітроенергетику як важливе джерело виробництва електроенергії (див. Вставку 7.2).

В Україні також розпочинається діяльність з виробництва біопалива. Згідно з вимогами ЄС, споживання біопалива та інших відновлюваних палив у структурі споживання країн-членів ЄС повинно сягнути 2% до кінця 2005 року та 5,7 % до кінця 2010 року (всього 520 000 тонн біопалива). У грудні 2005 року була затверджена Концепція Програми розвитку виробництва дизельного біопалива на період до 2010 року (Розпорядження Кабінету Міністрів № 576). Її метою є забезпечення сільського господарства та транспорту біопаливом власного виробництва. Українська компанія КМТ, яка розташована у Вінницькій області, вже виробляє рапсову олію та експортує її європейським виробникам біопалива. КМТ за допомогою іноземних інвесторів планує побудувати завод по виробництву біодизельного палива. До недавнього часу, використання біодизельного палива в Україні все ще не заохочувалось ні екологічними стандартами ні економічними стимулами. У лютому 2006 року в українському законодавстві були запроваджені певні економічні та фінансові стимули для виробництва та використання дизельного палива, змішаного з біоетанолом.

Вставка 7.2: Проекти з вітроенергетики

Промислова Донецька область є регіоном найбільшого споживання енергії в Україні. Енергетичний сектор області включає теплові електростанції, які працюють на низькокалорійному вугіллі. Донецька обласна державна адміністрація, разом з компанією Вінденерго, реалізує програму заміщення теплових електростанцій вітровими з метою зниження викидів ПГ та покращення якості повітря на місцевому рівні. Програма передбачає до 2020 року виробництво електроенергії в області на вітрових турбінах на рівні 20-30%. Наприклад, існують плани заміни одного блоку на Вуглегірській теплоелектростанції на вітрову електростанцію потужністю 500 МВт. За кошти державного бюджету, було введено в дію вітрові турбіни потужністю 21,3 МВт на узбережжі Азовського моря. Спорудження інших установок утруднюється скороченням фінансування з державного бюджету.

Проекти з вітроенергетики можуть більш ефективно розвиватися з використанням гнучких механізмів Кіотського протоколу, або із залученням іноземних інвесторів шляхом реалізації спеціальних тарифів або фіксованого підвищення закупівельних цін на електроенергію, яка вироблена з ВДЕ. Частка проектів з вітроенергетики залежить від прийняття проекту закону про «зелені тарифи» на електроенергію з відновлюваних джерел, який з березня 2005 року знаходиться на розгляді у Верховній Раді. Без цього закону, проекти з вітроенергетики не є пріоритетними для приватних інвесторів в Україні.

Існують спроби значно наростити потенціал вітроенергетики у Криму, який є найбільш сприятливим місцем для проектів з вітроенергетики. Українська компанія ТзОВ «Нова-Еко», яка розташована у Києві, планує побудувати у Криму вітроелектростанцію потужністю 300 МВт. Проект був запропонований Австрійській програмі МЧР/СП, Світовому Банку, Європейському Вуглецевому Фонду, Джей-Пауер, НЕФКО та деяким іншим покупцям і отримав позитивні відгуки від потенційних інвесторів. Нова-Еко планує встановлення низки турбін потужністю 2-3 МВт. Ще не вибрана компанія-постачальник турбін, і Нова-Еко у даний час розглядає декілька пропозицій. Місцевий виробник обладнання для вітроенергетики Вінденерго буде виконувати роботи з будівництва вишок під турбіни, тоді як швейцарська компанія АББ буде забезпечувати електропроводку та під'єднання до мережі. Загальна вартість проекту оцінюється у 354 млн. Євро. Виконання цього проекту залежить від здатності його розвитку в рамках Кіотського протоколу та реєстрація його як проекту спільного впровадження. (Див. Розділ 4).

7.2 Вплив виробництва енергії на довкілля

Забруднення повітря

У 2004 році сумарні викиди в атмосферне повітря від стаціонарних джерел становили 4,2 млн. тонн. Частка енергетики становила 1,8 млн. тонн, або 43% від загальної кількості, тоді як викиди SO_2 , NO_x та пилу залишались на постійному рівні з 1998 року (Малюнок 7.3). У 1996 році, Україна прийняла Національну енергетичну програму України до 2010 року, яка була розроблена з метою модернізації існуючих теплоелектростанцій з продовженням терміну їх роботи на наступні 25 років. Як шляхи досягнення цілей, програма передбачає спеціальні технологічні покращення, використання відновлюваних джерел енергії та модернізацію теплових електростанцій, включаючи виконання природоохоронних заходів. Програмою також визначено, що обладнання газових турбін комбінованого циклу – а також більшість допоміжного обладнання – потребує покращення для досягнення прийнятних рівнів безпеки. Вугілля хорошої якості повинно використовуватись для мінімізації шкоди для довкілля. Проте, реалізація багатьох з цих проектів з реконструкції та модернізації серйозно затримується через нехватку фінансування з державного бюджету, несприятливе законодавство, та відсутність приватних інвестицій.

Малюнок 7.3. Викиди SO₂, NO_x та пилу з теплових електростанцій та виробництво електроенергії

Джерело: Мінприроди, 2005 р.

У 2003 році викиди ПГ в Україні склали до 527 млн. тонн CO₂, або 2% від світових. У 2003 році викиди ПГ від спалювання палива становили 429 млн. тонн (81% від сумарних викидів ПГ), що дещо нижче у порівнянні з 439 млн. тонн у 1997 році. Викиди ПГ при виробництві електроенергії скоротилися з 296 млн. тонн у 1990 році до 150 млн. тонн у 1997 році та 103 млн. тонн у 2003 році.² Як країна Додатку I Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК ООН) та сторони, яка підписала Кіотський протокол у 1999 році, Україна погодилась стабілізувати до 2008–2012 років викиди ПГ на рівні 1990 року. На даний час викиди в Україні є більш ніж на 30% нижчі рівня 1990 року, і країна підпадає під вимоги спільного впровадження згідно Кіотського протоколу і могла б скористатись підтримкою промислово-розвинутих країн. Проте, Україні потрібно без зволікання прийняти усі необхідні механізми, якщо вона хоче консолідувати свою відносну перевагу до того часу, поки спільне впровадження буде відкрите для країн, які розвиваються (див. Розділ 4).

Вставка 7.3: Трипільська тепла електростанція

Одним з найбільших джерел забруднення при виробництві електроенергії є Трипільська тепла електростанція потужністю 1740 МВт, яка розташована в Обухівському районі Київської області. Ця електростанція включена до спеціального переліку підприємств – найбільших забруднювачів атмосферного повітря і обов'язково перевіряється щороку екологічною інспекцією. У 2004 році ця тепла електростанція викинула 131 000 тонн забруднюючих речовин в атмосферне повітря, або близько 8% всіх викидів від енергогенеруючих потужностей в Україні. На електростанції нема обладнання з десульфуризації відхідних газів і в рік на ній спалюється 2,5 млн. т н.е. вугілля, 1,6 млн. т н.е. природного газу та 0,5 млн. т н.е. високосірчистого мазуту. У 2004 році річні викиди SO₂ від цієї станції перевищили 10% річних викидів SO₂ від електроенергетичної галузі, і викиди твердих частинок становили більш ніж 8% від сумарних викидів твердих частинок у галузі. З 1996 році на станції впроваджуються декілька заходів із скорочення викидів, і в результаті цього викиди твердих частинок скоротилися на 6000 тонн, викиди SO₂ – на 8500 тонн і викиди NO_x – на 20 000 тонн в рік. Ці заходи включали реконструкцію електрофільтрів (в результаті чого ефективність вловлювання твердих частинок зросла до 96%), встановлення моніторингового обладнання для оптимізації параметрів процесів спалювання, переоснащення пальників та встановлення пальників з низьким рівнем утворення NO_x. Незважаючи на те, що вона є таким великим джерелом викидів, Трипільська тепла електростанція не перевищує існуючих гранично допустимих концентрацій (ГДК) забруднюючих речовин в повітрі, в основному через високі димові труби (дві димові труби висотою 180 м кожна), які розсіюють викиди на значні відстані. Проте, ситуація зміниться після затвердження Наказом Мінприроди № 309 від 27 червня 2006 року нових стандартів на викиди в атмосферне повітря від стаціонарних джерел, які набули чинності у серпні 2006 року. Електростанція повинні будуть дотримуватися нових стандартів.

² Джерело: Національний звіт про кадастр ПГ в Україні, Мінприроди України, 2003 р.

Забруднення вод

В енергетичній галузі (теплові та атомні електростанції) вода в основному використовується з метою охолодження. Загальне споживання води на потреби охолодження у 2004 році становило близько 3 млрд. кубічних метрів. Для середнього річного виробництва електроенергії 172 млрд. кВт год. у 2004 році кількість скидів стічних вод становила 208 млн. кубічних метрів, з яких близько 90% без очистки. (Ці дані не включають скиди вод після охолодження). Не існує статистичних даних про відповідні об'єми забруднюючих речовин, які містяться у цих водах, хоча звичайно у подібних випадках ці об'єми є незначними, забруднення в основному теплове.

Тверді відходи

Токсичні відходи енергетичної галузі становлять 15,9% сумарного утворення небезпечних відходів у 2004 році. Основними токсичними відходами енергетики та СППЕ є свинець, нікель та нафтопродукти. У період 2001–2004 років відбулася стабілізація утворення токсичних відходів в енергетичній галузі (див. Малюнок 7.4). Зола, яка накопичується після спалення вугілля на теплових електростанціях складається на золовідвалах на території станцій. Кількість золи, безпосередньо накопиченої на території станцій зростала з 1997 до 2003 року, після чого спостерігається протилежна тенденція. Складування золи під відкритим небом на території станцій призводить до вимивання дощовими водами так як не вживаються достатні превентивні заходи. Станції щорічно звітуються обласним органам про кількість утворення відходів шляхом заповнення спеціальних форм про відходи та небезпечні відходи. Базуючись на цих звітах, станції розраховують та сплачують збори (див. Розділ 5).

Малюнок 7.4: Утворення токсичних промислових відходів в енергетиці

Джерело: Державний комітет статистики. Довкілля України, 2004 р.

Ядерна безпека

Ядерна безпека є особливо чутливою екологічною проблемою в Україні після Чорнобильської аварії. Протягом певного періоду часу були створені спеціальні умови для функціонування енергоблоку № 3 Чорнобильської атомної електростанції. Хоча Чорнобильська атомна електростанція була закрита у 2001 році, залишається проблема складування радіоактивних відходів, і радіоактивні матеріали все ще не були видалені.

В цілому, рівні ядерної та радіаційної безпеки на всіх атомних електростанціях України є на прийнятному рівні, і Україна дотримується положень Конвенції про ядерну безпеку. Для досягнення і підтримки необхідного рівня безпеки, було виконано серію технічних та організаційних заходів на атомних електростанціях. Проте, в даний час на усіх атомних електростанціях України, через нехватку запасних частин, ремонт обладнання проводиться шляхом перестановки частин деяких операційних елементів або ремонтом поламаних частин (зварюванням, наплавлюванням і т.п.), що призводять до повторних поломок обладнання.

7.3 Реалізація політики скорочення впливу на довкілля та контроль за її дотриманням

Інтеграція природоохоронних завдань в енергетичну політику та стратегії

«Основні напрями державної політики України у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» 1998 року все ще є основним документом екологічної політики, який регулює скорочення впливу енергетики на довкілля. Інші важливі міжнародні політичні документи, такі як Екологічна стратегія для країн Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії (СЕКЦА) та План дій ЄС–Україна на 2005–2007 роки, містять наступні широкі напрями енергетичної політики:

- Включення цілей енергетичної ефективності (ЕЕ) в стратегії щодо помякшення наслідків зміни клімату;
- Включення екологічної політики та ЕЕ в галузеві програми;
- Скасування субсидій на енергію;
- Мобілізація інвестицій для проектів з відновлюваних джерел енергії (ВДЕ);
- Використання гнучких механізмів Кіото для проектів з ЕЕ та ВДЕ; і
- Розробку сучасного законодавства та економічних механізмів для сприяння розвитку ВДЕ та ЕЕ.

План дій ЄС – Україна також встановлює цілі для наближення до енергетичної політики ЄС, наближення до принципів управління ринків електроенергії та газу, для прогресу у розвитку інфраструктури постачання енергії, прогресу в напрямках розвитку ВДЕ та ЕЕ, та для співпраці з ядерної безпеки. Проте, існують серйозні зволікання із реалізацією деяких заходів, зокрема спостерігається незначний прогрес у прийнятті енергетичної політики, більш гармонізованої з цілями енергетичної політики ЄС.

До недавня Національна енергетична програма до 2010 року, яка була прийнята у 1996 році залишалась основним політичним документом. Для зниження залежності країни від імпорту енергії, Президент видав Розпорядження від 20 жовтня 2005 року «Про заходи щодо забезпечення енергетичної безпеки держави», яким було передбачено розробку Енергетичної стратегії на період до 2030 року. У березні 2006 року Розпорядженням Кабінету Міністрів № 145-р була схвалена нова Енергетична стратегія України на період до 2030 року. Її основні цілі включають:

- Підвищення рівня енергетичної безпеки країни;
- Зниження енергоємності у виробництві;
- Інтеграція Об'єднаної енергосистеми України до європейської енергосистеми з послідовним збільшенням експорту електроенергії;
- Зміцнення позицій України як транзитної держави нафти і газу;
- Створення умов для постійного та якісного задоволення попиту на енергетичні продукти;
- Зменшення техногенного навантаження на довкілля та забезпечення цивільного захисту у сфері техногенної безпеки ПЕК.

Стратегія фокусується на традиційних галузях енергетики, таких як газова, нафтова, атомна та вугільна. У ній коротко згадуються відновні енергоресурси і не згадуються нові енергетичні технології. У ній запропоновано покриття зростаючого попиту на теплову та електричну енергію шляхом побудови 22 нових атомних реакторів (додаткові 18,5 ГВт). На фінансування розвитку атомної енергетики передбачається сума у 230 млрд. гривень, тоді як на фінансування ВДЕ – тільки 7 млрд. гривень. В головному, вона націлена на зниження енергетичної залежності країни, зокрема щодо імпорту природного газу. Стратегія також торкається проблем несталого ціноутворення в енергетиці та заборгованості. У Стратегії передбачено завдання щодо зростання частки альтернативних джерел енергії у паливно-енергетичному балансі до 19%, проте не ясно, яким чином воно буде досягнуте. Енергетична стратегія у теперішньому форматі піддається сильній критиці зі сторони екологічних експертів, НУО та інших зацікавлених сторін за недостатню увагу до заходів із забезпечення енергозбереження та енергоефективності.

Уряд України має бажання відкрити енергетичний сектор для західних інвестицій з метою забезпечення енергопостачання, покращення енергетичної ефективності та збільшення внутрішнього видобутку запасів вуглеводнів на суші та на шельфі. Не зважаючи на це, недавно у Верховній Раді був зареєстрований проект закону, який обмежує іноземні інвестиції у розробку родовищ на шельфі шляхом встановлення вимоги закріплення у державній власності 60% акцій підприємств, які проводять розробку родовищ на шельфі. Парламентський Комітет з питань паливно-енергетичного комплексу схвалив цей закон, яким серйозно стримуються зусилля по залученню прямих іноземних інвестицій у виробництво енергії в Україні.

Політика покращення енергетичної ефективності та використання відновних джерел енергії

Уряд здійснив декілька конкретних дій щодо сприяння зниження споживання енергії та підвищення енергоефективності. У 1995 році був створений Державний комітет з енергозбереження. Комітет виконував Комплексну державну програму енергозбереження (КДПЕ) та Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики (ПДПРНВДЕ), яка була схвалена Кабінетом Міністрів у 1997 році. Ці програми зараз оновлюються з урахуванням заходів забезпечення енергетичної безпеки, які були затверджені Указом Президента від 27 грудня 2005 року № 1863. Після зростання цін на газ на початку 2006 року, була прийнята нова програма зниження споживання енергії. Програма передбачає скорочення споживання газу на 30% до 2030 року.

Енергетична безпека є важливою проблемою для України. Нещодавнє (січень 2006 року) підвищення цін на російський природний газ має вплив на металургійну та хімічну галузі, які забезпечують понад 30% експортних надходжень та потребують значних поставок газу. Уряд виразив стурбованість стосовно надто високого споживання газу, зокрема у металургійній промисловості. Уряд бачить рух України в напрямку досягнення самодостатності, диверсифікації джерел видобутку енергії (включаючи нафту, газ, уранову руду, вугілля та відновлювані джерела) та співпраці з провідними компаніями для започаткування проектів відновлення старих нафтових полів. Нафтопроводи також потребують оновлення. Проте, зниження енергоємності ВВП та підвищення енергоефективності є серед основних факторів, які забезпечать надійне енергозабезпечення України.

Основними цілями реалізації політики енергоефективності та енергозбереження є скорочення сумарного споживання енергетичних ресурсів (в основному імпортованих газу, нафти та нафтопродуктів); посилення конкурентоздатності внутрішніх галузей економіки на внутрішньому та зовнішньому ринках; і зниження негативного впливу на довкілля. КДПЕ встановлює чіткі енергозберігаючі цілі для цілої країни, для кожного регіону та для галузей економіки. Державний комітет з енергозбереження (до кінця 2005 року) здійснював регулювання та моніторинг приватних та державних підприємств. Були розроблені заходи та відповідне фінансування для імплементації встановлених завдань. ПДПРНВДЕ встановлює цілі для ВДЕ та заходи щодо сприяння їх розвитку. Використання ВДЕ в Україні є одним з основних завдань Національної енергетичної програми 1996 року та згадується в Енергетичній стратегії 2006 року.

Державний комітет з енергозбереження запровадив систему звітності підприємств для моніторингу реалізації ними програм з енергозбереження. Обласні інспекції з енергозбереження збирають звіти від

підприємств та подають узагальнені звіти по своїх областях. Аналіз результатів виконання КДПЕ показав сумарну економію енергії у 2004 році у розмірі 7,88 млн. тонн н.е., а за період 2001–2004 років – 19,9 млн. тонн н.е. Таким чином, рівень виконання цілей, встановлених у КДПЕ, становить понад 90%, а споживання скоротилося на 10%. Такі результати досягнуті в основному за рахунок малозатратних та інституційних заходів.

Для України головним є узгодження економічних та екологічних інтересів шляхом запровадження економічних стимулів. У 2006 році Національне агенство України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів підготувало проект закону про енергоефективність, спрямованого на стимулювання запровадження енергоефективності на українських підприємствах. Підприємства, які покращать свою енергоефективність зможуть скористатись зниженням податків.

Реструктуризація та дерегуляція

Тільки нафтова галузь є лібералізована в Україні. З 1997 року робились спроби лібералізувати газову та вугільну галузі та електроенергетику, але вони завершилися невдачею. Ринок електроенергії не був лібералізований, хоча галузь електроенергетики була реструктуризована у березні 1997 року. Поєднання міжнародного тиску та внутрішні політичні проблеми призвели до «Українського рішення» – реорганізації, але недостатньої лібералізації або приватизації галузі. У 2003–2004 роках з метою заохочення інвестицій існували плани приватизації усіх 27 обласних енергетичних розподільчих компаній («Обленерго»). Проте, тільки шість українських розподільчих компаній були повністю приватизовані.

З 1997 року, Національна комісія з питань регулювання електроенергетики (НКРЕ) сприяє розвитку централізованого оптового ринку електричної енергії. Виробники електроенергії продають її на спільному енергоринку, а група з 27 розподільчих компаній розподіляє електроенергію серед кінцевих споживачів. Різко скоротилася кількість неплатежів та бартерних угод, які були широко поширеними у часі проведення першого ОРПД, і на даний час грошова оплата становить майже 100% вартості трансакцій. НКРЕ є державним органом виконавчої влади із спеціальним статусом. Вона є офіційно незалежним органом і не є частиною жодного міністерства або державного комітету, а безпосередньо підзвітна Президенту та Кабінету Міністрів. Проте, фактична незалежність цього регуляторного органу сумнівна, що не створює належних умов для інвестування.

Державні генеруючі компанії зобов'язані купувати місцеве вугілля за запропонованими цінами (які приблизно на 20% вищі, ніж ринкові), а Уряд здійснює контроль за цінами та обсягами виробництва генеруючих компаній. Це робить їх менш конкурентноздатними, ніж приватні генеруючі компанії. Уряд також здійснює заходи підтримки розвитку атомної енергетики та її фінансування, що призведе до подальшого скорочення виробництва електроенергії на базі викопного палива та подальшого ослаблення державних генеруючих компаній.

Законодавчі засади

В Україні існує складна законодавча база у галузі енергетики, яка складається із сотень законів, підзаконних актів, нормативних документів та наказів. Це також стосується енергоефективності та енергозбереження. Закон 1994 року «Про енергозбереження» створює систему інституційних та регуляторних заходів та стимулів до заохочення економії паливно-енергетичних ресурсів. Комплексна державна програма енергозбереження в Україні (КДПЕ) була схвалена у 1997 році (Постанова Кабінету Міністрів № 148), а також Програма державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики (ПДПРНВДЕ) (Постанова Кабінету Міністрів № 1505). З огляду на важку економічну ситуацію під час виконання КДПЕ, у 1999 році до неї були внесені доповнення, а в 2000 році були прийняті додаткові заходи для широкомасштабного запровадження енергозберігаючих технологій (Про невідкладні заходи щодо виконання Комплексної державної програми енергозбереження України, Постанова Кабінету Міністрів № 1040). До цього часу реалізовано більшість положень Закону «Про енергозбереження». Регуляторна база енергозбереження включає наступне:

- Про порядок нормування питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів у суспільному виробництві (Постанова Кабінету Міністрів № 786/1997);
- Економічні санкції до суб'єктів господарювання, які перевищують питомі витрати, встановлені системою державних стандартів та адміністративні санкції за недотримання нормативних документів з енергозбереження (Постанова Кабінету Міністрів № 1071/2000);
- Визначення діяльності урядового органу державного управління – Державної інспекції з енергозбереження (Постанова Кабінету Міністрів № 1039/2000) та санкцій за недотримання ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів (Постанова Кабінету Міністрів № 1071/2000). Кодекс адміністративних правопорушень, стаття 255, уповноважує інспекторів Державної інспекції з енергозбереження складати акти про адміністративне порушення;
- Обов'язкова експертиза з енергозбереження на стадії проектування нових проектів в будівництві (Постанова Кабінету Міністрів № 1094/1998); недотримання вимог експертизи тягне за собою адміністративні санкції.

Існує понад 100 законодавчих актів та нормативних документів стосовно енергозбереження та заохочення використання ВДЕ. Чотири основні закони включають Закон «Про альтернативні види рідкого та газового палива» (2000 р.); Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання розвитку вітроенергетики України» (2000 р.); Закон «Про альтернативні джерела енергії» (2003 р.); та Закон «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу» (2005 р.).

Інституційні та регуляторні засади

Енергетика є однією з галузей, де часті зміни інституційної структури та законодавства ослаблюють людський потенціал та перешкоджають розвитку та реалізації ґрунтовної довгострокової комплексної енергетичної та екологічної політики. Енергетична політика розробляється та реалізується численними структурами та установами, у тому числі Міністерством економіки, Міністерством палива та енергетики, Агентством з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів, Національною комісією з питань регулювання електроенергетики (НКРЕ), Міністерством будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства, та державними акціонерними енергетичними компаніями, включаючи Нафтогаз України, Енергоатом та НАК «Енергетична компанія України». Інспекції з енергозбереження проводять перевірки з питань енергозбереження на підприємствах та видають так звані «енергетичні паспорти».

У 2005 році був ліквідований Державний комітет з енергозбереження (Указ Президента № 678). Хоча цей незалежний регулюючий орган замість застосування економічних стимулів здійснював контроль та моніторинг заходів з енергозбереження в основному шляхом адміністративно-командних методів, він все одно досяг деяких хороших результатів. Наприкінці 2005 року було створено Національне агентство України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів (Указ Президента № 1900 від 31 грудня 2005 року), як центральний орган виконавчої влади для проведення єдиної державної політики у сфері використання енергетичних ресурсів, енергозбереження та розвитку нетрадиційних та альтернативних джерел енергії.

Велика кількість регулюючих органів, часті зміни інституційної структури, джунглі законів, недостатність політичної волі та накопичення боргів є основними перешкодами на шляху до успішного проведення реструктуризації та модернізації енергетики, з тим, щоб вона могла залучати інвестиції та проводити довгострокову ринкову енергетичну політику з метою зниження впливу галузі на довкілля. З 1997 року, регуляторні органи в енергетиці об'єднувалися та ділилися декілька разів. Міністерство палива та енергетики було створено у 2000 році на основі чотирьох структур – Державного департаменту нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства вугільної промисловості, Міністерства енергетики та Державного департаменту з питань ядерної енергетики. У 2005 році Міністерство вугільної промисловості було знову відділено з Міністерства палива та енергетики.

Екологічні стандарти

Уряд у даний час розглядає докорінну реформу системи екологічних дозволів. Ключову роль у розробці нової системи відіграло Управління охорони атмосферного повітря Мінприроди. Новий підхід до видачі дозволів на викиди в атмосферне повітря, який базується на НДТ, був задекларований у Законі «Про охорону атмосферного повітря» (2001 р.), після чого було прийнято ряд підзаконних актів (Постанов Кабінету Міністрів). Мінприроди підготувало проект закону про встановлення гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у відхідних газах для стаціонарних джерел. Стандарти будуть поступово посилюватися для досягнення вимог ЄС, встановлених у директивах щодо великих енергетичних установок (ВЕУ) та вмісту сірки. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів про постійний моніторинг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від підприємств, постійний моніторинг повинен бути встановлений на усіх діючих підприємствах, які викидають понад 75 кг/рік NO_x та SO_2 і для теплоелектростанцій, які викидають понад 150 кг/рік NO_x та/або понад 10 кг/рік твердих частинок. Для нових джерел спалювання повинні застосовуватися стандарти Директиви щодо ВЕУ. Все це позитивні кроки.

Важче запровадити екологічні стандарти для палива. В Україні не існує вимог щодо вмісту сірки чи зольності вугілля. Вугілля, яке використовується на теплоелектростанціях має зольність до 35%. Мазут, який використовується в Україні має вміст сірки 3,5%, а дизельне паливо – до 0,2%. З 2005 року, законодавство України вимагає, щоб вміст сірки в мазуті не перевищував 2%; проте цей стандарт є важким до застосування так як тільки два з шести нафтопереробних заводи здатні виробляти нафтопродукти з нижчим вмістом сірки.

Питання імплементації та контролю за дотриманням, такі як видача дозволів, оцінка впливів на довкілля та моніторинг, більш детально описані у Розділі 2.

Ціноутворення в енергетиці

В Україні ціни на сиру нафту та нафтопродукти значною мірою регулюються ринковими механізмами. Ціни на вугілля також частково дерегульовані. Ціни на вугілля для населення встановлюються обласними адміністраціями.

У централізованому тепlopостачанні, яке відіграє провідну роль в теплозабезпеченні в Україні, існує монополія державних компаній та поставщиків тепла. Ціни на тепло регулюються місцевими органами влади. Ці органи встановлюють ціни для промислових користувачів, державних та громадських установ та населення. Навіть хоча ціни для кінцевих споживачів зросли в останні роки, вони все ще набагато нижчі рівня окупності. Щодо тепла, ціни для населення становлять 17% від довгострокових граничних затрат виробництва, згідно з дослідженням 2002 року Європейського банку реконструкції та розвитку, тоді як для промислових споживачів ціна становить 27%. Щодо електроенергії, ціна для населення становить 25% від довгострокових граничних затрат виробництва, тоді як для промисловості ціна становить дещо менше 29%. Існує обширне перехресне субсидування у паливно-енергетичному секторі на користь громадських установ, таких як лікарні, школи та дитячі садки, та комунальних служб, таких як водоканали. Також, неплатників не від'єднують від постачання.

Ситуація з цінами на газ є подібною, коли ціни для промисловості є вищими, ніж для населення та державних установ (див. Розділ 5, пункт про енергетику). Для уникнення соціальних проблем та через те, що вугілля є єдиним значним вітчизняним енергетичним ресурсом, величезні субсидії скеровуються у вугільну промисловість.

Економічні інструменти

Україна широко застосовує принцип «забруднювач платить», хоча платежі за викиди в атмосферне повітря істотно нижчі, ніж в країнах ЄС. Низькі нормативи збору не стимулюють енергозбереження або скорочення забруднення (більше інформації про збір за забруднення див. в Розділі 5).

Існують деякі економічні стимули для розвитку використання відновлюваних джерел енергії. У 2000 році законодавчо закріплено зростання середніх тарифів на електроенергію на 0,75%, і ця різниця

призначена для фінансування наукових досліджень та розробки і виробництва вітроенергетичних установок. Проект закону про «зелені тарифи» застряг у Верховній Раді з березня 2005 року, в основному через опозицію ядерного лоббі. Остання версія проекту закону про «зелені тарифи» була внесена у Верховну Раду в серпні 2006 року.

У 2000 році Комітетом з енергозбереження було запроваджено деякі економічні стимули з енергозбереження. Комітет встановив норми споживання енергії на одиницю продукції та видавав енергетичні паспорти підприємствам із річним споживанням енергії понад 1000 тонн н.е. Інспекція з енергозбереження проводить перевірки та накладає штрафи за порушення цих норм. Штрафи дорівнюють подвійній вартості енергії, спожитої понад норму. Надходження від штрафів ідуть у державний бюджет. Діяльність щодо урядового контролю за енергозбереженням та заходи з енергоефективності та розвиток КДПЕ та нагляд за дотриманням, фінансуються з державного бюджету.

Існують плани з використання механізму урядової підтримки/фінансування заходів з енергоефективності через спеціальний позабюджетний фонд енергозбереження, який був би підтриманий через спеціальний податок на споживання енергії. Проте, економічна криза помішала створенню такого фонду, і до 2001 року не було жодних спеціальних централізованих фондів для надання урядової підтримки певним видам діяльності з енергозбереження. У той же час, плани з енергозбереження запроваджувалися в окремих галузях промисловості, в основному шляхом низькозатратних заходів. У 2001 році, спеціальні кошти з бюджету у розмірі 5 млн. доларів США були виділені для підтримки реалізації спеціальних пріоритетів з енергозбереження. Починаючи з 2001 року, більше коштів виділялось на реалізацію заходів з енергоефективності, які передбачені КДПЕ: у 2001 році було витрачено 100 млн. доларів США, а в 2004 році – більше ніж 262 млн. доларів США (14 млн. доларів США з державного бюджету, 52 млн. доларів США з місцевих бюджетів, 154 млн. доларів США – кошти підприємств та 40 млн. доларів США з інших джерел, в основному кредити).

7.4 Висновки та рекомендації

Основними проблемами енергетики України є надмірна енергоємність та старіючі технології, пов'язані з виробництвом енергії. В результаті цього високі викиди CO₂, SO₂ та NO_x на одиницю ВВП мають прямі негативні впливи на здоров'я населення та якість довкілля. Повільна реструктуризація енергоємних виробництв, старе устаткування та обладнання, неадекватні реформи та повільний процес приватизації є факторами, які сприяють високій енергоємності. Надто низькі ціни на енергоносії та широке перехресне субсидування знизили стимулюючий ефект економічних інструментів. З другого боку, низькі ціни на енергоносії та неплатежі нагромадили в енергетичних компаніях величезні борги та перешкоджають їх модернізації та запровадженню кращих технологій.

Найбільш актуальним пріоритетом у сфері енергетики в Україні є покращення енергоефективності. У даний час відсутні економічні заходи для сприяння енергозбереження або підвищення енергоефективності, які б здійснювались через державне регулювання. У той же час, використання відновлюваних джерел енергії можна стимулювати – наприклад, через запровадження «зелених тарифів». Зниження податків потрібно надавати підприємствам, які запроваджують заходи з енергозбереження або використовують відновлювані джерела енергії.

Рекомендація 7.1:

- *Міністерство економіки, у співпраці з Міністерством фінансів, Міністерством палива та енергетики, та Національним агентством з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів, повинно розробити політику ціноутворення в енергетиці, яка відображає фактичну вартість та сигналізує підприємствам і населенню про неминучість вищих цін на енергоносії. Повинен бути складений надійний графік поступового підвищення цін та скорочення перехресного субсидування.*
- *Кабінет Міністрів повинен забезпечити імплементацію програм з енергозбереження та стимулювати національну інформаційну кампанію для підвищення усвідомленості громадськості та бізнесових кіл стосовно важливості та вигід енергозбереження.*

Національна комісія з питань регулювання електроенергетики (НКРЕ), національний регулюючий орган по цінах в енергетиці, є офіційно незалежним урядовим органом, який безпосередньо підзвітний Президенту та Кабінету Міністрів. Проте фактична незалежність цього регулюючого органу сумнівна, що може приводити НКРЕ до прийняття тенденційних рішень та вибору варіантів, шкідливих для довкілля. Наприклад, вона може заохочувати спалення місцевого вугілля без запровадження відповідних технологій запобігання забрудненню повітря. Більше того, НКРЕ в її існуючій формі не може проводити жодних реформ в галузі електроенергетики або запроваджувати ринкові принципи в енергетиці. Існуюча ситуація має негативний вплив на довкілля через величезні втрати та надлишкову потужність системи та нехватку інвестицій в реконструкцію та модернізацію електроенергетики.

Рекомендація 7.2:

Кабінет Міністрів повинен завершити реформування електроенергетичної галузі, забезпечити незалежність Національної комісії з питань регулювання електроенергетики, та створити сприятливі умови для реконструкції електроенергетики та зниження її негативного впливу на довкілля.

Економічні стимули для сприяння дотримання екологічних норм та енергозбереження є слабкими і не дають достатньо чіткого сигналу для спонукання споживачів до зміни їх поведінки. Перехресне субсидування енергоспоживання населення та державних установ промисловими споживачами не заохочує останніх до економії енергії. Енергоспоживання в Україні ще не дуже залежить від цін на енергію, і гнучкість цін є низькою. Рекомендація першого ОРПД щодо запровадження ринкового ціноутворення в енергетиці та скасування перехресного субсидування в енергетиці не була виконана, за винятком декількох змін цін на енергоносії з початку 2006 року. Якщо ціни, які покривають затрати, не по кишені споживачам з низькими рівнями доходів, тоді потрібно запроваджувати соціальні заходи для компенсації зростання цін.

Рекомендація 7.3:

Кабінет Міністрів повинен провести реформу тарифів на енергію, з тим, щоб ціни, які сплачують кінцеві споживачі відображали довгострокові граничні затрати виробництва. Потрібно розробити пакет соціальних заходів для зниження впливу зростання цін на малозабезпечені верстви населення.

Проблеми енергетики мають стати одними з пріоритетних для Мінприроди. Комплексний підхід для досягнення максимальної економії палива та скорочення викидів повинен застосовуватися шляхом екологізації енергетичної політики. Потрібно проводити інформаційні кампанії для підвищення усвідомлення енерговиробників та населення. Україна ратифікувала Кіотський протокол і проводить підготовку та реалізацію відповідного законодавства. Проекти спільного впровадження та торгівля дозволами на CO₂ може сприяти руху енергетичної галузі до сталого розвитку, включаючи енергозбереження та зростання використання відновних джерел енергії. Гнучкі механізми Кіотського протоколу можуть застосовуватися для залучення інвестицій у розробку проектів з відновлюваної енергетики (вітряки, біопаливо та малі гідроелектростанції) та застосування чистих вугільних технологій. Ці технології можуть сприяти зниженню залежності України від імпорту енергоносіїв.

Рекомендація 7.4

Міністерство палива та енергетики та Мінприроди повинні продовжувати підтримку використання відновних джерел енергії шляхом встановлення чітких цілей та часових рамок, заохочення розвитку децентралізованих тепло- та енергосистем та застосування чистих технологій, зокрема чистих вугільних технологій.

Див. також Рекомендацію 4.3 про імплементацію Кіотського протоколу.

Розділ 8

УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ДОВКІЛЛЯ В ПРОМИСЛОВОСТІ

8.1 Напрямки розвитку промисловості¹

Загальний огляд

Повільність ринкових реформ стримувала реструктуризацію промисловості. Основним викликом країни був відхід від багатьох галузей промисловості, які залежать від урядових субсидій, є значними забруднювачами довкілля та стали менш життєздатними після розвалу традиційних ринків збуту. Процес приватизації та залучення іноземних інвестицій в Україні проходив повільніше, ніж у країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), а методам приватизації постійно недоставало прозорості. До цього часу майже закінчилася приватизація малих підприємств, але приватизація великих промислових підприємств здійснюється повільніше (на початок 2006 р. було приватизовано 5 849 великих підприємств в основних галузях промисловості із загальної кількості 6 874). Притік прямих іноземних інвестицій (ПІІ) низький, а підприємницьке середовище в Україні залишається непривабливим для іноземних інвесторів.

Україні успадкувала енергоємну промисловість з Радянських часів. Частка важкої промисловості в економіці досить висока (близько 35%), і повільно проходить зміщення в напрямку сфери послуг, яка є менш енергоємною. Хоча споживання енергії в промисловості скоротилося, промисловість України все ще у декілька разів більш енергоємна, ніж у країнах ЦСЄ та Західної Європи. Це частково пояснюється відносно низькими цінами на енергоресурси та старим і зношеним обладнанням, яке все ще використовується. Швидкий економічний ріст, зумовлений промисловим ростом у період 2002–2004 років, підвищив потребу в енергоресурсах для промисловості.

Гірничодобувна промисловість

З 2001 року спостерігається повільний та постійний ріст добувної промисловості. У 2003 році, гірничодобувна промисловість давала 9% промислової продукції. Україна є п'ятим найбільшим виробником у світі залізної руди (63 млн. тонн у 2003 році), експортуючи близько 15% від загального обсягу. Україна є також одним з найбільших виробників марганцю, вугілля, титану, графіту, та каоліну. Території найбільш розвинутої гірничодобувної промисловості включають Донбас, Кривбас, Прикарпаття та Наддніпрянщину.

З енергетичних ресурсів переважає видобуток вугілля, нафти та природного газу. Станом на 2003 рік розвідані запаси вугілля в Україні становлять 37,6 млрд. тонн. Донецький вугільний басейн, найбільше джерело корисних копалин в Україні, за оцінками запасів містив близько половини вугільних запасів колишнього Радянського Союзу. З 1990 до 1995 року різко скоротився загальний річний видобуток, до рівня близько 80 млн. тонн вугілля в рік, і з того часу цей показник не змінився. Видобуте вугілля споживається на внутрішньому ринку, біля двох третин його спалюється на теплоелектростанціях, а решта використовується для виробництва коксу для металургійної галузі. Україна знаходиться на другому місці у світі за рівнем смертності від нещасних випадків у вугільній промисловості, з показником 200 смертних випадків у 2004 році і понад 4000 смертних випадків після здобуття незалежності у 1991 році. Проте позитивним моментом є скорочення кількості смертних випадків у вугільній промисловості в Україні кожного року у період 2000–2004 років. Корінь причин нещасних випадків з великим рівнем смертності є витік та загоряння високої концентрації метану, який знаходиться у пластах вугілля та навколишніх гірських породах вугільних шахт в Україні. Неefективні

¹ Не включає галузь енергетики.

стандарти безпеки та застаріле обладнання (понад половина усіх шахт налічує більш ніж 50-60 років) також спричиняються до нещасних випадків у шахтах. Налічується близько 165 вугільних шахт (162 – підземні та три наземні), з яких 25 – приватизовані. Ці 25 шахт дають близько 35% всього видобутку вугілля в країні. У вугільній промисловості в Україні працює близько 300 000 працівників. Ця галузь, яка включає велику кількість неприбуткових шахт і до сих пір отримує величезні дотації від Уряду, потребує реструктуризації. Уряд вже розробив дві програми (у 1994 та 2001 роках) для вугільної промисловості для модернізації існуючих шахт та будівництва нових шахт з метою нарощування видобутку вугілля в країні. Проте, реалізація програм наштовхується на певні труднощі, у тому числі нестачу фінансування. У даний час, на підставі Концепції розвитку вугільної промисловості, схваленої Кабінетом Міністрів (Постанова № 236 від червня 2005 року) була розроблена нова програма для вугільної галузі до 2030 року (перша фаза триває від теперішнього часу до 2010 року), яка переслідує такі ж цілі, як і попередня програма.

Розвідані запаси нафти в Україні становлять 1,3 млрд. тонн. Загальний видобуток нафти та конденсату у 2004 році становив 4,2 млн. тонн (на 5% більше від попереднього року). Нафтогаз України, державна нафтогазова компанія, домінує у сфері нафтовидобутку. Після приватизації у 1999- 2000 роках деяких нафтопереробних заводів в Україні, нові російські та казахські власники інвестували значні кошти у нафтопереробну галузь. У 2003 році нафтопереробні заводи України переробили 21,3 млн. тонн нафти, що на 9% більше від показника 2002 року. Але в 2005 році переробка нафти в Україні становила 17,4 млн. тонн, зниження пояснюється скороченням постачання нафти з Російської Федерації. Значна кількість нафтопродуктів в Україні експортуються. Розвідані запаси природного газу в Україні становлять 6,4 трлн. кубічних метрів. Сумарний видобуток газу у 2004 році становив 19 млрд. кубічних метрів, що покриває четверту частину обсягів внутрішнього споживання. Видобуток нафти і газу в країні помірно зростав у 2003–2004 роках після стагнації, яка спостерігалася протягом більшості періоду після отримання незалежності.

Переробна промисловість

Переробна промисловість виробляє понад 75% загальної промислової продукції та була рухомою силою постійного економічного росту в Україні в останні п'ять років. Середньорічний ріст у галузі перевищував 15% у 2000–2004 роках.

Економічне відродження, яке розпочалося в Україні у 2000 році значно залежало від переробних галузей з низькою доданою вартістю, зокрема металургійної, яка дає близько 22,1 % промислового виробництва. У цей період, галузі з вищою доданою вартістю (включаючи машинобудування, харчову та легку галузі промисловості) також стали значно важливішими чинниками росту. Харчова промисловість, значний розвиток якої спостерігався в останні роки і є основним реципієнтом прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в країні, дає близько 18,9% загального промислового виробництва. Машинобудування, галузь з відносно високою доданою вартістю, у 2003 році найшвидше розвивалося з галузей переробної промисловості, даючи близько 13,4% річного промислового виробництва. Коксохімічна промисловість є іншою галуззю, швидкий розвиток якої спостерігається в останні роки (8,3% промислового виробництва у 2003 році). За той же період, виробництво хімічної та нафтохімічної промисловості та легкої промисловості становило відповідно 7,2% та 1,4 % від загального промислового виробництва. За даними Міністерства промислової політики, у 2004 році хімічні та нафтохімічні заводи України збільшили обсяг виробництва на 14,4% у порівнянні з 2003 роком. Промислове виробництво у хімічній промисловості зросло на 11%, тоді як промисловість гумових виробів та пластику зросла на 28,8%. У 2004 році, внутрішнє споживання продуктів хімічної та нафтохімічної промисловості зросло більш ніж на 30 % у порівнянні з 2003 роком. Серед експортних товарів цієї групи домінують традиційні групи, такі як неорганічні хімічні сполуки (синтетичний аміак, кальцинована сода, двооксид титану), органічні хімічні сполуки (адипінова кислота, оцтова кислота, капролактам, хлорвініл) та мінеральні добрива (карбаміди).

Будівельні матеріали

Після різкого спаду у 1999 році, викликаного скороченням інвестицій та економічної діяльності та широкомасштабною економічною кризою, у 2000–2001 роках галузь будівельних матеріалів показувала ознаки відродження. Після слабого результату у 2002 році, у галузі спостерігався ріст до 25% у

фактичних показників як у 2003 так і в 2004 роках. Цей підйом був в основному результатом триваючих будівельно-монтажних робіт у нафтогазовій галузі та в системі залізничного транспорту. Він також відображав ріст фінансування (як з державного так і з місцевого бюджетів) будівництва, ремонту та технічної підтримки доріг та дорожньої інфраструктури. Бум у спорудженні житла також був важливим фактором розвитку галузі в останні роки.

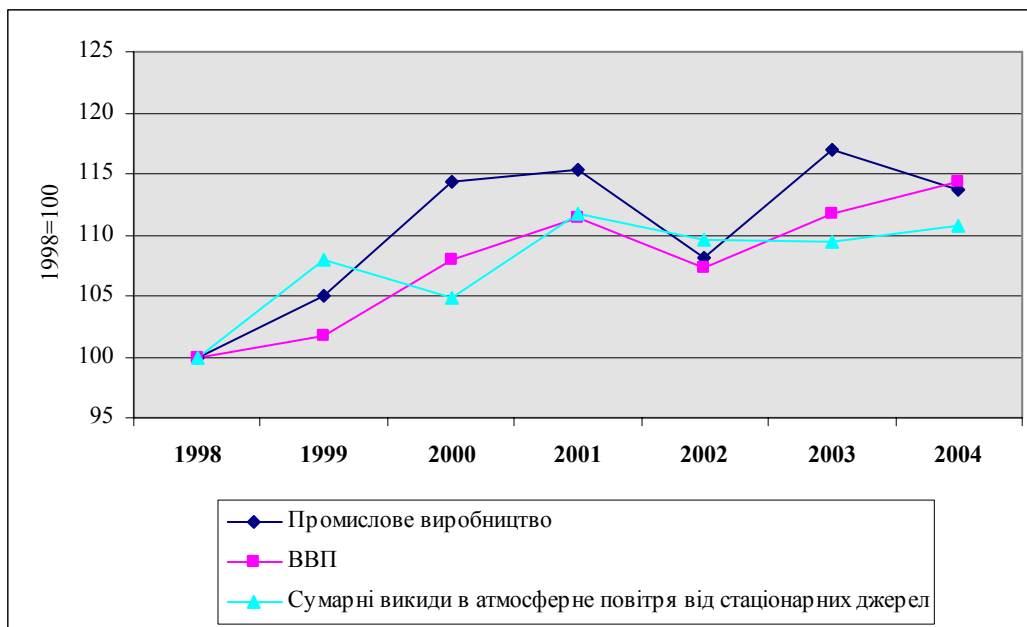
8.2 Тиск на довкілля від промислової діяльності

Основні промислові зони країни є також екологічними гарячими точками, не тільки через минуле і теперішнє забруднення повітря, ґрунту та поверхневих та підземних вод, але і також через ризик промислових аварій. Крім того, промислові процеси генерують великі обсяги відходів, включаючи небезпечні відходи. Найбільший вплив на довкілля спричинюється виробництвом та обробкою металів та гірничохімічною промисловістю. Найбільш забрудненими областями є Донецька, Дніпропетровська, Запорізька та Луганська. Маріуполь та Київ є найбільш забрудненими містами країни.

Промислові викиди в атмосферне повітря

Після енергетики, промисловість є одна з найбільших галузей економіки, яка спричинює забруднення атмосферного повітря в Україні. З 1998 до 2004 року, викиди в атмосферне повітря від стаціонарних джерел (включаючи енергетику) прямо не відображали ріст ВВП та промислового виробництва (див. Малюнок 8.1). Фактично, повільніший ніж очікувався ріст викидів в атмосферне повітря від стаціонарних джерел пояснюється ремонтом раніше встановленого обладнання, в основному на великих металургійних комбінатах (н-д, ремонт електростатичних фільтрів), хоча технології залишаються в цілому застарілими і серйозно не модернізуються.

Малюнок 8.1: Динаміка розвитку ВВП, промислового виробництва та викиди в атмосферне повітря від стаціонарних джерел (1998 рік = 100)

Джерело: Державний комітет статистики, 2005 р.

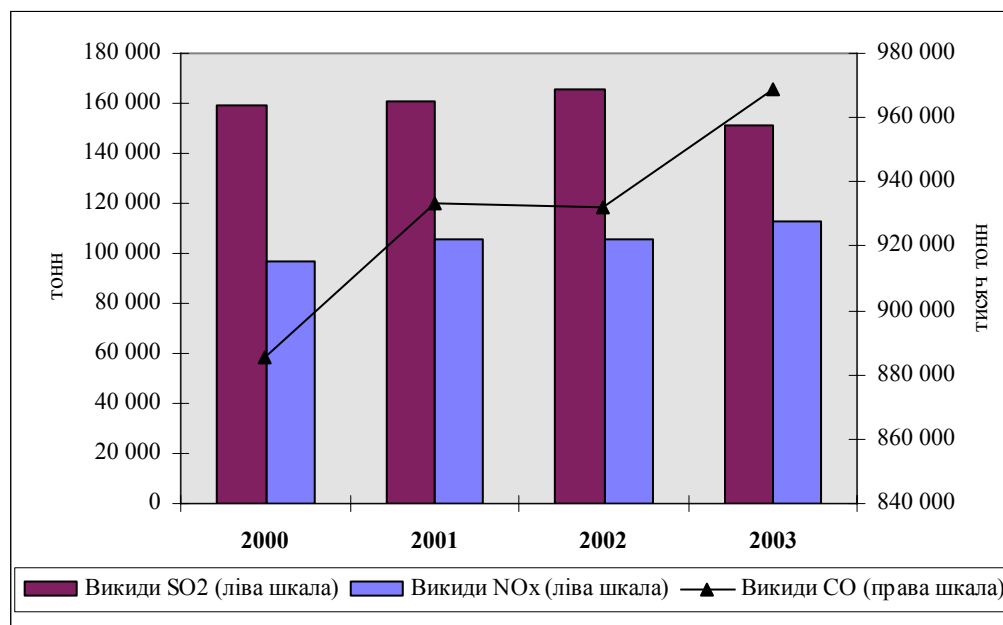
У 2004 році викиди в атмосферне повітря від основних галузей промисловості розподілялися наступним чином: 62% від переробної, 37% від гірничодобувної та 1% від промисловості будівельних матеріалів. У порівнянні з 2003 роком, викиди зросли в усіх провідних галузях промисловості. Навпаки, викиди від галузей з більшою доданою вартістю, таких як машинобудування та електрична та електротехнічна промисловість, у 2004 році скоротилися.

Викиди від видобутку металевих руд, корисних копалин та енергетичних ресурсів у 2004 році становили 991,4 тисяч тонн, що майже на 10% більше від рівня 2003 року. Тільки металургійні підприємства у 2004 році давали 75% всіх викидів переробної промисловості, що становило 1 210,1 тисяч тонн, що на 6% більше показника попереднього року. Виробництво неметалевих мінеральних продуктів давало 5% від сумарних викидів в атмосферне повітря від переробної промисловості. У цій підгалузі у 2004 році спостерігалось різке зростання викидів, на 22% більше показника 2003 року. У той самий період галузь виробництва будівельних матеріалів показала тільки незначне зростання (2%) у її викидах в атмосферне повітря.

Промислові процеси (хімічні та супутні продукти, обробка металу, нафтова та нафтохімічна промисловість, інші промислові процеси та складування відходів та повторне використання) є основними джерелами викидів забруднюючих речовин, таких як оксид вуглецю (CO), оксиди азоту (NO_x), леткі органічні сполуки (ЛОС), двоокис сірки (SO₂), тверді частинки менші 10 мікрон (ТЧ₁₀) та менші 2,5 мікрони (ТЧ_{2,5}), свинець (Pb) та інші важкі метали. Неповнота даних у країні про промислові викиди в атмосферне повітря утруднює проведення глибшого аналізу забруднення повітря від цієї галузі. Наявні дані для основних забруднюючих повітря речовин від галузей промисловості показує зростання викидів CO та NO_x у період 2000 – 2003 років, та зростання викидів SO₂ до 2002 року, після якого у 2003 році наступило скорочення (Малюнок 8.2). Більшість викидів SO₂ та CO поступають від виробництва металу та мінеральних продуктів, тоді як викиди CO, ЛОС та NO_x поступають від хімічної та нафтохімічної промисловості.

Тільки Донецька область дає близько 40% сумарних викидів в атмосферне повітря в Україні, за нею ідуть Дніпропетровська (21%) та Запорізька області (6%). Місто Маріуполь у Донецькій області дає близько 5% сумарних викидів в Україні. Ця величезна кількість викидів в атмосферне повітря спричинена великими металургійними комбінатами, які працюють у місті (Азовсталь та Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча).

Малюнок 8.2: Промислові викиди основних забруднюючих речовин в атмосферне повітря, 2000–2003 роки

Джерело: Державний комітет статистики, 2005 р.

Згідно з національною інвентаризацією парникових газів (ПГ), яка була проведена у 2003 році, сумарні викиди CO₂ від промислових процесів становлять 45 175 Гг², і зросли на 20% за період 1998–2003 років. Основною причиною цього є зростання металургійного виробництва. Проте, викиди CO₂ від

² Гіаграм, або тонн, в еквіваленті двооксиду вуглецю (CO₂-е).

промислових процесів все ще нижчі рівня 1990 року, коли вони становили 65 817 Гг. Обробна та будівельна галузі є також основними джерелами викидів CO₂ (завдяки спалюванню палива), і займають місця зразу за енергетикою. У 2003 році, викиди CO₂ від цих джерел становили 94 322 Гг, що на 8% більше показника 1998 року. CH₄ від неорганізованих джерел викидів при видобутку вугілля, нафти та газу зріс за період 1998–2003 років з 5 351 Гг до 7 631 Гг, в основному через діяльність у нафтогазовій галузі. З нарощуванням промислового виробництва, викиди ПГ будуть зростати, хіба б були вжиті спеціальні заходи для відновлення поглинання та мінімізації джерел.

Скиди промислових стічних вод

Тоді як сумарна кількість скидів стічних вод в Україні (від промисловості та комунального господарства) в останні сім років скоротилася, промислові процеси все ще призводять до високих обсягів скидів стічних вод. Часто стічні води не проходять достатньої очистки перед скидом. Скиди токсичних хімічних речовин від промислових процесів та аварій та мулу з очисних споруд (який часто є забрудненим важкими металами, фенолами, нафтопродуктами та іншими небезпечними сполуками) безпосередньо впливають на якість поверхневих вод. Найбільша кількість забруднюючих речовин скидається у річки Дніпро (26%) та Сіверський Донець (16%) та Азовське море (4%).

Вставка 8.1: Метан вугільних шахт як проблема довкілля та безпеки: Приклад шахти ім. Засядька у Донецькій області

Україні є на п'ятому місці в світі за викидами метану вугільних шахт (МВШ) в абсолютних показниках. Зростання уловлення та використання МВШ мало б істотні переваги для України, включаючи скорочення викидів парникових газів (ПГ), покращення безпеки шахт та їх продуктивності, енергетичну незалежність та часткове заміщення брудніших видів палива чистішими. Підземні вугільні пласти та навколишні породи містять величезні кількості метану, за оцінками понад 11 трлн. кубічних метрів. Під час процесу видобутку, цей газ вивільняється у діючих шахтах та попадає в атмосферу. Метан становить серйозну проблему безпеки для шахт, а також є глобальною екологічною проблемою. Багато нещасних випадків під час видобутку вугілля є в результаті вибухів, спричинених спалахуванням вибухових концентрацій метану. Також, метан є потенційним парниковим газом, у 21 раз сильнішим, ніж двоокис вуглецю. У даний час, з усіх викидів МВШ з вугільних шахт України, приблизно 15% вловлюється системами дегазації, і тільки половина цієї кількості використовується. Скорочення викидів може також принести фінансову користь для країни через торгівлю вуглецевими квотами.

Шахта ім. Засядька, розташована у місті Донецьку, є однією з найбільш прибуткових вугільних шахт в країні. Вона була відкрита у 1958 році і в даний час на ній працюють близько 10 300 робітників. Запаси коксового вугілля становлять приблизно 125 млн. тонн, а запаси шахтного метану – 18,9 млрд. кубічних метрів газу. Щорічний видобуток вугілля становить приблизно 4 млн. тонн, тоді як метану вивільняється 300 млн. кубічних метрів в рік. З 2001 року, на шахті працює своя програма дегазації, збору та видалення вугільного метану, яка переробляє приблизно 150 млн. кубічних метрів в рік. На шахті також працює пілотна установка по використанні метану (приблизно 4 млн. кубічних метрів в рік) шляхом спалювання у котлі з вугіллям та використання метану як палива для вантажівок.

У квітні 2005 року, шахта ім. Засядька, разом з австрійськими партнерами, розробила проект спільного впровадження (СВ) для уловлення та використання вугільного метану для вироблення енергії в рамках імплементації Кіотського протоколу. Згідно з цим проектом, МВШ дренаваний та вловлений з діючих та закинутих шахтних виробок та вентиляції шахт, а також метан, який видобувається з поверхневих колодязів на шахті ім. Засядька, буде використовуватися для (i) виробництва електроенергії для потреб шахти, таким чином знижуючи викиди метану в атмосферу; (ii) заміщення вугілля, яке в даний час використовується для виробництва тепла з вищим ККД, ніж існуючі вугільні котли шляхом встановлення системи рекуперації тепла на газових енергогенераторах для виробництва тепла для споживачів на шахті та зовнішніх споживачів, включаючи муніципальні котельні; та (iii) виробництво, шляхом переробки суміші шахтного газу, природного газу ринкової якості для населення, комерційного та промислового споживання, та як палива для вантажівок. Використання близько 150 млн. м³ МВШ, який вловлюється щорічно при видобутку на шахті ім. Засядька, призведе до виробництва 340 ГВт год. електроенергії та 295 Гкал тепла, 100 млн. м³ очищеного газу для потреб населення та приблизно 10 млн. м³ газу для використання в якості автомобільного палива.

Очікувана тривалість проекту 15 років, з 2005 до 2020 року. У період 2008–2012 років, очікується скорочення викидів у розмірі 11,9 млн. тонн CO₂ еквіваленту.

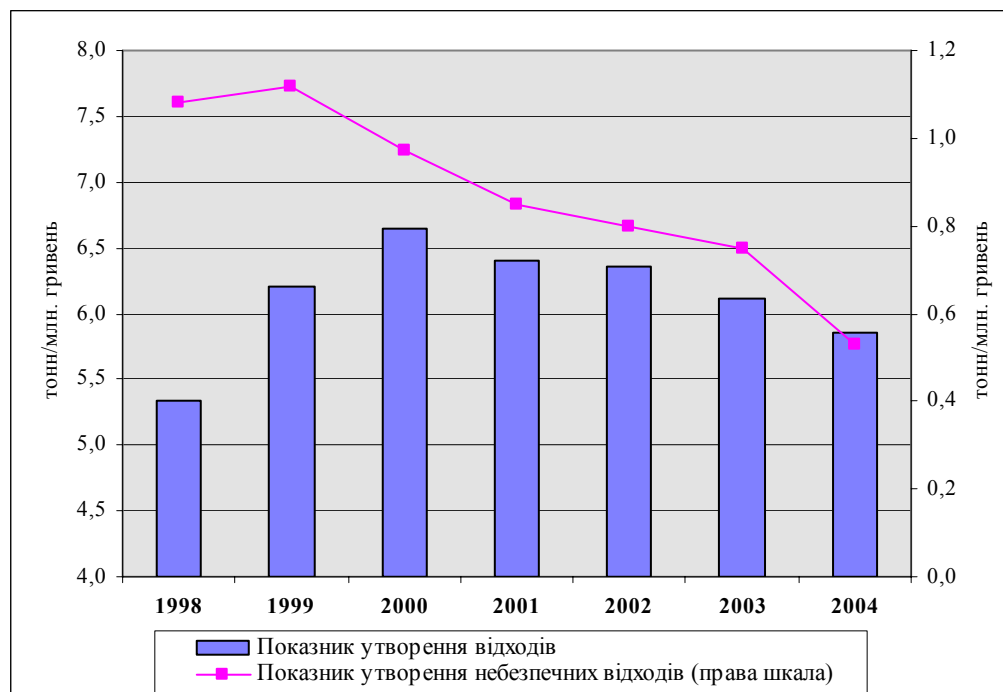
Металургія відповідальна за найвищий об'єм скидів стічних вод у 2004 році (1 545 млрд. м³), за нею ідуть вугільна промисловість та хімічна і нафтохімічна галузі (відповідно 581 млн. м³ та 218 млн. м³). Частка недостатньо очищених та неочищених стічних вод від загального обсягу скидів є найвищою у вугільній (89%), металургійній (70%) та хімічній та нафтохімічній промисловості (60%). У 2004 році, об'єм скидів стічних вод від вугільної промисловості збільшився на 6,5% у порівнянні з 2003 роком. Під час видобутку вугілля, підземні води викачуються у відстійники, і в більшості випадків, скидаються без очищення у найближчу річкову систему. Шахтні води є високо мінералізованими та містять підвищені рівні фенолів та твердих частинок, а також понадлімітні показники сульфатів, нітратів, заліза, міді, ХСК та БСК. Дренаж кислих шахтних вод також є серйозною проблемою щодо шахтних хвостів через високий ризик забруднення підземних вод важкими металами (див. наступний пункт). Коли шахта закривається і відкачування тимчасово припиняється, рівень води піднімається і спричинює затоплення

взаємозв'язаних вугільних шахт. Скиди стічних вод від інших підгалузей, таких як металургія, хімічна та нафтохімічна промисловості, нафтогазова промисловість, машинобудування, харчова промисловість, виробництво транспортного обладнання та будівництво, не змінилися істотно у 2004 році у порівнянні з попереднім роком.

Промислові відходи

Кількість твердих відходів (промислових та побутових), які накопичені на полігонах в Україні є дуже великою, і становить понад 25 млрд. тонн. Кількість накопичених небезпечних (токсичних) відходів становить 4,5 млрд. тонн. Сумарний показник відходів (включаючи промислові та побутові відходи та за виключенням радіоактивних відходів) зростає з 1998 року до 2000 року, але з того часу скорочується (Малюнок 8.3). Проте, показник небезпечних відходів різко скоротився з часу проведення першого ОРПД, що свідчить про покращення поводження з такими відходами (Малюнок 8.3). Переробка усіх видів відходів зростає з 81,3 млн. тонн у 1998 році до 125,4 млн. тонн у 2004 році. Переробка небезпечних відходів також покращилася, і збільшилася на 9,3% у порівнянні з 1998 роком.

Малюнок 8.3: Показник сумарного утворення відходів та небезпечних відходів, тонн/млн. гривень

Джерело: Державний комітет статистики, 2005 р..

Промислові відходи домінують серед усіх видів відходів, які утворюються в країні, тоді як небезпечні відходи становлять 9% від загальної кількості відходів. Основні джерела промислових відходів включають гірничодобувну, хімічну і нафтохімічну промисловості, металургію, машинобудування, харчову та целюлозно-паперову промисловості. У 2004 році у промисловості утворилося 564 млн. тонн відходів, що на 41% більше показника 1998 року (Малюнок 8.4). У 2004 році утворилося близько 63 млн. тонн небезпечних відходів, з яких 58% були складовані на організованих полігонах. З 1999 року різко скоротилося утворення небезпечних відходів (33,5%) (Малюнок 8.4).

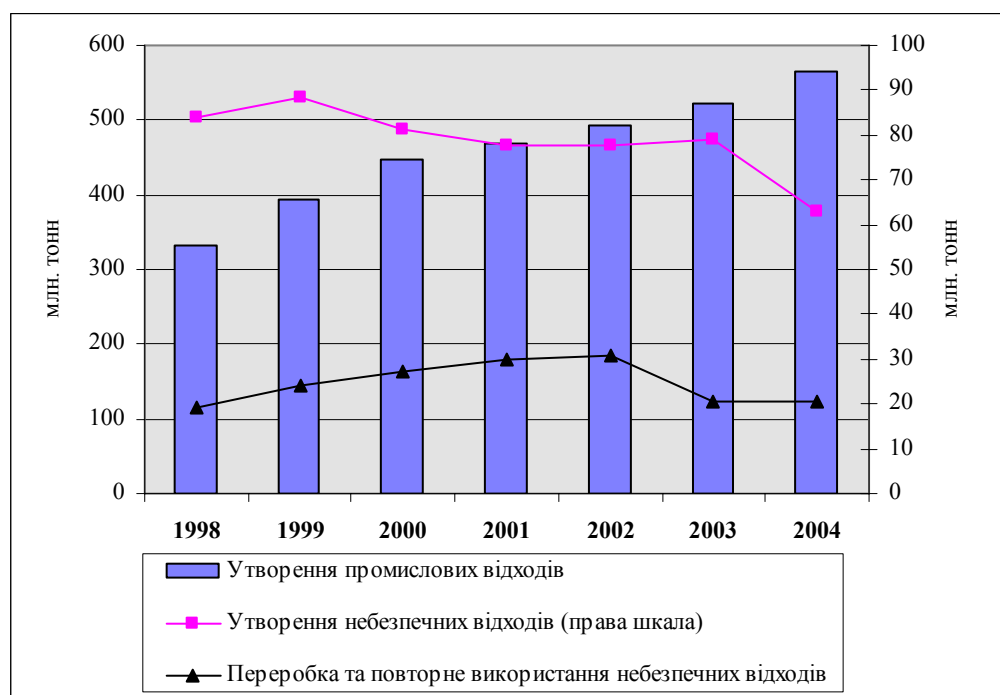
Через відсутність самодостатньої національної інфраструктури поводження та видалення відходів, у багатьох регіонах країни існує проблема з переробкою та видаленням небезпечних відходів. Більшість компаній змушена складувати небезпечні відходи у небезпечних кількостях на своїх виробничих майданчиках. Тільки деякі компанії мають місця складування, відповідно обладнані для цього. Не існує достатньої кількості спеціальних місць централізованої переробки небезпечних відходів. Основні дані щодо утворення, накопичення, повторного використання та видалення у більшості випадків оцінюються, а не заміряються, і є випадки, які потребують подальшого вивчення через недоліки системи збору

національних статистичних даних та труднощі в отриманні надійних статистичних даних з приватних компаній. Повторне використання цих відходів може бути важливим джерелом сировини для промисловості. З 1998 року рівень використання відходів як вторинної сировини досить стабільний. Тільки 18% промислових відходів (н-д, деревини, гуми, нафти та органічних відходів), які утворилися у 2004 році, пішли на повторну переробку та використання. Решту 82% зберігалися на промислових майданчиках або складувалися на полігонах чи мулових майданчиках.

Видобуток руд металів, переробка та металургія генерують близько 120 млн. тонн відходів щорічно, з яких 71% є від видобутку руд, 25% від металургії, 2,6 % від коксохімічних процесів та 1,4 % від феросплавів. Шахтні хвости та відходи є основними джерелами забруднення важкими металами через дренаж кислих шахтних вод у занедбаних або закинутих хвостосховищах та відвалах відходів. Через низький рН шахтних вод (між 1,5 та 3,0), важкі метали, такі як мідь, цинк, кадмій, миш'як, та свинець можуть вимиватися з порід та переміщуватися, спричинюючи гостре забруднення поверхневих та підземних вод, ґрунтів та рослинності. Як наслідок, важкі метали можуть попадати та біоакумулюватися у природних та харчових ланцюжках для людей, спричинюючи серйозну загрозу для їх здоров'я. Крім цього, у містах та містечках України на відвалах гірничих та інших промислових відходів утворюється близько 10 млн. тонн пилу. Тільки у Донецькій області існує близько 600 відвалів відходів видобутку вугілля, більшість з них розташовані у містах.

Малюнок 8.4: Утворення та повторне використання промислових та небезпечних відходів, 1998–2004 роки

Джерело: Державний комітет статистики, 2005 р.

Полігони є типовим засобом видалення промислових відходів, зокрема на території підприємств. Небагато полігонів та хвостосховищ гірничодобувної промисловості пройшли реконструкцію (водостійкий донний екран, дренаж, спостережні свердловини). На деяких полігонах, які використовуються для хімічних та металургійних відходів, з метою кращої охорони ґрунтових вод від інфільтрації проектувались майданчики для висихання або канами для різних потреб.

Основними видами небезпечних промислових відходів в Україні є нафтовмісні відходи, шлак від чорної та кольорової металургії, залишки від органічної хімії (н-д, феноли, розчинники, нафтопродукти) та мул, який містить важкі метали (н-д, свинець, залізо, марганець, нікель, кобальт, кадмій, мідь). Відходи утворюються в основному в гірничодобувній промисловості, металургії, хімічній промисловості та нафтопереробці. В Україні існує чотири класи небезпеки, які визначаються згідно з рівнем токсичності

відходів (1-ий клас – найбільш токсичні). У 2003 році, утворилось 8 911 тонн відходів 1-го класу небезпеки (токсичності), включаючи 3 533 тонн свинцю, 92 тонни нікелю, 14 тонн міді, 31 тонну ртуті, 26 тонн гальванічних відходів, 7 тонн відходів нафтопереробки та 6 тонн бензопірену.

Забруднення земель та підземних вод важкими металами становить серйозну проблему для промислових майданчиків. Для промислових відходів, які не підлягають повторній переробці, промислові виробництва мають спеціально обладнані полігони складування, які теоретично обладнані ізоляцією та охороною. Проте, часто видалення відходів не відповідає нормам та становить реальну небезпеку для ґрунтів та підземних вод. Згідно з даними Мінприроди, концентрація важких металів у ґрунтах у промислових регіонах (н-д, Донецьку, Дніпропетровську) є дуже високою та перевищує гранично допустимі концентрації (ГДК), зокрема поблизу шахт та промислових підприємств. Дані щодо радіоактивних відходів видобутку та збагачення урану не були в наявності для цієї доповіді.

8.3 Інтеграція питань довкілля та сталого розвитку в промислову політику

Політика та законодавство

Законодавчі засади охорони довкілля описані у розділі 1 цього огляду. Закон «Про охорону атмосферного повітря» (редакція 2001 року), Закон «Про відходи» (1998 р., з доповненнями 2002 року) та Закон «Про екологічний аудит» (2004 р.) є серед найважливіших законів стосовно промисловості. Закон «Про охорону атмосферного повітря» вимагає, щоб підприємства, чії викиди перевищують встановлені критерії для окремих речовин, були взяті на державний облік в галузі охорони атмосферного повітря. Підготовлені проект Закону «Про екологічну безпеку» та проект нового Кодексу про надра. Також, парламент прийняв закони «Про стандартизацію» (2001 р.), «Про підтвердження відповідності» (2001 р.) та «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» (2001 р.) з метою реформування національної системи технічного регулювання. Ці закони стосуються відповідно стандартизації, сертифікації та акредитації.

Недавні постанови Кабінету Міністрів «Про проведення індексації платежів за використання природних ресурсів та розширення застосування стимулів щодо природоохоронної діяльності» (червень 2004 р.) та «Про нормативи плати (збору) за використання природних ресурсів» (лютий 2005 р.) заохочують підприємства інвестувати в охорону довкілля та обладнання для моніторингу шляхом надання податкових пільг та звільнення від екологічних платежів. Проте, за винятком промислових об'єктів підвищеної небезпеки, у країні все ще відсутня законодавча база для проведення екологічного страхування. Цей тип страхування широко застосовується до промислових підприємств по всьому світу і є особливо важливим для гірничодобувної промисловості, де рекультивация після закриття продовжує бути серйозною проблемою.

Крім того, Україна приєдналася до багатьох міжнародних конвенцій стосовно питань довкілля та промисловості, таких як Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (Женева, 1979 р.), Конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (Базель, 1989 р.), Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій (Хельсінкі, 1992 р.) та Кіотський Протокол до РКЗК ООН (2004 р.). (Див. Розділ 4 стосовно огляду виконання міжнародних договорів та зобов'язань).

Природоохоронні стратегії та програми у промисловості

У 1998 році Україна прийняла Стратегію Європейської інтеграції та розробила План дій ЄС–Україна, який був прийнятий у 2005 році. Стосовно промисловості, план передбачає продовження вирівнювання України з ЄС та іншими міжнародними регуляторними та адміністративними практиками, просування у реструктуризації шахт твердого палива та імплементацію положень Кіотського протоколу.

Серед основних цілей Екологічної стратегії для країн Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії (СЕКЦА), прийнятої міністрами на Конференції «Довкілля для Європи» у Києві у 2003 році, є регіональна імплементація Плану дій Всесвітнього Самміту із сталого розвитку (ВССР), який включає питання стосовно сталого промислового розвитку.

Національна комісія сталого розвитку, яка утворена у 2002 році, схвалила рамкову програму імплементації рішень, прийнятих на ВССР. Була підготовлена, але ще прийнята Національна стратегія сталого розвитку.

У 1998 році в Україні була прийнята Національна екологічна стратегія (Основні напрями державної політики України у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки), яка була основою для розробки програм у таких ділянках, як екологічна безпека, стале управління природними ресурсами та чисті технології. Міністерство промислової політики (МПП) розробило галузеві програми, такі як Державна програма вугільної промисловості та металургії до 2010 року та Програма розвитку хімічних технологій для хімічної та нафтохімічної промисловості. В цілому, не відбувалася інтеграція питань сталості довкілля у промислову політику та галузеві програми. Розробляється Стратегія поводження з твердими промисловими відходами до 2030 року. Загальнодержавна програма поводження з токсичними відходами (2000 р.) та Програма використання відходів виробництва і споживання на період до 2005 року (1997 р.), які фінансувалися з державного бюджету, закінчилися у 2005 році. Нова класифікація відходів була розроблена у 2005 році, але ще досі не прийнята. Класифікація базується на Базельській конвенції та на Європейському каталозі відходів (список описів, схвалених рішенням Європейської Комісії 2000/532/ЄС2), який в основному базується на галузях промисловості та на матеріалах та процесах, включаючи токсичні відходи.

Імплементація Програми «Українське вугілля» (2001 р.) проходить досить повільно. Конкретні заходи щодо реструктуризації вугільної промисловості, включаючи перелік шахт, які підлягають закриттю, все ще відсутні, хоча у 2003 році вугільні шахти були об'єднані у 21 вугільне підприємство, класифікація шахт (згідно з рівнем їх прибутковості, власності та потреб в інвестиціях) проводилась у 2004 році, тоді ж була створена державна вугільна компанія, а деяка приватизація відбувалася у 2004–2005 роках. У 2000 році, Департамент праці США фінансував програму безпеки шахт в Україні, яка закінчилася у 2003 році. У 2004 році Агенство торгівлі та розвитку США надало грант Донецькій обласній адміністрації у розмірі 585 000 доларів США для проведення техніко-економічного обґрунтування пропонуваного проекту використання метану вугільних шахт та вугільних пластів у Донецькому регіоні для збільшення внутрішнього постачання природного газу, а також підвищення безпеки та покращення екологічних умов на шахтах. План співпраці НАТО–Україна включає розробку та реформування системи використання корисних копалин на 2004–2010 роки. Він стосується проведення інвентаризації шахтних хвостосховищ та звалищ, повторне використання цих відходів та очистку стічних вод шахт.

Запровадження систем чистого виробництва та систем управління навколишнім середовищем

З часу проведення першого ОРПД, запровадження чистого виробництва в країні проходило повільно. Однією з небагатьох ініціатив у сфері чистого виробництва був пілотний проект 1998–2000 років в рамках Програми транскордонної співпраці ТАСІС/ФАРЕ в Україні та Румунії. Цей проект був реалізований на трьох українських деревообробних підприємствах, які розташовані у Чернівецькій області. В країні існують два центри чистого виробництва, в Києві та Дніпропетровську. Проте, ці центри не є дуже активними та розробили лише декілька маломасштабних проектів.

У 2005 році, проект Стратегії запровадження чистого виробництва в Україні був розроблений експертами Академії Наук для Екологічного комітету та Комітету з промислової політики. Стратегія містить положення щодо започаткування політики чистого виробництва та економічних стимулів для підприємств, які задіяні у запровадженні чистих технологій, та створення Національного агентства чистих технологій, яке б функціонувало як національний центр чистого виробництва. У даний час, стратегія проходить погодження в інших міністерствах з метою подальшого схвалення парламентом та імплементації.

Управління ризиками в промисловості

Управління ризиками в промисловості базується на Законі «Про об'єкти підвищеної небезпеки» (2001 р.), який містить положення директиви ЄС Севезо II та Конвенції ЄЕК ООН щодо промислових аварій. Закон передбачає вимоги щодо надання дозволів, такі як декларацію безпеки та фінансове страхування шкоди, яка може бути результатом надзвичайних ситуацій на промислових об'єктах (стаття 13). Підприємства також зобов'язані підготувати внутрішній план локалізації та ліквідації аварій та подати його місцевим, регіональним та державним органам влади для зовнішньої координації планування відповідних заходів (стаття 11). План локалізації та ліквідації аварій повинен переглядатися кожні п'ять років. Міністерство з питань надзвичайних ситуацій розробило методичку оцінки ризику, яка базується на людських та технологічних факторах, і використовує програмне забезпечення для обрахування промислового ризику та прогнозування надзвичайних ситуацій.

На підставі Постанови Кабінету Міністрів 2002 року «Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки» були розроблені два реєстри. Реєстр потенційно небезпечних об'єктів включає 9500 підприємств, а реєстр об'єктів підвищеної небезпеки – 5020 підприємств. Постанова Кабінету Міністрів 2002 року «Про затвердження порядку та правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру» запроваджує методичку розрахунку шкоди від аварії та відповідне фінансове страхування, яке вимагається для отримання дозволів для таких промислових підприємств. У 2004–2005 роках Мінприроди за участю інших зацікавлених сторін підготувало проект закону про екологічне страхування, який не був затверджений Верховною Радою.

8.4 Інструменти природоохоронного менеджменту в промисловості

Дозволи

Промислові підприємства повинні проходити екологічну експертизу або оцінку впливу на навколишнє середовище (ОВНС) перед отриманням дозволів перед початком своєї діяльності. Дозволи для викидів в атмосферне повітря, скиди стічних вод та утворення відходів видаються державними управліннями охорони навколишнього природного середовища в областях, тоді як Міністерство охорони здоров'я відіграє дуже важливу роль у погодженні. Дозволи переглядаються кожні два – п'ять років. Нещодавно зміни були внесені для дозволів на викиди в атмосферне повітря; з 2006 року вони видаються на термін 10 років (див. Розділ 2).

У даний час Уряд розглядає проект реформи дозвільної системи в галузі довкілля. Перші кроки в напрямку імплементації комплексної дозвільної системи в Україні були зроблені у зв'язку з проектом технічної допомоги Світового Банку у 2003 році. В рамках Мінприроди була створена робоча група з питань комплексної дозвільної системи. Для найбільших підприємств, Мінприроди передбачає комплексні дозволи на викиди згідно з директивою ЄС щодо всеохоплюючого запобігання і контролю забруднень (96/61/ЄС). Галузі та типи установок, які будуть включені у комплексну дозвільну систему були запропоновані у дослідженні, проведеному за підтримки Цільової групи з ПДД ОЕСР у 2004 році («Підхід до запровадження комплексної дозвільної системи у галузі довкілля в Україні»). У даний час, консультанти Світового Банку готують звіт про перший етап екологічного аудиту восьми підприємств, з рекомендаціями стосовно вибору підприємств для детального другого етапу аудиту. На основі цього звіту, Світовий Банк та Мінприроди виберуть три підприємства для другого етапу аналізу. Ці підприємства будуть потенційними кандидатами для запровадження комплексної дозвільної системи і тому зможуть отримати фінансову підтримку в рамках пропонованого кредиту Світового Банку для зниження забруднення від українських промислових підприємств. (Див. також Розділ 2 про дозвільну систему та наближення до Директиви ЄС щодо ВЗКЗ).

Моніторинг та звітність викидів від промисловості

Промислові підприємства повинні проводити моніторинг своїх викидів в атмосферне повітря, скидів стічних вод та розміщення відходів. Всі великі підприємства мають власні акредитовані лабораторії. Проте, більшість промислових підприємств ще не обладнані засобами постійного автоматичного вимірювання та запису викидів в атмосферне повітря. Щорічні звіти про результати виробничого моніторингу надаються обласним органам Мінприроди, обласним управлінням водних ресурсів, Державному комітету статистики та іншим відповідним органам. (див. у Розділі 2 огляд питань, включених у виробничий моніторинг.) У 2005 році з метою дотримання методології КОРИНЕЙР були модифіковані форми статистичної звітності з моніторингу повітря промисловими підприємствами; у них також використані показники ЄАНС.

Державний комітет статистики, який веде реєстр підприємств, збирає дані з підприємств щодо забруднення атмосферного повітря та вод, утворення небезпечних відходів та споживання палива та обсяги промислового виробництва. Дані про скиди стічних вод та утворення та видалення відходів все ще надаються по підприємству в цілому, без прив'язки до обладнання або технологічних процесів.

Системи управління навколишнім середовищем (СУНС), стандартизація, сертифікація, акредитація та еко-маркування

Державний комітет технічного регулювання та споживчої політики відповідає за розробку політики стосовно стандартизації, сертифікації та акредитації. Український науково-дослідний і навчальний центр стандартизації, сертифікації та проблем якості має завдання сприяти та впроваджувати міжнародні стандарти в галузі довкілля (н-д, ISO 14000 та EMAS), проводити навчання та сертифікацію екологічних аудиторів та акредитації лабораторій аналітичного контролю. Для сприяння сертифікації був створений Інститут управління якістю для ISO 14000. Існує 154 технічні комітети з розробки стандартів у країні, з яких два, технічні комітети 82 та 93, займаються екологічними стандартами. Міжнародні стандарти, такі як спеціальні серії ISO 9000 та ISO 14000 не розповсюджені серед промислових підприємств в Україні.

У 2004 році проект ТАСІС «Стандарти управління навколишнім середовищем для підприємств» сприяв запровадженню систем управління навколишнім середовищем (СУНС) згідно з ISO 14001. Сертифікаційний аудит проводився на п'яти вибраних українських підприємствах, які були рекомендовані для сертифікації. Крім того, була підготовлена група з 13 нових аудиторів з ISO 14001. До кінця 2005 року близько 30 компаній були сертифіковані згідно стандартів ISO 14000, які включають декілька промислових підприємств, таких як Стирол (див. Вставку 2), лакофарбовий завод Лакма, Харківський машинобудівний завод ФЕД, Житомирську маслофабрику. Станом на червень 2006 року 68 фізичних та 25 юридичних осіб були сертифіковані як аудитори з ISO 14000. Крім того 47 промислових компаній в Україні у таких галузях, як фармацевтична, нафтогазопереробна, металургія, виробництво вин та безалкогольних напитків отримали сертифікати згідно з національними стандартами управління навколишнім середовищем. Підприємства вважають дану сертифікацію як дороге задоволення. Хоча ISO 14000 є інструментом покращення результативності природоохоронної діяльності, це не гарантує, що сертифіковане підприємство дотримується регулюючих зобов'язань.

Українське НУО «Жива планета» проводить сертифікацію з екомаркування за міжнародним стандартом ISO 14024 у системі незалежної сертифікації (СНС, Канада). До цього часу 68 українських продуктів були сертифіковані в рамках національної програми з екомаркування.

Вставка 8.2: Управління навколишнім середовищем на концерні Стирол

Концерн Стирол є хімічною компанією, заснованою у 1933 році у м. Горлівка (Донецька область). З 1995 року це акціонерне товариство з понад 5 тисячами працівників. Компанія виробляє рідкі азотні добрива, аміак, мочевиноу, нітрат аміаку, полістирол, мочевиноу – формальдегід, матеріали фарб та фармацевтичні продукти. Стирол є одним з провідних світових виробників нітрату аміаку (1,6%), аміаку (0,9%) та мочевиноу (3,0%). Стирол забезпечує приблизно 26% виробництва аміаку в Україні, 26% виробництва добрив та 100% виробництва полістиролу.

У 1995 році Стирол став першою компанією в країні, яка отримала сертифікат ISO 9002. Декілька років пізніше з метою створення необхідних умов для сертифікації за ISO 14001 у компанії запроваджено систему управління навколишнім середовищем (СУНС), за допомогою гранту АМР США. План з управління навколишнім середовищем (ПУНС) Стиролу встановлює щорічні завдання із зниження викидів в атмосферне повітря, забруднення води та утворення та видалення відходів. Відділи стандартизації та сертифікації та охорони навколишнього середовища, разом з іншими відділами, займаються виконанням ПУНС.

У 2002 році Бюро Верітас видало Концерну Стирол сертифікат СУНС відповідності вимогам ISO 14001. Це посилює конкурентоздатність компанії на міжнародних ринках шляхом підвищення довіри бізнес партнерів. Більше того, імплементація СУНС принесла прямі економічні вигоди. Споживання енергії та сировини скоротилося завдяки більш ефективним заходам з охорони навколишнього середовища. Зниження викидів, скорочення стоків та зменшення утворення та накопичення твердих відходів скоротило виробничі затрати та споживання ресурсів. З 1993 року на Стиролі використовується автоматична система постійного моніторингу якості повітря. Компанія також інвестувала в очисні споруди і використовує технологію замкнутого циклу зворотного осмосу. У 2001 році це дозволило припинити щорічний скид 17 000 тонн шкідливих сполук в природні водойми та припинити споживання прісної води для виробничих потреб. Існуюча технологія очистки стічних вод (нано- та ультра фільтрація) дозволяє компанії повторно використовувати муніципальні та шахтні стічні води після очистки. У лютому 2005 року було підтверджено дотримання Стиролом стандартів нової версії ISO 14001.

Збір за забруднення

Нормативи збору за забруднення не змінювалися з часу проведення першого ОРПД до 2004 року, а у 2005 році до них застосовувався коефіцієнт 1,082, а у 2006 році – 2,373 (див. Розділ 5). До цього часу, нормативи збору були надто низькими і малоімовірно, що вони стимулювали підприємства здійснювати інвестиції в екологічно дружні інновації, замість того, щоб сплачувати збори. Граничні значення визначені для викидів шкідливих сполук в повітря та воду, та для розміщення відходів, застосовуються тарифні ставки за тону (наприклад, 80 грн. за тону SO₂ до 2006 року, а з того часу – 180 грн.). Нормативи збору за понадлімітні значення дорівнюють п'ятикратному розміру стандартних нормативів. Нормативи збору детально обговорюються в Розділі 5.

Частка збору за забруднення у виробничих затратах провідних галузей промисловості є дуже низькою – менше 0,5% (див. Таблицю 9.1). Ця частка скоротилася у 2004 році до 0,14 % для гірничодобувної промисловості та 0,01 % для промисловості будівельних матеріалів.

Природоохоронні витрати в промисловості

Більшість природоохоронних витрат здійснюються безпосередньо підприємствами і частково фінансуються трансфертами з державного бюджету (див. Таблицю 8.2). Природоохоронні витрати з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища становлять тільки малу частку природоохоронних витрат в промисловості. Проте, роль державного бюджету в природоохоронних витратах залишається важливою у деяких галузях промисловості, таких як будівництво (43%) та гірничодобувної промисловості (1,9%).

Таблиця 8.1: Частка збору за забруднення у виробничих затратах в окремих галузях промисловості, 2004 рік

	Фактичні платежі збору за забруднення		Процент від виробничих затрат
	млн. US\$	в % від загальних платежів	
Гірничодобувна	9,4	15,70	0,14
Видобування вугілля та лігніту; видобування торфу	4,2	7,00	0,13
Видобування нафти та природного газу	0,2	0,30	0,02
Видобування металевих руд	4,7	7,80	0,24
Інше	0,3	0,50	0,06
Переробна промисловість	18,9	31,50	0,03
Виробництво кокспродуктів	1,7	2,80	0,06
Хімічні продукти	1,6	2,70	0,05
Гумові та пластикові вироби	0,1	0,10	0,00
Металургія	11,9	19,80	0,07
Будівництво	1,2	2,00	0,01

Джерело: Державний комітет статистики, 2005 р.

Обсяги витрат на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів у промисловості у 2004 році є наступними: гірничодобувна промисловість – 982 млн. гривень; переробна промисловість – 1,8 млрд. грн.; та промисловість будівельних матеріалів – 18 млн. грн. (див. Таблицю 8.2). Серед галузей переробної промисловості, металургійна підгалузь займає перше місце за обсягами витрат у 2004 році (743 млн. грн.), за нею ідуть хімічна промисловість та виробництво коксу, нафтопереробка та виробництво ядерного палива (відповідно 343 млн. грн. та 326 млн. грн.)

Таблиця 8.2: Витрати підприємств на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів, в окремих галузях промисловості, 2004 рік (млн. доларів США)

	Кількість підприємств	Всього витрат	У т.ч.		
			Державний бюджет	Місцевий бюджет	Власні кошти
Гірничодобувна	363	184,6	3,5	0,0	181,1
Енергетичні ресурси	252	38,9	0,3	..	38,5
Крім енергетичних ресурсів	111	145,8	3,1	0,0	142,6
Переробна промисловість	3 340	336,7	0,4	0,1	335,7
Продукти харчування, напитки, та тютюнові вироби	928	16,9	0,1	0,0	16,8
Текстиль та вироби з текстилю	201	2,2	0,0	..	2,2
Шкіра та вироби з шкіри	49	1,6	..	..	1,6
Дерево та вироби з дерева	82	0,9	0,0	..	0,9
Целюлоза, папір та вироби з паперу, поліграфічна галузь	101	8,0	0,0	..	7,6
Кокс, нафтопродукти та ядерне паливо	33	61,3	0,2	..	61,1
Хімічні продукти та штучні волокна	163	64,5	0,0	0,1	64,3
Вироби з гуми та пластику	90	2,0	..	0,0	2,0
Неметалеві вироби	315	6,5	0,0	0,0	6,5
Металургія	294	139,6	0,0	..	139,6
Машинобудування	483	17,4	0,0	0,0	17,4
Електричні та електронні вироби	251	6,2	..	..	6,2
Транспортне обладнання	198	8,8	..	..	8,8
Будівництво	530	3,4	1,5	0,0	1,9

Джерело: Державний комітет статистики, 2005 р.

8.5. Висновки та рекомендації

Незважаючи на покращення з часу проведення першого ОРПД, Україна все ще стикається з значними перешкодами у розбудові своєї промисловості на засадах сталого розвитку. Прогрес щодо вирішальних структурних реформ залишається повільним, і багато галузей промисловості, такі як вугільна галузь, перебувають у плачевному стані. Прогрес в імplementації стратегій та програм стосовно промислового розвитку також повільний. Більше того, не відбувається інтеграція питань сталого екологічного розвитку в промислову політику.

Рекомендація 8.1:

(а) Міністерство промислової політики, Міністерство вугільної промисловості, та Міністерство палива та енергетики, разом з Міністерством економіки та Мінприроди, повинні визначити чіткі політичні цілі щодо сталого розвитку промисловості та включити їх у майбутню національну стратегію сталого розвитку. Це повинно узгоджуватися в країні з положеннями Директиви щодо всеохоплюючого запобігання і контролю забруднень ЄС та служити основою для планування розвитку галузей промисловості.

Потрібно звертати увагу на виділення метану з вугільних шахт та його самозапалювання, так як це є причиною високого рівня аварійності та смертності на шахтах України. Цей рівень смертності можна скоротити шляхом запровадження адекватних заходів, таких як встановлення посиленних систем дегазифікації метану, зниження рівня концентрації вугільного пилу, фільтрації підземних вод, покращення системи вентиляції та посилення нормативних документів з безпеки. Більше того, метан вугільних шахт можна використовувати для виробництва енергії. Згідно з Планом дій ЄС–Україна на 2005–2007 роки, в країні повинні запроваджуватися заходи щодо подальшої реструктуризації вугільних шахт. До цього часу повільно проходить реалізація існуючої урядової програми реструктуризації вугільної галузі (шляхом закриття певної кількості шахт та проведенням модернізації деяких інших, видобуток вугілля на яких повинен зрости), а імplementація програми «Українське вугілля» 2001 року не принесла очікуваних результатів. Проте створення у 2005 році Міністерства вугільної промисловості показує відновлення стратегічного інтересу до використання вугільних ресурсів.

Рекомендація 8.2:

Міністерство вугільної промисловості, в ході співпраці з іншими відповідними міністерствами, повинно:

- (а) негайно розробити та реалізувати національну програму безпеки шахт з метою зниження ризику аварій та покращення безпеки вугільних шахт; та*
- (б) Здійснити конкретні заходи з подальшої реалізації програми реструктуризації вугільної галузі, включаючи складання переліку шахт, які підлягають закриттю та відповідні екологічні, соціальні та економічні наслідки цього закриття.*

Існує значний потенціал покращення екологічних показників в промисловості шляхом заміщення застарілих технологій технологіями чистого виробництва та найкращими доступними технологіями (НДТ), що пов'язано з поступовим запровадженням Директиви щодо всеохоплюючого запобігання і контролю забруднень ЄС в Україні. Уже зроблені перші кроки в напрямку запровадження комплексної дозвільної системи. Також недавно підготовлений проект Національної стратегії запровадження чистого виробництва. Проте, для забезпечення ефективної імplementації комплексної дозвільної системи в Україні є необхідним розвиток політичної та законодавчої бази, бази НДТ, технічного керівництва щодо галузевих та горизонтальних НДТ, та навчання процедур та технічним аспектам НДТ.

Рекомендація 8.3:

Міністерство промислової політики та Мінприроди повинні сприяти прийняттю проекту Стратегії запровадження чистого виробництва в Україні. У рамках запровадження чистого виробництва, Уряд повинен стимулювати запровадження чистих та найкращих доступних технологій (НДТ), включаючи створення відповідної інституційної структури.

Див. також Рекомендацію 2.2.

Новий проект класифікації відходів, який базується на Європейському каталозі відходів, буде вимагати змін в існуючій системі моніторингу та звітності по відходах. Крім того, потрібно розробити нормативні документи щодо поводження з відходами гірничодобувної промисловості, які б включали концепції з проекту Директиви ЄС щодо відходів гірничодобувної промисловості, яка стосується поводження з відходами порід та хвостами з добувної промисловості (так як гірничодобувна промисловість не підпадає під Директиву щодо всеохоплюючого запобігання і контролю забруднень ЄС). Цей проект директиви також містить положення щодо фінансових гарантій забезпечення повної рекультивациі полігонів відходів, що базується на НДТ.

Рекомендація 8.4:

Мінприроди повинно:

(а) У співпраці з Державним комітетом статистики та Міністерством промислової політики, переглянути систему моніторингу та звітності щодо промислових відходів, включаючи небезпечні відходи, з тим, щоб вона базувалася на новій класифікації відходів та передбачала запровадження комплексних дозволів. Географічні інформаційні системи (ГІС) для отримання більш достовірної інформації по відходах (н-д, місця складування, компоненти, кількість) повинні запроваджуватись у національну систему мережі спостережень, з тим щоб відповідна інформація могла використовуватись в процесі прийняття рішень; та

(б) Розробити нормативні документи щодо поводження з відходами гірничодобувної промисловості.

Рекомендації стосовно імплементації Кіотського протоколу в промисловості та стосовно збору за забруднення наведені відповідно у Розділах 4 та 5.

Розділ 9

УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ДОВКІЛЛЯ НА ТРАНСПОРТІ

9.1 Транспортна інфраструктура

Україна географічно розташована як транзитна країна між Центральною Європою та Кавказьким регіоном, а також між Південною Європою та Росією. Моторизовані транспортні системи включають залізниці, автомобільний транспорт, морську та внутрішню навігацію. Трубопровідний транспорт у цьому звіті не розглядається. Незначні інвестиції вкладались у залізничну, дорожню та авіаційну мережі, які належать державі, та майже не проводилась їх реструктуризація.

У 2003 та 2004 роках сектор будівництва зростав приблизно на четвертину у поточних показниках. Це був в основному результат триваючих інженерно-будівельних робіт в нафтогазовій галузі та в залізничних транспортних системах. Це також відображає зростання інвестицій (як з державного так і з місцевого бюджетів) у будівництво, ремонт та технічну підтримку доріг та дорожньої інфраструктури. Проте, залишаються важкими умови для поїздок у багатьох місцях, особливо у сільській місцевості. Крім проблем із наземним транспортом, неадекватна структура чорноморських портів перешкоджає експорту товарів з країни.

У 2004 році залізнична мережа становила в загальному 22 000 км, з яких 9 250 км електрифіковані. Україна з'єднана залізницями з усіма сусідніми країнами. Проте, використання широкої колії перешкоджає взаємодії мереж з країнами на західному кордоні, які використовують вузьку колію.

Хоча залізнична мережа залишається більш надійною, ніж дорожня магістральна система, вона також приходить до розладу і гостро потребує інвестицій. Доходи залізниці в основному використовуються на поточні потреби, і тільки невеликі кошти залишаються на капітальні вкладення. Вантажні перевезення є більш прибутковими, так що їх прибутки перехресно субсидують пасажирські перевезення. Надлишки в основному йдуть у державний бюджет, і тому не можуть бути реінвестовані в розвиток інфраструктури. Тому, більшість рухомого складу використовується понад встановлений термін, і також відстають темпи оновлення основних маршрутів.

Від недавнього часу спостерігаються покращення в роботі залізничного транспорту. Були зроблені деякі довгоочікувані інвестиції у залізничні вагони, та деякі залізничні лінії були модернізовані до максимальної швидкості 130 км/год. (Це стосується вітки Київ–Харків з 2002 року та вітки Київ–Дніпропетровськ з 2003 року). Більше того, були проведені деякі ремонтно-будівельні роботи; наприклад, Київський головний залізничний вокзал був відреставрований та розширений до пасажирської ємкості, вдвічі більшої за попередню.

Мережа доріг складає в цілому приблизно 170 000 км (дані 2003 року). Майже 97% доріг – з твердим покриттям, проте багато доріг в останні роки не підтримувалися у належному стані. В країні є близько 2000 км магістралей, які (особливо поблизу Києва) відповідають Європейським стандартам.

Парк пасажирських автомобілів є все ще відносно невеликим. Показник приблизно 110 приватних пасажирських автомобілів на 1000 чоловік, відстає від показників сусідніх країн. (Цифри відповідного 2000 року для Білорусі та Польщі відповідно становлять приблизно 150 та понад 250 автомобілів на 1000 чоловік.) Ситуація в Україні частково успадкована з радянських часів, коли кількість автомобілів на душу населення становила 25-40 % від рівня Східної Європи, але в основному це відображає обмежену купівельну здатність більшості українських споживачів у даний час. Проте парк пасажирських автомобілів швидко зростає і до 2004 року зріс на 66% у порівнянні з 1990 роком. З 2002 року спостерігаються стабільні темпи зростання продажу автомобілів.

Внутрішня, морська та комбінована річково-морська навігація традиційно використовувалась для вантажних та пасажирських перевезень, але різко скоротилася з 1998 року (Таблиця 9.2). Внутрішні водні шляхи мають загальну довжину 2200 км. Приблизно 1670 км припадає на річки Дніпро та Прип'ять, які є придатними для комерційної внутрішньої навігації. Південний кордон України омивається Чорним та Азовським морями, з довжиною берегової лінії відповідно 1600 та 1100 км. Деякі великі комерційні незамерзаючі порти (найбільший з яких – Одеса) розташовані на цьому побережжі.

Швидко зростає цивільна авіація. Станом на 2005 рік в Україні було 14 аеропортів з довжиною злітної смуги понад 3000 м. Головні міста країни мають міжнародні аеропорти.

Якщо в країні буде продовжуватися економічний зріст, майбутній ріст транспортної діяльності усіх видів є неминучим. Додатково, Україна буде відігравати важливу роль як транзитна країна завдяки своєму географічному розташуванню. Тому транспортна політика України націлена на покращення транспортної інфраструктури в цілому.

9.2 Результативність роботи транспорту

Перевезення товарів та пасажирів моторизованими транспортними засобами завжди пов'язане з використанням ресурсів та з негативним впливом на довкілля. Дані про пробіг транспорту є хорошим непрямим показником кількості та часового розвитку впливів на довкілля, особливо дорожнього транспорту. Ці дані відсутні або не публікуються в офіційній українській статистиці. Іншим корисним показником результативності транспорту, який в більшості виражається у кількості вантажів (тонн) або пасажирів та відстанях перевезення (км). Показник результативності транспорту включає модальний розподіл, який показує внесок різних видів транспорту (з їх різними рівнями впливу на довкілля) у загальну результативність роботи транспорту. Напрямки показників результативності роботи транспорту та модальний розподіл є важливими показниками для розвитку впливу на довкілля, спричинене транспортом.

Пасажирський транспорт

Дані про пасажирський транспорт є в наявності для десятиріччя 1995–2004 років. Ці дані показують неістотні зміни у кількості поїздок або у загальній результативності роботи транспорту (див. Таблицю 9.1). Залізничні пасажирські перевезення дещо скоротилися, тоді як зросли пасажирські перевезення автобусами та трамваями, метро та тролейбусами. Повітряний транспорт швидко зростає, але все ще знаходиться на відносно низькому рівні. Згідно з наявними даними, залізничні поїзди та інші транспортні засоби, такі як трамваї, тролейбуси та метро забезпечують приблизно 60% всіх пасажирських транспортних перевезень з близько 130 млрд. пасажиро-кілометрів.

Проте, дані про пасажирські перевезення є неповними, так як дані про індивідуальний автомобільний рух не включені у статистику. Приймаючи середній річний пробіг у 10 000 км для приблизно 5,4 млн. пасажирських автомобілів в Україні, загальний пробіг в країні можна оцінити на рівні 55 млрд. машино-кілометрів, і показник результативності роботи в 100 млрд. пасажиро-кілометрів. Ця груба оцінка пасажирського автомобільного транспорту дає показник майже такий же, як для інших пасажирських транспортних перевезень (див. Таблицю 9.1). Тому офіційна статистика не адекватно відображає абсолютні цифри або зростання пасажирських транспортних перевезень в Україні.

Таблиця 9.1: Пасажи́рські перевезення різними видами транспорту, 1995–2004 роки

	млрд. пасажиро-кілометрів									
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Всього	120,2	116,1	111,3	109,9	108,2	113,1	112,8	117,2	121,2	128,6
Залізничний	63,8	59,1	54,5	49,9	47,6	51,8	49,7	50,5	52,6	51,8
Автомобільний (автобуси, мікроавтобуси)	34,8	34,8	27,3	26,3	26,8	28,8	31,0	35,8	40,1	47,5
Трамваї, тролейбуси, метро	17,7	19,0	27,0	31,5	32,0	30,7	30,2	28,3	24,6	23,9
Морський	0,5	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Річковий	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1
Повітряний	3,3	2,9	2,4	2,1	1,7	1,7	1,8	2,5	3,8	5,3

Джерело: Державний комітет статистики України. Транспорт і зв'язок. Статистичний щорічник. Київ, 2004 р.

Примітка: Не включені дані про приватні транспортні засоби. Згідно з оцінкою, частка пасажирів, перевезених приватними автомобілями становить 90% загальної кількості пасажирів, перевезених автомобільним транспортом.

Вантажний транспорт

Для вантажного транспорту, дані про перевезення наявні для десятиріччя 1995–2004 років (див. Таблицю 9.2). Після початкового скорочення, а потім спаду у 1999 році, вантажні транспортні перевезення знову зросли, в основному завдяки вантажним перевезенням на залізниці. Згідно з цими даними, залізничний транспорт забезпечує 85% всіх вантажних транспортних перевезень. Крім того, трубопровідний транспорт забезпечує 70% від транспортних перевезень пересувними засобами.

Таблиця 9.2: Вантажні перевезення різними видами транспорту, 1995–2004 роки

	млрд. тонно-кілометрів									
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Всього	359,1	253,9	217,6	202,3	194,2	206,6	209,8	227,1	264,8	278,0
Залізничний	195,8	163,4	160,4	158,7	156,3	172,8	177,5	193,1	225,3	234,0
Автомобільний	34,5	22,2	20,5	18,3	18,2	19,3	18,5	20,6	24,4	28,8
Морський	123,1	62,4	31,2	19,5	14,1	8,6	10,1	8,8	9,9	10,1
Річковий	5,7	5,9	5,5	5,8	5,6	5,9	3,7	4,2	4,7	4,8
Повітряний	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,5	0,3
Всього включаючи трубопровідний	544,0	450,3	402,4	391,7	388,0	394,1	394,0	411,3	457,5	480,1
Трубопровідний	184,9	196,4	184,8	189,4	193,8	187,5	184,2	184,2	192,7	202,1

Джерело: Державний комітет статистики України. Транспорт і зв'язок. Статистичний щорічник. Київ, 2004 р.

Примітка: Не включені дані про приватні вантажні транспортні засоби. Згідно з оцінкою, частка вантажів, перевезених приватними вантажівками становить 72% від загального обсягу вантажів, перевезених автомобільним транспортом

Проте, дані для відповідних транспортних засобів показують відносно великі щорічні розходження, які можна пояснити змінами понять при зборі даних. (Див. наприклад, дані про морський транспорт). Крім того у цих статистичних даних не відображено вантажні перевезення приватними вантажівками, і тому помилково стверджується, що вантажні перевезення автомобільним транспортом становлять менше 10% від показника усіх пересувних засобів. Парк приватних вантажівок з 1997 року виріс більше ніж на 60% і зараз нараховує близько 30% від загального парку вантажівок. Для вантажного транспорту можна припустити значно вищі цифри і більший ріст показників результативності.

9.3 Вплив транспорту на довкілля

Вплив моторизованого транспорту на довкілля може приймати різні форми. Приклади включають споживання енергії та відповідні викиди, які впливають на клімат, здоров'я населення, екосистеми та споруди; шумове забруднення; використання земель під інфраструктуру; і фрагментацію природних місць проживання. Так як існує мало інформації по цій темі і відсутній її комплексний огляд,

відповідний аналіз обмежується впливом від споживання енергії, викидами діоксиду вуглецю та викидами забруднюючих речовин у повітря під час роботи транспортних засобів. Відсутність даних також унеможлиблює розгляд інших видів впливу на довкілля, таких як шумове забруднення, використання земель, забруднення вод, і вплив від виробництва, технічної підтримки, та розміщення транспортних засобів та інфраструктури. Прямі збитки в результаті транспортних аварій не розглядаються як вплив на довкілля.

Використання енергії та викиди CO₂

У 2005 році, Уряд України підготував звітні дані про споживання енергії та викиди діоксиду вуглецю від транспорту в рамках звітності по клімату Секретаріату рамкової конвенції ООН із зміни клімату (РКЗК ООН). Проте Секретаріат РКЗК ООН вказує на серйозну невідповідність та незрозумілі значні розходження у даних щодо часової динаміки. Наприклад, дані показують різке скорочення енергоспоживання між 1990 та 2004 роками (споживання дизельного палива скоротилося на 96% та бензину на 98%), період, під час якого, згідно з усіма спостереженнями, транспортна діяльність швидко зростала. До цього часу, українська влада не підготувала інших, більш достовірніших даних на цю тему.

Згідно з приблизною оцінкою, яка базується на парку автотранспортних засобів та приблизних припущеннях стосовно річного пробігу транспортних засобів та середнього споживання палива, споживання палива автомобільним транспортом в Україні у 2003 році могло б становити 300 ТДж (тоді як звіт Секретаріату РКЗК ООН дає цифру 20 ТДж). Ці оцінки узгоджуються з даними Міжнародного агентства з енергії, які визначають споживання бензину у приблизно 200 ТДж та дизельного палива і гасу у приблизно 100 ТДж у 2002 році.

Одним можливим поясненням цих розходжень є те, що офіційні дані відображають споживання палива тільки транспортними засобами уряду або відповідних установ. Цей підхід до звітності був прийнятий у Радянську епоху, але із значним зростанням транспортних засобів, які не належать державі, вже більше не відображає фактичного споживання.

Так як викиди діоксиду вуглецю від транспорту були розраховані на підставі даних про споживання палива, ці дані також викликають сумніви. Припущення щодо значного скорочення споживання енергії транспортом та викиди діоксиду вуглецю після 1990 року можуть бути статистичними артефактами в основному через застарілу систему звітності. Тому ці дані не можна використовувати для точної оцінки результативності природоохоронної діяльності у транспортному секторі в Україні.

Викиди в атмосферне повітря

Основні викиди від транспортних засобів з двигунами внутрішнього згорання в атмосферне повітря включають угарний газ (CO), оксиди азоту (NO_x), вуглеводні (у т.ч. бензол) та пил. Обсяги викидів цих сполук визначаються в основному типом спалювання та очисткою відпрацьованих газів. Через їх токсичність для людей та їх екологічну значимість, викиди цих сполук при індивідуальній новій реєстрації обмежуються законом. Також регулюється вміст певних сполук у паливі (н-д, сполук свинцю, сірки та бензолу).

В Україні тільки автомобілі є предметом для регулювання та відповідного контролю. До недавнього часу всі транспортні засоби повинні були відповідати окремим стандартам для відпрацьованих газів встановленим для NO_x, CO та вуглеводнів від двигунів внутрішнього згорання (радянські стандарти ГОСТ 1987 року) та для сажі (димності) від дизельних двигунів (радянські стандарти ГОСТ 1975 року). З 2006 року діють державні стандарти України (ДСТУ), і проходить процес їх гармонізації з відповідними стандартами ЄС. Автомобілі можуть перевірятися на стаціонарних пунктах перевірки Міністерства внутрішніх справ, і теоретично перевірки повинні здійснюватися двічі на рік. Автотранспортні засоби також можуть вибірково перевірятися Державтоінспекцією (ДАІ) протягом одного місяця кожного року в рамках кампанії «Чисте повітря». Проте, система перевірок не є оптимальною, не гарантує точності екологічного контролю і не захищена від корупції.

Станом на 1 січня 2006 року, трактори, автомобілі та автобуси, які ввозяться в Україну, повинні відповідати стандартам Євро-2. Цей закон також застосовується до автомобілів, вироблених в Україні, які становлять близько 10% від усіх придбаних нових автомобілів. Всі інші автомобілі, які ставляться на реєстрацію, повинні будуть відповідати стандартам Євро-2 з 1 січня 2007 року. Проте виникає сумнів щодо можливостей відповідних структур забезпечити дотримання вимог. Кількість нещодавно зареєстрованих автомобілів з каталітичними конверторами або тих, які відповідають лімітам викидів Євро-1 і Євро-2 невідома. Використовуються сучасні пасажирські автомобілі з каталітичними конверторами з Західної Європи, їх частка на даний час незначна, але зростає.

Низька якість палива в Україні також негативно впливає на рівень викидів та на роботу двигунів. Продаж етилованого бензину був заборонений з 2003 року, а вміст сірки у паливі обмежується законодавством на рівні 500 чмч (число мільйонних часток) для бензину та 500-2000 чмч для трьох різних видів дизельного палива. Для порівняння у Європейському Союзі вміст сірки як у бензині так і у дизельному паливі обмежується на рівні 50 чмч. У той час як фактичний вміст сірки у паливі в Україні невідомий, відсутність десульфуризаційних установок на українських нафтопереробних заводах призводить до того, що все паливо має досить високий вміст сірки. Вміст бензолу у бензині обмежений на рівні 5 відсотків.

Таблиця 9.3: Викиди в атмосферне повітря від транспорту, 1990–2004 роки

Викиди від автомобільного транспорту (у кілотоннах)															
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Всі викиди ^a	6 110	5 541	3 637	2 707	2 146	1 797	1 579	1 433	1 885	1 747	1 949	1 995	2 027	2 010	2 077
CO	..	..	..	..	..	1 427	..	1 144	1 530	1 435	1 546	1 582	1 608	1 591	1 643
Вуглеводні ^b	..	..	..	..	..	263	..	203	243	207	267	272	276	272	279
NO ^c	..	..	..	..	..	107	..	85	112	105	121	124	126	128	135

Викиди від інших видів транспорту (залізничного, водного, та цивільної авіації)^d (у кілотоннах)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
CO	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	28	29
Вуглеводні ^b	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	11	11
NO ^c	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	44	45

Джерело: Державний комітет статистики.

Примітки:

^a Дані з Державного комітету статистики підсумовують всі шкідливі сполуки (CO, вуглеводні, NO, SO₂ та сажу).

^b Вуглеводні включають метан.

^c Оксид азоту приводиться як NO, а не як NO₂ (як звичайно використовується у міжнародній статистиці).

^d Звітність була запроваджена у 2003 р.

Мало інформації доступно для громадськості про рівень викидів CO, вуглеводнів та NO_x від транспорту. Оціночні показники Державного комітету статистики наведені у Таблиці 9.3. Дані Державного комітету статистики виглядають достовірними, принаймні для 1995–2004 років. За цей період викиди в атмосферне повітря від автомобільного транспорту зросли на одну п'яту (з 1,6 млн. тонн до 2,0 млн. тонн). Викиди від інших транспортних засобів становлять невелику частку від загального обсягу викидів і є тільки істотними для оксидів азоту.

Якість приземного повітря

Якість приземного шару атмосферного повітря, який зазнає безпосереднього впливу автомобільного транспорту є іншим показником природоохоронної результативності транспортного сектору, у доповнення до споживання енергії та викидів забруднюючих речовин. Це є концентрація забруднюючих речовин вздовж доріг у містах з інтенсивним рухом транспорту.

Українські державні стандарти якості повітря є величинами того ж порядку, як і стандарти рекомендовані Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) у Керівних принципах щодо якості повітря у Європі. Згідно з стандартами якості атмосферного повітря в Україні, існують гранично

допустимі концентрації (ГДК) для конкретних забруднюючих речовин, які однаково застосовуються по всій території країни. Єдиним винятком є рекреаційні території, де ліміт становить 0,8 ГДК. Наявні дані моніторингу описують середньорічні або середньодобові рівні концентрацій в атмосферному повітрі NO_x , CO, SO_2 та твердих частинок.

Таблиця 9.4: Стандарти якості повітря в Україні та Європейському Союзі

Забруднююча речовина	Стандарти України	Існуючі стандарти якості повітря ЄС
Оксид азоту (NO_2)	0,04 мг/м ³ *	0,04 мг/м ³ (2010) *
Пил	0,15 мг/м ³ *	0,04 мг/м ³ (PM ₁₀) *
Оксид сірки (SO_2)	0,05 мг/м ³ *	0,125 мг/м ³ як середньодобовий показник
Монооксид вуглецю (CO)	3,00 мг/м ³ *	10 мг/м ³ як середній показник за 8 годин

Джерело: Мінприроди та законодавство ЄС.

Примітка: * Гранично допустимі середньорічні концентрації.

Державні стандарти, а також стандарти ВООЗ для окремих забруднюючих речовин перевищуються у майже усіх великих містах України. Значення для оксиду азоту та пилу перевищуються на майже усіх станціях спостереження по території країни, причиною чого є те, що забруднення від промисловості та електростанцій накладається з викидами від транспорту. Міста з найвищим рівнем забруднення повітря розташовані у Донецько-Придніпровському промисловому регіоні. Тут, також перевищені середньорічні концентрації моно оксиду азоту та деколи оксиду сірки.

Автомобільний рух в Києві значно зріс в останні роки. Відсутні точні дані про пробіг автомобілів. З 1995 до 2004 року парк автомобілів зріс на 70%, а парк приватних пасажирських автомобілів зріс майже утричі за останнє десятиріччя.

Навіть хоча якість повітря в Києві все ще значною мірою визначається викидами від промисловості та електростанцій, збільшення концентрацій оксиду азоту є чітким показником зростання викидів від автомобільного транспорту. Середньорічні концентрації на сімох станціях спостереження у Києві, які розташовані поблизу основних доріг з інтенсивним рухом, зросли майже на 40% між 1995 та 2004 роками і в даний час у 2,75 рази перевищують ГДК. Такі концентрації спостерігаються у даний час у дуже небагатьох містах Західної Європи і тільки на спеціальних станціях спостереження під час особливо несприятливого руху та метеорологічних умов. Тому стрімкий ріст в останні роки у Києві є тривожним.

Таблиця 9.5: Середньорічні концентрації оксиду азоту, виміряні на дорогах з інтенсивним рухом у Києві

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
NO_2	0,08	0,08	0,08	0,10	0,08	0,08	0,06	0,08	0,12	0,11

Джерело: Держкомгідромет України, 2005 р.

Примітка: Середні значення з 7 станцій у мг/м³. Українські стандарти для гранично допустимих середньорічних концентрацій NO_2 становлять 0,04 мг/м³.

9.4 Політичні, законодавчі та інституційні засади охорони довкілля

Міністерство транспорту та зв'язку є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення впровадження державної політики в галузі автомобільного, залізничного, повітряного, морського і річкового транспорту та забезпечення безпеки на транспорті. Міністерство транспорту та зв'язку контролює діяльність компаній з питань, пов'язаних з негативним впливом транспорту на довкілля та екологічною безпекою транспортної галузі. Мінприроди, як спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань охорони навколишнього

природного середовища, є відповідальним за управління у сфері довкілля та реалізацію державної екологічної політики в усіх галузях економіки, включаючи транспорт.

В Україні відсутня комплексна державна стратегія розвитку транспортної галузі. Розробка державної транспортної стратегії є однією з вимог Плану дій ЄС–Україна на 2005–2007 роки. Основним політичним документом у транспортній галузі є Державна програма розвитку транспортно-дорожнього комплексу на 2000–2004 роки (Постанова КМУ № 1931 від 30 грудня 2000 року). Був підготовлений проект Концепції (основ) розвитку транспортно-дорожнього комплексу на середню перспективу та до 2020 року, і очікується її швидке схвалення. Також відсутній комплексний політичний документ у сфері транспорту та довкілля, хоча існують деякі відповідні програми та плани. Вони включають План заходів щодо зменшення негативного впливу автомобільних транспортних засобів на довкілля на 2004–2010 роки (див. нижче), План реалізації у транспортній галузі Основних напрямків державної політики України у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки на 2002–2006 роки (Наказ Міністерства транспорту та зв'язку № 291 від 29 квітня 2002 року), та Галузева програма енергозбереження та запровадження альтернативних видів палива у транспортній галузі на 2006–2010 роки (Наказ Міністерства транспорту та зв'язку № 114 від 9 лютого 2006 року).

Україна приєдналася до декількох важливих міжнародних угод, які повинні відображатися у державній політиці у сфері транспорту та довкілля, зокрема Женевської угоди 1958 р. про прийняття єдиних технічних приписів для колісних транспортних засобів, предметів обладнання та частин, які можуть бути встановлені та/або використані на колісних транспортних засобах, і про умови взаємного визнання офіційних затверджень, виданих на основі цих приписів. Положення цієї угоди регулярно оновлюються і регулярно замінюються у ЄС із стандартів Євро-1 до Євро-5 (у даний час реалізуються Євро-4, які з 1 січня 2008 року будуть замінені на Євро-5). Понад 80 цих положень були прийняті в Україні як національні стандарти для нових автомобілів. Тим не менше, Україна відстає у реалізації Женевської Угоди. Стандарти Євро-2 (які були реалізовані в ЄС до 2000 року) є обов'язковими з 1 січня 2006 року для усіх тракторів, автобусів та автомобілів, які ставляться на нову реєстрацію, та з 1 січня 2007 року для усіх транспортних засобів, які ставляться на нову реєстрацію. Україна все ще не застосовує Євро-2 до транспортних засобів, які вже зареєстровані в Україні.

Україна також ратифікувала інші угоди, які прямо пов'язані з транспортною галуззю: у 1997 році Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату (РКЗК ООН) та у 2004 році її Кіотський Протокол. Як країна з перехідною економікою і сторона Додатку I, Україна зобов'язалася стабілізувати викиди парникових газів до 2012 року на рівні 1990 року. Україна також приєдналася до серії конвенцій щодо забруднення повітря, у тому числі до Конвенції про транскордонне забруднення атмосферного повітря на великій відстані (КТЗАПВВ) та її трьох протоколів, включаючи про оксиди азоту та викиди сірки (див. детальніше Розділ 4).

В Україні зараз діють декілька законодавчих актів, які спеціально звернені на технічні стандарти та відповідні викиди забруднюючих речовин у довкілля транспортною галуззю. Те, що існує, у більшості походить з переносу положень вищезгаданої Женевської Угоди через зміни у законодавстві 2005 року стосовно запровадження стандартів Євро-2. Також, Закон «Про транспорт» (1994 р.) містить положення стосовно охорони довкілля. Проте, не очевидно, що разом з діючими нормативами існує відповідний нагляд за їх дотриманням. Це зокрема стосується стандартів на якість палива, викиди в атмосферне повітря та технічні вимоги до обладнання автомобілів. Низька якість палива призводить до більших викидів, що очевидно з вищих лімітів на викиди, встановлених державними стандартами. Підлягають регулюванню дванадцять показників палива, у тому числі бензол, фенол, вуглеводні, сірка, хоча вони все ще не відповідають стандартам ЄС; використання етилованого бензину було заборонено з 2003 року. Все паливо повинно бути сертифікованим і паливо на заправках підлягає контролю, хоча нечасті перевірки, проведені на заправках виявляють порушення стандартів палива.

Стандарти якості повітря перевищуються у багатьох містах. Автомобільний транспорт вносить істотну частку в це забруднення атмосферного повітря у містах, зокрема по викидах NO_x . У 2004 році Розпорядженням Кабінету Міністрів № 37 було затверджено план заходів щодо зменшення негативного впливу автомобільних транспортних засобів на довкілля на 2004–2010 роки, який готувався спільно

Мінприроди та Міністерством транспорту та зв'язку. Цей план містить перелік екологічних вимог для запровадження, зокрема стосовно палива. Були запроваджені нові стандарти, більш наближені до стандартів ЄС. Наприклад Мінприроди розробило два державні стандарти щодо нормативів та методів вимірювання прозорості відпрацьованих газів, та щодо вмісту монооксиду вуглецю та вуглеводнів у відпрацьованих газах автомобілів з газовими та бензиновими двигунами, які є обов'язковими з 2006 року.

Стосовно вимог тестування екологічних показників для стандартів Євро-2, є обов'язковим проведення регулярного технічного огляду для нових транспортних засобів: раз у два місяці для пасажирських автобусів, раз у рік для транспортних засобів підприємств, та раз у два роки для приватних автомобілів. Згідно з новою редакцією закону «Про автомобільний транспорт», прийнятою у лютому 2006 року, огляд буде здійснюватися акредитованими технічними центрами. Перший подібний центр будується державним науково-дослідним інститутом автомобільного транспорту. Проте, він зможе тільки проводити тести на стандарти Євро-2, і буде потребувати подальших значних інвестицій для того, щоб бути здатним проводити тести на стандарти Євро-4, що відповідає сучасним вимогам в рамках Женевської Угоди 1958 року.

9.5. Висновки і рекомендації

В останнє десятиріччя в Україні істотно зріс вплив транспортної галузі на довкілля. Не дивлячись на недостатні та недостовірні дані, ясно що:

- Офіційні підрахунки показують зростання всіх видів викидів від автомобільного транспорту;
- Зросло споживання енергії автомобільним транспортом, яке пов'язане з викидами;
- Базуючись на збільшенні парку приватних пасажирських автомобілів, існує відповідний ріст в обсягах транспортних перевезень та пробігу автотранспорту; і
- Модальні зміни торкнулися загальних обсягів перевезень, і зросла частка автомобільного транспорту.

Місцева ситуація в Києві також підтримує припущення про погіршення природоохоронної результативності:

- Парк приватних пасажирських автомобілів збільшився майже втричі за останнє десятиріччя;
- Забруднення повітря в Києві погіршилося через збільшення об'ємів транспорту та відсутності каталітичних конверторів, навіть у нових автомобілях;
- Концентрації оксиду азоту зросли з 2001 року, і зараз приблизно у 2,75 рази перевищують державні норми.

Досвід інших країн з перехідною економікою показав, що покращення економічної ситуації в цілому супроводжується ростом обсягів транспорту. Тому, ймовірно, що подальший економічний ріст призведе до зростання транспортних перевезень та використання приватних автомобілів, і відповідно до зростання споживання енергії та викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. З усіх цих причин, вплив транспорту на довкілля починає створювати серйозні проблеми для здоров'я та довкілля, і Україна, яка до сих пір майже не звертала уваги на цю проблему, негайно повинна вирішувати її.

До початку розробки будь-якої стратегії, потрібно зібрати достовірні статистичні дані з використанням показників, визнаних на міжнародному рівні. Потрібно не тільки визначати напрямки політики, але і також обраховувати вплив від її реалізації. Серйозні протиріччя та пробіли в офіційних даних в Україні по транспорту та його впливу на довкілля є підставою для хвилювання. Ці дані є недостатніми для підтримки будь-якого процесу прийняття рішень і не можуть використовуватися для адекватного відображення тенденцій. Це показує, що належним чином не використовуються повноваження уряду і що відсутня співпраця між урядовими установами. Крім того, в цілому політична відповідальність за транспорт та його вплив на довкілля не координується одним урядовим органом, але швидше розподіляється серед декількох міністерств, відомств та обласних і місцевих органів влади.

Рекомендація 9.1:

Державний комітет статистики у співпраці з Міністерством транспорту та зв'язку та Мінприроди повинен збирати, опрацьовувати та публікувати всю інформацію про транспорт та його вплив на довкілля, використовуючи статистичні системи та показники, які визнані на міжнародному рівні.

З покращенням стандартів життя, мешканці України будуть більше купувати і використовувати приватні автомобілі. Це призведе до більших об'ємів та пробігу автомобільного транспорту. Внаслідок цього можна очікувати продовження модального зміщення із залізничного до автомобільного транспорту, яке вже помітне сьогодні. Можна очікувати подальшого зростання впливу транспорту на довкілля, у тому числі споживання енергії, викиди діоксиду вуглецю, та забруднення повітря та шумове забруднення. Потрібно приділяти більше уваги до скорочення цих впливів.

Рекомендація 9.2:

Мінприроди, разом з Міністерством транспорту і зв'язку, повинно:

- a) Проводити аналіз впливів транспортної галузі на довкілля; і
- б) Базуючись на результатах цих аналізів, розробити стратегічні концепції сталого розвитку транспорту та вирішення відповідних екологічних проблем. Всі дані, визначення та концепції повинні бути доступними для громадськості та обговорюватись із зацікавленими сторонами.

Кращі знання про вплив транспорту на довкілля та покращене почуття політичної відповідальності є передумовами для підвищення усвідомлення екологічних проблем та вирішального сприйняття обов'язкового покращення у транспортному секторі. Технічні заходи мають найкраще сприйняття широким загалом так як вони не впливають на поведінку пересування і тому, принаймні у деяких ділянках, вони є високоефективними. Наприклад, викиди основних забруднюючих речовин у повітря від транспортних засобів, які відповідають існуючим стандартам ЄС є майже на 90% нижчі, ніж викиди від транспортних засобів, які відповідають існуючим українським державним стандартам. Важливо, щоб вимоги державних стандартів викидів забруднюючих речовин для нових автомобілів були якомога швидше наближені до лімітів на викиди ЄС. Проте, придбання нових автомобілів залежить від купівельної спроможності потенційного покупця. Тому багато автомобілів, які зібрані відповідно до застарілих екологічних стандартів будуть використовуватися ще деякий час, так як і низькоякісне паливо. Для досягнення ефективності, політика мусить включати заходи з покращення існуючого парку транспортних засобів.

Покращення якості палива та перевірка його відповідності із стандартами якості також знизили б забруднення повітря. Обладнання автомобілів каталітичними конверторами та фільтрами ще б знизило викиди оксиду азоту, монооксиду вуглецю, вуглеводнів та можливо пилу. Для перевірки зростання споживання енергії та зростання викидів парникових газів, потрібно розглядати інші заходи, та потрібно регулярно проводити строгі технічні огляди автомобілів. Такі заходи, коли супроводжуються змінами у поведінці водіння, звичайно приводять до скорочення споживання палива і звідси до скорочення забруднення повітря.

Рекомендація 9.3:

Міністерство транспорту та зв'язку та Мінприроди, повинні:

- a) Вимагати від відповідних органів, включаючи Державну митну службу, без зволікання запровадити стандарти Євро-2, та готуватися до поетапного переходу до Євро-3 та Євро-4;
- б) У співпраці з Міністерством палива та енергетики, запровадити стандарти ЄС на моторні палива EN 228-2004 та EN 590-2004 як державні стандарти для транспортних засобів з покращеними екологічними параметрами, сприяти покращенню якості палива, зокрема щодо вмісту сірки, та посилити контроль за дотриманням відповідних стандартів якості;
- в) Розробити стимули для заохочення оновлення парку автомобілів з відповідним наданням переваги автомобілям з хорошими екологічними показниками; і

г) Створити державний центр технічного огляду для перевірки дотримання різними видами транспортних засобів вимог міжнародних стандартів.

Загальні спостереження показують, що зростання використання громадського транспорту (відносно до використання приватних пасажирських автомобілів або літаків) звичайно призводить до скорочення впливів на довкілля. Це стосується пасажирського транспорту, такого як поїзди, трамваї або метро, а також до перевезень вантажів залізницею або внутрішнім водним транспортом. Пасажирський транспорт у великих містах України може мати значний вплив на довкілля. Ці міста мають добре розвинуті системи громадського транспорту, доцільність яких правда скоротиться у майбутньому, враховуючи зростаючу кількість приватних пасажирських автомобілів. Муніципальна влада повинна розробляти заходи щодо збереження привабливості та конкурентноздатності систем громадського транспорту.

Рекомендація 9.4:

Міністерство транспорту та зв'язку повинно продовжувати та посилювати стимулювання розвитку громадського транспорту шляхом:

а) розробки програми модернізації залізничної інфраструктури;

б) у співпраці з муніципальною владою, запровадження заходів покращення громадського транспорту у містах. Це включає модернізацію рухомого складу з метою скорочення викидів (н-д, обладнання автомобілів з дизельними двигунами фільтрами для вловлювання твердих частинок, використання природного газу та інших видів чистого палива автобусами, та розширення мереж трамваїв, тролейбусів та метро), покращення маршрутів громадського транспорту, оптимізація розкладів руху та стикування пересадок, та запровадження інших відповідних заходів на користь розвитку громадського транспорту.

Розділ 10

УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ТА ЇХ ОХОРОНА

10.1 Класифікація земель та землекористування

Земельний кодекс 2001 року поділяє земельний фонд на дев'ять категорій: землі житлової та громадської забудови; землі сільськогосподарського призначення; землі промисловості, транспорту, зв'язку; землі природно-заповідного призначення; землі оздоровчого призначення; землі історико-культурного призначення; землі лісового фонду; землі водного фонду; землі рекреаційного призначення. Кожна з цих категорій земельного фонду має свій запас. Ці категорії та численні підкатегорії, формують основу для визначення прав та обов'язків, структуру використання земель та управління, статистичну звітність та розподіл адміністративних повноважень між державними та муніципальними органами.

Таблиця 10.1: Структура земельного фонду, 2004 р.

Види земель	Площа	
	1000 га	%
Загальна площа	60 354,8	100,0
Водні об'єкти	2 421,0	4,0
Всього земель, у т.ч.	57 933,8	96,0
Сільськогосподарські землі	41 800,4	69,3
Орні землі	32 544,1	53,9
Багатолітні насадження	912,8	1,5
Сінокоси та пасовища	7 938,7	13,2
Ліси та інші заліснені території	10 438,9	17,3
Забудовані території, у т.ч.	2 463,0	4,1
Житлові об'єкти	438,0	0,7
Промислові споруди	229,2	0,4
Комунальні споруди	291,8	0,5
Вулиці, площі, сквери	510,7	0,8
Транспортна інфраструктура	491,3	0,8
Заболочені території	951,8	1,6
Землі без рослинного покриву	1 040,2	1,7
Інші землі	1 239,5	2,0

Джерело: Державний комітет по земельних ресурсах, Мінприроди України, 2005 р.

Землі у міських та сільських населених пунктах

В Україні існує складна система просторового планування, яка включає генеральну схему планування території України, крупномасштабні плани для областей, районів та міст, середньомасштабні та детальні плани для населених пунктів у сільській місцевості та на урбанізованих територіях, та невеликі плани ділянок та індивідуальних будівель. Ці плани містять опис та графічні зображення з інформацією про тип землекористування, категорію розвитку, сферу послуг та інфраструктуру на урбанізованих територіях, але для більшості території країни вони потребують розробки або оновлення. На даний час процес регулювання, розвитку та використання території є далеким від оптимального.

Процедура отримання усіх необхідних дозволів для забудовника є складною та обтяжливою. Вона передбачає, що інвестор бере на себе весь фінансовий ризик, так як інвестор не має легальних прав для використання іпотеки для фінансування будівництва. Неможливість визначити існуючі моделі та права власності на етапах планування та будівництва призводить до затримок програм розвитку міст, несталого розвитку та деградації довкілля. По всій території країни існує багато місць з незакінченим будівництвом через нестачу фінансування, суперечки сторін стосовно прав власності та подібні причини. У цьому неясному контексті здійснюється величезний політичний тиск на проекти розвитку і

широко розповсюджена корупція. Закон «Про планування та забудову територій» (2000), передбачає участь громадськості в процесі прийняття рішень з планування міських територій.

Сільськогосподарські землі

Ситуація у сільському господарстві, основному секторі землекористування в Україні, є складною. Скорочення виробництва у 1990-х роках призвело до значних соціальних проблем. Створення робочих місць поза сільським господарством та покращення сфери обслуговування в сільській місцевості є необхідними для запобігання зростанню бідності у сільській місцевості та продовженню міграції населення у міста.

Завдяки достатку дуже родючих земель, які включають понад 25% світових ресурсів чорноземів, частка сільськогосподарських та орних земель є дуже високою. 41,7 мільйони гектарів із загальної кількості 60,3 мільйони гектарів включаються в категорію сільськогосподарських земель. Частка орних земель – 32,5 мільйони гектарів – становить 54%, хоча цей показник є значно вищим у південних областях. У радянський час збільшення площі орних земель не мало економічного сенсу. Невелике скорочення площі орних земель спостерігалось у 2000–2005 роках, і ймовірно що економічні фактори будуть і надалі сприяти скороченню площ.

У радянський період була запроваджена практика індивідуальної власності на невеликі земельні ділянки. У сільській місцевості члени колективних господарств отримували ділянки землі для індивідуальних садів та розведення худоби з метою виробництва додаткових продуктів харчування для їх власного використання та на продаж. Населення у містах (працівники галузей промисловості, ветерани війни, члени професійних асоціацій) отримало такі ділянки для дачних будинків та садів без формальних прав власності, але з правом використання та передачі у спадок. У період «перебудови» спостерігався початок процесу трансформування права володіння та використання у право власності. У період спаду національної економіки та сільського господарства на початку 1990-х років, ці присадибні ділянки стали більш важливими для виживання, і уряд поступово визнав малі земельні ділянки як ключові компоненти господарського життя. До сьогодення майже половина населення країни отримала присадибні ділянки. Проте не всі вони знаходяться у власності, так як багато громадян з небажанням платять за огляд та реєстрацію, які є необхідними для отримання Державного Акту (офіційний документ власності).

Іншою формою фермерських господарств є незалежні приватні ферми, які були запроваджені на початку 1990-х років. Такі ферми отримували землю не з колективних господарств, а з державного земельного резерву, який включав землі на загал нижчої якості для сільськогосподарських потреб і з поганим доступом до транспортної інфраструктури. Очікувалося, що приватні сімейні ферми дозволять сільському населенню покращувати фермерські навички, а також власну ініціативу для розвитку ефективності та продуктивності сільськогосподарської галузі. В останні роки уряд вирішив розширити цю форму індивідуальних ферм, і в Земельному кодексі 2001 року було запроваджено нову форму приватних ферм на основі орендованої землі (земельні паї різних сімей). В останні 15 років, кількість таких ферм зросла з 80 до 43 403 (станом на 1 січня 2004 року). Середній розмір приватної ферми становить 66 га.

Принцип *паювання сільськогосподарських земель* був визначений у Земельному кодексі 1992 року і переслідував дві цілі: (а) внутрішня реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств (колгоспів) та (б) загальна реорганізація сільськогосподарського виробництва та сільських громад. У 1994 році, згідно Указу Президента «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва», землі у колективній власності були поділені на земельні частки (паї) та члени колгоспів мали право отримати сертифікат на право приватної власності на земельну частку (пай). Паї все ще перебували у спільній власності, але у кожному сертифікаті зазначався розмір частки землі індивідуального власника в умовних кадастрових гектарах, а також у вартісному виразі. Проте, політика земельних паїв не швидко принесла очікувані позитивні результати, так як трансформація колективної власності в реальні приватні права на землю проходила повільно. Крім того, управління земельних ресурсів зафіксували погіршення якості земель.

Визнаючи цю невдачу Президент видав Указ «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» (грудень 1999 р.), яким встановлено нову політику реорганізації ферм, основу на трансформації паїв у реальні земельні ділянки. Колгоспи були реорганізовані у нові формування, які функціонують на основі приватної власності на землю. Указом створені законодавчі засади для загальнонаціональної приватизації колгоспів та сільськогосподарських земель. Основу цієї політики складала концепція нового підприємства, в яке активні фермери передадуть свої паї як фіксований капітал, тоді як неактивні пайовики будуть пропонувати свої паї в оренду. Через орендні відносини, пасивні члени господарства отримували б регулярний щорічний дохід (ренту), тоді як очікувалося, що активні фермери візьмуть на себе ризики та отримання прибутку з діяльності ферми. Приватизація сільськогосподарської землі (76,7% усієї продуктивної землі) та розформування колгоспів радикально змінили ландшафт земельних відносин в країні. Продуктивність сільськогосподарської галузі та збір врожаю покращилися з 2000 року, але ще зарано робити більш певні висновки.

Земельний кодекс 2001 року узаконив приватну власність на сільськогосподарські землі. Ним передбачено три форми власності на землю: державна власність, комунальна власність та приватна власність (фізичні та юридичні особи). У той же час, у Кодексі запроваджено мораторій на продаж сільськогосподарської землі до 1 січня 2007 року (у лютому 2006 року, органи місцевого самоврядування виступили з вимогою продовжити термін до 2012 року) з метою уникнення можливості, що в результаті непрозорих процедур та низьких цін сільськогосподарські землі негайно опиняться в руках невеликої групи крупних фермерів. Мораторій був шляхом надання новим землевласникам шансу отримати знання про свої активи та запобігання швидкій продажі за нереальними цінами в умовах недосконалого функціонування ринку. Земельний кодекс не дозволяє іноземним фізичним та юридичним особам купувати сільськогосподарські землі.

Сильно деградовані сільськогосподарські землі не були виключені з процесу приватизації. Факт, що земля є приватною, утруднює запровадження управлінських обмежень або вилучення землі з сільськогосподарського використання.

Землі промисловості, транспорту та зв'язку

Тоді як Земельний кодекс 1992 року не дозволяв приватну власність на землю торговим, промисловим, транспортним, сервісним та енергетичним підприємствам, у ньому було запроваджено передачу в оренду землі державою підприємствам із сплатою орендної плати. Тільки після економічної кризи 1998 року та з прийняттям Земельного кодексу у 2001 році стала можливою приватизація земель під підприємствами у містах з метою зробити ці підприємства привабливими для інвесторів. Проте, процес приватизації землі сповільнився через небажання державних та муніципальних органів віддавати продуктивні землі, та погану економічну ситуацію на більшості підприємств.

Території, що охороняються

У 2005 році, 4,6 % території України були під охороною, зростання з 3,9% (у 1999 році), за даними першого Огляду результативності природоохоронної діяльності (Розділ 11). Законодавством передбачено декілька категорій земель, які потребують охорони, які можуть перебувати у державній або муніципальній власності: лісовий фонд, водний фонд, землі, які вимагають охорони довкілля, землі рекреаційного призначення, землі з історико-культурними об'єктами, та інші землі у винятковій державній власності (шахти, енергетична та транспортна інфраструктура, аеропорти, експериментальні ферми, і т.п.). Охоронний режим цих земель передбачає, що відповідальний орган вимагає у користувача забезпечення охорони та збереження земель в ході їх використання. Проте, до цього часу, охорона довкілля була неефективною через низький рівень фінансування, нестачу кваліфікованих кадрів та обладнання, та слабкість державних організацій, які відповідають за діяльність з охорони земель.

У 1998 році більшість земель все ще перебували у державній власності. Проте, в процесі приватизації, земельні ділянки були розподілені серед приватних власників, у т.ч. землі, які зараз планується віддати під охорону або режим обмеженого використання. Не були розроблені відповідні інструменти, необхідні для застосування охоронних заходів до приватних земель, тому зараз буде необхідна фінансова компенсація для купівлі або резервування земель для надання їм охоронного режиму, або для

компенсації обмежень із землекористування. Наприклад, економічні інструменти та фінансування є необхідними для розвитку охоронних зелених коридорів на сільськогосподарських землях у Національній екомережі України (див. вставку 10.2).

Заліснені території

10,5 мільйони гектарів (17,3% загальної площі земель) попадають в категорію як заліснені території, а 9,6 мільйони гектарів вкрито лісом. Цей показник є низьким історично і співмірний з показниками інших країн Східної і Північної Європи, але територія, вкрита лісами зросла майже на 900 000 гектарів між 1988 та 2004 роками. Існують значні географічні відмінності у поширенні лісового покриву: 51% у Закарпатській області і 4-5% у Херсонській та Запорізькій областях. Ліси включають п'ять різних екосон: мішані ліси на півночі, лісостеп, степ, Карпатські гори, Кримські гори. Специфічною проблемою є радіоактивне забруднення лісів на півночі в результаті Чорнобильської аварії (див. нижче підпункт про Радіоактивне та інше забруднення земель).

Найбільш важливими нормативними документами для лісового господарства є Земельний кодекс (2001 р.) та Лісовий кодекс (2006 р.). Згідно з Лісовим кодексом (2006 р.) ліси поділяються на чотири групи: захисні ліси (34%), рекреаційні ліси (8%), ліси природоохоронного значення (14%) та продуктивні ліси (44%). Частка продуктивних лісів скорочується.

68% лісів перебувають у віданні Державного комітету лісового господарства, 17% – Міністерства аграрної політики та 7% – органів місцевого самоврядування. Решта перебуває у підпорядкуванні різних органів влади, таких як Міністерство оборони, Міністерство транспорту та зв'язку. 1% становлять заповідні території у віданні Мінприроди. Відповідно до сучасної політики, деякі лісові землі (які складаються з колишніх колгоспних лісів) будуть передані з Міністерства аграрної політики та органів місцевого самоврядування у відання Державного комітету лісового господарства. Ліси будуть і надалі перебувати у державній або комунальній власності, але невеликі лісові ділянки – наприклад, ті, які вирощені на непродуктивних або сільськогосподарських землях, а також лісозахисні смуги – можуть перебувати у приватній власності.

Розширення площ, вкритих лісом, покращення продуктивності та збереження біорізноманіття є важливими задачами, визначеними у різноманітних політичних та нормативних документах. Зокрема, насадження нових лісів є важливим компонентом Державної програми «Ліси України», яка розрахована на 2002–2015 роки. Існують плани щодо збільшення показника насадження лісів з теперішніх 10 000 гектарів в рік до 40 000 гектарів. Основною задачею є «збільшення відсотка лісового покриву до оптимального рівня в усіх природних зонах».

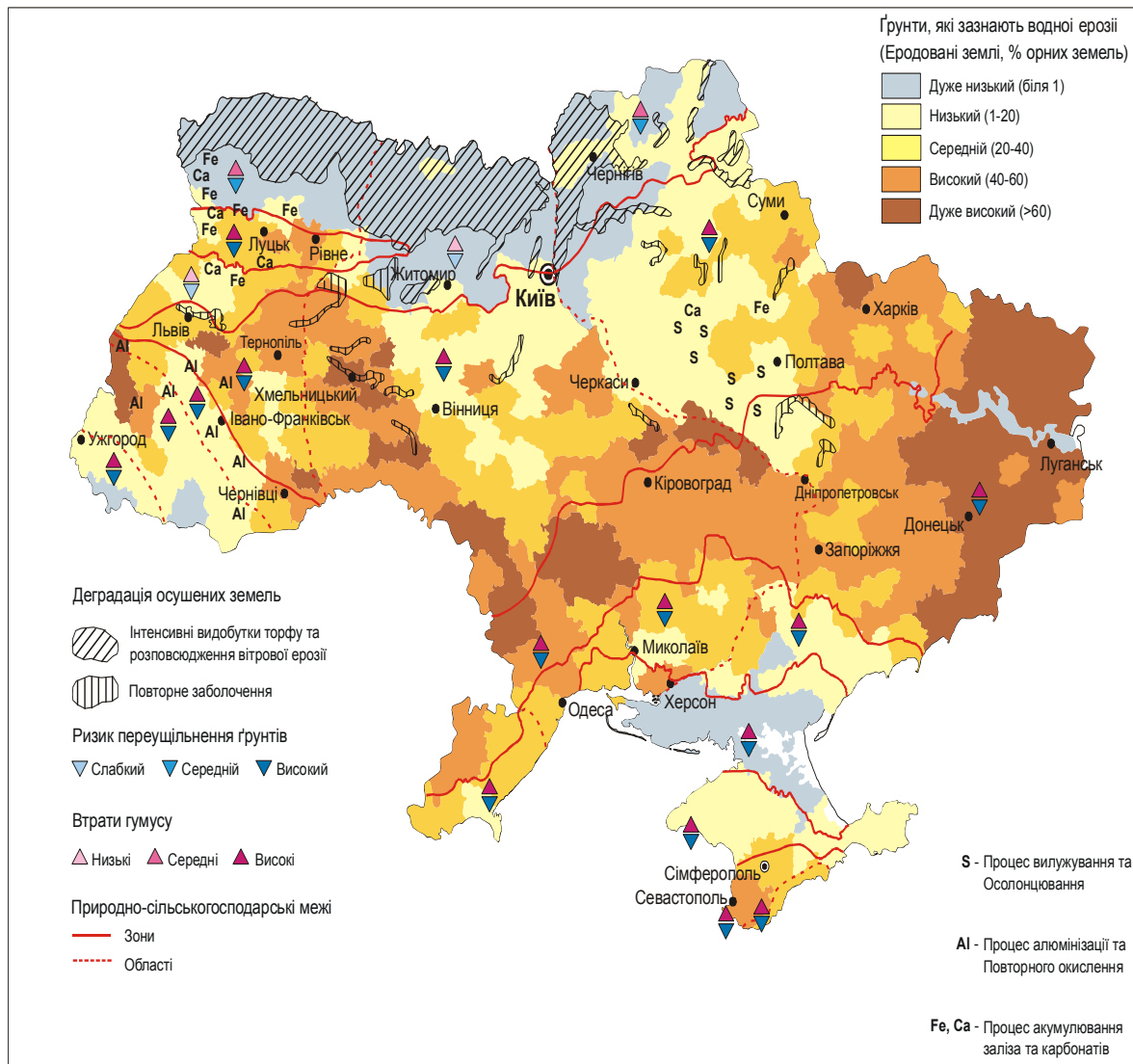
Державне фінансування лісового господарства різко скоротилося після отримання незалежності, але з 2000 року фінансування стабілізувалося і навіть незначно збільшилося. Наприклад, програма «Ліси України» до цього часу не отримувала повного фінансування.

Особлива увага приділяється розвитку сталого лісівництва у Карпатах, де виконуються проекти за підтримки донорів. Сертифікати ради управління лісами були запроваджені у деяких лісгосподарських підприємствах. Хоча обсяги комерційних рубок зросли з близько 11,4 млн. м³ у 1997 році до 15,2 млн. м³ у 2005 році, тим не менше існує нестача деревини. Незаконні рубки на заліснених територіях включають вирубування захисних лісосмуг навколо сільськогосподарських земель. Порушення розслідуються Державним комітетом лісового господарства а також місцевої міліцією. Високий рівень безробіття, соціальні проблеми та бідність у сільських регіонах є основними факторами, які сприяють незаконним рубкам.

Державний комітет лісового господарства та його система лісгосподарських підприємств поєднують функції контролю, управління та розвитку політики з управлінням лісами та комерційною діяльністю. Було б доцільніше розділити ці функції, і в 2006 році Кабінет Міністрів схвалив концепцію поступового реформування у цьому напрямку – «Концепцію реформування та розвитку лісового господарства».

Карта 10.1: Деградація ґрунтів

Показані на даній карті кордони, межі та найменування не означають офіційного схвалення або визнання з боку Організації Об'єднаних Націй.

Джерело: Інформаційна система звітності про стан довкілля, Дані про ґрунти України, Національна доповідь 2002 року.
http://countries.eea.europa.eu/SERIS/view_on_coverage?country=ua

10.2 Деградація земель та ландшафтів

Родючі сільськогосподарські землі є основним природним ресурсом в Україні. Але згідно з даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) аж 76% від загальної площі земель є сильно деградованими внаслідок людської діяльності. Цей високий показник відображає в основному історію інтенсивного сільського господарства. Державний комітет по земельних ресурсах оцінив щорічні економічні втрати спричинені деградацією земель, у більш ніж 22 млрд. грн. Ставиться питання, що 8 млрд. гектарів сильно деградованих сільськогосподарських земель замість бути приватизованими, повинні бути вилучені з сільськогосподарського використання або повинні підлягати певним управлінським обмеженням.

Закон «Про охорону земель» (№ 962-IV, 2003 р.), Закон «Про землеустрій» (№ 858-IV, 2003 р.) та Закон «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (№ 963-IV, 2003 р.) містять положення щодо обмеження невідповідного використання земель, але ресурси для забезпечення їх застосування є обмеженими. Була розроблена державна програма використання та охорони земель на 2006–2015 роки, і вона включає заходи щодо охорони ґрунтів на рівні ферм, сіл та районів. Програмою передбачено скорочення площі орних земель на понад 3 млн. гектарів та передбачено заходи для

покращення якості ґрунтів. Значні ресурси з державного бюджету – 10 млрд. грн. – будуть необхідними для реалізації цієї програми. Враховуючи стан економіки України, можна аргументувати, що менш амбіційна, але більш сфокусована програма мала б кращий шанс стати пріоритетною та бути реалізованою. У даний час тільки незначні ресурси використовуються на охорону земель та ґрунтів – тільки частка надходжень від податку на землю, що передбачено на ці цілі.

Державні земельні інспекції Державного комітету по земельних ресурсах можуть відігравати визначальну роль в охороні земель, але через нестачу ресурсів їх вплив є обмеженим. Тільки незначна кількість зафіксованих порушень стосується питань деградації земель.

Органи управління застосовують підхід зверху – вниз до питань деградації земель, а не пробують розвинути знання та власну зацікавленість індивідуальних фермерів (див. Вставку 10.1). Також відчувається нестача активної співпраці між відповідальними органами, такими як Державний комітет по земельних ресурсах та Міністерство аграрної політики, навіть хоча Державна програма використання та охорони земель є результатом злиття проектів двох окремих програм цих двох органів влади.

Вставка 10.1: Служби поширення знань та досвіду, органічне фермерство та хороші сільськогосподарські практики

Розглядаючи важливість сільського господарства в Україні, є необхідними розвиток та демонстрація екологічно дружнього сільського господарства.

Навчальні програми та служби поширення знань та досвіду є необхідними для розвитку економіки, а також сталості приватизованого сільського господарства. До цього часу не приділялось достатньо зусиль, навіть хоча Національна асоціація консультативних послуг з питань сільського господарства включає центри у 24 областях та Автономній Республіці Крим. У декількох випадках служби поширення знань та досвіду працювали за підтримки донорів, і як тільки зовнішнє фінансування припинялося, скорочували свою діяльність.

Органічне сільське господарство застосовується в Україні з 1970-х років, коли була запроваджена система, яка базувалась на безорному обробітку ґрунту, застосуванні залишків органічної маси та біологічних методів боротьби із шкідниками. У Полтавській області ще існують ферми, які застосовують ці принципи.

Наприкінці 1990-х років розпочалася нова фаза, коли принципи органічного сільського господарства були запроваджені у міжнародних проектах. У 2004 році, 255 000 гектарів оброблялось згідно принципів органічного фермерства, включаючи важливі культури, як зернові, соняшник та гречку. Внутрішній ринок органічних продуктів є малим, і більшість таких продуктів експортуються. У 2004 році була зареєстрована Асоціація органічних господарств «Біо-лан Україна». Запровадження нормативних актів для сертифікації органічних продуктів на даний час є викликом для України. Іншою потребою є надання консультативних послуг.

Концепція хороших сільськогосподарських практик (ХСГП) в останні роки розвинулася у багатьох країнах в результаті стурбованості та зобов'язань широкого кола зацікавлених сторін стосовно виробництва та безпеки продуктів, безпечності та якості продуктів, та екологічної сталості сільського господарства. ХСГП застосовують рекомендації та наявне знання для запровадження екологічної, економічної та соціальної стабільності для виробництва та переробки в межах господарств. До цього часу ХСГП не розвивалися і не застосовувалися в Україні. Розвиток ХСГП не повинен іти зверху – вниз, але повинен залучати важливі зацікавлені сторони, такі як фермери та фермерські організації. Україна, як великий сільськогосподарський виробник, із значними площами земель та дуже різноманітними природними умовами, може швидше користати з розвитку регіональних, ніж національних ХСГП, та регіональних керівних принципів для їх запровадження. Децентралізований підхід сприятиме локальному чи регіональному розвитку процесу.

Родючість ґрунту та ерозія ґрунтів

В Україні знизилася родючість ґрунтів. Родючість ґрунтів є комплексною характеристикою і залежить від декількох факторів, таких як вміст гумусу та рівня поживних речовин для рослин. Збільшення вирощування рядкових культур¹, зокрема соняшника, а також зернових, негативно впливають на вміст гумусу у ґрунті. Різке скорочення використання добрив – показник застосування для пшениці скоротився до 24 кг у 2000 році з 149 кг у 1990 році – є іншою важливою причиною. Також, ущільнення ґрунту важкими тракторами та руйнування структури ґрунту через іригацію, зокрема коли вода має високий рівень рН, є іншими негативними факторами для родючості ґрунту.

¹ Вирощування рядкових культур передбачає частий обробіток ґрунту під час періоду росту, що призводить до втрати гумусу.

Родючість ґрунту важко піддається відновленню. Поживні речовини можна завжди відновити, але вміст гумусу не можна стабілізувати без зміни сівозміни культур. Існують різні способи внесення органічної речовини в ґрунт. До варіантів відносяться: додавання компосту, мулу після очистки стічних вод та органічних відходів від різних типів виробництв. Інший варіант передбачає збільшення площі під фуражними культурами, зокрема багаторічними травами, та збалансована сівозміна культур. Не дивлячись на значні можливості, у даний час жоден з цих варіантів не застосовується широко у сільському господарстві в Україні. Через скорочення тваринництва площі під фуражними культурами, а також використання органічних добрив скоротилися з 1980-х років.

Ерозія ґрунтів є важливою проблемою – також з негативним впливом на вміст гумусу у ґрунті. Вона є широко поширеним природним явищем, пов'язаним з рельєфом та кліматом країни, і дуже високою часткою орних земель. Близько третини цих орних земель загрожує водна та вітрова ерозії. Погані практики землеустрою, такі як вирощування культур на крутих схилах; надмірні рубки лісів, чагарників та кущів, а також надмірне випасання худоби пришвидшують процес ерозії. Як побічний ефект, ерозія спричиняє седиментацію у річках, озерах та водосховищах. Найбільш уражені області включають Дніпропетровську, Донецьку, Кіровоградську, Луганську, Одеську та Харківську.

Водна ерозія є великою проблемою, зокрема на сільськогосподарських землях, розташованих на схилах пагорбів (див. Таблицю 10.2 та Карту 10.1). Зсуви землі є гострою формою водної ерозії. У 2003 році в Україні було зареєстровано 20 000 зсувів землі. Найвищий ризик зсувів припадає на Карпатський регіон та Кримський півострів. Цінні землі також втрачаються через морську абразію вздовж узбережжя Чорного та Азовського морів. Системи берегоукріплення мають довжину 830 км, 90% з них потребує оновлення. Загальнодержавна програма охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів на 2001–2010 роки (2001 р.), не принесла відчутних результатів через нестачу фінансування.

Вітрової ерозії зазнають понад 13 млн. га (див. Таблицю 10.2). До найбільш уражених областей відносяться Запорізька, Луганська та Херсонська, та Автономна Республіка Крим.

Таблиця 10.2: Деградація земель

	млн. га	процентів від загальної площі
Вітрова ерозія	13,3	22,0
Водна ерозія	19,4	32,1
Сукупна ерозія	2,1	3,4
Підкислення ґрунтів	10,7	17,7
Засолення ґрунтів	1,7	2,8
Залуження ґрунтів	2,2	3,7
Зсуви землі	0,2	0,3

Джерело: Мінприроди. Конвенція ООН по боротьбі з опустелюванням. Профіль країни, 2006 р.

Остання комплексна інвентаризація якості ґрунтів, проведена у 1996 році, показала, що площа еродованих орних земель збільшилася на 50% між 1958 та 1996 роками. Не дивлячись на те, що після цього не проводилася систематична інвентаризація, ерозія все ще викликає значну стурбованість і посилилась за останню декаду. Приватизація землі до певної міри скоротила розміри полів, що є позитивним фактором. Проте, збільшення короткотермінових контрактів оренди на землю може знизити зацікавлення фермерів у розгляді землекористування у довшій перспективі. Іншими негативними факторами є збільшення вирощування рядкових культур та зернових. Протиерозійні заходи, такі як обробіток ґрунту поперек схилів та оптимальна сівозміна культур менше застосовуються, ніж раніше. Терасування та насадження нових лісозахисних смуг припинилося, а існуючі лісозахисні смуги зазнають шкоди через рубки.

Радіоактивне та інше забруднення земель

Чорнобильська аварія призвела до значного радіоактивного забруднення ґрунтів в Україні – понад 37 кБк/м² ¹³⁷Cs випало на 3,7 млн. гектарів в Україні. Радіоактивне забруднення широко поширене на заліснених територіях, а також на сільськогосподарських землях в основному у Житомирській, Рівненській та Київській областях. Деревина або продукти недеревного походження (дикі фрукти, ягоди, гриби, і т.п.) на значних площах не можна використовувати як до аварії. Корови, які випасаються на заражених бідних органічних ґрунтах все ще можуть давати молоко з концентраціями активного ¹³⁷Cs, які перевищують допустимі рівні. Але основною небезпекою, яка залишається, є ймовірність ризику повторного розсіювання радіоактивних речовин через лісові пожежі. У цілому застосовуються відповідні заходи, хоча все ще тривають дискусії з цього приводу. Через додаткову соціальну підтримку, яка надається так званим «Чорнобильським територіям», місцеве населення не висловлює підтримки ініціативам органів влади оголосити певні території, вільними від забруднення. (Див. також Вступ).

Щодо добрив та пестицидів, їх застосування значно скоротилося, і тому зменшилося відповідне забруднення ґрунтів. У 2004 році залишки ДДТ все ще були знайдені у Донецькій, Запорізькій та Херсонській областях. Також невирішеною залишається проблема ризику забруднення від більш ніж 19 000 тонн застарілих пестицидів, які часто зберігаються у невідповідних місцях.

Існують інші проблеми забруднення земель, такі як:

- Забруднення важкими металами ґрунтів на промислових територіях, таких як Луганська, Хмельницька, Донецька та Київська області. Всього забруднено 5 млн. гектарів. 43 військові території зареєстровані як потенційно забруднені токсичними відходами.
- Підкислення є також значною проблемою (Таблиця 10.2 та Карта 10.1). Вінницька та Кіровоград мають значні площі підкислених ґрунтів.
- Засолення на даний час скорочується так як іригація значно зменшилася в останні 15 років. На даний час 1,7 млн. гектарів визначені як засолені (Таблиця 10.2). Значні площі засоленних ґрунтів знаходяться у Херсонській області.

Управління забрудненими ділянками в цілому слабо розвинуте, за винятком територій, забруднених внаслідок Чорнобильської аварії.

Деградація ландшафтів

Степ та інші ландшафти на півдні України зазнають особливого тиску. У цьому регіоні фрагментація місць проживання, тиск від сільського господарства та розвиток інфраструктури є інтенсивним і утруднює охорону природних та збалансованих ландшафтів, а також біорізноманіття. Створення Національної мережі екологічних коридорів (див. Вставку 10.2) є важливим розвитком для протидії деградації ландшафтів.

Вставка 10.2: Створення Національної екологічної мережі України (Еко-мережі)

Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки була затверджена у 2000 році, а Закон України «Про екологічну мережу України» у 2004 році. Це є похвальний і амбітний план та пріоритет для Мінприроди. Вона сприяє Пан-Європейській стратегії біологічного та ландшафтного різноманіття (ПЄСБЛР) у процесі «Довкілля для Європи» та імплементації Європейської ландшафтно-конвенції (див. Перший Огляд результативності природоохоронної діяльності в Україні, Розділ 11).

Для координації виконання програми були розроблені обласні програми та плани дій щодо створення регіональних Еко-мереж. Регіональні схеми Еко-мережі були розроблені в Івано-Франківській, Кіровоградській, Сумській, Харківській, Хмельницькій, Чернігівській та Чернівецькій областях та у місті Києві. В інших областях робота перебуває на етапі наукових досліджень для встановлення основних елементів Еко-мережі та розробки регіональних схем. Координація діяльності державних та регіональних органів влади здійснюється через Координаційні ради на державному та обласному рівнях. Національна координаційна рада розвитку Еко-мережі здійснює нагляд за програмою в цілому.

Тоді як триває робота з розширення існуючих та створення нових заповідних територій, більш складним є створення коридорів між заповідними територіями. Основною причиною цього є те, що значна кількість земель, передбачених для цього, є приватними сільськогосподарськими землями. Ця проблема була передбачена у першому ОРПД в Україні, де було рекомендовано встановити ці охоронні зони до початку приватизації землі.

Водоохоронні зони вздовж узбережжя Чорного та Азовського морів, а також річок та озер, є важливими частинами коридорів. У цьому випадку існує законодавча підтримка для їх створення.

Існує загальна нестача ресурсів для розвитку Еко-мережі, а також недостатні знання та нечітко встановлені принципи для цієї роботи. Окремим значним проблемним питанням щодо її створення є що робити з приватизованою землею. Потрібно розробити економічні механізми та виділити відповідні ресурси для уможливлення запровадження належних управлінських обмежень.

10.3 Землеустрій та земельна реформа

Законодавча основа для землеустрою

Землеустрій та землекористування регулюються у трьох ділянках законодавства та інституційної бази, як визначено у Земельному кодексі 2001 року та відповідних законах. По-перше, всі землі підлягають класифікації щодо землекористування. По-друге, через адміністрування землями (кадастр, реєстрація землі) та землеустрій, держава здійснює моніторинг та керування землекористуванням та вводить обмеження з метою забезпечити екологічну та соціальну охорону при реалізації економічної політики та програм. По-третє, розвиток ефективного ринку землі регулюється через процедури та стандарти, встановлені державою.

Проблемою було те, що Земельний кодекс не був швидко доповнений необхідними відповідними підзаконними актами. Певна кількість була схвалена Парламентом, зокрема закони «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (2003 р.), «Про розмежування земель державної та комунальної власності» (2004 р.), «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» (2003 р.) та «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» (2004 р.); декілька інших документів все ще очікують на прийняття, такі як Державний кадастр, про ринок землі та про створення та функціонування установ земельної іпотеки. Ці закони є терміново необхідними. Фактично, створення нової системи реєстрації землі та земельного кадастру було сповільнено через відомчу незгоду стосовно питання хто буде здійснювати реєстрацію прав на землю та нерухоме майно. Ця ситуація сприяє чорному ринку, спекуляції та корупції при земельних трансакціях.

Ринок землі

Політика ринку землі в Україні законодавчо основана на концепції «соціально орієнтованої ринкової економіки», яка впливає на розвиток ринку землі у трьох аспектах. По-перше, законодавство забороняє або встановлює обмеження на продаж землі усіх категорій. По-друге, в усіх законодавчих актах стосовно передачі землі, закріплені вимоги щодо адміністративної верифікації. По-третє, вимагалось проведення вартісної оцінки землі Державним комітетом по земельних ресурсах або подвійна оцінка як

державної вартості так і ринкової ціни. Це не питання тільки переговорів між сторонами трансакції. Державна оцінка є зобов'язуючою для встановлення податку на трансакцію та інших платежів, але сторони є вільними у встановленні ринкової ціни.

Приватизація землі створила основу для розвитку ринку землі. Проте, просте запровадження приватної власності на землю не є достатнім для створення ринку землі, який належно функціонує. Будь-який ефективний ринок землі передбачає існування комплексних законодавчих та інституційних засад, які уможливають використання землі як гарантії, і тому сприяють управлінню та передачі земель. У 2005 році, тільки 1,6% усіх офіційних трансакцій мали місце у формі купівлі – продажу (несільськогосподарські землі, переважно на урбанізованих територіях), більшість трансакцій (86%), були зафіксовані у сфері успадкування землі, так як більшість землевласників у сільській місцевості є пенсіонерами.

У той же час, приватні дилери є досить активними на чорному ринку землі і користають з неузгодженості земельного законодавства. На початку реформи вони купували сертифікати на земельні паї; у період з 2002 до 2005 років, законодавство дозволяло обміняти сертифікати на земельні паї і багато нелегальних обмінів мали місце, наприклад сертифікати на земельні паї обмінювалися на квартиру у місті або навіть на машину. Є також звіти, що органи влади у сільській місцевості продавали ділянки сільськогосподарської землі (1 500–2 000 м²) своїм мешканцям для індивідуальної забудови, змінюючи при цьому категорію землекористування ділянок. Потім багато з цих ділянок були скуплені багатими людьми з навколишніх міст за набагато вищою ціною. Масова продаж сільськогосподарських земель неминуче очікується у найближчому майбутньому, так як життєві стандарти сільських землевласників є надзвичайно низькими, 53-56 % землевласників є пенсіонерами і тому більше не обробляють своїх ділянок, а 30% з них не мають нащадків або їх нащадки проживають за кордоном.

Земельна реформа, яка розпочалася на початку 1990-х років ще не повністю завершилася. Частка сільськогосподарських земель, яка все ще знаходилася у державній власності у 2005 році становила тільки 9% (в основному землі державних господарств, які проводять науково-дослідні роботи). 6,9 мільйонів сільських мешканців отримали базові права приватної власності у формі земельних паїв. До 1 січня 2006 року було видано близько 5,7 мільйона державних актів на право приватної власності на землю (до 1 квітня 2006 року очікувалось 7 мільйонів державних актів на землю).

Процес обміну сертифікатів на земельні паї на державні акти на землю проходить повільно, так як сільське населення не має чіткого усвідомлення користі отримання державного акту на землю через процедуру, яка обходиться їм у 300–400 грн. Серед сільських мешканців існує низька юридична усвідомленість процесу та наслідків земельної реформи. У зв'язку з цим, приватизація та продаж промислових підприємств, проведена у середині 1990-х років, яка призвела до концентрації значних часток національного багатства у руках декількох власників, збільшує підозру сільського населення про процес земельної реформи.

Закінчення земельної реформи

У 2003 році, Світовий Банк схвалив позику у розмірі 195,13 млн. доларів США на Проект розвитку прав власності та кадастру у сільській місцевості. Метою цього проекту є встановлення національного кадастру та системи реєстрації прав власності, приватизація земельних ділянок фізичними особами у сільській місцевості, встановлення їх прав власності шляхом видачі державних актів на землю. Передбачалося, що до 2005 року, це створило б необхідну інфраструктуру для ринку сільськогосподарської землі, уможливило б іпотечний ринок, та сприяло б урбаністичному та екологічному плануванню.

Проте створення нової системи реєстрації землі було сповільнено через незгоду між Державним комітетом по земельних ресурсах та Міністерством юстиції з питання, чії органи будуть здійснювати реєстрацію землі та нерухомості. У лютому 2006 року, Світовий Банк пригрозив припинити виплати по цьому проекту до того часу, поки уряд не розв'яже цей диспут і не здійснить негайні заходи для виконання попереднього рішення щодо приватизації землі, кадастру та реєстрації землі.

У лютому 2006 року Указом Президента була створена Комісія з опрацювання та комплексного вирішення питань реалізації державної політики у сфері раціонального використання та охорони земель, і таким чином продемонстрована сильна політична воля до руху вперед. Секретар Ради національної безпеки і оборони України був призначений головою Комісії. Комісія уповноважена готувати пропозиції щодо удосконалення державної політики у сфері регулювання земельних відносин, раціонального використання та охорони земель. Комісія також відповідає за забезпечення координації заходів, здійснюваних державними органами та органами місцевого самоврядування із забезпечення реалізації державної політики та відповідного законодавства у сфері регулювання земельних відносин, раціонального використання та охорони земель. Президент встановив термін 1 квітня 2006 року для прийняття усіх державних актів з приватизації землі.

10.4 Висновки та рекомендації

Враховуючи численні функції землі у суспільстві, законодавчі рамки землекористування повинні встановлюватись уважно, з урахуванням балансу між економічними, суспільними та екологічними потребами. В останні роки, екологічні проблеми в аграрному секторі та у використанні сільськогосподарських земель в Україні, ймовірно погіршилися.

Традиційний підхід до охорони земель та ґрунтів базується на розвитку державних програм, які недостатньо фінансуються або не фінансуються взагалі. Це призводить до створення ситуацій, коли державні органи не виконують своїх повноважень – завжди є програма, яка повинна займатися вирішенням проблем, але нічого, або дуже мало робиться, так як фінансування не передбачається. Державні програми можна і потрібно розробляти, але вони повинні бути сфокусованими і містити сильні пріоритети – і повністю фінансуватися.

Охорона земель

Важливою задачею у сприянні екологічно співзвучного землекористування є розвиток конкретної і сфокусованої державної програми охорони земель. Державна програма використання і охорони земель на 2006–2015 роки, яка була запропонована, є дуже амбіційною, і існує ризик що необхідні значні кошти будуть утруднювати її прийняття та фінансування. Можливо буде необхідно подальша пріоритизація.

Рекомендація 10.1:

Кабінет Міністрів повинен прийняти державну програму використання та охорони земель та направити її у Верховну Раду на затвердження. Для досягнення цілей програми необхідно забезпечити необхідне фінансування.

Землеустрій

Не вистачає послідовності та міжвідомчої координації у підготовці законодавства, яке стосується земельної реформи. Уряд визначив, що 38 першочергових законів повинні бути підготовлені для підтримки Земельного кодексу, деякі важливі з яких все ще не були прийняті у 2006 році. Можна рекомендувати сфокусуватися на вдосконаленні існуючих законів та нормативних документів (замість підготовки нових законів).

Також потрібно приділяти увагу до розмежування відомчих повноважень. В останні 15 років з метою сприяння ринковій економіці було створено ряд нових органів з функціями у сфері земельної реформи та прав власності на землю. Таким чином, не дивно, що вони мають конфліктні цілі та їх повноваження накладаються серед різних агентств, установ та урядових структур різного рівня, з широким розподілом повноважень між органами влади щодо прийняття рішень. Наприклад, Державний комітет по земельних ресурсах та Міністерство юстиції започатковують подібні ініціативи, але діють непослідовно у створенні земельного кадастру та системи реєстрації земель. В результаті, процес прийняття рішень вимагає численних міжвідомчих консультацій, які призводять до зволікання із рішеннями з основних питань та поширення замішання серед громадян, приватного сектору та потенційних інвесторів.

В Україні є унікальна можливість розробити земельний кадастр та систему реєстрації землі з нуля, що дозволило б створити єдину уніфіковану систему в рамках одного державного органу (відомства), який відповідав би за усю політику та питання землеустрою. Ця система повинна покривати уся територію та застосовувати ті ж самі правила та принципи по всій країні для того щоб забезпечити права власності на землю та розвиток ефективного ринку землі та забезпечувати масову оцінку землі для цілей оподаткування.

У разі розроблення єдиного державного кадастру, уся необхідна технічна інформація, яка вимагається для реєстрації прав повинна знаходитися в одному відомстві. Це відомство мусить бути нейтральним та мусить чесно і збалансовано враховувати інтереси усіх інших органів влади, які задіяні у процесі. Для покращення надання послуг користувачам, потрібно запровадити принцип «єдиного вікна». Потрібно розглянути можливість розміщення бюро кадастру та бюро реєстрації прав у тих самих приміщеннях, так як є очевидною теперішня ситуація із слабо розвинутим зв'язком, особливо у сільській місцевості. Потрібно повністю використовувати потенціал єдиного кадастру як фундаментального джерела узагальненої інформації не тільки для реєстрації прав на нерухомість, але також і для моніторингу навколишнього середовища, оцінки впливу на навколишнє середовище, планування землекористування, муніципального управління і т.п., і тому позитивною була б можливість включення інформації з інших «кадастрів» в єдиний національний кадастр у бюро/палатах кадастру.

Рекомендація 10.2:

Кабінет Міністрів повинен визначити єдиний орган (міністерство, комітет або агентство), який буде відповідальним за створення єдиного кадастру нерухомості (національного кадастру) як єдиного джерела інформації про нерухомість, включаючи землю.

Землекористування у сільській місцевості

В результаті приватизації землі, кількість землевласників та земельних ділянок у приватній власності різко зростає. Таким чином, з метою забезпечення еколого-економічного ефективного землекористування, уряд повинен звернути увагу на питання консолідації землі та перерозподілу землі. Враховуючи діючий мораторій на продаж сільськогосподарської землі, існує два основні шляхи консолідації землі: (а) оренда землі великими та середніми фермерськими підприємствами, та (б) розширення малих приватних господарств шляхом залучення земельних паїв приватних землевласників. На даний час не існує державної політики консолідації землі.

Одним з основних принципів ефективного та конкурентного сільськогосподарського виробництва є збереження та підвищення родючості землі та запобігання процесам деградації ґрунтів, які тісно пов'язані з практикою землеустрою. Проте, через повільну земельну реформу, 47% з 6,9 мільйонів землевласників у сільській місцевості, які все ще мають земельні паї, використовують землю так, як би вони орендували її, а не були її реальними власниками, що робить їх менш мотивованими до використання землі у сталий спосіб, та до запровадження охоронних заходів для збереження її родючості.

Зняття мораторію на продаж сільськогосподарської землі є суттєвим для консолідації землі та довгострокового планування сільськогосподарської галузі. Важливо підготувати схеми територіального розвитку з транспортною інфраструктурою та розвитку економічних можливостей поза сільським господарством для залучення інвестицій та зменшення можливостей виникнення конфліктів у разі купівлі урядом землі для розвитку інфраструктури та інших проектів загальнодержавного значення.

Рекомендація 10.3:

Кабінет Міністрів повинен створити, в пріоритетному порядку, інфраструктуру, необхідну для належного функціонування ринку землі, включаючи кадастр та реєстрацію землі, оцінку землі, та процедури забезпечення прав власності та ринкових трансакцій; надати землевласникам необмеженого доступу до інформації про їх законні права, та забезпечити вчасне отримання ними інформації.

Нелегко запроваджувати схеми охорони довкілля в сільськогосподарській галузі у сучасній економічній ситуації. Нові практики можуть тільки бути успішно запроваджені, якщо вони також сприяють покращенню виробництва та покращенню стандартів життя. Більш стале сільське господарство, яке оптимізує продуктивність, сільськогосподарські практики та використання затрат, мало б позитивний вплив на управління ґрунтами та земельними ресурсами.

Навчання є важливим питанням у розвитку приватного сільського господарства в Україні. Хоча багато фермерів мають навички та значний досвід, навчання та служби поширення знань та досвіду є дуже важливими елементами у розвитку економіки, а також запровадження сталого сільського господарства. Підтримка високо розвинутої та збалансованої сільської економіки є також важливою для охорони довкілля та природних ресурсів, включаючи довгострокове збереження ґрунтів та ландшафтів. На національному рівні, є важливою подальша підтримка розвитку служб поширення знань та досвіду з метою пропагування принципів сталого та ефективного сільського господарства. Запровадження хороших сільськогосподарських практик, можливо на регіональній основі, є ключовим елементом у цьому процесі. Практики охорони проти деградації земель та ґрунтів є одним з важливих питань.

Рекомендація 10.4:

Міністерство аграрної політики повинно започаткувати процес розвитку та сприяння у запровадженні хороших сільськогосподарських практик та керівних принципів для їх запровадження для керування розвитком політики та службами поширення знань та досвіду у сільськогосподарській галузі. Поради фермерам як протидіяти деградації земель та ґрунтів повинні бути центральним компонентом цієї роботи.

В Україні є значні площі земель, які не використовуються. Більшість цих земель, які часто є серйозно деградованими сільськогосподарськими землями, повинні бути засаджені лісами. Новий ліс не тільки буде охороняти та відновлювати деградовані землі та забезпечить можливості для отримання доходу у майбутньому, він також сприятиме створенню нових стабілізованих екосистем. Державна програма «Ліси України» на 2002–2015 роки може бути ефективним інструментом для зростання заліснених територій у випадку виділення достатнього фінансування на її виконання.

Створення Національної екологічної мережі України є похвальним та амбітним намаганням. У країні, де домінує сільське господарство, створення мережі є важливим кроком у напрямку охорони біорізноманіття, а також ландшафтів. В ході процесу створення мережі виникають суттєві проблеми. Однією з них є складність у запровадженні управлінських обмежень на теперішніх приватних землях, які попадають у зони коридорів, які сполучають заповідні об'єкти. Подібні обмеження у землекористуванні є необхідними на великих територіях деградованих сільськогосподарських земель, які повинні бути виведені з орного сільського господарства.

Рекомендація 10.5:

Кабінет Міністрів повинен забезпечити фінансування для прискорення виконання Державної програми лісового господарства на 2002–2015 та Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки, зокрема збільшення площ заліснених територій.

Рекомендація 10.6:

Державний комітет по земельних ресурсах, у співпраці з Мінприроди та Міністерством аграрної політики, повинні розробити економічні механізми/схеми компенсацій та нормативні документи для уможливлення запровадження відповідних управлінських обмежень на приватних землях, зокрема тих, які попадають в коридори екологічної мережі та вилучення сильно деградованих земель з орного сільського господарства.

Землекористування на міських територіях

Землеустрій міських та сільських поселень повинен бути покращений для стримування розростання урбанізованих територій, покращення інфраструктури та раціоналізації використання земель.

Рішення щодо генеральних планів та відповідний розвиток повинні прийматися місцевими органами влади (муніципалітетами), з залученням громадськості шляхом проведення громадських слухань. У разі необхідності, можливі звернення до обласних адміністрацій. Місцеві органи влади (муніципалітети) повинні відповідати за видачу дозволів на будівництво на основі затверджених генеральних планів. Не повинно бути можливим видача дозволів на будівництво, які суперечать існуючим генеральним планам.

Повинно стати законодавчо зобов'язуючим для міських муніципалітетів купувати або приватизувати нерухомість шляхом проведення відкритих тендерів, не залежно чи йдеться про продаж, винаймання або оренду; можлива процедура для таких відкритих тендерів могла б включати:

(а) Муніципалітети на міських територіях звітують обласним органам влади про всю нерухомість для продажу, винаймання або оренди;

(б) Обласні органи влади щоквартально публікують, принаймні у двох виданнях з великим тиражем, список нерухомості яка виставляється на тендер у кожному міському муніципалітеті. Список повинен містити дуже детальну інформацію про кожний об'єкт нерухомості, форму планованої трансакції (продаж, винаймання, оренда), кінцеві строки тендеру, та інформацію про те, де можна отримати детальнішу інформацію у муніципалітеті та подати заявку на тендер.

Державні органи влади повинні розробити керівні принципи щодо гнучких, ефективних та прозорих процедур планування землекористування та зонування на урбанізованих територіях. Такі керівні принципи повинні включати рекомендації щодо процедур внесення змін в існуючі затверджені плани. Участь громадськості у процесі прийняття рішень повинна бути звичною процедурою та повинна передбачатися законодавством з міського планування.

Рекомендація 10.7:

З метою кращого контролю над розростанням урбанізованих територій:

- *Муніципалітети та відповідні державні структури, в межах їх компетенції, повинні підготувати або оновити документацію стосовно планування урбанізованих територій, включаючи планування землекористування;*
- *Муніципалітети повинні надавати дозволи на будівництво у відповідності з цією документацією;*
- *Потрібно визначити чіткі процедури внесення змін у вже затверджені плани; та*
- *Встановленою практикою повинна бути участь громадськості у процесі прийняття рішень і вона повинна забезпечуватись дотриманням відповідного законодавства.*

ДОДАТКИ

Додаток I:

***Виконання рекомендацій першого огляду
результативності природоохоронної діяльності***

Додаток II:

***Вибрані угоди регіонального та глобального характеру
у сфері довкілля***

Додаток III:

Вибрані індикатори в сфері економіки та довкілля

Додаток IV:

***Перелік головних законодавчих актів, які
стосуються сфери охорони навколишнього
природного середовища в Україні***

Додаток I

ВИКОНАННЯ РЕКОМЕНДАЦІЙ ПЕРШОГО ОГЛЯДУ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ*

ЧАСТИНА I. ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ І УПРАВЛІННЯ

Розділ 1. Законодавчі інструменти та інституційні засади охорони довкілля

Рекомендація 1.1:

Має бути визначений термін припинення дії регулятивних актів колишнього Союзу. Закони, розроблені до ухвалення Конституції, мають бути критично переглянуті. Ефективне застосування законів повинно бути визначено як пріоритет.

Конституція України була прийнята 28 червня 1996 року. З того часу були переглянуті більшість законодавчих актів, прийнятих до 1996 року. Проте, все ще залишаються чинними деякі регуляторні акти колишнього Союзу, н-д, деякі екологічні стандарти.

Рекомендація 1.2:

У тісній кооперації з іншими міністерствами і зацікавленими соціальними групами Національний план дій у галузі охорони довкілля слід переглянути й уточнити з метою визначення чітких пріоритетів, цілей і часових рамок у різних секторах охорони довкілля (див. також рекомендації 3.1 і 7.4)

Не був переглянутий основний політичний документ «Основні напрямки державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» (Постанова Верховної Ради України №188/98-ВР, 5 березня 1998 р.). Проект Стратегії сталого розвитку України знаходиться в процесі розгляду та схвалення. Проект Стратегії містить пріоритетні завдання та цілі, у тому числі і в сфері охорони довкілля. Очікується, що державна політика у сфері охорони довкілля буде переглянута після прийняття Стратегії сталого розвитку.

Рекомендація 1.3:

Обмін думками між різними органами управління і зацікавленими групами, залученими до законотворчого процесу, має стати постійним; змістовні контакти і співробітництво між міністерствами та іншими інституціями має бути можливим без санкцій Кабінету Міністрів.

Спеціальні робочі групи та цільові групи з підготовки нормативних та регуляторних актів, а також для вирішення міжгалузевих проблем, є типовими формами співпраці між різними урядовими органами.

Рекомендація 1.4:

Екологічний аудит промислових підприємств має бути використаний як основа поступового розвитку інтегрованої дозвільної системи, що охоплює дозволи стосовно води, повітря і відходів. Організація різноманітних інспекційних служб має бути переглянута на предмет поліпшення їхньої комбінованої економічної ефективності. (див. також рекомендацію 13.6).

Запровадження інтегрованої дозвільної системи вимагає істотного перегляду чинного законодавства. Міністерство охорони навколишнього природного середовища (Мінприроди) готує відповідний пакет проектів нормативних документів.

* Перший огляд України було проведено в 1999 році

Рекомендація 1.5:

Міністерство навколишнього природного середовища і ядерної безпеки має посилити свою координаційну діяльність щодо екологічного моніторингу. Треба розвинути повні і когерентні національні системи моніторингу, передумовою яких має стати узгодженість систем даних і методологій. Дані повинні бути систематизовані, інтегровані й підготовлені для управлінських рішень. Європейській Екологічній Агенції мають надаватися сумісні дані. Робота щодо розвитку адекватної інформаційної системи має бути прискорена з метою активізації занепокоєння громадськості і уряду екологічними проблемами (див. також рекомендації 4.7, 7.6, 8.2, 9.5, 10.5, 11.6).

Кабінет Міністрів у 2001 році створив міжвідомчу комісію з питань моніторингу довкілля (Постанова № 1551 від 17 листопада 2001 р.). У 2002 році Мінприроди затвердило Положення про порядок інформаційної взаємодії органів Мінприроди України та інших суб'єктів державної системи моніторингу довкілля при здійсненні режимних спостережень за станом довкілля. Європейському агентству з навколишнього середовища було надано сумісні дані для підготовки Пан-Європейської доповіді 2003 року про стан навколишнього природного середовища (Київська оцінка).

Рекомендація 1.6:

Міністерство навколишнього природного середовища і ядерної безпеки має поліпшити доступ громадськості до екологічної інформації у відповідності з Орхуською конвенцією й має прагнути більш тісних контактів з усім сектором НУО, зокрема, під час розробки законів, політики і програм. Відповідні методи для активізації участі громадськості мають бути ухвалені після консультацій з НУО. Оцінка впливу на довкілля має розглядатися як один з механізмів посилення участі Громадської в процесі прийняття рішень. Міністерство має визначити свої контакти з пресою. Громадськість треба заохочувати користуватися своїми екологічними правами, а розробка процедур участі громадськості в процесі прийняття екологічних рішень має бути прискорена.

У 2003 році Мінприроди затвердило Положення про порядок надання екологічної інформації та Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля. У 1999 році при Мінприроди була створена Громадська рада, до складу якої входять представники різних екологічних НУО. На засіданнях Громадської ради розглядаються проекти нормативно-правових документів, а також різні аспекти формування та реалізації екологічної політики. З 2003 року при Мінприроди функціонує Орхуський інформаційно-тренінговий центр. Між Міністерством та Всеукраїнським тижневиком «Україна і світ сьогодні» заключений договір на постійне розміщення публікацій з екологічної тематики. У Державних будівельних нормах ДБН А.2.2-1-2003 «Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС) при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд. Основні положення проектування» передбачено процедуру участі громадськості в ОВНС.

Розділ 2: Економічні та регуляторні інструментиРекомендація 2.1:

Мають бути визначені ефективні економічні інструменти для запровадження принципу “забруднювач платить”. Необхідні дослідження для підготовки переходу на фіскальну та економічну політику, однозначно орієнтовану на ринок. Має бути чітко визначено, які рівні екологічних платежів та ін. будуть можливими й ефективними та які часові рамки необхідні для їх запровадження. (див. також рекомендації 7.3, 8.7 та 10).

Система збору за забруднення навколишнього середовища не зазнала принципових змін, але нормативи були проіндексовані відповідно до показників інфляції. Не зважаючи на деякі спроби перегляду фіскальної ролі системи збору за забруднення з метою її фокусування на пом'якшенні тиску на довкілля, практичних результатів не досягнуто.

Рекомендація 2.2:

Система стандартів для забруднювачів, найбільш суттєвих з точки зору здоров'я і довкілля та захисту екосистем, має бути зосереджена на забруднювачах, які можна було б відстежити та для яких стандарти могли б бути реально дотримані, включаючи ті, за якими Україна має міжнародні

зобов'язання. Стандарти мають бути простими, зрозумілими і доступними для контролю. (див. також рекомендацію 8.5).

Система стандартів приземних концентрацій забруднюючих речовин не змінилась з часу Першого огляду України і все ще базується на гранично допустимих концентраціях (ГДК) великої кількості забруднюючих речовин. Важливий виняток становлять стандарти викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, які передбачені новою редакцією Закону «Про охорону атмосферного повітря», яка набула чинності у 2001 році. Новий підхід застосовується до забруднення повітря від існуючих та нових установок. З 2003 року Мінприроди припинило практику застосування ГДК у дозволах на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Рекомендація 2.3:

Необхідно розробити спеціальний механізм для створення ринку вторинних продуктів. Можна було б збільшити плату за видалення відходів і передбачити введення статей бюджету для рефінансування переробки та повторного використання відходів.

Нормативи збору за розміщення відходів були проіндексовані відповідно до показників інфляції. З метою управління системою збирання, сортування, транспортування, переробки та утилізації відходів як вторинної сировини була створена державна компанія, Укрекокомресурси. Було запроваджено порядок ліцензування підприємств, які провадять господарську діяльність із збирання, заготівлі окремих видів відходів як вторинної сировини. Централізований порядок ліцензування є перешкодою для розвитку приватного підприємництва у даній сфері.

Рекомендація 2.4:

Необхідно удосконалити статистичні дані про природоохоронні витрати, включаючи джерела фінансування.

На даний час в Україні реалізується проект ОЕСР «Приведення інформаційних систем витратків на охорону навколишнього середовища у відповідність до стандартів ОЕСР/Євростату». Реалізація даного проекту дозволить особам, які визначають політику, більш ефективно планувати витратки на охорону навколишнього середовища. Уряд повинен затвердити нову систему звітності про витратки на охорону навколишнього середовища та забезпечити її застосування.

Рекомендація 2.5:

Мають бути створені національний і регіональні (обласні) екологічні фонди з чіткою і прозорою системою управління. Метою таких фондів має стати покращення складної ситуації з фінансуванням природоохоронної діяльності в перехідний період.

На даний час фонди охорони навколишнього природного середовища фактично є цільовими бюджетними рахунками в складі державного бюджету та бюджетів відповідних територіальних рівнів. Вони не є юридичними особами. З метою покращення системи фондів ОНПС, був підготовлений проект Закону «Про Національний екологічний фонд». Законопроектом передбачалося (а) трансформувати діючу на трьох рівнях систему фондів ОНПС у дворівневу (один національний та 27 місцевих фондів, які включають республіканський Автономної Республіки Крим, 24 обласні, Київський та Севастопольський міські); (б) надати фондам статус юридичних осіб; (в) використовувати кошти фондів для здешевлення кредитів комерційних банків, які спрямовані на природоохоронну діяльність. У 2006 році проект закону був відхилений Верховною Радою.

Розділ 3: Міжнародне співробітництво

Рекомендація 3.1:

Національна Комісія сталого розвитку повинна інтенсифікувати свою діяльність. Засідання Комісії повинні бути регулярними, щоб вона стала ефективним інструментом міжсекторальної координації природоохоронних проблем. (див. також рекомендацію 1.2.)

Національна комісія сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України була ліквідована у 2003 році (Постанова № 1414 від 4 вересня 2003 р.). У цьому ж році було створено Національну раду зі сталого розвитку України при Президентові України (Указ № 388 від 3 травня 2003 р.). Завданням Ради є покращення та координація діяльності у сфері сталого розвитку. Проте, Рада залишалась практично недієздатною, і до цього часу не було проведено жодного її засідання.

Рекомендація 3.2:

Упровадження, дотримання та застосування екологічних норм і планів дій щодо існуючих міжнародних зобов'язань має бути пріоритетом екологічної політики України. Плани ратифікації нових міжнародних законодавчих інструментів з охорони навколишнього середовища повинні включати оцінку вартості їх реалізації. Україна повинна продовжувати роботу з ратифікації всіх головних міжнародних екологічних конвенцій у відповідності до національних пріоритетів (див. також рекомендацію 7.9.)

Україна є стороною 20 важливих екологічних конвенцій і підписала ще дві. Вона приєдналася до дев'яти і підписала шість протоколів до екологічних конвенцій. Дотримання міжнародних угод та їх застосування знаходяться на низькому рівні, в основному через нестачу фінансових засобів, чітко передбачених на імплементацію їх положень.

Рекомендація 3.3:

Координацію і співробітництво між всіма установами, залученими до розробки і впровадження політики та управління програмами міжнародного співробітництва, необхідно поліпшити. Слід розглянути питання про створення спеціальної організаційної структури для цих цілей. Варто також створити міжнародну цільову групу, в яку на добровільній основі ввійдуть представники країн-партнерів, що бажають допомогти Україні в її природоохоронній діяльності. Потрібна чітка орієнтація на ринкові заходи і засади в галузі міжнародного співробітництва.

Головним координатором міжнародної технічної допомоги Україні є Міністерство економіки України. Міністерство проводить регулярні робочі зустрічі за участю не тільки представників урядових органів, а також представників окремих проектів технічної допомоги, міжнародних фінансових організацій, іноземних компаній, тощо. З метою координації співпраці з міжнародними організаціями щодо виконання екологічних програм та проектів, в структурі Управління міжнародного співробітництва Мінприроди був створений Сектор координації міжнародної технічної допомоги. Проте Сектор не має права фінансового менеджменту міжнародних проектів. Декілька проектів мали проблеми в ході їх виконання, що призвело до їх тимчасового призупинення або навіть закриття, і частина роботи залишилась невиконана.

Рекомендація 3.4:

Підготовка до конференції "Довкілля для Європи" має розпочатися заздалегідь разом із залученням усіх урядових і неурядових зацікавлених інституцій.

21-23 травня 2003 року у Києві відбулася 5-та Всеєвропейська конференція міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи». У роботі Конференції прийняли участь делегації з 51 країни регіону ЄЕК ООН та 29 міжнародних організацій, а також представники багатьох екологічних НУО та засобів масової інформації.

Рекомендація 3.5:

Стурбованість щодо міжнародних екологічних конвенцій і стратегій та їхнього значення для соціально-економічних проблем має бути посилена на національному рівні шляхом спеціальних програм, орієнтованих на управлінців і громадськість.

З метою підвищення обізнаності про міжнародні екологічні конвенції, було створено адміністративні та наукові органи для деяких конвенцій. Тексти більшості конвенцій перекладено українською мовою, опубліковано та розповсюджено серед політичних, освітніх, наукових установ та громадських організацій. Орхуський центр організовує спеціальні навчальні програми, які в основному стосуються Орхуської конвенції.

Рекомендація 3.6:

Розробка двосторонніх та багатосторонніх угод, проектів і планів дій з метою збереження мігруючих видів та видів, що перебувають під загрозою зникнення, має бути прискорена. Зокрема, з метою запобігання ввезенню чужорідних видів та нелегальному перевезенню зразків дикої природи, перш за все тих, що підпадають під СИТЕС, необхідно вжити відповідних заходів, забезпечивши підготовку виконання таких угод, проектів і планів.

З метою збереження мігруючих видів та видів, які перебувають під загрозою зникнення, в Україні було прийнято ряд нормативних документів. Зокрема, у 2002 році Україна підписала Меморандум взаєморозуміння щодо збереження та менеджменту середньоевропейської популяції дрохви (*Otis tarda*), а в 2003 році - Меморандум взаєморозуміння та плану дій щодо заходів збереження прудкої очеретянки (*Acrocephalus paludicola*) в рамках Боннської конвенції. Україна підписала та ратифікувала Угоду про збереження кажанів в Європі. Відповідно до вимог СИТЕС, було затверджено Правила видачі дозволів та сертифікатів на ввезення в Україну та вивезення за її межі зразків видів дикої фауни і флори (Наказ Міністра №147/110 від 16.04.2002 р.). Завдяки співпраці з урядами Данії та Нідерландів було опубліковано інформаційні матеріали стосовно СИТЕС (текст Конвенції, каталог видів, тощо). Опубліковані матеріали були поширені серед відповідних служб (митників, екологічних інспекторів, тощо).

ЧАСТИНА II. УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ЗАБРУДНЕННЯ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Розділ 4: Управління в галузі ядерної безпеки

Рекомендація 4.1:

Як і енергоблоки 1 та 2 ЧАЕС, енергоблок 3 також має бути остаточно виведений з експлуатації відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння. Якщо блоки Х2/Р4 будуть введені в дію, має бути розглянутим питання виведення з експлуатації інших старих реакторів. Міжнародне співтовариство має розглянуто питання виведення з експлуатації інших старих реакторів. Міжнародне співтовариство має розглянути питання про надання фінансової допомоги для вирішення всіх технічних та економічних наслідків таких рішень, які, в деяких випадках, можуть мати вплив на долю таких великих груп населення, таких як мешканці Славутича.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів № 598 від 29 березня 2000 р. енергоблок 3 Чорнобильської АЕС був достроково знятий з експлуатації у грудні 2000 року. В Енергетичній стратегії України на період до 2030 року передбачено продовження строків експлуатації енергоблоків АЕС України на 15 років понад проектний строк.

Рекомендація 4.2:

Правові інструменти (включаючи остаточно затвердження порядку ліцензування для ядерних установок) та інституційні заходи в галузі ядерної безпеки необхідно привести у відповідність до стратегічної мети покладання відповідальності за ядерну безпеку на керівництво ядерних установок. Необхідно терміново сформулювати вимоги екологічної політики щодо видобування урану, управління радіоактивними відходами та плани щодо зони відчуження навколо Чорнобиля.

У 2000 році був прийнятий Закон «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» (№ 1370-XIV). Постановою Кабінету Міністрів № 2015 від 25 грудня 2002 р. схвалена нова редакція Комплексної програми поводження з радіоактивними відходами, у якій передбачені заходи та часові рамки їх реалізації. Міжвідомча комісія з питань виконання Комплексної програми поводження з радіоактивними відходами здійснює координацію діяльності в рамках програми. Державне підприємство «Східний гірничо-збагачувальний комбінат» у місті Жовті Води займається видобуванням та переробкою уранових руд. Постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 5 травня 2003 року. Було схвалено Програму радіаційного і соціального захисту населення м. Жовті Води на 2003 – 2012 роки.

Рекомендація 4.3:

Необхідно терміново розробити реалістичний сценарій ролі ядерної енергетики. Сценарій має містити (а) переглянутий план майбутніх потреб в електроенергії; (б) оцінку довгострокових потенційних можливостей щодо використання в Україні відновлювальних видів енергії; (в) програму заходів в галузі енергозбереження (г); оперативний план підвищення безпеки реакторів ВВЕР-типу. (див. також рекомендацію 13.5.)

У березні 2006 року було схвалено Енергетичну стратегію України на період до 2030 року (Розпорядження Кабінету Міністрів № 145-р). Стратегія передбачає покриття зростаючих потреб в тепловій та електричній енергії шляхом побудови 22 нових ядерних реакторів (загальною потужністю 18,5 ГВт). Крім ядерної енергії у Стратегії звернено увагу на традиційні види органічного палива, тобто вугілля, газ та нафту. У ній включена коротка інформація про відновні джерела енергії і практично відсутні згадки про нові енергетичні технології. У Стратегії передбачено ряд заходів з енергозбереження.

Рекомендація 4.4:

Ядерно-енергетична програма має надати особливого значення спорудженню сховищ сухого зберігання, переважно поблизу атомних електростанцій, та будівництву потужностей для переробки відходів, їх підготовці до зберігання та остаточному видаленню з урахуванням вимог довготермінової безпеки відповідно до міжнародних стандартів.

Відповідно до Національної енергетичної програми України (затвердженої Постановою Верховної Ради України №19 від 15 травня 1996 р.), найперспективнішим рішенням проблеми відпрацьованого ядерного палива визнано розвиток системи сховищ сухого типу з терміном експлуатації 50 років і більше. У вересні 2001 року введено в експлуатацію сухе сховище на промисловому майданчику Запорізької АЕС. Національною атомною енергогенеруючою компанією «Енергоатом» виконуються роботи зі створення нового сховища сухого типу для поводження з відпрацьованим ядерним паливом Рівненської, Хмельницької та Південноукраїнської АЕС.

Рекомендація 4.5:

З огляду на постійне зменшення стабільності саркофага та на те, що не можуть бути виключеними ядерні відхилення, необхідно без затримок виконати план удосконалення саркофага.

Очікувалося, що проект перетворення об'єкту «Укриття» над реактором № 4 Чорнобильської АЕС в екологічно безпечну систему буде реалізований протягом 1997 – 2002 років. Проте темпи робіт з виконання проекту не відповідають запланованим. Див. також виконання рекомендації 4.6.

Рекомендація 4.6:

Для забезпечення нормального майбутнього зони відчуження насамперед необхідно, щоб Чорнобильські відходи були безпечно ізолювані в тому ж місці або видалені та перезаховані у сховищах відповідно до принципу мінімального ризику. Необхідно протидіяти спробам перетворити зону на велике звалище відходів. Статус поселень у зоні має регулярно переглядатися на основі реалістичного наукового аналізу, а державні органи мають сприяти там, де це визначено, зміні їх статусу в напрямку наближення до нормального.

Основні потоки радіоактивних відходів (РАВ) формуються у зоні відчуження. ДСП «Чорнобильська АЕС» була розроблена «Інтегрована програма поводження з радіоактивними відходами на етапі припинення експлуатації Чорнобильської АЕС», реалізація якої розпочалася у 2003 році. Ця програма включає оптимізовану схему поводження з РАВ, що враховує весь комплекс робіт, передбачених для припинення експлуатації енергоблоків, виконання стабілізаційних заходів на об'єкті «Укриття», підвищення експлуатаційної надійності і довговічності конструкцій і систем, підготовки спорудження нового безпечного конфайнменту з урахуванням об'єктів, призначених для поводження з РАВ, існуючих як на майданчику ДСП «Чорнобильська АЕС», так і в зоні відчуження в цілому.

Рекомендація 4.7:

Необхідно розробити та впровадити програму технічного вдосконалення обладнання та планування станцій, що проводять моніторинг. Треба також стандартизувати процедури відбору зразків, вимірювання та оформлення документів таким чином, щоб сприяти створенню національного банку даних (див. також рекомендацію 1.5).

Постановою Кабінету Міністрів 3992 від 31 грудня 2004 р. була схвалена Концепція Державної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища. Вона передбачає технічне переоснащення державної системи моніторингу довкілля, оптимізацію мереж спостереження, створення банків даних колективного користування, нарощування суб'єктами моніторингу інформаційних ресурсів державної системи моніторингу довкілля та її вдосконалення.

Рекомендація 4.8:

Запланована комплектація Інформаційно - кризового центру має бути негайно завершена, і три АЕС, що залишилися, мають бути оснащені всіма приладами автоматичного моніторингу. Мають бути підтримані всі намагання української влади одержати останню частину фінансування, як це передбачено в концепції ІКЦ.

У 2005 році було створено Інформаційно-кризовий центр державної системи моніторингу довкілля. Із створенням Міжгалузевого інформаційно-аналітичного центру у 2004 році Мінприроди відновило функціонування системи «Гамма - 1». Заплановано подальший розвиток системи «Гамма - 1» з наступним охопленням підсистемами контролю територій навколо усіх АЕС України. Проводяться консультації з країнами ЄС щодо продовження зазначених робіт.

Розділ 5: Сприяння промисловій безпеці та чистому виробництвуРекомендація 5.1:

Є невідкладна потреба створити взаємопов'язану юридичну систему екологічної безпеки шляхом розробки необхідних правил та постанов і таким чином створити чіткий розподіл та координацію між відповідальними органами (див. також рекомендацію 10.2).

Процедура ОВНС в Україні (Державні будівельні норми ДБН А.2.2-1-2003) включає вимогу проведення оцінки ризиків планованої діяльності. Державна екологічна експертиза є обов'язковою для 22 видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку. Запровадження на державному рівні восьми стандартів ISO 14000 та прийняття Закону «Про екологічний аудит» дало можливість підприємствам використовувати механізми добровільного екологічного менеджменту. У 2002 році Постановою Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовивбухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру» (№1788 від 16 листопада 2002 р.) було запроваджено методику розрахунку шкоди від аварій та відповідного фінансового страхування, яке є необхідним в ході ліцензування відповідних промислових підприємств.

Рекомендація 5.2:

Україна має прискорити прийняття проекту закону для об'єктів високого ризику, базуючись на Директиві ЄС Seveso II та Конвенції СЕК про промислові аварії, та підготувати відповідні правила, постанови та норми, необхідні для впровадження цього закону.

У 2001 році був прийнятий Закон «Про об'єкти підвищеної небезпеки» (№2245-III), а також схвалені відповідні підзаконні акти.

Рекомендація 5.3:

Міністерство охорони навколишнього середовища і ядерної безпеки має ефективно координувати застосування, транспортування і зберігання небезпечних речовин, з урахуванням відповідної практики ЄС. У зв'язку з цим треба розглянути перспективу створення центру хімічної безпеки. Цей захід треба

розглядати як перший крок до невідкладного створення комплексної загальнонаціональної системи запобігання та реагування на надзвичайні ситуації.

У 2000 році був прийнятий Закон «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» (№ 1809-III). Він визначає основні принципи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, склад і основні завдання державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації природного і техногенного характеру. Відповідно до Закону України «Про перевезення небезпечних вантажів» (№1644-III від 6 квітня 2000 р.) та інших нормативно-правових актів здійснюється ліцензійно-дозвільна діяльність при перевезенні небезпечних вантажів. Постановою Кабінету Міністрів №1198 від 3 серпня 1998 р. було створено єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру.

Рекомендація 5.4:

Потрібно розробити та ухвалити національну стратегію чистішого виробництва, яка включала б визначення програмних стратегічних цілей, управлінські заходи, інформаційні засоби, навчальні та підготовчі програми, інші положення про розширення можливостей, інституційні заходи та фінансові механізми для впровадження чистого виробництва. Стратегія має включати графік реалізації заходів і має сприяти інтегрованим підходам до чистішого виробництва. В процесі розробки стратегії має бути забезпечено повне співробітництво між міністерствами і представниками промисловості. Адміністрування чистішим виробництвом – включаючи передачу технологій – має бути звільнене від непотрібних бюрократичних ускладнень.

Мінприроди підготувало проект Закону про національну концепцію впровадження більш чистого виробництва. Даний законопроект знаходиться на погодженні з відповідними міністерствами і відомствами.

Рекомендація 5.5:

Промисловість треба заохочувати до вторинної переробки та використання матеріалів і ресурсів, включаючи водні ресурси які у даний час використовуються неощадливо (див. також рекомендацію 8.6).

Верховна Рада прийняла Постанову «Про стан виконання законодавства у сфері поводження з відходами в Україні та шляхи його вдосконалення» (№2967-IV від 6 жовтня 2005 р.). На виконання положень Постанови Мінприроди підготувало проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про відходи». Законопроект націлений на заохочення повторного використання матеріалів та ресурсів.

Рекомендація 5.6:

Міністерство охорони навколишнього природного середовища і ядерної безпеки має розглянути питання підтримки, хоча б на обмежений час, інформаційного забезпечення перспективи процесу економічних удосконалень шляхом введення чистих технологій на українських підприємствах. Крім того, освіта та підготовка в цій сфері мають удосконалюватися шляхом звернення до університетів, бізнес-шкіл та інших навчальних закладів про інтегрування принципів чистого виробництва та запобігання забрудненню в навчальні програми. Якщо на цю діяльність не вистачає національних коштів, вона має пріоритетність в залученні будь-якої програми міжнародної допомоги.

В Україні запроваджено державні стандарти освіти та обов'язкові навчальні програми для фахівців у сфері охорони довкілля. Було започатковано ряд нових навчальних програм у сфері охорони довкілля, які включають принципи більш чистого виробництва та запобігання забрудненню. Державний екологічний інститут Мінприроди є провідним закладом, який проводить підвищення кваліфікації для фахівців-екологів з промислових підприємств. Загальнодержавна програма поводження з токсичними відходами (Закон № 1947-III від 14 вересня 2000 р.) містить розділ VIII «Підготовка кадрів і освіта».

Рекомендація 5.7:

Центри чистішого виробництва мають бути відкриті в кожному індустріалізованому регіоні країни. Центри повинні брати участь у запровадженні концепції і принципів екологічного виробництва всіма можливими шляхами.

На даний час Центри чистішого виробництва функціонують у Дніпропетровську та Києві. Проте, ці центри реалізували тільки декілька невеликих проектів.

Рекомендація 5.8:

Питання забезпечення фінансування проектів чистого виробництва має спочатку бути детально розглянуто. При необхідності, на обмежений термін треба вжити фіскальних заходів для доповнення інших джерел фінансування з метою сприяння таким інвестиціям.

Спостерігається незначний прогрес щодо фінансування більш чистого виробництва в країні. Однією з небагатьох інвестицій у сфері більш чистого виробництва був пілотний проект в рамках Програми транскордонного співробітництва ТАСІС/ФАРЕ в Україні та Румунії. Проект був реалізований на трьох українських деревообробних підприємствах у Чернівецькій області.

Рекомендація 5.9:

Інструменти для оцінки шкоди довкіллю, яка була нанесена до приватизації, мають бути визначені та відображені в законодавстві; розподіл відповідальності та обов'язків між колишнім та нинішнім власником має бути чітко визначений.

У 2004 році був прийнятий Закон «Про внесення змін до деяких законів України з метою забезпечення врахування екологічних вимог у процесі приватизації».

Розділ 6: Управління відходами

Рекомендація 6.1:

Нинішній процес формування сучасної законодавчої бази у сфері управління відходами має бути націлений на внутрішню узгодженість і завершеність завдань управління та інструментів. Законодавча база, водночас, не повинна бути надмірною.

На виконання схваленого у 1998 році Закону «Про відходи» було прийнято ряд нормативних актів, включаючи п'ять законів та 23 постанови Кабінету Міністрів. З метою покращення законодавства та внесення необхідних змін був проведений аналіз чинного законодавства.

Рекомендація 6.2:

Виробників промислових відходів та НУО слід залучати до розробки законодавчих рамок управління відходами та майбутньої діяльності на консультативній основі або участі в пілотних проектах. Необхідно організувати кампанії, спрямовані на підвищення поінформованості громадськості стосовно мінімізації виробництва відходів та їх переробки.

Представники Ради підприємців при Кабінеті Міністрів приймають участь в процесі внесення змін та вдосконалення чинного законодавства у сфері поводження з відходами.

Рекомендація 6.3:

Чітке визначення та розмежування адміністративних обов'язків між різними установами, задіяними в управлінні відходами, має розглядатися як головний пріоритет. В інтересах правозастосування слід уникати дублювання повноважень. Для виконання своїх обов'язків кожна задіяна установа має отримати належне бюджетне підкріплення. Механізми внутрішнього контролю та зовнішнього аудиту необхідні для забезпечення ефективної, прозорої системи важелів примусу, що заслуговує на довіру.

У Законі «Про відходи» (№ 187/98-ВР від 5 березня 1998 р.) визначено компетенцію та повноваження центральних та місцевих органів виконавчої влади у сфері поводження з відходами. Загальнодержавна програма поводження з токсичними відходами (Закон № 1947-III від 14 вересня 2000 р.) та Програма використання відходів виробництва і споживання (Постанова КМУ № 668 від 28 червня 1997 р.), а також інші нормативні документи у сфері поводження з відходами містять розподіл повноважень між різними органами, які задіяні у сфері поводження з відходами.

Рекомендація 6.4:

Слід провести всебічний аналіз реальних фінансових можливостей для досягнення цілей, спрямованих на створення об'єктів управління відходами, необхідними в Україні. Доцільною видається потреба в розмежуванні коротко- та довготермінових можливостей. Результати аналізу мають бути застосовані на практиці.

Був проведений аналіз можливостей фінансування для національних, регіональних та місцевих програм переробки відходів. У процесі реалізації національних, регіональних та місцевих програм переробки відходів, було визначені наступні джерела фінансування: Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, державний бюджет, місцеві бюджети, та, у деяких випадках, іноземні інвестори.

Рекомендація 6.5:

Питання розробки плану першочергових дій з метою вдосконалення операцій відновлення та переробки відходів з урахуванням екологічних вимог має бути розглянуто негайно.

В рамках Загальнодержавної програми поводження з токсичними відходами (2000) Кабінетом Міністрів було підготовлено та схвалено перелік пріоритетних заходів. Інші програми з відповідними планами заходів включають Програму використання відходів виробництва і споживання на період до 2005 року (1997) та Програму поводження з твердими побутовими відходами (2004).

Рекомендація 6.6:

Застарілі пестициди слід детально обстежити з метою визначення їхніх хімічних характеристик та асоційованого ризику для здоров'я людей і навколишнього середовища. З метою зниження ризику необхідно забезпечити прийнятні умови їх зберігання та якнайшвидшого їх остаточного знешкодження. (див. також рекомендацію 5.3.)

Загальнодержавна програма поводження з токсичними відходами передбачає заходи щодо розвитку технологій та потужностей для утилізації та нейтралізації застарілих пестицидів. У 2003 році було завершено проведення комплексної інвентаризації застарілих та заборонених пестицидів.

Розділ 7: Управління в галузі охорони повітряРекомендація 7.1:

Прийняття переглянутого Закону про охорону атмосферного повітря сприятиме невідкладній розробці нормативно-правових механізмів для втілення в практику. Має бути розглянуто питання створення міжміністерської цільової групи для координації прав та відповідальності всіх рівнів адміністрування у новій схемі управління в галузі охорони повітря.

Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону атмосферного повітря» прийнята нова редакція Закону (№2556-III від 21 червня 2001 р.). На виконання цього Закону прийнято низку постанов Кабінету Міністрів України. Триває розробка відповідних інструкцій та методичних матеріалів.

Рекомендація 7.2:

Програма навчання для природоохоронних інспекторів має бути розроблена з метою підготовки до вирішення нових завдань, що випливають з прийняття нового закону про охорону атмосферного повітря. Програма має враховувати позитивний досвід, набутий в областях, в яких запроваджено сучасний менеджмент повітря. Програма має включати необхідні фінансові положення, а її впровадження має розпочатися невідкладно.

Проводяться регулярні навчання екологічних інспекторів з питань охорони атмосферного повітря. Навчальні програми включають методiku розрахунку обсягів викидів та питання процедури видачі дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Рекомендація 7.3:

Ефективність наявних економічних інструментів необхідно проаналізувати з метою переоцінки субсидій, консолідації природоохоронних фондів та підвищення плати за викиди у разі потреби. Принцип «забруднювач платить» має застосовуватися систематично і без винятків до всіх джерел викидів, стаціонарних чи пересувних, однаково до фізичних і юридичних осіб. (див. також рекомендацію 2.1.)

Відповідно до показників інфляції проведена індексація базових нормативів плати за викиди забруднюючих речовин. Нормативи плати за викиди від автотранспорту застосовуються тільки до транспортних засобів підприємств, і не застосовуються до приватних автомобілів, які є значним джерелом забруднення повітря.

Рекомендація 7.4:

Пріоритети в НПД та його теперішньому етапу впровадження необхідно критично переглянути та сфокусувати на розробці реалістичного середньострокового плану дій або планів, окремо для кожного міста, з метою зменшити забруднення повітря. (див. також рекомендацію 2.1.)

У той час, коли не було переглянуто чи оновлено НПД, місцеві органи влади у деяких містах з підвищеним рівнем забруднення атмосферного повітря розробляють плани дій для покращення якості повітря. Наприклад, такі плани щодо обмеження викидів від стаціонарних джерел були прийняті місцевими органами влади у Донецьку та Маріуполі.

Рекомендація 7.5:

Необхідно здійснити аудити основних підприємств-забруднювачів, відповідальних за забруднення повітря у великих містах (зокрема, на електростанціях, підприємствах хімічної, металургійної промисловості та ін.) для того, щоб визначити їхні можливості у зменшенні викидів шляхом малозатратних заходів (див. також рекомендації 1.4 та 13.6).

Проведення оцінки забруднення атмосферного повітря передбачено чинними інструкціями та є складовою частиною документів, які подаються для отримання дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Рекомендація 7.6:

Необхідно вивчити всі можливі шляхи для встановлення в Гідрометі сучасного комп'ютерного та лабораторного обладнання, а також програмного забезпечення для аналізу та передачі даних (див. також рекомендацію 1.5).

За рахунок технічної допомоги, яка поступила від Міністерства охорони навколишнього середовища та територій Італії, 35 лабораторій спостереження за забрудненням атмосферного повітря (мережа гідрометеорологічної служби) були забезпечені комп'ютерною технікою. Протягом 2000-2002 років станції моніторингу Гідромету були оснащені деякими новими приладами та обладнанням для проведення спостережень за забрудненням атмосферного повітря у приземному шарі. Обладнання було придбано в основному за рахунок коштів Державного фонду охорони навколишнього природного середовища.

Рекомендація 7.7:

Система моніторингу забруднення повітря має бути реорганізована на основі інтегрування наявних галузевих програм вимірювання якості повітря. Система має використовувати сучасну методологію і автоматизоване обладнання.

З метою поліпшення ефективності діяльності базової мережі спостережень за забрудненням навколишнього природного середовища, Мінприроди схвалило Програму поліпшення якості базових спостережень за забрудненням та моніторингу навколишнього природного середовища. Програма була запроваджена в організаціях гідрометеорологічної служби. Програма регламентує принципи відбору проб, необхідну кількість вимірювань, періодичність та перелік визначення забруднюючих речовин в атмосферному повітря, поверхневих та морських водах.

Рекомендація 7.8:

Наявні система інвентаризації та відповідні системи звітування мають бути реорганізовані й розширені з метою повного охоплення найбільш важливих джерел забруднення та зосередження уваги на класичних, а також найбільш небезпечних забруднювачах. Методологію інвентаризації необхідно привести у відповідність до відповідних рекомендацій ЕМЕР. Громадськість має бути проінформована про результати.

Розроблені та введені з 2003 року нові форми статистичної звітності. Розроблена Методика визначення валових викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, адаптована до Керівництва по інвентаризації викидів забруднюючих речовин (CORINAIR).

Рекомендація 7.9:

Україна має прискорити ратифікацію вже підписаних природоохоронних конвенцій і протоколів ЄЕК і розробити відповідну стратегію для їх впровадження. Вона також має передбачити приєднання до угод, які ще не підписані, та підписання нових документів, що можуть стати інструментами для вдосконалення політики та стратегій, щодо зменшення забруднення повітря і впровадження невідкладних заходів контролю у рамках НПД (див. також рекомендацію 3.2.)

Україна вже ратифікувала природоохоронні конвенції ЄЕК ООН та деякі з їх протоколів та вживає заходів щодо підписання та ратифікації інших протоколів до деяких конвенцій та щодо посилення механізмів імплементації їх положень.

Розділ 8: Управління водними ресурсамиРекомендація 8.1:

Відповідальність органів за управління водними ресурсами та розробку стандартів потребує впорядкування. Має бути визначена чітка відповідальність за координацію та створений механізм такої координації.

У даний час в Україні проводиться адміністративна реформа органів виконавчої влади, які відповідають за охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів, у результаті якої передбачається розмежування функцій та відповідальності у сфері управління водними ресурсами.

Рекомендація 8.2:

Має бути розглянуто питання створення національного органу з метою уніфікації стандартів і методів, тобто органу стандартизації. (див. також рекомендацію 1.5.)

Технічний комітет (ТК) 82 «Охорона навколишнього природного середовища і раціональне використання природних ресурсів» був перетворений у ТК 82 «Охорона навколишнього природного середовища» при Державному екологічному інституті. Цей крок був здійснений з метою підвищення ефективності робіт у сфері охорони навколишнього природного середовища у відповідності до Закону України «Про стандартизацію» (№2408 від 17 травня 2001 р.).

Рекомендація 8.3:

Для кожного значного річкового басейну повинні бути створені свої адміністративні органи і комітети, а принцип інтегрованого водного менеджменту має бути впроваджений на рівні басейнів. У цьому повинні брати участь усі причетні національні, регіональні та місцеві органи, по можливості з міжнародними партнерами (наприклад, Республікою Молдовою у випадку Дністра). Інституційна відповідальність басейнової структури управління водними ресурсами має бути підкріплена належним фінансовим забезпеченням для того, щоб на місцевому рівні могли бути досягнуті завдання управління водними ресурсами, зокрема щодо стічних вод. Фінансові надходження у вигляді платежів за воду, зібрані в басейні, мають бути використані для поліпшення водного менеджменту на тій самій території. (див. також рекомендацію 9.6).

У Водному кодексі України (стаття 13) визначено, що державне управління у сфері використання та охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюється за басейновим принципом на основі державних, міждержавних та регіональних програм. Цей принцип враховано у процесі виконання Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів, Загальнодержавної програми розвитку водного господарства, проекту ПРООН-ГЕФ «Екологічне оздоровлення басейну р. Дніпро». Кабінет Міністрів схвалив Концепцію екологічного оздоровлення басейну р. Сіверський Донець (Розпорядження № 224-р від 23 квітня 2003 р.), яка також базується на управлінні за басейновим принципом. Проте, не були створені державні органи управління водними ресурсами за басейновим принципом, так як у державному бюджеті не передбачено їх фінансування.

Рекомендація 8.4:

Міністерство охорони навколишнього природного середовища і ядерної безпеки має забезпечити координацію моніторингових програм, як це передбачено Постановою № 391 (1998 р.). (див. також рекомендації 1.5 і 9.5).

Мінприроди розробляє Державну програму моніторингу навколишнього природного середовища. Вона передбачає технічне переоснащення державної системи моніторингу довкілля, оптимізацію мереж спостережень, створення банків даних колективного користування суб'єктами моніторингу. Зазначена програма розробляється на основі пропозицій суб'єктів державної системи моніторингу довкілля регіонального та державного рівнів.

Рекомендація 8.5:

Кількість стандартів якості води має бути знижена, й вони повинні запроваджуватися на реалістичних рівнях, щоб зробити можливим їх застосування. (див. також рекомендацію 2.2).

В Україні діють два стандарти якості питної води: ГОСТ 2874-82 «Вода питна. Гігієнічні вимоги та контроль за якістю», ГОСТ 2761-84 «Джерела централізованого господарсько-питного водопостачання». Для контролю якості поверхневих водних об'єктів використовується «Узагальнений перелік граничнодопустимих концентрацій (ГДК) та орієнтовних безпечних рівнів впливу (ОБРВ) шкідливих речовин для води рибогосподарських водойм».

Рекомендація 8.6:

Впровадження найкращих наявних технологій, що не потребують значних коштів, та/або емісійних стандартів, що базуються на технологіях, повинні бути покладені в основу стратегій зниження забруднень. (див. також рекомендації 5.5, 10.1).

До цього часу не складено перелік найкращих доступних технологій у сфері управління водними ресурсами.

Рекомендація 8.7:

Ціна на воду має бути прозорою і реалістичною. Необхідно запровадити лічильники води для всіх водокористувачів, а плату здійснювати пропорційно кількості використаної води. Вартість води має відповідати рівню повного відшкодування всіх витрат на інвестування, утримання та експлуатацію водної інфраструктури. Винятки мають бути встановлені для тих людей, хто не зможе забезпечити дотримання цих вимог. (див. також рекомендацію 2.1).

До Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження нормативів збору за спеціальне водокористування» (№836 від 18 травня 1999 р.) у 2005 році двічі вносились зміни (№ 44 від 15 січня 2005 р. та № 541 від 4 липня 2005 р.), якими передбачено більш реалістичні нормативи збору. Але нормативи за водокористування все ще знаходяться нижче рівня окупності. Лічильники на воду широко використовуються в Україні усіма типами користувачів. Підтримка малозабезпечених верств населення здійснюється шляхом надання субсидій.

Рекомендація 8.8:

Для поліпшення ефективності очистки стічних вод необхідні подальші тренінги персоналу щодо експлуатації споруд і обладнання та контролю за процесами.

Державний екологічний інститут є провідним закладом, який надає післядипломну освіту, навчання та підвищення кваліфікації для фахівців у сфері охорони довкілля. Проте інститут не відповідає за навчання фахівців у сфері очистки стічних вод. Це відноситься до компетенції Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства. Існує потреба в постійному навчанні та підвищенні кваліфікації фахівців з очистки стічних вод, включаючи нові методи та процеси, і цим не займаються існуючі заклади.

Рекомендація 8.9:

Відповідальність за менеджмент міськими стічними водами та видаленням стічних мулів має бути чітко визначена. Використанню мулів у вигляді добрив має бути надана перевага. Керівництвом в цьому повинна стати Директива ЄС про міські стічні води та про використання мулів у сільському господарстві.

Досі невирішеною в Україні залишається проблема видалення та/або утилізації мулу очисних споруд, так як високий вміст важких металів у мулі не дозволяє їх використання у сільському господарстві. Іншою проблемою є значні обсяги мулу. Механічне зневоднення мулу, яке широко використовується у країнах Західної Європи, є енергоємним, і не було запроваджене в Україні. Крім того в Україні не виробляються більшість хімікатів, які використовуються для цього процесу, а їх імпорт вимагає додаткових ресурсів.

Рекомендація 8.10:

Забезпечення населення належною кількістю питної води, що відповідає гігієнічним стандартам, має розглядатися як пріоритет. Громадськості має бути забезпечений доступ до інформації про якість питної води. Обсяги використання води з відповідних підземних джерел мають істотно зрости, а охорона ресурсів питної води має бути належним чином забезпечена. (див. також рекомендацію 14.1.)

Законодавчі та політичні рамки водопостачання визначені законом «Про питну воду та питне водопостачання» та Загальнодержавною програмою «Питна вода України» (2005). Проте все ще існують проблем з водопостачанням. Тільки дві третини населення має доступ до централізованого водопостачання і одна третина – до централізованого водовідведення. Понад 30% споживачів не забезпечені круглодобовим водопостачанням. До 10-30% води у мережах водопостачання не відповідає санітарним нормам. Особливо складною є ситуація у сільській місцевості. Деякі фактори сприяють згаданим проблемам, серед них низькі тарифи на водопостачання та водовідведення для населення, які не покривають собівартості; старе і зношене устаткування та споруди; нестача фінансування для оновлення інфраструктури; нечіткий розподіл відповідальності між органами влади на центральному, обласному та місцевому рівнях, які задіяні у сфері управління водними ресурсами; та проблеми управління на водних об'єктах.

Розділ 9: Управління навколишнім середовищем Чорного та Азовського морів

Рекомендація 9.1:

З метою поліпшення управління морським довкіллям на принципах, сформульованих в «Основних напрямках...», чіткі цілі екологічної політики необхідно визначити і включити до національної програми охорони та відновлення Чорного й Азовського морів.

Загальнодержавна програма охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів, схвалена у 2001 році, створює законодавчі рамки для охорони та сталого використання морського довкілля. Програмою передбачено визначення правових, організаційно-технічних, науково-практичних та фінансових засад реалізації державної політики у зазначеній сфері. Мінприроди відповідає за координацію діяльності щодо реалізації усіх передбачених Програмою заходів

Рекомендація 9.2:

Для поліпшення координації зусиль численних установ, спрямованої на поліпшення ефективності охорони морського середовища, Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки має створити спеціальну структурну одиницю з питань охорони Чорного і Азовського морів.

З метою координації зусиль та сприяння розв'язанню проблем, пов'язаних із охороною та відтворенням морського довкілля, Мінприроди створило Міжвідомчу комісію з екологічних питань Азовського і Чорного морів (Наказом №47 від 10 лютого 2004 р.). До складу Комісії увійшли представники відповідних центральних органів виконавчої влади, наукових установ та організацій.

Рекомендація 9.3:

Спеціальні потреби морського середовища мають бути відображені у спеціальному законодавстві про захист морського середовища. Воно повинно бути узгоджене з відповідними національними та міжнародними нормативами та стандартами і включати нові механізми формування та наповнення фондів.

З метою забезпечення законодавчих рамок щодо охорони морського довкілля прийнято цілий ряд нормативно-правових актів. Вони включають Закон «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів» (№2333-III від 22 березня 2001 р.) та Закон «Про приєднання до Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану» (№1067-IV від 09 липня 2003 р.).

Рекомендація 9.4:

Міністерство охорони навколишнього природного середовища і ядерної безпеки разом з усіма іншими відповідними органами виконавчої влади та з участю всіх зацікавлених сторін повинно однозначно зробити інтегроване управління прибережною зоною самостійною частиною своєї нової політики. Для цього мають бути створені адекватні інструменти для інституційного співробітництва та залучення наукових кіл, місцевого бізнесу і громадськості, зокрема через НДО, для забезпечення інтегрованого управління прибережною зоною.

Підготовлено проект Закону України «Про прибережну смугу». Законопроект передбачає інтегроване управління прибережною смугою.

Рекомендація 9.5:

Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки має зміцнити свою роль як координаційного урядового органу в галузі моніторингу морського середовища. Воно, зокрема, повинно розробити обов'язкову загальну національну програму моніторингу морського середовища й повинно брати участь в формуванні бюджетів усіх моніторингових органів і установ. Воно повинно забезпечити також пошуки інших джерел фінансування та організаційних механізмів. (див. також рекомендації 1.5 і 8.4.)

Загальнодержавною програмою охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів передбачений комплекс заходів з моніторингу морського середовища, і Мінприроди є відповідальне за здійснення фінансування відповідних заходів. Мінприроди України також відповідає за реалізацію проекту ГЕФ «Збереження біорізноманіття в Азово-Чорноморському коридорі».

Рекомендація 9.6:

Для будівництва та експлуатації каналізаційних мереж і водоочисних споруд слід розробити нові механізми фінансового забезпечення з чітко визначеною відповідальністю забруднювачів в цьому відношенні. (див. також рекомендацію 8.3.)

Фінансове забезпечення будівництва та експлуатації каналізаційних мереж і водоочисних споруд в Азово-Чорноморському регіоні здійснюється у відповідності до Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів. Фінансування передбачене в межах бюджетної програми «Очистка стічних вод» Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, а також за рахунок місцевих бюджетів.

Рекомендація 9.7:

З метою запровадження нових ефективних інструментів управління морським середовищем Україна повинна взяти участь в розробці та впровадженні гармонізованої системи державного портового контролю в регіоні Чорного моря та в розробці регіонального плану дій у надзвичайних ситуаціях.

Україна ініціювала процес розроблення та підписання Плану дій при надзвичайних ситуаціях на Чорному морі. Розробка такого плану передбачалася Конвенцією про захист Чорного моря від забруднення (1992) та її Протоколом про співробітництво в боротьбі із забрудненням Чорного моря нафтою й іншими шкідливими речовинами внаслідок надзвичайних ситуацій. План дій ще не підписаний.

Рекомендація 9.8:

Україна повинна розглянути ініціювання басейнової програми та/або сприяти більш тісній кооперації між Чорноморською Екологічною Програмою та всіма наявними і запланованими програмами для річок, які впадають у ці два моря, з метою забезпечення басейнової координації екологічного управління, що впливає на стан Чорного й Азовського морів. Адекватні механізми координації мають бути також розвинуті для водозбірної басейну Чорного моря в самій країні.

Басейновий принцип управління враховується в процесі реалізації Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів, Державної програми розвитку водного господарства України, програми ЮНЕП/ГЕФ «Екологічне оздоровлення басейну р. Дніпро». Кабінет Міністрів затвердив Концепцію екологічного оздоровлення басейну р. Сіверський Донець” (Розпорядження №224-р від 23 квітня 2003 р.), яка також базується на управлінні за басейновим принципом. Див. також відповідь на Рекомендацію 8.3.

Розділ 10: Управління мінеральними ресурсами

Рекомендація 10.1:

Необхідно розробити та реалізувати програму з удосконалення екологічної складової діяльності у видобутку та переробці мінеральних ресурсів. Вона повинна бути зосереджена на впровадженні новітніх засобів для очистки стічних вод та поводженні з відходами збагачення, а також на навчанні персоналу всіх рівнів управління мінеральними ресурсами (див. також рекомендацію 8.6).

Розроблено проект «Стратегії розвитку та реформування системи надрокористування в Україні». Проектом Стратегії передбачено покращання діяльності з видобутку корисних копалин за умови недопущення негативного впливу на навколишнє середовище при користуванні надрами, а також повсюдне проведення ревізійного дослідження хвостосховищ і відвалів з метою вторинного використання відходів гірничодобувного виробництва.

Рекомендація 10.2:

Природоохоронне управління середовища має бути ухвалене як необхідна передумова для видачі ліцензій гірничодобувним підприємствам. Відповідний план повинен включати систему екологічних фондів для реабілітації шахт згідно зі світовими гірничодобувними стандартами. Спеціальні платежі мають бути встановлені з цією метою після того, як буде здійснений аналіз витрат на таке відновлення як частина оцінки впливу на довкілля гірничодобувних компаній (див. також рекомендацію 5.1).

Угодами про умови користування надрами, які є невід’ємною складовою частиною спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами, передбачено виконання заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, а саме:

- Проекти розробки родовищ корисних копалин повинні включати оцінку впливу зазначених робіт на навколишнє природне середовище та передбачати заходи щодо їх упередження, та зведення до мінімуму. Видобування нафти і газу, видобування вугілля, гірничо-видобувна промисловість, видобування торфу та сапропелю відносяться до типів діяльності, які визначені як такі, що становлять підвищену екологічну небезпеку, і для яких проведення державної екологічної експертизи є обов’язковим;
- У випадку порушення природоохоронного законодавства, пунктом 22 Порядку надання спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами (Постанова Кабінету Міністрів України № 1540 від 02 жовтня 2003 р.), передбачено призупинення та анулювання спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами

Програма «Українське вугілля» (2001) включає положення щодо вирішення екологічних проблем у галузі.

Рекомендація 10.3:

Наявна система регулювання менеджменту мінеральних ресурсів має розвиватися. Особливу увагу слід приділити встановленню та впровадженню диференційованих цін за користування мінеральними ресурсами у відповідності до а) геологічних особливостей, б) обмеженості ресурсів і в) умов експлуатації. Крім того, ціни за забруднення довкілля слід підвищувати відповідно до інфляції (див. також рекомендацію 2.1).

З метою удосконалення існуючої системи регулювання та контролю використання мінерально-сировинних ресурсів розроблено проект нової редакції Кодексу України про надра. Проект схвалений Кабінетом Міністрів України та поданий на розгляд та схвалення до Верховної Ради (реєстраційний № 5471 від 3 квітня 2004 р.). Підготовлено диференційовані нормативи плати за видобування мінеральних вод, золоторудних мінералів, бурштину, титан-цирконієвих мінералів і урану. Завершується розроблення диференційованих нормативів плати за користування надрами для видобування будівельного каміння та солі. Крім того у процесі розроблення знаходяться диференційовані нормативи плати за видобування облицювального каміння, вугілля, марганцевих руд та інших корисних копалин. Нормативи збору за забруднення були проіндексовані відповідно до показників інфляції.

Рекомендація 10.4:

Перебудова структури Держкомітету з питань геології та мінеральних ресурсів та підготовка національного геологічного огляду має розглядатись як найвищий пріоритет. Наявний план перебудови повинен бути реалізований якнайшвидше.

Положення про Державну геологічну службу затверджене Постановою Кабінету Міністрів №980 від 24 вересня 2005 р.

Рекомендація 10.5:

Наявна система моніторингу, якою оперує Держкомітет з питань геології та мінеральних ресурсів, має бути а) в цілому зменшена і б) сконцентрована на найбільш відповідних територіях (наприклад, Донбас). Має бути розглянуто питання введення плану, спрямованого на зменшення та перерозподіл мережі моніторингу, модернізацію лабораторій та розвиток стандартів моніторингу навколишнього середовища.

Розроблена і впроваджена система моніторингу підземних вод державного рівня. Система забезпечує отримання необхідної та достатньої інформації щодо стану підземних вод на території України. До складу системи моніторингу включені профілі спостережних свердловин, що забезпечують контроль регіональних змін стану підземних вод у гірничовидобувних регіонах та в інших регіонах інтенсивного впливу господарської діяльності на підземні води. Були здійснені деякі роботи щодо удосконалення та інтимізації системи моніторингу екзогенних геологічних процесів, а також розроблення системи моніторингу геохімічного стану ландшафтів державного рівня. Було акредитовано 17 лабораторій. У них проводяться вимірювання складу та властивостей гірських порід, ґрунтів, відходів гірничодобувних підприємств, підземних, стічних та зворотних вод підприємств галузі. Було проведено певне переоснащення діючих лабораторій, включаючи забезпечення новими приладами та обладнанням, хоча фінансування даних потреб залишається недостатнім.

Рекомендація 10.6:

Для зменшення впливу на довкілля вугільної промисловості та значних субсидій з національного бюджету у вугільний сектор, а також для надання прибутковим шахтам шансу досягти успіху, Уряд повинен реалізувати проект реконструкції вугільного сектора після проведення необхідних екологічних досліджень для кожної окремої шахти, а також визначення, включення та фінансування відповідних заходів, спрямованих на пом'якшення впливу на довкілля згідно з планом закриття.

Кабінет Міністрів України затвердив Програму «Українське вугілля» (Постанова № 1205 від 19 вересня 2001 р.). Заходи Програми уточнюються щорічно відповідними постановами Кабінету Міністрів.

Програмою передбачені заходи з ліквідації нерентабельних вугледобувних та вуглепереробних підприємств, а також з будівництва нових шахт. Ці заходи здійснюються у відповідності до проектно-кошторисної документації, яка складається після проведення інженерно-екологічних досліджень, і проходить обов'язкову державну екологічну експертизу. Мінпаливенерго України запровадило Галузевий стандарт України «Порядок створення режимної мережі на полях шахт, що погашаються. Вимоги до організації спостережень за режимом підземних вод і експлуатації» (2003). Указом Президента України «Про заходи щодо підвищення ефективності управління вугільною галуззю та її розвитку» (№ 752 від 6 липня 2004 р.) передбачені додаткові заходи з забезпечення дальшої структурної перебудови і розвитку вугільної галузі, у тому числі створення Національної акціонерної компанії «Вугілля України».

Розділ 11: Управління в галузі біоресурсів та збереження природи

Рекомендація 11.1:

Необхідно запровадити національну, регіональні та секторальні програми відновлення рідкісних видів рослин і тварин, а також управління за внесеними чужорідними видами, зокрема там, де останні спричиняють негативний вплив на місцеве біорізноманіття.

Сприяння відтворенню рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин, як і зменшення чисельності та впливу чужорідних видів, відносяться до головних завдань при здійсненні екологічного менеджменту у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. Разом з тим, фінансування цих заходів є недостатнім. У 2003 році Інститут зоології провів аналіз та розробив рекомендації щодо поводження з чужорідними видами риб у водоймах України та практичні заходи щодо мінімізації негативних наслідків від потрапляння чужорідних видів риб. Здійснюється постійний моніторинг популяції морських ссавців, зокрема вздовж узбережжя Криму. З 1999 року виконується програма з вивчення, охорони і відновлення морських ссавців Чорного та Азовського морів «Дельфін».

Рекомендація 11.2:

Необхідно терміново затвердити проект національної програми дій для збереження і сталого використання біологічного різноманіття.

Кабінетом Міністрів схвалено Концепцію Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття (Розпорядження №675-р від 22 вересня 2004 р.). Підготовлений проект Програми перебуває на розгляді Верховної Ради.

Рекомендація 11.3:

Навчання та зміцнення потенціалу мають бути введені як постійний компонент до будь-якого ЄЕКОНЕТ - проекту для того, щоб українські спеціалісти оволоділи досвідом, необхідним для управління проектами з біорізноманіття та охорони природи. З цією метою створення в Україні міжнародного центру з навчання в галузі збереження природи та розвитку ЄЕКОНЕТ могло б надати чудові можливості для задоволення потреб України, сусідніх країн Східної Європи та нових незалежних держав. Досвід західних партнерів міг би бути корисним для такого центру.

Міжнародний центр з навчання в галузі збереження природи та розвитку ЄЕКОНЕТ не був створений.

Рекомендація 11.4:

Необхідно розглянути можливість створення нових охоронних територій, переважно таких як регіональні ландшафтні парки, підпорядковані регіонам (областям або групам районів). Обмежене, але контрольоване використання цих зон та їх об'єктів, могло б проводитися за умови обов'язкового одержання дозволів та внесення плати. Місцеве населення та громади мають повніше залучатися в процес збереження природи, а їх особливі інтереси та потреби мають краще враховуватись.

За 2002-2003 рр. площа природно-заповідного фонду (ПЗФ) України збільшилась більш ніж на 180 тис. га, кількість об'єктів – на 110 одиниць. Розширення загальної площі природно-заповідного фонду відбулось, в основному, за рахунок створення регіональних ландшафтних парків (РЛП) та національних природних парків (НПП). Частка площ РЛП серед новостворених об'єктів ПЗФ становить близько 75%,

НПП – 18%. В 2004 році створено Ічнянський національний природний парк у Чернігівській області, а також розширено територію Луганського природного заповідника. Загалом ПЗФ України має в своєму складі 7120 територій і об'єктів загальною площею 2738,1 тис. га, що становить 4,5% від території України. Процент заповідання території залишається на низькому рівні.

Рекомендація 11.5:

Компоненти збереження біорізноманіття та охорони природи повинні враховуватися в процесі прийняття рішень в усіх програмах регіонального та галузевого розвитку (наприклад, в Дніпровській програмі).

Збереження біорізноманіття та охорона природи є важливими складовими ряду політичних документів, таких як Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні (1994), Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки (2000), та Національна програма екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води (1997). Мінприроди здійснює координацію розробки проектів Державних програм екологічного оздоровлення басейнів Сіверського Дінця, Дністра та Південного Бугу. Збереження біорізноманіття та охорона природи як на державному так і регіональному рівнях є важливими складовими цих документів.

Рекомендація 11.6:

Необхідно удосконалити існуючий спеціальний орган (а саме, Головне управління природних національних парків та заповідної справи) для забезпечення узгодженого впровадження режимів охорони та правил на різних охоронних територіях, включаючи збалансованість їх фінансування. Всі установи природно-заповідного фонду державного значення повинні бути підпорядковані Головному управлінню. (див. також рекомендацію 1.5.)

Головне управління природних національних парків та заповідної справи було реорганізовано в Державну службу заповідної справи (Постанова Кабінету Міністрів №1000 від 9 серпня 2001 р.). Триває обговорення ідеї перепідпорядкування усіх територій та об'єктів природно-заповідного фонду Мінприроди.

Рекомендація 11.7:

Моніторинг видів та екосистем, складання кадастрів видів та картування місць існування має розглядатися як передумова будь-якої політики управління і продовжуватися, незважаючи на економічні труднощі. Необхідно провести або поновити національний облік видів, що знаходяться під загрозою зникнення, або рідкісних видів та місць існування (особливо тих, що підпадають під дію міжнародних договорів).

Мінприроди затвердило «Методичні рекомендації щодо створення та ведення державного кадастру територій і об'єктів природно-заповідного фонду України». Ведеться підготовка нормативно-правового документу для затвердження форм кадастрової документації та порядку його ведення. Роботи щодо здійснення інвентаризації об'єктів ПЗФ передбачені Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки.

Рекомендація 11.8:

Необхідно продовжити та завершити стратегію біологічного моніторингу. Вона має добре фінансуватися, орієнтуватися на результат та бути економічно ефективною. Відповідним чином треба уточнити і законодавчі аспекти, чітко визначивши, яка інформація повинна збиратися, ким та як.

Створення системи біологічного моніторингу проводиться в рамках бюджетної програми «Формування національної екологічної мережі». Фінансування цієї діяльності здійснюється з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища.

ЧАСТИНА III: ЕКОНОМІЧНА ТА ГАЛУЗЕВА ІНТЕГРАЦІЯ

Розділ 12. Проблеми охорони навколишнього середовища в сільському господарстві

Рекомендація 12.1:

Призначене використання землі повинно контролюватися та періодично переоцінюватися для того, щоб пристосувати його до соціально-економічних умов, що змінюються. Наявну командно-адміністративну систему землекористування невдовзі має бути замінено на партнерські домовленості між державними адміністраціями та фермерами.

Земельний кодекс 2001 року містить правові підстави для приватної власності на сільськогосподарські землі. Закони «Про охорону земель» (№962-IV від 19 червня 2003 р.), «Про землеустрій» (№ 858-IV від 22 травня 2003 року) та «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (№963-IV від 19 червня 2003 р.) містять положення щодо обмеження нецільового використання земель. У складі Державного комітету по земельних ресурсах утворено Державну інспекцію з контролю за використанням і охороною земель (Постанова Кабінету Міністрів №1958 від 25 грудня 2002 р.). Кабінет Міністрів затвердив «Перелік заходів щодо реалізації Основних напрямів земельної реформи в Україні на 2001 – 2005 роки», яким передбачено розробку та впровадження порядку економічного стимулювання раціонального використання земельних ресурсів та охорони земель.

Рекомендація 12.2:

Слід визнати, що більш екологічно чисті і збалансовані сільськогосподарські практики необхідно терміново підтримати і розвивати. З цією метою повинні бути створені відповідні програми для навчання приватних фермерів та працівників колективних господарств. Навчання має здійснюватись відповідними службами, належним чином забезпеченими. Будь-який перегляд наявного національного посібника з позитивної сільськогосподарської практики повинен враховувати реальну стратегію сільськогосподарського виробництва.

До цього часу приділялися недостатні зусилля щодо створення навчальних програм та служб поширення знань та досвіду, хоча Національна асоціація консультативних послуг з питань сільського господарства включає центри у 24 областях та Автономній Республіці Крим.

Рекомендація 12.3:

Міжміністерський / міжвідомчий підрозділ має бути створений для спостереження, аналізу та контролю за впливом сільського господарства та генетично змінених організмів на навколишнє середовище. Була б корисною розробка системи індикаторів для аналізу зазначеного впливу.

Діяльність Міжвідомчої комісії з питань моніторингу довкілля (Постанова Кабінету Міністрів України № 1551 від 17 листопада 2001 р.), включає також вплив сільського господарства на довкілля. Мінприроди України виконує функції Національного координаційного центру, відповідального за зв'язок із Секретаріатом Картахенського протоколу, та функції адміністративного органу з питань біобезпеки генетично модифікованих організмів (ГМО).

Рекомендація 12.4:

Необхідно прискорити удосконалення Земельного кодексу та прийняття закону про охорону земель, а також прийняття Національної програми захисту земель на період до 2010 року. Необхідно шукати можливості отримання міжнародної фінансової допомоги для виконання Програми, зокрема, в рамках діяльності ГЕФ.

Були прийняті нова редакція Земельного кодексу України (№2768-III від 25 жовтня 2001 р.) та Закон «Про охорону земель» (№962-IV від 19 червня 2003 р.). Кабінетом Міністрів України розроблено та внесено до Верховної Ради України проекти Загальнодержавної програми використання та охорони земель та Національної програми охорони родючості ґрунтів. Верховна Рада повернула обидва проекти Кабінету Міністрів (Постанова №2133-IV від 2 листопада 2004 р.) та зобов'язала його об'єднати законопроекти та внести на розгляд Верховної Ради у повторному першому читанні.

Рекомендація 12.5:

Необхідно ініціювати програми екологічної реабілітації забруднених сільськогосподарських земель на обласному рівні, які б ґрунтувалися на задовільній моніторинговій інформації, а також інноваційних технологіях, та для впровадження яких можна було б навіть залучити міжнародну допомогу.

Обласними та міськими радами затверджені регіональні програми щодо використання та охорони земель (у тому числі сільськогосподарського призначення), серед них:

- *програми розвитку земельних відносин (програми земельної реформи);*
- *програми захисту земель від водної та вітрової ерозії, інших видів деградації земель;*
- *комплексні програми розвитку меліорації земель та поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушених угідь;*
- *програми охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки;*
- *програми захисту населених пунктів і сільгоспугідь від зсувних та абразійних процесів;*
- *програми комплексного протипаводкового захисту;*

Розділ 13: Екологічні проблеми в енергетиціРекомендація 13.1:

Стабільна законодавча, регулятивна та інституційна база для інвестицій в енергетичний сектор має бути розроблена й запроваджена з метою посилення заходів, що докладаються для довгострокової, орієнтованої на ринок енергетичної політики. При цьому мають бути визнані специфічні особливості інвестиційних проектів в енергетичному секторі одночасно з очевидною потребою в широкомасштабних інвестиціях. Інвестиції, що сприяють розвитку відновлюваних форм енергії, мають бути пріоритетними.

В Україні не створена стабільна законодавча, регулятивна та інституційна база для залучення інвестицій в енергетичний сектор. Повільно здійснюється процес приватизації та залучення широкомасштабних інвестицій в енергетичний сектор в цілому та в розвиток відновних джерел енергії зокрема.

Рекомендація 13.2:

Роль Уряду в енергетичному секторі повинна бути переглянута. В результаті має бути впорядкована діяльність великої кількості державних міністерств, агентств, органів і державних підприємств, що на даний час контролюють виробництво енергії, її розподіл і ціноутворення.

Часті зміни інституційної структури та законодавства в енергетичному секторі послаблюють людський потенціал та перешкоджають розробці та реалізації довгострокової комплексної енергетичної та екологічної політики та залученню інвестицій.

Рекомендація 13.3:

Стала, орієнтована на ринок та послідовна політика, спрямована на економію енергії, зменшення залежності від імпорту та впровадження енергозбереження, повинна бути розроблена невідкладно. Вона визначить необхідність лібералізації ринків та впровадження фіскальних і технічних заходів, таких як застосування сучасного вимірювального обладнання для індивідуальних користувачів. Соціальні аспекти мають бути переорієнтовані у добре сплановані програми соціального забезпечення, а не лишатися частиною енергетичної політики.

У березні 2006 року була затверджена Енергетична стратегія України на період до 2030 року (Розпорядження Кабінету Міністрів № 145-р від 15 березня 2006 р.). Основні цілі Стратегії включають зменшення залежності від імпорту та сприяння енергозбереженню. Постановою Кабінету Міністрів №412 від 3 квітня 2006 р. створено Національне агентство України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів. Агентство підготувало проект Закону «Про енергозбереження», який націлений на стимулювання ефективного використання енергетичних ресурсів на підприємствах України.

Рекомендація 13.4:

Визначення та опублікування графіку впровадження ринкових цін на всі форми енергії повинно розглядатись як термінова вимога для успіху реструктуризації і модернізації енергетичного сектору.

Кабінетом Міністрів був затверджений План заходів щодо реалізації довгострокової тарифної політики на оптовому ринку електроенергії України. План передбачав перехід до ринкових цін на електроенергію. Проте, план не повністю був реалізований, і все ще має місце перехресне субсидування енергоспоживання населення та державних установ промисловими споживачами.

Рекомендація 13.5:

Реформи системи постачання електроенергії повинні бути сконцентровані перш за все на скороченні викидів у повітря від існуючих теплових електростанцій і на вдосконаленні інтегрованої взаємопов'язаної мережі всередині країни та з країнами-сусідами.

У 2005 році розпочалась реалізація проекту ЄС ТАСІ «Інтеграція України в енергомережі ЄС» (бюджет 3 млн. Євро). Проектом передбачено програму технічних та організаційних заходів, необхідних для синхронного під'єднання електричних мереж України з СКПЕ (Союз з координації передачі електроенергії). Програма включає також екологічні питання, які стосуються гармонізації вимог щодо зниження забруднення. У новій редакції Закону «Про охорону атмосферного повітря» (2001) був задекларований новий технологічно-орієнтований підхід до видачі дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, після чого було прийнято ряд постанов Кабінету Міністрів. Мінприроди підготувало проект наказу про встановлення граничнодопустимих концентрацій забруднюючих речовин у відхідних газах для стаціонарних джерел. Стандарти будуть поступово посилюватися для досягнення вимог ЄС, встановлених у Директивах щодо великих енергетичних установок (ВЕУ) та вмісту сірки.

Рекомендація 13.6:

Необхідно передбачити проведення екологічного аудиту теплових електростанцій (див. також рекомендації 1.4 та 7.5).

Мінприроди створило необхідні умови для практичної реалізації положень Закону «Про екологічний аудит» (2004). Затверджено Положення про сертифікацію екологічних аудиторів. Наявність сертифікованих екологічних аудиторів в країні дозволяє забезпечити проведення обов'язкового екологічного аудиту підприємств, установок та видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, у випадках, передбачених законодавством.

Розділ 14: Здоров'я людини і довкілляРекомендація 14.1:

Сектор охорони здоров'я має звернути особливу увагу на вплив забруднення води та профілактику захворювань, пов'язаних з водою. Україна повинна ратифікувати Протокол з проблем води і здоров'я до Конвенції 1992 р. про охорону та використання трансграничних водотоків та міжнародних озер. Має бути створена система моніторингу рекреаційних вод, а зібрана інформація повинна надаватися громадськості. (див. рекомендацію 8.10)

Державна санітарно-епідеміологічна служба (СЕС) займається питаннями забруднення води та профілактики захворювань, пов'язаних з водою. СЕС є відповідальною за проведення моніторингу якості води поверхневих водойм (якість води часто є незадовільною). Особливу тривогу викликає якість води у басейні р. Дніпро, який забезпечує питною водою 75% населення (близько 35 млн.). Україна ратифікувала Протокол про воду та здоров'я (Лондон, 1999) до Конвенції про охорону та використання трансграничних водотоків та міжнародних озер 1992 року (№1066-IV від 9 липня 2003 р.).

Рекомендація 14.2:

З метою негайного впровадження мають бути розглянуті наступні заходи щодо забезпечення якості продуктів:

- у місцеві програми захисту продуктів мають бути включені оцінки потреб та питання міжсекторального співробітництва для впровадження заходів щодо безпеки продуктів;
- кодекс гігієнічної практики має бути розповсюджений серед усіх підприємств харчової промисловості та органів місцевої влади;
- має бути впроваджена система аналізу ризиків та критичних контрольних точок ;
- відповідальними установами має бути забезпечена регулярна перевірка харчових технологій, що сприятиме запобіганню виникнення захворювань, пов'язаних з продуктами, і знизить втрати від них;
- для всіх, хто має відношення до продуктів, має бути забезпечено навчання принципів безпеки продуктів та гігієни поводження з продуктами;
- регіони мають забезпечити сприяння безпеці продуктів у туристичному секторі шляхом підвищення поінформованості індустрії подорожей про можливу небезпеку, пов'язану з продуктами;
- збір і поширення інформації, включаючи контроль за захворюваннями, пов'язаними з продуктами, має виконуватися систематично;
- інформаційні кампанії, спрямовані на боротьбу з грибними отруєннями та ботулізмом, мають бути вдосконалені;
- необхідно забезпечити контроль за якістю продуктів на вуличних базарах.

Міжсекторальне співробітництво для впровадження заходів щодо безпеки продуктів передбачено положеннями Законів «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини», «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них», «Про бджільництво», «Про молоко та молочні продукти», а також іншими законодавчими актами, що регламентують діяльність та повноваження різних органів виконавчої влади. Виконання цих документів обов'язкове для територіальних установ державної санітарно-епідеміологічної служби (СЕС) Міністерства охорони здоров'я. Санітарні норми та правила є обов'язковими для усіх підприємств, які займаються виробництвом, транспортуванням та реалізацією харчових продуктів та продовольчої сировини. Керівництво підприємств несе персональну відповідальність за дотримання вимог цих норм та правил. Територіальні установи СЕС регулярно здійснюють перевірки дотримання санітарного законодавства. Весь персонал, що працює на харчових об'єктах обов'язково проходить гігієнічне навчання. Без пройденого санітарного мінімуму працівник до роботи не допускається. СЕС відповідає за збір та поширення інформації стосовно санітарної безпеки. Щорічно проводиться аналіз статистичної звітності та оперативної інформації. Постійно проводяться обласні санітарно-епідеміологічні наради з питань організації та здійснення санітарно-епідеміологічного нагляду за об'єктами підвищеного епідемічного ризику. СЕС регулярно проводять інформаційні кампанії, з метою запобігання, зокрема, отруєнь грибами, ботулізму та інших харчових захворювань. Для цього використовуються автоматизовані системи збору та аналізу інформації. Стихійні вуличні базари, які все ще існують у багатьох містах, підлягають закриттю органами міліції. СЕС відповідає за контроль якості харчових продуктів на санкціонованих продуктових ринках.

Рекомендація 14.3:

Сектор охорони здоров'я, в співпраці з іншими зацікавленими установами, має звернути особливу увагу на запобігання травматизму та насильству. Інформування громадськості в цьому відношенні має здійснюватися в співробітництві з іншими задіяними установами.

Кабінет Міністрів прийняв Постанову «Про затвердження комплексних заходів профілактики травматизму невиробничого характеру на 2001-2005 роки» (№ 391-р від 21 серпня 2001 р.) та План заходів щодо зниження рівня травматизму невиробничого характеру (Постанова № 8554 від 4 квітня 2004 р.). Відповідальність за виконання даних постанов покладена на Міністерство охорони здоров'я та Міністерство соціальної політики.

Рекомендація 14.4:

Необхідно зібрати й проаналізувати дані про найважливіші джерела забруднення повітря в закритих приміщеннях, включаючи газові плити і паління. Інформація про відповідні ризики для здоров'я, разом з рекомендаціями про заходи щодо їх мінімізації, має бути підготовлена й надана сім'ям в рамках кампанії за здоровий спосіб життя.

Державною санітарно-епідеміологічною службою України приділяється увага питанням щодо якості повітря закритих приміщень. Інформація з різних питань надається широкій громадськості. У 2003 р. за даними СЕС обстежено 298 634 об'єкти (комунальні, харчові, навчально-виховні тощо) щодо якості повітря закритих приміщень, з них 9,2% – лабораторно. Перевищення граничнодопустимих концентрацій (ГДК) зафіксовано на 981 об'єкті (3,6%). Досліджено 152,4 тис. проб на пари та газу і 44,2 тис. проб на пил і аерозолі, з них перевищують гранично допустимі концентрації – відповідно 3,7% і 3,0%.

Рекомендація 14.5:

З метою зниження професійних захворювань необхідно:

- *поновити індивідуальні засоби захисту та належним чином інформувати робітників про ризики для здоров'я;*
- *застосовувати економічні інструменти для заохочення підприємств дотримувати стандарти здоров'я і безпеки, а також звітувати про всі випадки професійних захворювань*
- *забезпечити належний моніторинг професійних захворювань в усіх секторах економіки, включаючи уранову галузь.*

До компетенції Державного комітету з нагляду за охороною праці відноситься широкий спектр питань з охорони праці. На кожному підприємстві існує відділ охорони праці або інструктор з техніки безпеки. Інспектори Держнаглядохоронпраці комплексно з фахівцями СЕС проводять спільні перевірки щодо виконання власниками вимог Закону України «Про охорону праці» та санітарного законодавства. З метою покращення охорони праці, Міністерств охорони здоров'я видало Наказ «Про посилення контролю та відповідальності за облік та аналіз профзахворюваності» (№ 77 від 18 лютого 2003 р.). За виявлені порушення санітарного законодавства на промислових підприємствах були застосовані заходи адміністративного впливу: припинялась експлуатація 9801 промислового підприємства, передано 305 справ до органів прокуратури та накладено 18030 штрафів. Моніторинг професійних захворювань здійснюється відповідно до Наказу міністерства охорони здоров'я «Про удосконалення автоматизованої системи обліку та аналізу профзахворюваності в Україні» (№31 від 10 лютого 1998 р.). Створюється державна інформаційна база професійної захворюваності в Україні.

Рекомендація 14.6:

Мають бути розроблені стратегії і програми, спрямовані на подолання психо-соціальних розладів здоров'я, викликаних Чорнобильською аварією, а програми дослідження ефектів тривалого впливу малих доз радіації на здоров'я необхідно всіляко підтримати. Необхідно спланувати й запровадити програми спостереження за дітьми батьків, потерпілих від Чорнобильської аварії.

Затверджені «Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України (ОСПУ-2004)» (Наказ Міністерства охорони здоров'я № 54 від 2 лютого 2005 р.). У відповідності з цим документом були розроблені ряд норм та правил. Завершено виконання науково-дослідної роботи «Розробка та обґрунтування державних гігієнічних регламентів щодо захисту населення України від джерел потенційного опромінення». У 2002 році були затверджені та набули чинності «Державні санітарно-екологічні правила і норми з радіаційної безпеки при проведенні операцій з металобрухтом» (ДСПіН 6.61.-079/211.3.9001-02). Підготовлено спільний наказ Міністерства охорони здоров'я та Міністерства з питань надзвичайних ситуацій «Про організацію обліку, нагляду за станом здоров'я осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і функціонування Державного реєстру».

Рекомендація 14.7:

Необхідно продовжити оцінку рівнів радону в приміщеннях з тим, щоб перевірити ще не досліджені території та відстежувати тенденції і результати заходів щодо зниження радону в будинках високого ризику. Інформація про засоби поводження, зокрема про такі, як практика провітрювання, має бути доступною для домовласників на територіях підвищеного ризику. Кодекс будівництва та оцінка впливу на навколишнє середовище мають включати розділи, спрямовані на забезпечення того, щоб рівні радону не перевершували 100 Вq/куб м у нових будинках.

У відповідності до «Комплексної програми здійснення державного санітарного нагляду в галузі радіаційної безпеки України, радіаційного контролю об'єктів довкілля та індивідуального дозиметричного контролю установами Державної санітарно-епідеміологічної служби Міністерства охорони здоров'я України та науково-дослідними інститутами АМН України на 2001–2005 роки» та обласних «Програм захисту населення від впливу іонізуючої радіації», при здачі в експлуатацію проводиться контроль та аналіз наявності радону у повітрі виробничих підприємств та жилих будівель.

Рекомендація 14.8:

Між Міністерством охорони здоров'я, Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки та іншими міністерствами і державними комітетами повинні бути встановлені більш ефективна співпраця та механізми координації з метою фокусування зусиль на охороні здоров'я та довкілля у розв'язанні таких проблем, як дорожній рух, сільське господарство і харчові продукти, гірнича справа і промисловість, якість води і відходи. Співробітництво має бути, зокрема, спрямоване на реалізацію Національного плану дій у галузі охорони здоров'я і довкілля. Має бути також скоординована діяльність між органами влади національного, обласного та місцевого рівнів.

Постановою Кабінету Міністрів № 1556 від 13 жовтня 2000 р. затверджено «Національний план дій з гігієни довкілля на 2000–2005 роки». Метою Плану є поліпшення здоров'я населення шляхом попередження негативних станів (хвороб та погіршення самопочуття), виникнення та/або перебіг яких пов'язані з впливом чинників довкілля. Співпраця та механізми координації між Міністерством охорони здоров'я, Мінприроди та іншими відповідними міністерствами та державними комітетами з питань виконання Національного плану дій з гігієни довкілля не були задовільними.

Додаток II

ВИБРАНІ УГОДИ РЕГІОНАЛЬНОГО ТА ГЛОБАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ У СФЕРІ ДОВКІЛЛЯ

Рік	Угоди глобального характеру	Україна	
		Рік	Статус
1958	(ЖЕНЕВА) Конвенція про континентальний шельф	12.01.1961	Р
1958	(ЖЕНЕВА) Конвенція про територіальне море та прилеглу зону	12.01.1961	Р
1958	(ЖЕНЕВА) Конвенція про відкрите море	12.01.1961	Р
1961	(ПАРИЖ) Міжнародна конвенція по охороні нових сортів рослин	02.06.1995	Пр
1963	(ВІДЕНЬ) Конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду	20.09.1996	Пр
	1997 (ВІДЕНЬ) Протокол про внесення змін до Конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 року	29.09.1997	П
1971	(РАМСАР) Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів	01.12.1991	Пра
	1982 (ПАРИЖ) Поправка		
	1987 (РЕГІНА) Поправки		
1971	(ЖЕНЕВА) Конвенція про захист від небезпеки отруєння бензолом (МОП 136)		
1971	(БРЮССЕЛЬ) Міжнародна конвенція про створення Міжнародного фонду для компенсації шкоди від забруднення нафтою		
1971	(ЛОНДОН, МОСКВА, ВАШИНГТОН) Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення	11.02.1971	Пр
1972	(ПАРИЖ) Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини	12.10.1988	Р
1972	(ЛОНДОН) Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами	05.02.1976	Р
	1978 (ТОРРЕМОЛІНОС) Поправки (спалення)		
	1980 Поправки (перелік речовин)		
1972	(ЛОНДОН, МОСКВА, ВАШИНГТОН) Конвенція про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення	10.04.1972	П
1972	(ЛОНДОН) Конвенція про Міжнародні правила запобігання зіткненню суден на морі	05.03.1993	Пр
1972	(ЖЕНЕВА) Міжнародна конвенція по безпечних контейнерах	06.09.1976	Р
1973	(ВАШИНГТОН) Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення	30.12.1999	Пр
	1979 (БОНН) Поправка	30.12.1999	
	1983 (ГАБОРОНЕ) Поправка		Пр
1973	(ЛОНДОН) Конвенція про запобігання забрудненню з суден (МАРПОЛ)	25.10.1993	Пр
	1978 (ЛОНДОН) Протокол (баласт, що виділяється)	25.10.1993	Пр
	1978 (ЛОНДОН) Додаток III про небезпечні речовини	25.10.1993	Пр
	1978 (ЛОНДОН) Додаток IV про стічні води	25.10.1993	Пр
	1978 (ЛОНДОН) Додаток V про сміття	25.10.1993	Пр
1977	(ЖЕНЕВА) Конвенція про захист працівників від професійного ризику, спричиненого забрудненням повітря, шумом та вібрацією на робочих місцях (МОП 148)	03.06.1988	Пр
1979	(БОНН) Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин	19.03.1999	Р
	1991 (ЛОНДОН) Угода про збереження кажанів у Європі	14.05.1999	Р
	1992 (НЬЮ-ЙОРК) Угода про збереження малих китоподібних Балтійського та Північного морів		
	1995 (ГААГА) Угода про збереження афро-свазійських мігруючих водно-болотних птахів	04.07.2002	Р
	1996 (МОНАКО) Угода про збереження китоподібних Чорного та Середземного морів та прилеглих ділянок Атлантики	01.11.1999	Р

Угоди глобального характеру (продовження)		Україна	
Рік		Рік	Статус
1980	(НЬЮ-ЙОРК, ВІДЕНЬ) Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу	06.07.1993	Пр
1981	(ЖЕНЕВА) Конвенція про безпеку та гігієну праці та виробниче середовище		
1982	(МОНТЕГО БЕЙ) Конвенція про морське право	26.07.1999	Р
	1994 (НЬЮ-ЙОРК) Угода стосовно впровадження Частини XI Конвенції	26.07.1999	Р
	1994 (НЬЮ-ЙОРК) Угода стосовно впровадження положень Конвенції ООН про морське право від 10 грудня 1982 року стосовно збереження та управління запасами мігруючих і немігруючих риб		
		27.02.2003	Р
1985	(ЖЕНЕВА) Конвенція про служби гігієни праці		
1985	(ВІДЕНЬ) Віденська конвенція про охорону озонного шару	18.06.1986	Пн
	1987 (МОНРЕАЛЬ) Протокол про речовини, що руйнують озонний шар	20.09.1988	Пн
	1990 (ЛОНДОН) Поправки до Протоколу	06.02.1997	Р
	1992 (КОПЕНГАГЕН) Поправка до Протоколу	04.04.2002	Р
	1997 (МОНРЕАЛЬ) Поправки до Протоколу		
	1999 (ПЕКІН) Поправки до Протоколу		
1986	Конвенція про охорону праці при використанні азбесту		
	(ВІДЕНЬ) Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію	26.01.1987	Р
	(ВІДЕНЬ) Конвенція про допомогу в разі ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації		
		26.01.1987	Р
1989	(БАЗЕЛЬ) Конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням		
	1995 Поправка про заборону		
	1999 (БАЗЕЛЬ) Протокол про відповідальність і компенсацію за шкоду		
		08.10.1999	Пр
1990	(ЛОНДОН) Конвенція про забезпечення готовності у випадку забруднення нафтою, боротьби з ним та співробітництва		
1992	(РІО-ДЕ-ЖАНЕЙРО) Конвенція про охорону біологічного різноманіття	07.02.1995	Р
	2000 (КАРТАХЕНА) Протокол про біобезпеку	06.12.2002	Пр
1992	(НЬЮ-ЙОРК) Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату	13.05.1997	Р
	1997 (КІОТО) Протокол	12.04.2004	Р
1993	(ПАРИЖ) Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення		
		16.10.1998	Р
1994	(ВІДЕНЬ) Конвенція про ядерну безпеку	08.04.1998	Р
1994	(ПАРИЖ) Конвенція про боротьбу з опустелюванням		
		27.08.2002	Пр
1997	(ВІДЕНЬ) Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами		
		24.07.2000	Р
1997	(ВІДЕНЬ) Конвенція про додаткову компенсацію за ядерну шкоду	29.09.1997	П
1998	(РОТТЕРДАМ) Конвенція про процедуру попередньої обгрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі		
		06.12.2002	Пр
2001	(СТОКГОЛЬМ) Конвенція про стійкі органічні забруднювачі		
		23.05.2001	П

Пр = приєднання; До = дотримання; Пн = прийняття; Де = денонсування; П = підписання; Пра = правонаступництво; Р = ратифікація.

Угоди регіонального та субрегіонального характеру		Україна	
Рік		Рік	Статус
1950	(ПАРИЖ) Міжнародна конвенція про захист птахів		
1957	(ЖЕНЕВА) Європейська Угода про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів (ДОПНВ) Європейська Угода про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів (ДОПНВ) Додаток А Положення стосовно небезпечних речовин та Статті Додатку В стосовно транспортного обладнання та транспортних операцій	01.05.2000	Пр
1958	(ЖЕНЕВА) Угода про прийняття єдиних умов офіційного затвердження про взаємне визнання офіційного затвердження предметів обладнання та частин механічних транспортних засобів	10.02.2000	Р
1968	(ПАРИЖ) Європейська конвенція - Захист тварин під час міжнародних транспортних перевезень		
	1979 (СТРАСБУРГ) Додатковий протокол		
(1969) 1992	(ЛОНДОН) Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута)	26.02.2004	Р
1974	(ХЕЛЬСІНКИ) Конвенція про захист морського середовища Балтійського моря		
1976	(СТРАСБУРГ) Європейська конвенція про охорону тварин для сільськогосподарського використання		
1979	(БЕРН) Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі	05.01.1999	Р
1979	(ЖЕНЕВА) Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані	05.06.1980	Р
	1984 (ЖЕНЕВА) Протокол, що стосується довгострокового фінансування Спільної програми спостереження й оцінки поширення забруднювачів повітря на великі відстані в Європі (СМЕП)	30.08.1985	Пн
	1985 (ХЕЛЬСІНКИ) Протокол про скорочення викидів сірки або їх транскордонних потоків принаймні на 30 відсотків	02.10.1986	Пн
	1988 (СОФІЯ) Протокол про обмеження викидів окислів азоту або їх транскордонних потоків	24.07.1989	Пн
	1991 (ЖЕНЕВА) Протокол про обмеження викидів летких органічних сполук або їх транскордонних потоків	19.11.1991	П
	1994 (ОСЛО) Протокол про подальше скорочення викидів сірки	14.06.1994	П
	1998 (ОРХУС) Протокол про важкі метали	24.06.1998	П
	1998 (ОРХУС) Протокол про стійкі органічні забруднювачі	24.06.1998	П
	1999 (ГОТЕНБУРГ) Протокол про боротьбу з окисленням, евтрофікацією та приземним озonom		
1991	(ЕСПО) Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті	20.07.1999	Р
	2003 (КИЇВ) Протокол про стратегічну екологічну оцінку	21.05.2003	П
1992	(БУХАРЕСТ) Конвенція про захист Чорного моря від забруднення	14.04.1994	Р
1992	(ХЕЛЬСІНКИ) Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер	08.10.1999	Р
	1999 (ЛОНДОН) Протокол про воду та здоров'я	26.09.2003	Р
	2003 (КИЇВ) Протокол про цивільну відповідальність і відшкодування шкоди, завданої транскордонним впливом промислових аварій транскордонним водам	21.05.2003	П
1992	(ХЕЛЬСІНКИ) Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій		
1992	(ХЕЛЬСІНКИ) Конвенція про захист морського середовища Балтійського моря 1992 року		
1993	(ОСЛО та ЛУГАНО) Конвенція про цивільну відповідальність за діяльність, небезпечну для навколишнього середовища		
1994	(ЛІССАБОН) Європейська Енергетична Хартія	29.10.1998	Р
	1994 (ЛІССАБОН) Протокол про енергоефективність та відповідні аспекти	29.10.1998	Р
	1998 Поправка до положень Європейської Енергетичної Хартії, що стосується торгівлі	Україна умовно застосовує Торгову Поправку	
1998	(ОРХУС) Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля	18.11.1999	Р
	2003 (КИЇВ) Протокол про реєстри викидів та перенесення забруднювачів	21.05.2003	П
1998	(СТРАСБУРГ) Конвенція про охорону навколишнього середовища у кримінальному праві	24.01.2006	П
2000	(ФЛОРЕНЦІЯ) Європейська ландшафтна конвенція	17.06.2004	П
2003	(КИЇВ) Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат	11.05.2004	Р

Пр = приєднання; До = дотримання; Пн = прийняття; Де = денонсування; П = підписання; Пра = правонаступництво; Р = ратифікація.

Додаток III

ВИБРАНІ ІНДІКАТОРИ В СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ТА ДОВКІЛЛЯ

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Забруднення повітря								
<i>Викиди SO₂</i>								
- Загальна кількість (тонн)	1 022 993,3	1 026 103,5	976 568,6	983 589,9	1 023 857,2	1 034 150,7	986 758,2	1 119 510,8
- в галузевому розрізі (тонн)								
Енергетика	..	..	729 187,5	745 180,1	746 125,3	760 893,9	747 783,6	900 748,8
Промисловість	..	..	219 907,5	212 921,6	211 708,1	194 659,1	203 880,1	197 852,2
Транспорт	..	..	8 246,4	8 676,8	8 439,9	7 364,9	7 189,0	6 814,0
Інші	..	..	19 227,2	16 811,4	57 583,9	71 232,8	27 905,5	14 095,8
- на душу населення (кг/мешканця)	20,40	20,70	19,70	20,20	21,20	21,60	20,80	23,80
- на одиницю ВВП (кг/1,000 гривень)	10,0	7,9	5,7	4,8	4,5	3,9	2,9	2,6
<i>Викиди NO_x (перераховані на NO₂)</i>								
- Загальна кількість (тонн)	332 853,3	331 668,0	319 951,5	328 089,4	309 414,4	306 015,6	291 747,5	314 550,7
- в галузевому розрізі (тонн)								
Енергетика	..	..	186 605,4	184 463,1	160 312,1	143 927,6	128 334,7	141 297,9
Промисловість (переробна)	..	..	110 681,9	120 000,8	118 739,9	125 303,0	126 367,6	133 936,2
Транспорт	..	..	16 652,6	16 759,8	18 307,7	22 329,9	33 257,6	35 563,6
Інші	..	..	6 011,6	6 865,7	12 054,8	14 455,1	3 787,6	3 753,0
- на душу населення (кг/мешканця)	6,60	6,70	6,50	6,70	6,40	6,40	6,10	6,70
- на одиницю ВВП (кг/1,000 гривень)	3,2	25,0	1,9	1,6	1,4	1,1	0,8	0,7
<i>Викиди аміаку NH₃</i>								
- Загальна кількість (тонн)	8 983,5	8 815,8	8 309,8	8 262,2	8 053,2	8 353,5	14 632,8	17 949,2
- в галузевому розрізі (тонн)								
Енергетика	..	..	..	..	..	..	314,4	320,6
Промисловість	..	..	..	..	..	..	7 232,6	7 013,8
Транспорт	..	..	..	..	..	..	13,6	31,8
Інші	..	..	..	..	..	..	7 072,2	10 583,0

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>Викиди твердих частинок (ТЧ10, ТЧ2,5 та ВТЧ)</i>								
- Загальна кількість (тонн)	749 108,1	781 824,1	729 566,4	763 906,9	708 846,9	693 185,0	625 549,3	697 938,6
- в галузевому розрізі (тонн)								
Енергетика	..	..	406 372,6	427 899,5	338 372,5	316 425,5	322 795,1	323 866,5
Промисловість	..	..	293 273,3	306 164,5	292 341,7	296 046,7	278 292,9	340 397,4
Транспорт	..	..	7 331,8	8 175,5	8 005,7	8 155,5	8 902,1	8 862,9
Інші	..	..	22 588,7	21 667,4	70 127,0	72 557,4	15 559,2	24 811,8
<i>Викиди летких органічних сполук неметанової групи (ЛОСНГ)</i>								
- Загальна кількість (тонн)	247 732,8	269 010,3	263 832,6	232 534,2	284 542,5	223 148,5	91682.1 ¹⁾	91050.6 ¹⁾
- в галузевому розрізі (тонн)								
Енергетика	..	..	486,5	539,8	..	1 279,6	1 321,2	1 506,7
Промисловість	..	..	255 290,2	225 662,1	..	214 289,6	76 991,9	74 698,0
Транспорт	..	..	1 580,5	1 704,0	..	1 817,9	4 658,1	4 976,2
Інші	..	..	6 475,5	4 628,3	..	5 761,5	8 710,9	9 869,7
<i>Викиди стійких органічних забруднювачів (ПХБ, діоксини/фурані і ПАР)</i>								
- Загальна кількість (тонн)	..	..	..	..	..	..	1 555,2	1 556,1
- в галузевому розрізі (тонн)								
Енергетика	..	..	..	..	..	..	20,8	23,7
Промисловість	..	..	..	..	..	..	1 424,5	1 455,1
Транспорт	..	..	..	..	..	..	39,4	23,6
Інші	..	..	..	..	..	..	70,5	53,7
<i>Викиди важких металів (кадмій, свинець та ртуть)</i>								
- Загальна кількість (тонн)	33,9	36,1	48,7	39,3	89,6	107,6	169,0	260,8
- в галузевому розрізі (тонн)								
Енергетика	..	..	..	..	..	..	50,5	51,2
Промисловість	..	..	..	..	..	..	113,6	188,8
Транспорт	..	..	..	..	..	..	1,4	1,5
Інші	..	..	..	..	..	..	3,5	19,3

Примітка: ¹⁾ Кількість речовин, по яким має бути звітність, зменшилась відповідно до міжнародних вимог.

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>Викиди парникових газів (CO₂, CH₄, N₂O, ХФК та інші) (тонн)</i>								
- Загальна кількість (тонн)	..	..	..	..	..	..	130 321 100,0	155 672 001,5
- в галузевому розрізі (тонн)								
Енергетика	..	..	..	..	..	..	73 399 767,5	91 818 281,4
Промисловість	..	..	..	..	..	..	48 411 219,6	51 673 019,6
Транспорт	..	..	..	..	..	..	6 085 757,9	9 129 866,9
Сільське господарство	..	..	..	..	..	..	393 834,0	275 682,2
Відходи	..	..	..	..	..	..	13 931,1	16 200,2
Інші	..	..	..	..	..	..	66 906 244,5	82 396 532,1
<i>Викиди CO₂</i>								
- Загальна кількість (тонн)	..	..	..	..	..	..	..	..
- в галузевому розрізі (тонн)	..	..	..	..	..	..	..	..
Енергетика	..	..	..	..	..	..	72 461 125,3	90 703 420,8
Промисловість	..	..	..	..	..	..	46 124 470,1	49 359 278,8
Транспорт	..	..	..	..	..	..	5 941 212,4	8 988 497,1
Сільське господарство	..	..	..	..	..	..	374 781,1	244 947,7
Відходи	..	..	..	..	..	..	130 647,0	155 235,0
- на душу населення (кг/мешканця)	..	..	..	..	..	..	2 673,9	3 227,0
- на одиницю ВВП (кг/1000 гривень)	..	..	..	..	..	..	368,0	357,9
Викиди парникових газів (ПГ) відносно до планових показників (якщо встановлені) (процентів від планових показників)	0,44	0,43	0,43	0,46	0,46	0,50	..	..
Викиди твердих частинок в енергетиці (тонн)	..	..	..	..	..	..	..	..
Міське населення, яке зазнає перевищень нормативів якості повітря	..	..	..	..	..	..	..	..
- (н-д. численність граничнодопустимих концентрацій (ГДК) індекс забруднення повітря) (процент населення, яке зазнає впливу)	..	..	..	..	..	..	..	..
Споживання озоноруйнівних речовин (ОРР) (тонн)	..	..	..	..	..	..	..	..
	..	..	..	..	..	..	..	..

Вода	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Запаси прісної води (поверхневі та підземні) (млн. м ³)	..	..	..	..	..	..	..	..
- Поверхневі	..	..	..	..	..	..	..	..
малі річки	..	..	..	..	..	..	..	..
великі річки	..	..	..	..	..	..	..	..
- Підземні води	..	..	..	..	..	..	..	..
Забір води	..	..	..	..	..	..	..	..
- всього (млн. м ³ /рік)	19 027,0	19 748,0	18 282,0	17 577,0	16 299,0	15 039,0	14 694,0	15 083,0
Інтенсивність використання води (забір/доступні джерела)	..	..	..	..	..	..	..	..
Загальне споживання води в галузевому розрізі (ЖКГ, промисловість, сільське господарство) (млн. м ³)	13 935,0	14 468,0	13 222,0	12 482,0	11 901,0	11 403,0	9 827,0	9 874,0
- ЖКГ	3 481,0	3 459,0	3 300,0	3 421,0	3 350,0	3 250,0	3 082,0	3 036,0
- Промисловість	7 652,0	7 100,0	6 726,0	6 489,0	6 054,0	5 528,0	5 107,0	5 127,0
- Сільське господарство	3 702,0	3 909,0	3 196,0	2 577,0	2 497,0	2 625,0	1 638,0	1 711,0
Індекс споживання води населенням (на душу населення)	..	..	..	..	..	..	..	..
Забруднення води у річках нітратами та органічними речовинами (тис. тонн)	..	..	..	..	..	..	..	..
- БПК	61,0	56,0	52,0	53,0	55,0	56,0	57,0	55,0
- Аміак	16,0	14,0	14,0	13,0	12,0	11,0	13,0	11,0
- Нітрати	67,0	70,0	72,0	70,0	72,0	67,0	69,0	68,0
- Фосфати	8,0	8,0	7,0	8,0	8,0	9,0	9,0	9,0
Нітрати в підземних водах	..	..	..	..	..	..	..	..
Неочищені та недостатньо очищені стічні води (%)	38,0	34,0	30,0	28,0	29,0	31,0	37,0	39,0
Небезпечні речовини у прибережних водах та водах морів (материкові джерела)	..	..	..	..	..	..	..	..
Аварійний та незаконний скид нафти в море (тонн)	..	..	..	..	..	..	..	..

Біорізноманіття та ресурси живих організмів	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Території під охороною								
- Загальна площа (км ²)	7 685,0	8 771,0	8 875,0	9 708,0	10 136,0	10 138,0	10 525,0	10 565,0
- % від території країни	1,3	1,5	1,5	1,6	1,7	1,7	1,7	1,8
- за категоріями (Червоний список МСОП)	..	..	..	..	..	..	..	..
Ліси								
- Загальна площа (км ²)	..	..	..	..	..	..	..	..
- % загальної площі земель	..	..	..	..	..	..	..	..
- структура (ареали видів)	..	..	..	..	..	..	..	..
- природність (у тисячах га) лісовідновлення	36,7	38,6	37,8	42,6	45,9	48,3	53,9	58,6
- обсяги заготівлі деревини (тис.м ³)	10 549,0	10 309,0	11 262,0	12 022,0	12 827,0	14 266,0	15 432,0	15 244,0
- інтенсивність рубок (рубки/приріст)	..	..	..	..	..	..	..	..
Багатство видів флори і фауни у співвідношенні до території країни	..	..	..	..	..	..	..	..
Кількість видів, які перебувають під загрозою зникнення	..	..	..	..	..	..	..	..
Промисловий вилов риби (тонн)	386 097,0	341 977,0	350 087,0	333 363,0	293 205,0	248 177,0	225 905,0	265 585,0
із ставків (тонн)	27 807,0	27 530,0	24 970,0	25 381,0	25 845,0	26 029,0	23 995,0	24 343,0
із природних водойм (тонн)	40 736,0	42 523,0	38 210,0	38 257,0	38 011,0	37 703,0	35 365,0	37 396,0
Земельні ресурси та ґрунти	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Орні землі (тис. га)	32 396,6	32 135,4	31 409,5	31 359,4	31 313,9	31 160,8	31 015,7	30 883,1
Землі, які обробляються (тис. га)	28 790,0	28 312,6	27 173,3	27 927,8	27 539,0	25 081,4	26 752,1	26 043,6
Ерозія ґрунтів								
- % від загальної площі	..	..	..	..	..	..	..	57,5
- % сільськогосподарських угідь	..	..	..	..	..	..	..	..
Сільськогосподарські землі (тис. га)	41 522,9	41 396,4	39 028,4	38 691,4	38 369,1	38 083,0	37 717,0	37 407,8
Використання добрив на 1 га земель, які обробляються (у сільськогосподарських та інших організаціях)								
Мінеральні добрива (кг)	21,0	18,0	13,0	19,0	21,0	22,0	29,0	32,0
Органічні добрива (тонн)	1,9	1,7	1,3	1,3	1,2	1,0	0,8	0,8

Енергетика ²⁾	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Валове споживання паливно-енергетичних ресурсів (млн. т н.е.)	142,9	148,4	139,5	141,6	132,0	132,6	140,3	..
Валове кінцеве споживання енергії	89,2	88,5	85,9	87,0	76,7	74,0	84,6	..
- за видами								
Вугілля	13,7	14,7	13,2	13,5	8,4	9,1	11,1	..
Нафтопродукти	14,9	14,5	11,0	11,9	12,7	12,7	14,6	..
Газ	40,4	39,6	42,3	42,3	33,1	29,4	35,9	..
Електроенергія	10,2	9,9	9,8	9,4	9,3	9,8	10,3	..
Тепло	9,8	9,5	9,5	9,7	12,9	12,8	12,5	..
Інші	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	..
- в галузевому розрізі								
Промисловість	39,1	39,2	37,0	31,2	31,3	30,8	33,5	..
Транспорт	6,9	6,9	6,8	7,4	7,8	7,4	12,7	..
Інші	42,2	41,6	41,1	35,5	35,4	33,4	30,4	..
Неенергетичне використання в цілому	1,0	0,9	1,0	1,6	1,9	2,1	8,0	..
Енергоємність ВВЕР/ВВП (ПКС) (т н.е./тисяча US \$ (2000 р.) ПКС)	..	..	0,64	0,59	0,57	0,53	0,50	..
Енергопродуктивність (ВВП / тонни нафтового еквіваленту) ВВЕР/населення (т н.е. на мешканця)	..	..	..	..	..	..	..	..
	..	..	2,63	2,65	2,71	2,74	2,96	..

²⁾ Джерело всіх даних по енергетиці – МЕА

Транспорт	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Кількість дорожньо-транспортних випадків, з летальним характером та травмованих (автомобільний, повітряний та морський види транспорту)	36 299	34 554	33 339	34 541	34 488	42 409	45 593	46 485
У яких								
Загинуло	5 522	5 269	5 185	5 984	5 982	7 149	6 966	7 229
Травмовано	40 174	38 277	36 636	38 196	37 916	47 458	53 638	55 999
Кількість та склад транспортних засобів								
Вантажні транспортні засоби (у тис. одиниць)								
- Вантажні автомобілі у державній власності	900,3	880,4	837,5	808,6	937,6	939,5	917,4	888,5
- Вантажні автомобілі у приватній власності	243,8	271,9	290,7	310,1	272,4	322,2	356,7	349,7
Пасажи́рські транспортні засоби (у тис.)								
- Автобуси	141,8	144,4	140,2	143,5	159,3	174,1	175,9	167,9
- Легкові автомобілі	5 127,3	5 210,8	5 250,1	5 312,6	5 400,0	5 524,5	5 445,8	5 539,0
- Приватні легкові автомобілі	4 877,8	5 068,6	5 109,6	5 168,9	5 159,1	4 987,4	5 125,9	5 260,1
Пасажи́рські перевезення (млн. пасажиро-кілометрів)	109 868,9	108 105,2	113 064,2	112 795,0	117 189,1	121 254,6	128 625,0	135 840,1
Попит на вантажні перевезення (млн. тонно-кілометрів)	391 682,4	388 034,8	394 165,5	393 965,1	411 314,7	457 497,0	480 178,3	473 598,3

Відходи	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Утворення відходів								
- Загальна кількість відходів (тонн)	..	..	..	..	..	..	..	..
- Небезпечні відходи (I-III класів небезпеки) (тонн)	2 454 114,7	2 820 412,4	2 613 225,7	2 543 349,9	1 728 782,7	2 436 889,4	2 420 297,1	2 411 759,3
- Промислові відходи (тонн)	..	..	..	..	..	..	..	..
- Муніципальні відходи (тонн)	513 800,0	765 500,0	1 459 100,0	2 301 100,0	2 920 300,0	2 821 700,0	3 235 300,0	3 527 000,0
- Радіоактивні (ядерні) відходи (тонн)	..	..	..	..	..	..	..	..
Транскордонне переміщення небезпечних відходів (тонн)	..	..	..	..	..	..	..	..
Інтенсивність утворення відходів (загальна кількість відходів на одиницю ВВП)	..	..	..	..	..	..	..	..
Переробка та повторне використання відходів (тільки I-III класів небезпеки) (тонн)	1 497 810,3	1 070 461,3	1 280 924,2	2 170 048,0	1 310 756,9	802 010,4	689 364,8	811 305,0

Здоров'я та демографія	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Якість питної води (частка проб, які не відповідають стандартам)	..	..	..	..	..	..	..	..
Частка проб, які не відповідають стандартам за санітарно-хімічними показниками (процентів)	..	..	14,0	14,0	15,0	15,0	16,0	17,0
Частка проб, які не відповідають стандартам за мікробіологічними показниками (процентів)	..	..	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0
Населення з доступом до чистої питної води (%)	..	..	..	..	..	..	..	..
Населення з доступом до покращених санітарних умов (%)	..	..	..	..	..	..	..	..
Випадки тифу, паратифів (на 100 000 населення)	0,3	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
Інфекції сальмонели (на 100 000 населення)	22,8	21,3	16,2	16,1	17,6	16,9	14,4	15,9
Показник смертності за окремими причинами (на 100 000 населення)	..	..	..	..	..	..	..	..
Показник випадків активного туберкульозу (на 100 000 населення)	55,5	54,6	60,4	69,5	76,0	77,8	81,2	84,4
Показник випадків вірусного гепатиту: у т.ч., випадки при вакцинації (на 100 000 населення)	83,0	60,4	78,3	108,3	95,6	86,0	66,8	57,3
Витрати на охорону здоров'я (у % ВВП)	3,5	2,9	2,9	3,1	3,3	3,6	3,5	3,6
Народжуваність (на 1000)	8,4	7,8	7,8	7,7	8,1	8,5	9,0	9,0
Показник плодовитості	1,2	1,2	1,2	1,1	..	1,2	..	..
Смертність (на 1000)	14,4	14,9	15,4	15,3	15,7	16,0	16,0	16,6
Дитяча смертність (мертвих/1000 народжених живими)	12,8	12,8	11,9	11,3	10,3	9,6	9,5	10,0
Очікувана тривалість життя жінок при народженні (років)	73,5	73,7	73,6	74,1	74,1	74,1	74,1	74,0
Очікувана тривалість життя чоловіків при народженні (років)	62,7	63,0	62,4	62,8	62,7	62,6	62,6	62,2
Очікувана тривалість життя при народженні (років)	68,1	68,3	67,9	68,3	68,3	68,2	68,2	68,0
Населення у віці 0-14 років (%)	18,6	17,9	17,2	16,5	15,8	15,3	14,8	14,7
Населення у віці 65 років і старше (%)	13,9	13,9	14,1	14,4	15,0	15,5	16,0	16,1
Індекс старіння (понад 65 / до 15)	74,7	77,7	82,0	87,3	94,9	101,3	108,1	109,5
Всього населення (млн. мешканців)	49,9	49,4	48,9	48,5 *	48,0	47,6	47,3	46,9
- % змін (річний)	-0,9	-1,0	-1,0	-1,0	-0,9	-0,8	-0,7	-0,7
- Густота населення, (мешканців/км ²)	83,0	83,0	82,0	81,0 *	80,0	80,0	79,0	77,8

Примітка: * Перепис населення 5 грудня 2001 року.

Соціально-економічні показники	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
ВВП								
- (зміни, 1990=100)	40,9	40,8	43,2	47,2	49,7	54,4	61,0	63,0
- (% зміни до попереднього року)	-1,9	-0,2	5,9	9,2	5,2	9,6	12,1	3,0
- у поточних цінах (млн. гривень)	102 593,0	130 442,0	170 070,0	204 190,0	225 810,0	267 344,0	345 113,0	424 741,0
- у поточних цінах (млн. US\$)	41 883,0	31 581,0	31 262,0	38 009,0	42 393,0	50 133,0	64 881,0	82 881,0
- на душу населення (US\$)	833,0	633,0	632,0	781,0	879,0	1 049,0	1 367,0	1 760,0
- на душу населення (US\$ ПКС на душу населення)	..	..	..	..	..	..	..	..
Промислова продукція (річна 1989 р. =100)	49,1	51,1	57,8	66,0	70,6	81,8	92,0	94,9
Промислова продукція (% змін до попереднього року)	99,0	104,0	113,2	114,2	107,0	115,8	112,5	103,1
Сільськогосподарська продукція (% змін до попереднього року)	90,4	93,1	109,8	110,2	101,2	89,0	119,9	100,0
Частка сільського господарства у ВВП (%)								
Продуктивність праці у промисловості (% змін до попереднього року)	103,9	109,6	116,8	118,6	111,8	119,8	112,3	104,0
ІСЦ (% змін до попереднього року, середньорічний)	10,6	22,7	28,2	12,0	0,8	5,2	9,0	..
ІЦВ (% змін до попереднього року, середньорічний)	13,0	31,1	20,8	8,7	3,0	7,6	20,5	..
Зареєстроване безробіття (% від населення працездатного віку, на кінець періоду)	3,6	4,2	4,1	3,6	3,7	3,5	3,5	3,1
Рівень зайнятості (% 15-64 річних)	70,2	64,7	64,5	64,1	64,4	64,5	64,6	65,4
Занятість у сільському господарстві (%)	..	21,2	21,1	20,8	20,6	20,4	19,7	19,4
Поточний баланс								
- Всього (млн. US\$)	-1 296,0	1 658,0	1 481,0	1 402,0	3 173,0	2 891,0	6 804,0	..
- (у % ВВП)	..	..	..	..	..	..	..	..
Баланс торгівлі товарами та нематеріальними послугами (млн. US\$)								
..	..	..	..	..	..	..	..	..
Притік прямих іноземних інвестицій, нетто (млн. US\$)	747,0	489,0	594,0	769,0	698,0	1 411,0	1 711,0	..
Притік прямих іноземних інвестицій, нетто (у % ВВП)	1,8	1,5	1,9	2,0	1,6	2,8	2,6	..
Накопичення ПІІ (млн. US\$)	2 063,6	2 810,7	3 281,8	3 875,0	4 555,3	5 471,8	6 794,4	9 047,0
Резерв іноземної валюти								
- Весь резерв (млн. US\$)	761,3	1 046,4	1 352,7	2 955,3	4 241,4	6 730,7	9 302,4	..
- (у місяцях витрат на імпорт)	0,6	1,0	1,1	2,1	2,8	3,5	3,8	..
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Експорт товарів (млн. US\$)	12 637,4	11 581,6	14 572,5	16 264,7	17 957,1	23 066,8	32 666,1	34 228,4
Імпорт товарів (млн. US\$)	14 675,6	11 846,1	13 956,0	15 775,1	16 976,8	23 020,1	28 996,8	36 136,3
Зовнішній борг, нетто (млн. US\$)	11 638,7	12 471,6	10 519,3	9 193,7	8 466,6	17 080,3	..	..
Співвідношення боргу до експорту (%)	85,0	94,6	66,9	53,8	45,4	72,0	..	..
Співвідношення боргу до ВВП (%)	27,8	39,5	33,6	24,2	20,0	34,1	..	..
Обмінний курс: середньорічний (грн. / US\$)	2,5	4,1	5,4	5,4	5,3	5,3	5,3	..

Доходи та бідність	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
ВВП на душу населення (1000 US\$/мешканця)	2 040	2 614	3 436	4 195	4 685	5 591	7273	9 017
Бідність (% населення з доходами нижче 50% від середнього рівня)	..	..	13,8	15,4	14,6	14,0	14,3	15,3
Нерівність (коефіцієнт Джіні)	..	0,28	0,29	0,30	0,29	0,29	0,29	0,30
Мінімальна до середньої зарплати (мінімальна зарплата у % від середньої зарплати)	..	..	..	..	..	..	..	..
Видатки на освіту (%)	..	..	..	..	..	..	..	..
Зв'язок	..	..	..	..	..	..	..	..
- Стационарних телефонів на 100 мешканців	13,5	14,3	15,0	15,7	16,5	17,4	19,2	25,4
- Мобільних підключень на 100 мешканців	..	0,6	1,8	4,6	7,6	13,6	29,2	64,2
- Використання персональних комп'ютерів (ПК) на 100 мешканців (без домашніх ПК)	0,8	1,0	1,4	1,58	1,9	2,4	3,0	3,9
- Користувачів Інтернету на 100 мешканців	..	..	..	..	0,3	0,7	1,0	..
Освіта	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Показник письменності (%)	..	..	..	99,8 *	..	..	..	..

Примітка: * Перепис 5 грудня 2001 року.

Джерело: Державний комітет статистики, 1 вересня 2006 року.

Додаток IV

ПЕРЕЛІК ГОЛОВНИХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ СФЕРИ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, із змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV від 08.12.2004.

Кодекси (в алфавітному порядку)

Бюджетний кодекс України, № 2542-III, 21 червня 2001 р., із останніми змінами № 3108-IV від 17.11.2005, № 3200-IV від 15.12.2005 і № 3235-IV від 20.12.2005.

Водний кодекс України, № 213/95-ВР, 6 червня 1995 р., із останніми змінами № 2505-IV від 25.03.2005, № 3370-IV від 19.01.2006 і № 3421-IV від 09.02.2006.

Земельний кодекс України, № 2768-III, 25 жовтня 2001 р., із останніми змінами № 2229-IV від 14.12.2004, № 3415-IV від 09.02.2006 і № 3404-IV від 08.02.2006.

Кодекс України про адміністративні правопорушення, № 8073-X, 7 грудня 1984 р., із останніми змінами № 3475-IV від 23.02.2006, № 3503-IV від 23.02.2006 і № 3504-IV від 23.02.2006

Кодекс України про надра, № 132/94-ВР, 27 липня 1994 р., із останніми змінами № 2505-IV від 25.03.2005, № 3235-IV від 20.12.2005 і № 3370-IV від 19.01.2006.

Кримінальний кодекс України, № 2341-III, 5 квітня 2001 р., із останніми змінами № 3480-IV від 23.02.2006, № 3504-IV від 23.02.2006 і № 170-V від 21.09.2006.

Лісовий кодекс України, № 3404-IV, 8 лютого 2006 р.

Митний кодекс України, № 92-IV, 11 липня 2002 р., із останніми змінами № 3151-IV від 30.11.2005, № 3269-IV від 22.12.2005 і № 3397-IV від 07.02.2006.

Цивільний кодекс України, № 435-IV, 16 січня 2003 р., № 3456-IV від 22.02.2006, № 3480-IV від 23.02.2006 і № 185-V від 21.09.2006.

Закони України (в алфавітному порядку)

Про акредитацію органів з оцінки відповідності, № 2407-III, 17 травня 2001 р.

Про альтернативні види рідкого та газового палива, № 1391-XIV, 14 січня 2000 р.

Про альтернативні джерела енергії, № 555-IV, 20 лютого 2003 р.

Про відходи, № 187/98-ВР, 5 березня 1998 р., № 3073-III від 07.03.2002 і № 2290-IV від 23.12.2004.

Про внесення змін до деяких законів України з метою забезпечення врахування екологічних вимог у процесі приватизації, № 1863-IV, 24 червня 2004 р.

Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання розвитку вітроенергетики України, № 1812-III, 8 червня 2000 р.

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, № 254-IV, 28 листопада 2002 р.

Про внесення змін до Закону України "Про автомобільний транспорт", № 3492-IV, 23 лютого 2006 р.

Про внесення змін до Закону України "Про охорону атмосферного повітря", № 2556-III, 21 червня 2001 р.

Про державний контроль за використанням та охороною земель, № 963-IV, 19 червня 2003 р.

Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень, № 1952-IV, 1 липня 2004 р., із змінами № 2375-IV від 20.01.2005, № 2704-IV від 23.06.2005 і № 3201-IV від 15.12.2005.

Про дошкільну освіту, № 2628-III, 11 липня 2001 р., із останніми змінами № 2285-IV від 23.12.2004, № 2505-IV від 25.03.2005 і № 3235-IV від 20.12.2005.

Про екологічний аудит, № 1862-IV, 24 червня 2004 р.

Про екологічну експертизу, № 45/95-ВР, 9 лютого 1995 р., із змінами № 1642-III від 06.04.2000 і № 254-IV від 28.11.2002.

Про екологічну мережу України, № 1864-IV, 24 червня 2004 р.

Про житлово-комунальні послуги, № 1875-IV, 24 червня 2004 р.

Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон, № 2673-XII, 13 жовтня 1992 р., із змінами № 762-IV від 15.05.2003, № 2505-IV від 25.03.2005 і № 3370-IV від 19.01.2006.

Про Загальнодержавну програму "Питна вода України" на 2006-2020 роки, № 2455-IV, 3 березня 2005 р.

Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами, № 1947-III, 14 вересня 2000 р.

Про Загальнодержавну програму розвитку водного господарства, № 2988-III, 17 січня 2002 р., із змінами № 380-IV від 26.12.2002, № 1344-IV від 27.11.2003, № 2285-IV від 23.12.2004 і № 2505-IV від 25.03.2005.

Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, № 1989-III, 21 вересня 2000 р.

Про загальну середню освіту, № 651-XIV, 13 травня 1999 р., із останніми змінами № 2285-IV від 23.12.2004, № 2505-IV від 25.03.2005 і № 3235-IV від 20.12.2005.

Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів, № 2333-III, 22 березня 2001 р.

Про захист рослин, № 180-XIV, 14 жовтня 1998 р. , із змінами № 1628-IV від 18.03.2004, № 3370-IV від 19.01.2006 і № 141-V від 14.09.2006.

Про землеустрій, № 858-IV, 22 травня 2003 р.

Про зону надзвичайної екологічної ситуації, № 1908-III, 13 липня 2000 р., із змінами № 3421-IV від 09.02.2006.

Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу, № 2509-IV, 5 квітня 2005 р.

Про меліорацію земель, № 1389-XIV, 14 січня 2000 р., із змінами № 3370-IV від 19.01.2006 і № 3421-IV від 09.02.2006.

Про мисливське господарство та полювання, № 1478-III, 22 лютого 2000 р., із змінами № 3053-III від 07.02.2002, № 762-IV від 15.05.2003, № 1122-IV від 11.07.2003 і № 1695-IV від 20.04.2004

Про оподаткування прибутку підприємств, № 334/94-ВР, 28 грудня 1994 р. (В редакції Закону № 283/97-ВР від 22 травня 1997 р.), із останніми змінами № 3235-IV від 20.12.2005, № 3317-IV від 12.01.2006 і № 3333-IV від 12.01.2006.

Про об'єкти підвищеної небезпеки, № 2245-III, 18 січня 2001 р., із змінами № 762-IV від 15.05.2003

Про основи національної безпеки України, № 964-IV, 19 червня 2003 р., із змінами № 3200-IV від 15.12.2005.

Про охорону земель, № 962-IV, 19 червня 2003 р.

Про охорону навколишнього природного середовища, № 1264-XII, 25 червня 1991 р., із останніми змінами № 2637-IV від 02.06.2005, № 3235-IV від 20.12.2005 і № 3421-IV від 09.02.2006.

Про пестициди і агрохімікати, № 86/95-ВР, 2 березня 1995 р., із змінами № 1628-IV від 18.03.2004, № 3078-IV від 15.11.2005, № 141-V від 14.09.2006 і № 335-V від 14.11.2006

Про питну воду та питне водопостачання, № 2918-III, 10 січня 2002 р., із змінами № 2196-IV від 18.11.2004.

Про підтвердження відповідності, № 2406-III, 17 травня 2001 р., із змінами № 2116-IV від 21.10.2004 і № 3164-IV від 01.12.2005.

Про планування і забудову територій, № 1699-III, 20 квітня 2000 р., із змінами № 109-V від 12.09.2006

Про плату за землю, № 2535-XII, 3 липня 1992 р. (В редакції Закону № 378/96-ВР від 19 вересня 1996 р.), із останніми змінами № 2600-IV від 31.05.2005, № 2960-IV від 06.10.2005 і № 3235-IV від 20.12.2005

Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв), № 899-IV, 5 червня 2003 р.

Про природно-заповідний фонд України, № 2456-XII, 16 червня 1992 р., із змінами № 3180-XII від 05.05.93, № 1287-XIV від 14.12.99 і № 1377-IV від 11.12.2003.

Про розмежування земель державної та комунальної власності, № 1457-IV, 5 лютого 2004 р.

Про рослинний світ, № 591-XIV, 09 квітня 1999 р.

Про систему оподаткування, № 1251-XII, 25 червня 1991 р., із останніми змінами № 2509-IV від 05.04.2005, № 2960-IV від 06.10.2005 і № 3456-IV від 22.02.2006.

Про стандартизацію, № 2408-III, 17 травня 2001 р., із змінами № 3164-IV від 01.12.2005

Про тваринний світ, № 2894-III, 13 грудня 2001 р.

Про транспорт, № 232/94-ВР, 10 листопада 1994 р., із останніми змінами № 2454-IV від 03.03.2005, № 3370-IV від 19.01.2006 і № 3421-IV від 09.02.2006.

Про Червону книгу України, № 3055-III, 7 лютого 2002 р.

Постанови Верховної Ради України (в алфавітному порядку)

Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля, № 2169-IV, 4 листопада 2004 р.

Про Національну енергетичну програму України до 2010 року, № 191/96-ВР, 15 травня 1996 р.

Про Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води, № 123/97-ВР, 27 лютого 1997 р.

Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, № 188/98-ВР, 5 березня 1998 р.

Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України "Назустріч людям", № 2426-IV, 4 лютого 2005 р.

Про Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні, № 177/94-ВР, 22 вересня 1994 р.

Укази та Розпорядження Президента України (в алфавітному порядку)

Питання Комісії з опрацювання та комплексного вирішення питань реалізації державної політики у сфері раціонального використання та охорони земель, № 133/2006, 14 лютого 2006 р., із змінами № 637/2006 від 25.07.2006.

Питання Міністерства вугільної промисловості України, № 1417/2005, 5 жовтня 2005 р.

Про додаткові заходи щодо забезпечення реалізації громадянами конституційного права на звернення, № 700/2002, 13 серпня 2002 р.

Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики, № 854/2004, 31 липня 2004 р.

Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики, № 1276/2005, 15 вересня 2005 р.

Про заходи щодо забезпечення енергетичної безпеки України, № 1199/2005-рп, 20 жовтня 2005 р.

Про Консультативну раду з питань іноземних інвестицій в Україні, № 323/97, 11 квітня 1997 р., із останніми змінами № 163/2003 від 25.02.2003, № 588/2003 від 10.07.2003 і № 625/2005 від 11.04.2005.

Про координатора заходів щодо виконання зобов'язань України за Рамковою конвенцією Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та Кіотським протоколом до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, № 1239/2005, 12 вересня 2005 р.

Про ліквідацію Державного комітету України з енергозбереження, № 678/2005, 20 квітня 2005 р.

Про Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, № 681/2005, 20 квітня 2005 р.

Про невідкладні заходи з удосконалення організації прийому громадян органами державної влади, органами місцевого самоврядування та посадовими і службовими особами цих органів, № 434/2004, 14 квітня 2004 р.

Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва, № 666/94, 10 листопада 1994 р.

Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки, № 1529/99, 3 грудня 1999 р.

Про Положення про Національну раду зі сталого розвитку України та її персональний склад, № 388/2003, 3 травня 2003 р., із змінами № 77/2005 від 22.01.2005.

Про Програму виконання Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення на 1999-2008 роки, № 50/99, 25 січня 1999 р.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 грудня 2005 року "Про стан енергетичної безпеки України та основні засади державної політики у сфері її забезпечення", № 1863/2005, 27 грудня 2005 р.

Про Стратегію економічного та соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції" на 2004-2015 роки, № 493/2004, 28 квітня 2004 р.

Про утворення Національного агентства України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів, № 1900/2005, 31 грудня 2005 р.

Постанови та Розпорядження Кабінету Міністрів України (в алфавітному порядку)

Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики, № 1378, 15 жовтня 2004 р., із змінами № 356 від 18.05.2005 і № 215 від 01.03.2006.

Питання Державної інспекції з енергозбереження, № 1039, 29 червня 2000 р., із останніми змінами № 746 від 16.08.2005, № 412 від 03.04.2006 і № 866 від 24.06.2006.

Питання Національного агентства України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів, № 412, 3 квітня 2006 р., із змінами № 1022 від 26.07.2006.

Про внесення змін до Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, № 462, 7 квітня 2006 р.

Про державну експертизу з енергозбереження, № 1094, 15 липня 1998 р., із змінами № 501 від 16.03.2000, № 746 від 16.08.2005.

Про Державну програму науково-технічного переоснащення системи гідрометеорологічних спостережень та базової мережі спостережень за забрудненням навколишнього природного середовища, № 579, 29 травня 1996 р.

Про деякі заходи щодо раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів, № 1071, 7 липня 2000 р.

Про затвердження Державної науково-технічної програми розвитку топографо-геодезичної діяльності та національного картографування на 2003-2010 роки, № 37, 16 січня 2003 р.

Про затвердження Державної програми запобігання і боротьби з підтопленням земель, № 545, 29 квітня 2004 р.

Про затвердження Державної програми “Ліси України” на 2002-2015 роки, № 581, 29 квітня 2002 р.

Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому самміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки, № 634, 26 квітня 2003 р., із змінами № 746 від 16.08.2005.

Про затвердження Національного плану заходів з реалізації положень Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, № 346-р, 18 серпня 2005 р.

Про затвердження нормативів збору за спеціальне водокористування, № 836, 18 травня 1999 р., із змінами № 1341 від 23.07.1999, № 1421 від 13.09.2000, № 44 від 15.01.2005 і № 541 від 04.07.2005.

Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів, № 1147, 17 вересня 1996 р., із останніми змінами № 702 від 26.05.2004, № 1607 від 30.11.2004 і № 1700 від 17.12.2004.

Про затвердження плану заходів щодо зменшення негативного впливу автомобільних транспортних засобів на довкілля на 2004-2010 роки, № 37-р, 28 січня 2004 р.

Про затвердження плану заходів щодо поліпшення екологічної освіти, виховання населення, стимулювання та пропаганди ощадливого використання води, № 537-р, 26 серпня 2003 р.

Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію, № 1520, 17 листопада 2001 р. (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16 червня 2004 р. № 770), із останніми змінами № 770 від 16.06.2004, № 1022 від 19.10.2005 і № 754 від 25.05.2006.

Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля, № 391, 30 березня 1998 р., із останніми змінами № 717 від 15.05.2003, № 792 від 21.06.2004 і № 754 від 25.05.2006.

Про затвердження Положення про Зелену книгу України, № 1286, 29 серпня 2002 р.

Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів, № 1120, 13 липня 2000 р., із змінами № 1481 від 28.09.2000 і № 1518 від 11.10.2002.

Про затвердження Порядку ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря, № 1655, 13 грудня 2001 р.

Про затвердження Порядку ведення реєстру місць видалення відходів, № 1216, 03 серпня 1998 р.

Про затвердження Порядку ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів, № 1360, 31 серпня 1998 р.

Про затвердження Порядку виявлення та обліку безхазяйних відходів, № 1217, 03 серпня 1998 р.

Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору, № 303, 1 березня 1999 р., із останніми змінами № 769 від 16.06.2004, № 1790 від 31.12.2004 і № 626 від 21.07.2005.

Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод, № 815, 20 липня 1996 р., із змінами № 1763 від 24.09.1999 і № 1481 від 28.09.2000.

Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру, № 1788, 16 листопада 2002 р.

Про затвердження Порядку організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря, № 343, 9 березня 1999 р.

Про затвердження Порядку розгляду, схвалення та реалізації проектів, спрямованих на зменшення обсягу антропогенних викидів або збільшення абсорбції парникових газів згідно з Кіотським протоколом до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, № 206, 22 лютого 2006 р.

Про затвердження Порядку розроблення, затвердження і перегляду лімітів на утворення та розміщення відходів, № 1218, 03 серпня 1998 р., із змінами № 1518 від 11.10.2002.

Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел, № 1780, 28 грудня 2001 р.

Про затвердження Порядку функціонування національної системи оцінки антропогенних викидів та абсорбції парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом про речовини, що руйнують озоновий шар, № 554, 21 квітня 2006 р.

Про затвердження Програми поводження з твердими побутовими відходами, № 265, 04 березня 2004 р.

Про затвердження Програми припинення виробництва та використання озоноруйнівних речовин на 2004-2030 роки, № 256, 4 березня 2004 р.

Про затвердження Програми "Українське вугілля", № 1205, 19 вересня 2001 р., із останніми змінами № 1427 від 28.10.2004, № 544 від 07.07.2005 і № 908 від 15.09.2005.

Про затвердження Санітарних правил в лісах України, № 555, 27 липня 1995 р.

Про затвердження Стратегії залучення міжнародної технічної допомоги на 2005-2007 роки, № 829, 30 серпня 2005 р.

Про здійснення екологічного контролю в пунктах пропуску через державний кордон, № 198, 20 березня 1995 р., із змінами № 704 від 28.06.1997, № 1788 від 28.12.2001 і № 433 від 29.03.2002.

Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки, № 956, 11 липня 2002 р., із змінами № 313 від 11.03.2004.

Про Комплексну державну програму енергозбереження України, № 148, 5 лютого 1997 р.

Про Комплексну програму першочергового забезпечення сільських населених пунктів, що користуються привізною водою, централізованим водопостачанням у 2001-2005 роках і прогноз до 2010 року, № 1735, 23 листопада 2000 р.

Про Міжвідомчу комісію із забезпечення виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, № 583, 14 квітня 1999 р.

Про невідкладні заходи щодо виконання Комплексної державної програми енергозбереження України, № 1040, 27 червня 2000 р.

Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, № 554, 27 липня 1995 р., із змінами № 142 від 14.02.2001.

Про порядок затвердження інвестиційних програм і проектів будівництва та проведення їх комплексної державної експертизи, № 483, 11 квітня 2002 р., із змінами № 313 від 11.03.2004, № 427 від 05.04.2006 і № 663 від 11.05.2006.

Про порядок нормування питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів у суспільному виробництві, № 786, 15 липня 1997 р., із змінами № 1040 від 27.06.2000, № 633 від 06.06.2001 і № 746 від 16.08.2005.

Про Програму використання відходів виробництва і споживання на період до 2005 року, № 668, 28 червня 1997 р., із змінами № 1033 від 15.06.1999, № 1823 від 01.10.1999, № 1314 від 10.10.2001 і № 721 від 15.05.2003.

Про Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики, № 1505, 31 грудня 1997 р., із змінами № 746 від 16.08.2005.

Про Програму припинення в Україні виробництва та використання озоноруйнуючих речовин, № 1274, 17 жовтня 1996 р.

Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги, № 153, 15 лютого 2002 р.

Про схвалення Державної програми розвитку транспортно-дорожнього комплексу на 2000-2004 роки, № 1931, 30 грудня 2000 р.

Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року, № 145-р, 15 березня 2006 р.

Про схвалення Концепції Державної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища, № 992-р, 31 грудня 2004 р.

Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005 - 2025 роки, № 675-р, 22 вересня 2004 р.

Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року, № 70-р, 8 лютого 2006 р.

Про схвалення Концепції Програми розвитку виробництва дизельного біопалива на період до 2010 року, № 576-р, 28 грудня 2005 р.

Про схвалення Концепції розвитку вугільної промисловості, № 236-р, 7 липня 2005 р.

Про схвалення проекту Плану дій "Україна - Європейський Союз", № 36-р, 12 лютого 2005 р.

Про утворення Міжвідомчої комісії з питань моніторингу довкілля, № 1551, 17 листопада 2001 р., із змінами № 717 від 15.05.2003, № 1106 від 17.07.2003, № 147 від 15.02.2006 і № 1379 від 04.10.2006.

Накази Міністерства охорони навколишнього природного середовища (в алфавітному порядку)

Про Єдине міжвідомче керівництво по організації та здійсненню державного моніторингу вод, № 485, 24.12.2001.

Про затвердження методичних вказівок щодо проведення інвентаризації лабораторій аналітичного контролю, № 325, 21.08.2002.

Про затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел, № 309, 27.06.2006.

Про затвердження Положення про порядок інформаційної взаємодії органів Мінприроди України та інших суб'єктів державної системи моніторингу довкілля при здійсненні режимних спостережень за станом довкілля, № 323, 21.08.2002.

Про затвердження Положення про порядок надання екологічної інформації, № 169, 18.12.2003.

Про затвердження Положення про сертифікацію екологічних аудиторів, № 8, 12.01.2005.

Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля, № 168, 18.12.2003.

Про порядок планування та фінансування природоохоронних заходів з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, № 189, 21.05.2002.

Про Програму покращення якості наземних спостережень за забрудненням та моніторингу довкілля, № 57/2002.

Про схвалення Методичних рекомендацій з підготовки регіональних та загальнодержавної програм моніторингу довкілля, № 487, 24.12.2001.

Нормативні акти інших міністерств та відомств (в алфавітному порядку)

Про бюджетну класифікацію та її запровадження, Наказ Міністерства фінансів України, № 604, 27.12.2001.

Про затвердження Галузевої програми енергозбереження та запровадження альтернативних видів палива у транспортній галузі на 2006 – 2010 роки, Наказ Міністерства транспорту та зв'язку № 114, 9.02.2006.

Про затвердження Плану реалізації у транспортній галузі Основних напрямків державної політики України у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки на 2002 – 2006 роки, Наказ Міністерства транспорту та зв'язку № 291, 29.04.2002.

Про концепцію екологічної освіти в Україні, Рішення Колегії міністерства освіти і науки України, № 13/6-19, 20.12.2001.

Література

Автори:

1. Букша І. Лісовий сектор України на шляху до ринкової економіки. (Buksha I. Forestry sector of Ukraine in the transition to market economy. UNECE/FAO – 6th meeting of the ToS, Warsaw, 3-6 March 2004.)
2. Фанкхаузер С. та Тепік С. «Чи можуть бідні споживачі платити за енергію та воду? Аналіз доступності для країн з перехідною економікою». Робочий документ ЄБРР, Лондон, 2005 (Fankhauser S. and Tepic S. “Can poor consumers pay for energy and water? An affordability analysis for transition countries”, EBRD Working Paper, London, 2005.)
3. Маркандія А. та Тамборра М. Покращення ефективності витрат у сфері довкілля у перехідній економіці: на прикладі України. (Markandya A. and Tamborra M. Improving Effectiveness of Environmental Expenditure in a Transition Economy: the Case of Ukraine.)
4. Позняк С. Український чорнозем: минуле, сучасне, майбутнє. (Poznyak S. Ukrainian Chornozem: Past, present, future. 18th World Congress of Soil Science. July 9-15 2006. Philadelphia, Pennsylvania, USA.)

Матеріали з України:

5. Громадська оцінка екологічної політики в Україні. Київ, 2003.
6. Державний комітет лісового господарства України. Стан ведення лісового господарства в Україні. 2006.
7. Державний комітет статистики. Довкілля України, 2004.
8. Державний комітет статистики. Статистичний щорічник 2003. Київ, 2004.
9. Державний комітет України з питань житлово-комунального господарства, COWI та Данське екологічне співробітництво з країнами Східної Європи (DANCEE). Національна стратегія поводження з твердими побутовими відходами в Україні. Київ, 2004.
10. Державний комітет України з питань житлово-комунального господарства. Про підсумки роботи підприємств житлово-комунальної сфери у 2004 році та про першочергові задачі на 2005 рік державних органів та органів місцевого самоврядування щодо реалізації політики у цій сфері. Київ, 2005.
11. Зелений горизонт. Том 1, випуск 4, березень 2005. (Green Horizon. Volume 1, No. 4, March 2005.)
12. Інститут економічних досліджень та політичного консалтингу (2005). Моніторинг інфраструктури в Україні, № 7, Київ. (Institute for Economic Research and Policy Consulting (2005), Infrastructure Monitoring for Ukraine, No. 7, Kyiv.)
13. Кабінет Міністрів України. Заходи щодо виконання у 2005 році Плану дій Україна–ЄС (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2005 р. № 117-р)
14. Комісія «Блакитної стрічки» - Україна. Пропозиції Президенту: Нова хвиля реформ. 2005.
15. Комплексна державна програма енергозбереження України. 1997.
16. Матеріали Міжнародної конференції про проекти СВ в Україні. Зміна клімату і бізнес. 3-5 жовтня, Київ, 2005.
17. Міністерство екології та природних ресурсів України. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 1999 році. Київ, 2000.
18. Міністерство екології та природних ресурсів України. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2002 році. Київ, 2002.
19. Міністерство екології та природних ресурсів України. Національна доповідь про стан довкілля та природних ресурсів в Україні у 2001 році. Київ, 2003.
20. Міністерство екології та природних ресурсів України. Національна стратегія України щодо спільного впровадження та торгівлі викидами. Київ, 2003.
21. Міністерство екології та природних ресурсів України. Річний звіт Державного фонду охорони навколишнього природного середовища за 1999 рік. Київ, 2000.

22. Міністерство екології та природних ресурсів України та DANCEE, Міністерство екології та енергетики, Данія. Огляд потенціалу обласних фондів охорони навколишнього природного середовища в Україні. Кінцевий варіант. Жовтень 2001.
23. Міністерство охорони навколишнього природного середовища. Довкілля та здоров'я. Національний план дій з гігієни довкілля на 2000 – 2005 роки (НПДГД). Київ, 2001.
24. Міністерство охорони навколишнього природного середовища. Національні доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні (1998, 2000) Міністерства екології та природних ресурсів.
25. Міністерство охорони навколишнього природного середовища. Національний звіт про кадастр парникових газів в Україні, 2003. Київ, 2005.
26. Міністерство охорони навколишнього природного середовища. Оцінка статусу імплементації підсумкових документів Всесвітнього самміту зі сталого розвитку (Йоганнесбург 2002) в Україні. Науковий звіт. Київ, 2004.
27. Міністерство охорони навколишнього природного середовища. Річний звіт Державного фонду охорони навколишнього природного середовища за 2003 рік. Київ, 2004.
28. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі. Спеціальне видання до 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища «Довкілля для Європи». Київ, 2003.
29. Національна енергетична програма України до 2010 року. 1996.
30. Основні напрями державної політики України у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, 1998.
31. Програма державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики. (Постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1997 р. № 1505).
32. Програма моніторингу довкілля Запорізької області. Запоріжжя, 2001.
33. Програма співпраці у сфері довкілля Канада – Україна. Проект 4.2.1-4.3.1. Система проектів спільного впровадження (допомога у створенні спеціального органу з ефективного управління проектами СВ в Україні, розробка рекомендацій щодо сприяння реалізації проектів СВ в Україні), Кінцевий звіт, Київ, 2002. (Canada-Ukraine Environmental Cooperation Program. Project 4.2.1-4.3.1. Joint Implementation Projects System (assistance in setting up a specialized body for efficient management of JI projects in Ukraine, development of recommendations on facilitating the realization of JI projects in Ukraine), Final Report, Kyiv, 2002.)
34. Секретаріат Енергетичної Хартії. Україна. Протокол про енергоефективність та відповідні питання у сфері довкілля. Регулярний огляд. 2002. (Energy Charter Secretariat. Ukraine. Energy efficiency Protocol and Related Environmental Aspects. Regular review. 2002.)
35. Українець (The Ukrainian) 3/2005.
36. Український журнал підприємницького права. Том 3, № 4, квітень 2005.

Регіональні та міжнародні організації:

37. Chernobyl Forum. Chernobyl's legacy: Health, Environmental and Socioeconomic impacts. 2006. (Чорнобильський форум. Спадщина Чорнобиля: Вплив на здоров'я, довкілля та соціально-економічну сферу. 2006.)
38. DANCEE. Environment in Ukraine – Problems and challenges. (Довкілля в Україні – проблеми і виклики.)
39. DANCEE. Project Cycle Guidelines for the Donetsk Oblast' Environmental Fund. 2002. (Керівні принципи щодо циклу проекту для Донецького обласного фонду охорони навколишнього природного середовища. 2002.)
40. DEPA/DANCEE. Environmental Financing Strategy for the Municipal Water and Wastewater Sectors in the Ukraine. Background Analysis. 2003 (Екологічна фінансова стратегія для секторів муніципального водопостачання та водовідведення в Україні. Базовий аналіз. 2003.)
41. EAP Task Force. Stakeholder workshop on the introduction of integrated environmental permitting in Ukraine. Kiev, 5 November 2004. Ukraine Case Study on the Approach to the Introduction of Integrated Environmental Permitting. (Цільова група з ПДД. Робоча зустріч зацікавлених сторін щодо запровадження комплексної дозвільної системи у сфері довкілля в Україні. Київ, 5

- листопада 2004 року. Вивчення прикладу України щодо підходів до запровадження комплексної дозвільної системи.)
42. EBRD. Strategy for Ukraine 2005-2007, London, 2005. (ЄБРР. Стратегія для України на 2005–2007 рр. Лондон, 2005.)
  43. ЕС. Country Strategy Paper 2002-2006. Ukraine. 27. Dec. 2001. (ЄС. Документ стратегії країни на 2002 – 2006 рр. Україна. 27 грудня 2001.)
  44. ECE. Committee on Environmental Policy. Environmental Partnership in the UNECEC Region: Environmental Strategy for Countries of Eastern Europe, Caucasus and Central Asia, ECE/CEP/105/Rev. 1 27 June 2003. (ЄЕК. Комітет екологічної політики. Екологічне партнерство в регіоні ЄЕК ООН: Екологічна стратегія для країн Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії. Стратегічні рамки.)
  45. EIA. Ukraine Country Analysis Brief. 2004. (Україна. Короткий аналіз країни. 2004)
  46. EIA. Ukraine Country Energy Data Report 2002. 2003. (Україна. Звіт країни про стан енергетики у 2002 році. 2003)
  47. EIA. Ukraine Environmental Issues. 2002. (Україна. Питання довкілля. 2002.)
  48. EIU. Country Report Ukraine. May 2005. (Україна. Доповідь країни. Травень 2005.)
  49. EIU. Ukraine Country Profile 2005. (Україна. Профіль країни. 2005)
  50. EU. Commission Staff Working Paper. European Neighbourhood Policy. Country Report. Ukraine, COM(2004)373 final. (ЄС. Робочий документ штату комісії. Європейська політики сусідства. Доповідь країни. Україна. Кінцевий варіант.)
  51. EU. Commission Staff Working Paper. European Neighbourhood Policy. Country Report Ukraine. SEC (2004) 566. Brussels 12.5.2004. (ЄС. Робочий документ штату комісії. Європейська політики сусідства. Доповідь країни. Україна.)
  52. EU. Proposed EU/Ukraine Action Plan. 2005. (ЄС. Запропонований план дій ЄС–Україна. 2005.)
  53. Eurostat. Environmental Protection Expenditure in Europe by public sector and specialised producers 1995-2002. 2005. (Євростат. Видатки на охорону довкілля в Європі у державному секторі та певних виробниках. 1995-2002. 2005.)
  54. IEA. International Energy Agency. Energy balances of Non-OECD Countries 1999-2003, 2005 Edition. (МЕА. Міжнародне енергетичне агентство. Енергетичні баланси країн, які не входять до ОЕСР. 1999-2003. Видання 2005.)
  55. IMF: International Monetary Fund. Ukraine: Selected Issues, IMF Country Report No. 05/20, Washington, D.C. 2005. (МВФ. Міжнародний валютний фонд. Україна: Вибрані питання, МВФ Звіт країни.)
  56. Materials for Consultation on Environment and Security Issues. Chisinau. Kyiv. Minsk, May-June 2006-06-29. (Матеріали для консультацій з питань довкілля та безпеки. Кишинів. Київ. Мінськ. Травень-червень 2006.)
  57. OECD Financing Water Services and the Social Implications of Tariff Reform. Paris, 2005. (ОЕСР. Цільова група з ПДД. Фінансування послуг у сфері водопостачання та водовідведення та соціальні наслідки реформування тарифів. Париж, 2005)
  58. OECD EAP Task Force. Progress on implementing the Almaty Guiding Principles for the Reform of the Urban Water Supply and Sanitation Sector in EECCA. Paris 2005. (ОЕСР. Цільова група з ПДД. Прогрес у реалізації Алматинських керівних принципів щодо реформування сектору міського водопостачання та водовідведення у СЕКЦА. Париж 2005.)
  59. OECD EAP. Developing effective packages of environmental policy instruments in Eastern Europe, Caucasus and Central Asia (EECCA): experience and directions for reform, Fifth Ministerial Conference Environment for Europe, Kyiv, 2003. (ОЕСР. ПДД. Розробка ефективних пакетів інструментів політики у сфері довкілля у Східній Європі, Кавказі та Центральної Азії (СЕКЦА): досвід та напрямки реформування. П'ята конференція міністрів «Довкілля для Європи», Київ, 2003.)
  60. OECD. Environment Directorate. Environment Policy Committee. Task Force for the Implementation of the Environmental Action Programme for Central and Eastern Europe, Caucasus and Central Asia. Case Study. Approach to the Introduction of Integrated Environmental Permitting in Ukraine. 31 March 2005. (ОЕСР. Директорат довкілля. Комітет екологічної політики. Цільова група з реалізації Програми дій у сфері довкілля для Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії. Дослідження. Підходи до запровадження комплексної дозвільної системи в Україні. 31 березня 2005 р.)
  61. OECD. Environmental Management in EECCA. 2005. (ОЕСР. Управління довкіллям у СЕКЦА.)

62. OECD. Overview of Environmental Expenditure in the NIS. 2001. (ОЕСР. Огляд видатків у сфері довкілля в ННД. 2001.)
63. OECD. Selected Environmental Funds in Central and Eastern Europe. (ОЕСР. Вибрані дані про фонди охорони навколишнього природного середовища у Центральній та Східній Європі.)
64. OECD. Taking stock of environmental management challenges in Eastern Europe, Caucasus and Central Asia, ENV/EPOC/EAP/MIN(2004)2. (ОЕСР. Інвентаризація викликів у сфері управління довкіллям у Східній Європі, Кавказі та Центральній Азії.)
65. OECD. The St Petersburg Guidelines on Environmental Funds in the Transition to a Market Economy. Paris, 1995. (ОЕСР. Санкт-Петербурзькі керівні принципи щодо фондів охорони навколишнього природного середовища у процесі переходу до ринкової економіки. Париж, 1995.)
66. OECD. The use of economic instruments for pollution control and environmental resource management in EECCA, Fourteenth EAP Task Force Meeting. Tbilisi, 2003. (ОЕСР. Використання економічних інструментів для контролю забруднень та управління ресурсами довкілля у СЕКЦА. Чотирнадцята зустріч Цільової групи ПДД. Тбілісі, 2003.)
67. OECD. Trends in Environmental Expenditure and International Commitment for the environment in EECCA, 1997-2001. KIEV.CONF/2003/INF/10 (ОЕСР. Напрямки видатків у сфері довкілля та міжнародні зобов'язання щодо довкілля у СЕКЦА, 1997-2001.)
68. Pacific Northwest National Laboratory, US and Agency for Rational Energy Use and Ecology, Ukraine. Energy Efficiency in the Budget Sphere of Ukraine, *Final report*. Under Assistance on Ukrainian Energy Efficiency Program, Kyiv, 2003 (Тихоокеанська північно-західна національна лабораторія, США та Агентство з раціонального використання енергії та екології, Україна. Енергоефективність у бюджетній сфері України. Підсумковий звіт. За підтримки Української програми з енергоефективності. Київ, 2003)
69. Renaissance Capital. Ukrainian Electric Utilities: One Step Beyond, Moscow, 2005. (Відродження капітал. Українські підприємства електроенергетики: один крок за межі, Москва, 2005.)
70. Sida INEC-UUM. Future Support Ukraine and Belarus, Draft Report. 6 July 2005. (Майбутня підтримка України та Білорусі, Проект доповіді. 6 липня 2005.)
71. Sida INEC-UUM. Future Support Ukraine and Belarus. Project No. 1989108000. (Майбутня підтримка України та Білорусі. Проект № 1989108000.)
72. Tacis. The EU and Ukraine. Working together on the closure of Chernobyl. 2000. (ТАСІС. ЄС та Україна. Працюючи разом над закриттям Чорнобиля. 2000.)
73. UNDP. Environment Strategic Framework. Making the Possible Happen. Produce by the UNDP Programme Resource Centre, 2003. (ПРООН. Стратегічні рамки у сфері довкілля. Втілюючи можливе. Підготовлено Ресурсним центром Програми ПРООН, 2003.)
74. UNDP. Ukraine Human Development Report. Special Edition 2003. Ukraine and HIV/AIDS: Time to act. Kyiv, 2003. (ПРООН. Україна. Звіт з людського розвитку. Спеціальне видання 2003. Україна та ВІЧ/СНІД. Час діяти. Київ, 2003.)
75. UNDP. National Analytical Report "Millennium Development Goals: Ukraine. 2000+5" (in English and Ukrainian). 2005 (ПРООН Національний аналітичний звіт «Цілі розвитку тисячоліття: Україна. 2000+5»)
76. UNECE. Convention On Long-Range Transboundary Air Pollution. Reporting by Ukraine: Emissions, Strategies and Policies (2000-2005). Informal paper. Geneva, 2005. (ЄЕК ООН. Конвенція про трансграничне забруднення повітря на великі відстані. Звітність України: викиди, стратегії та політика (2000 – 2005). Неофіційний документ. Женева, 2005.)
77. UNECE. Environmental Performance Review of Ukraine. Interim Report. 2004. (ЄЕК ООН. Огляд результативності природоохоронної діяльності в Україні. Проміжний звіт. 2004.)
78. UNECE. Environmental Performance Review of Ukraine. United Nations. New York and Geneva, 2000. (ЄЕК ООН. Огляд результативності природоохоронної діяльності в Україні. Організація Об'єднаних Націй. Нью-Йорк і Женева, 2000.)
79. UNECE. Promoting Energy Efficiency. Country Report No 26. Ukraine. New York and Geneva, 2004. (ЄЕК ООН. Сприяючи енергоефективності. Звіт країни № 26. Україна. Нью-Йорк та Женева, 2004.)
80. UNECE. Reports on Implementation. Ukraine. Meeting of the Parties to the Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environment Matters. ECE/MP.PP/2005/18/Add.2211. Geneva, 2005. (ЄЕК ООН. Звіти з імплементації. Україна. Зустрічі

- сторін Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступі до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.)
81. UNECE. State of the national environmental monitoring system in Ukraine and prospects for development (СЕР/АС.10/2002/17). Geneva, 2002. (ЄЕК ООН. Стан державної системи моніторингу довкілля в Україні та перспективи розвитку. Женева, 2002.)
  82. UNECE. Ukraine Fact Sheet. 2003. (ЄЕК ООН. Дані про Україну. 2003.)
  83. UNFCCC. Individual Review of the Greenhouse Gas Inventory 2001-2002 of Ukraine. 2004. (РКЗК ООН. Індивідуальний огляд інвентаризації парникових газів 2001-2002 рр. в Україні.)
  84. UNFCCC. Report of the individual review of the greenhouse gas inventory of Ukraine submitted in 2005. 30 November 2005. (РКЗК ООН. Звіт про індивідуальний огляд інвентаризації парникових газів в Україні, представлений у 2005 році. 30 листопада 2005 р.)
  85. USDA. Agricultural Review, December 16, 2004: Ukraine. (Сільськогосподарський огляд. 16 грудня 2004: Україна.)
  86. WHO. Highlights on Health in Ukraine. 2000. (ВООЗ. Основні факти про охорону здоров'я в Україні. 2000.)
  87. World Bank and OECD. Achieving Ukraine's Agricultural Potential. Stimulating Agricultural Growth and Improving Rural Life. June 2004. (Світовий Банк та ОЕСР. Досягнення сільськогосподарського потенціалу в Україні. Стимулювання росту сільського господарства та покращення життя на селі. Червень 2004.)
  88. World Bank. Environmental Public Expenditure Review. Washington, D.C., 2004. (Світовий Банк. Огляд державних видатків у сфері довкілля. Вашингтон, Дистрикт Колумбія, 2004.)
  89. Світовий Банк. Регіон Європи та Центральної Азії, Сталий розвиток в екологічній і соціальній сферах. Шлях України до ефективного управління у сфері довкілля. Огляд державних видатків у сфері довкілля (ОДВД). 22.10.2002.
  90. World Bank. Europe and Central Asia Region, Environmentally and Socially Sustainable Development. Ukraine's Road to the Effective Environmental Management. An Environmental Public Expenditure Review (EPER). February 2003. (In English) (Світовий Банк. Регіон Європи та Центральної Азії, Сталий розвиток в екологічній і соціальній сферах. Шлях України до ефективного управління у сфері довкілля. Огляд державних видатків у сфері довкілля (ОДВД). Лютий 2003.)
  91. World Bank. Ukraine. Building Foundations for Sustainable Growth, Washington, D.C., 2004. (Світовий Банк. Україна. Закладення фундаменту для сталого розвитку. Вашингтон, 2004.)

Вебсайти в Інтернеті:

Міністерства та урядові органи:

92	Кабінет Міністрів України	http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/officialcategory?cat_id=32512
93	Урядовий портал	http://www.kmu.gov.ua/control/en
94	Міністерство охорони навколишнього природного середовища	http://www.menr.gov.ua/index.php?lng=eng
95	Президент України	http://www.president.gov.ua
96	Звіт Рахункової палати України за 2003 рік	http://www.ac-rada.gov.ua/achamber/control/en/publish/article/main?art_id=255682&cat_id=32832
97	Звіт Рахункової палати України за 2004 рік	http://www.ac-rada.gov.ua/achamber/control/en/publish/article/main?art_id=440579&cat_id=32832
98	Веб адреси Урядових органів	http://www.ukrstat.gov.ua/work/gov2e.html

Інші Інтернет сайти:

99	Атлапедія	http://www.atlapedia.com/online/countries/ukraine.htm

- 100 Довідник ЦРУ <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/up.html>
- 101 Статистика СНД Україна <http://www.cisstat.com/eng/ukr.htm>
- 102 Комісія Європейських спільнот. Європейська політика сусідства. Доповідь країни. Україна. Робочий документ апарату комісії. SEC(2004) 566. Брюссель, 12.5.2004 http://europa.eu.int/comm/world/enp/pdf/country/Ukraine_11_May_EN.pdf
- 103 Комісія Європейських спільнот. Європейська політика сусідства. (головна веб-сторінка) http://europa.eu.int/comm/world/enp/document_en.htm
- 104 Данське екологічне співробітництво з країнами Східної Європи (DANCEE). Міністерство екології Данії. Державний комітет України з питань житлово-комунального господарства. Національна стратегія поводження з твердими побутовими відходами в Україні. Стратегія та план дій. Грудень 2004. http://www.ukrwaste.com.ua/Pdf_s/engsmall/3.pdf
- 105 DEPA Довкілля в Україні – Проблеми та виклики http://www.mst.dk/homepage/default.asp?Sub=http://www.mst.dk/udgiv/Publications/2003/87-7972-725-5/html/helepubl_eng.htm
- 106 Earthtrends. Україна – профіль країни <http://earthtrends.wri.org/gsearch.php?va=cp&kw=ukraine&theme=0>
- 107 ЕЕА Європейське агентство з навколишнього середовища. Інформаційна система доповідей про стан довкілля (SERIS) http://countries.eea.eu.int/SERIS/SoEReports/view_on_coverage?country=ua
- 108 ЕІА Інформаційне управління у сфері енергетики. Аналіз країни <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/ukraine.html>
- 109 ЕІА Інформаційне управління у сфері енергетики. Питання довкілля <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/ukrenv.html>
- 110 Світ виборів <http://www.electionworld.org/ukraine.htm>
- 111 Інформаційна мережа у сфері довкілля та природних ресурсів <http://www.grida.no/enrin/index.htm>
- 112 Комісія ЄС: Європейський план дій сусідства http://europa.eu.int/comm/world/enp/pdf/action_plans/Proposed_Action_Plan_EU-Ukraine.pdf
- 113 ЄС. Відносини ЄС з Україною http://europa.eu.int/comm/external_relations/ukraine/intro/index.htm
- 114 ЄС. Європейська політика сусідства http://europa.eu.int/comm/world/enp/document_en.htm
- 115 Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР): Проекти та інвестиції <http://www.ebrd.com>
- 116 Європейський інвестиційний банк (ЄІБ): Фінансова діяльність ЄІБ <http://www.eib.org/loans.htm>
- 117 Європейська політика сусідства. Запропонований план дій ЄС–Україна http://europa.eu.int/comm/world/enp/pdf/action_plans/Proposed_Action_Plan_EU-Ukraine.pdf
- 118 ФАО. Профіль країни - Україна <http://www.fao.org/countryprofiles/index.asp?lang=en&iso3=UKR>
- 119 ФАО FAOSTAT. Статистична база <http://faostat.fao.org/>

	даних	
120	Уряди в Інтернеті. Україна	http://www.gksoft.com/govt/en/ua.html
121	Grida. Стан довкілля	http://enrin.grida.no/soe.cfm?country=UA
122	Нагляд за дотриманням прав людини	http://hrw.org/doc/?t=europe&c=ukrain
123	МВФ	http://www.imf.org/external/country/UKR/rr/index.htm
124	МВФ та Україна	http://www.imf.org/external/country/UKR/index.htm
125	Інститут політичних та правових студій	http://www.ipls.org/
126	Міністерство екології та природних ресурсів, Україна та DANCEE Міністерство екології та енергетики, Данія. Огляд потенціалу обласних фондів охорони навколишнього природного середовища в Україні. Кінцевий. Жовтень 2001.	http://www.oecd.org/dataoecd/24/27/35156823.pdf
127	ОЕСР. Цільова група з ПДД. Чотирнадцята зустріч	http://www.oecd.org/dataoecd/13/5/2385069.doc
128	ОЕСР. Базовий документ для П'ятої конференції міністрів «Довкілля ля Європи»	http://www.oecd.org/dataoecd/51/42/34594881.pdf
129	ОЕСР. Цільова група з ПДД. Вивчення прикладу України щодо підходів до запровадження комплексної дозвільної системи. 31 березня 2005.	http://www.oecd.org/dataoecd/12/7/34566645.pdf
130	ОЕСР. Директорат з питань довкілля	http://www.oecd.org/department/0,2688,en_2649_33713_1_1_1_1_1,00.html
131	ОЕСР. Оглядач он-лайн	http://www.oecdobserver.org/
132	ОЕСР. Оглядач преси	http://www1.oecd.org/publications/observer/
133	PHARE, пошук деталей проєктів ЄС із зовнішньої допомоги.	http://europa.eu.int/comm/europeaid/cgi/frame12.pl
134	SIDA. Шведське міжнародне агентство розвитку співпраці	http://www.sida.se/Sida/jsp/polopoly.jsp?d=622&a=6807
135	Статистика України	http://www.ukrstat.gov.ua/
136	Відносини ЄС з Україною – Стратегічний документ країни. 2002-2006	http://ec.europa.eu/comm/external_relations/ukraine/csp/index_csp_old.htm
137	Тебодін: Консультанти та інженери	http://ua.tebodin.com/default.aspx?type=newslist
138	Українець	http://www.theukrainian.kiev.ua
139	Міжнародний союз охорони природи	http://www.iucn.org/
140	Timer Статистика країни: ресурси про Україну	http://www.mgmt.purdue.edu/centers/timer/country.statistics/countrystats_ukraine.html
141	ЄС. Україна: Стратегічний документ країни 2002-2006 та Національна індикативна програма 2002-2003	http://ec.europa.eu/comm/external_relations/ukraine/csp/index.htm
142	Департамент економічних і соціальних справ ООН, Відділ сталого розвитку	http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/nsds/nsds.htm
143	ООН Розрахунки у сфері довкілля	http://unstats.un.org/unsd/envAccounting/seea.htm

- 144 ПРООН Звіт з людського розвитку 2004, 2005 http://hdr.undp.org/reports/view_reports.cfm?type=1
- 145 ПРООН Національний звіт з людського розвитку 2003 <http://www.un.kiev.ua/NHDR/index.php>
- 146 СЕК ООН Тенденції. Україна <http://www.unece.org/stats/trend/ukr.pdf>
- 147 СЕК ООН Робоча група з моніторингу довкілля та екологічної оцінки <http://unece.unog.ch/enhs/wgema/>
- 148 СЕК ООН Робоча група з моніторингу довкілля та екологічної оцінки: Україна <http://unece.unog.ch/enhs/wgema/SrcList1.asp>
- 149 ЮНЕП. Інформаційні буклети та технічні публікації <http://www.unep.or.jp/ietc/Publications/TechPublications/TechPub-15/3-7EuropeEast/7-9.asp>
- 150 ЮНЕП – Національна екологічна перспектива: <http://www.unep.net/profile/index.cfm>
- 151 ЮНЕП – Регіональний центр діяльності у сфері територій під спеціальною охороною: <http://www.rac-spa.org.tn/>
- 152 АМР США. Україна. Загальний огляд <http://www.usaid.gov/pubs/cbj2003/ee/ua/>
- 153 ВООЗ Інформація про країну <http://www.euro.who.int/countryinformation/CtryInfoRes?COUNTRY=UKR&CtryInputSubmit=>
- 154 Вікіпедія. Україна <http://en.wikipedia.org/wiki/Ukraine>
- 155 Світовий Банк. Огляди державних витрат на охорону довкілля. [http://lnweb18.worldbank.org/ESSD/envext.nsf/41ByDocName/EnvironmentStrategyPaperNo7PublicEnvironmentalExpenditureReviewsExperienceandEmergingPractice2003850KBPDF/\\$FILE/ESP7PEERS2003.pdf](http://lnweb18.worldbank.org/ESSD/envext.nsf/41ByDocName/EnvironmentStrategyPaperNo7PublicEnvironmentalExpenditureReviewsExperienceandEmergingPractice2003850KBPDF/$FILE/ESP7PEERS2003.pdf)
- 156 Світовий Банк Загальний огляд. Україна. Коротка інформація про країну 2006 <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/UKRAINEEXTN/0,,menuPK:328543~pagePK:141132~piPK:141107~theSitePK:328533,00.html>
- 157 Світовий Банк. Україна <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/UKRAINEEXTN/0,,menuPK:328539~pagePK:141159~piPK:141110~theSitePK:328533,00.html>
- 158 Світовий Банк. Показники світового розвитку 2004 <http://www.worldbank.org/data/wdi2004/>
- 159 Довкілля світу <http://www.worldenvironment.com/>
- 160 www.international-fuel-prices.com www.international-fuel-prices.com

Конвенції та програми:

- 161 Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція) <http://www.cms.int/>
- 162 Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування (Бернська конвенція) http://www.coe.int/t/e/cultural_cooperation/environment/nature_and_biological_diversity/
- 163 Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер (Хельсінкська конвенція) <http://www.unece.org/env/water/welcome.html>
- 164 CITES <http://www.cites.org/>

-
165	Комісія сталого розвитку ООН	http://www.un.org/esa/sustdev/csd.htm
166	Конвенція про охорону біологічного різноманіття	http://www.biodiv.org/
167	Рамсарська конвенція	http://www.ramsar.org/
168	РЕЦ: Регіональний екологічний центр для Центральної та Східної Європи	http://www.rec.org
169	REReP – Регіональна програма реконструкції у сфері довкілля для Південно-Східної Європи	http://www.rec.org/REC/Programs/REREP/
170	SEERECON – Економіка, реконструкція та розвиток у Південно-Східній Європі	http://www.seerecon.org/
171	Пакт стабільності	http://www.stabilitypact.org/